

OSMANLI KÜLTÜR MİRASIMIZ

MUSAVVER TÂRİH-İ İSLÂM

SEYYİD EMÎR ALİ

SADELEŞTİREN
HAKAN TEMİR

Musavver Târih-i İslâm

Seyyid Emîr Ali

Osmanlı Türkçesine Çeviren

Mehmed Rauf

Sadeleştiren

Dr. Öğr. Üyesi Hakan Temir

Proje	:	Osmanlı Kültür Mirasımız
Proje Genel Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Proje Editörü	:	Asım Sarıkaya
Kitap Adı	:	Musavver Trh-i İslâm
Müellif	:	Seyyid Emîr Ali
Çeviren	:	Mehmed Rauf
Sadeleştiren	:	Dr. Öğr. Üyesi Hakan Temir
ISBN	:	978-625-7617-02-4
SAMER Yayınları	:	75
Proje Kitaplığı	:	22
Dizgi & Kapak	:	SAMER

KS Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KS Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2021

İÇİNDEKİLER

Yazarın Önsözü.....	12
Birinci Bölüm.....	16
Arabistan: Coğrafî ve Tabii Durumu, Eski Gücü.....	16
İkinci Bölüm	20
Eski Tarih, Kusay, Abdülmuttalib, Habeşlilerin Saldırısı, Hz. Peygamber'in Kutlu Doğumu, Peygamberlik ve Hicret.....	20
Üçüncü Bölüm.....	26
Hz. Peygamber'in Medine-İ Münevvere'yi Şereflendirmesi, Medine'de Çeşitli Gruplar, Peygamber Berâtı -Hicrî 1-10 / Milâdî 622-632	26
Dördüncü Bölüm	34
Cumhuriyet - Hz. Ebû Bekir Dönemi, Karışıklıklar, İran ve Bizans İle Savaş, Hz. Ebû Bekir'in Vefatı, Hz. Ömer Dönemi, Keldanistân ve El- Cezîre'nin Fethi, Bizanslıların Yenilgisi, Suriye, Filistin ve Mısır'ın Fethi, Hz. Ömer'in Vefatı-.....	34
Beşinci Bölüm.....	56
Cumhuriyet -Devamı- Hicrî 24-40 / Milâdî 644-661 Hz. Osman, İdâre Tarzı, Vefatı, Hz. Ali, Muâviye'nin İsyânı, Sıffin Savaşı, Hâricîler, Hz. Ali'nin Şehid Edilmesi, Cumhuriyetin Sonu	56
Altıncı Bölüm	65
Yedinci Bölüm.....	78
Emevîler (Harbîler Kolu) Hicrî 40-46	78
Hz. Hasan, İstifası, Savaş, İdârî Karışıklık, Aşiretler Arasında Fitne ve Kargaşa, Mudârîler, Himyerîler veya Yemenliler, Aşiret İhtilâflarının	

İslâm Dini'ne Etkisi, İslâm Topraklarının Genişlemesi, Muâviye'nin Vefatı, I. Yezîd, Hz. Hüseyin, Kanlı Kerbelâ Olayı, Hicaz İsyanı, Şam Zaferi, Medine'nin Yağmalanması, Yezîd'in Ölümü, II. Muâviye, Abdullah b. Zübeyr, Hicazlıların Bağlılık Yemini	78
Sekizinci Bölüm.....	97
Emevîler (Hakemîler Sülâlesi) -Devamı-	97
Hicrî 64-86 / Milâdî 684-706	97
Mervân b. Hakem, Emevîlerin Başına Geçmesi, Merc-İ Râhit Savaşı, Suriye Mudârililerinin Sonu, Mervân'ın İhâneti, Cezâlandırma, Mervân'ın Vefatı, Suriye Hükümdarı Abdülmelik, Muhtar'ın İsyanı, Hz. Hüseyin'in Kâtillerinin Cezâlandırılması, Muhtar'ın Vefatı, Musab, Abdülmelik'in Hicazı İstila Etmesi, Mekke Kuşatması, Mekke Halifesi Abdullah b. Zübeyr'in Vefatı, Abdülmelik'in Hilafete Geçmesi, Haccâc-I Zalim, Afrika Zaferi, Rumlarla Savaş, Hâricîler, Abdülmelik'in Vefatı.....	97
Dokuzuncu Bölüm.....	109
Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devamı-	109
Hicrî 86-96 / Milâdî 705-715	109
I. Velîd, Doğudaki Zaferler, Afrika'daki Başarılar, Batı Valisi Musa b. Nusayr, İspanya'da Askerî Harekât, İspanya Kralı Rodrik, Târik b. Ziyâd'ın Cebel-İ Târik Boğazı'nı Geçmesi, Medina Sidonya Savaşı, Kral Rodrik'in Ölümü, İspanya'nın Ele Geçirilmesi, Fransa'ya Saldırı, Musa ve Târik'in Dönüşü, İspanya'daki İslâm İdâresi, Vilayetler, Aşiretler Arasındaki Düşmanlığın Sonuçları, I. Velîd'in Vefatı, I. Velîd'in Ayırıcı Özellikleri	109
Onuncu Bölüm.....	126
Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devamı-	126

Hicrî 96-105 / Milâdî 715-724	126
Süleyman'ın Halifeliği, Musa ve Târik'in Düşüşleri, Abdülaziz b.	
Musa'nın Vefatı, Aşiret Anlaşmazlıkları, Yemânîler, Yezîd b. Mühelleb'in	
İsyanı, İstanbul'un Kuşatılması, Süleyman'ın Vefatı, Iı. Ömer'in Halifeliği,	
Âdil ve Bilgece Yönetimi, İstanbul'dan Dönüş, Ömer'in Vefatı, Iı. Yezîd'in	
Halifeliği, Yemânîlerin Ortadan Kaldırılması, Iı. Yezîd'in Vefatı,	
Abbasîler	126
On Birinci Bölüm	142
Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devâmı-	
Hicrî 105-125 / Milâdî 724-744	142
Hişâm'ın Halifeliği, İslâm Devleti'nin Endişe Verici Hâli, Hişâm'ın	
Ahlâkı, Doğu'daki Bazı Olaylar, Kürdistan, Afrika, Hâricîlerle Berberîlerin	
İsyânı, Gazvetü'l-Eşrâf, Hanzala, Berberîlerin Mağlubiyeti, İspanya, İç	
Karışıklıklar, Valilerin Sık Sık Değiştirilmesi, Abdurrahman El-Gâfikî,	
Tayini, Kuzey Fransa'nın Fethi, Tur Savaşı, Ruhbanların Yalanları,	
Fransa'nın Yeniden Alınması, Avinyon'un Ele Geçirilmesi, Ukbe'nin	
Zaferi ve Vefatı, İç Çekişmeler, Arapların Fransa'da Güç Kaybı, Hâlid'in	
Azledilmesi, Zeyd'in Irak'ta İsyân Etmesi, Vefatı, Abbasî Propagandası,	
Ebu Müslim'in Ortaya Çıkışı, Hişâm'ın Vefatı	142
On İkinci Bölüm	164
Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devâmı-	
Hicrî 125-126 / Milâdî 743-744	164
İslâm Devleti'nin Hişâm'ın Vefatından Sonraki Sınırları, Halefinin Ayırıcı	
Özellikleri, Karakteri ve Yönetim Tarzı, Akraba ve Yakınlarına Zalimce	
Davranışları, Eski Irak Valisi Hâlid'in Öldürülmesi, Yahya b. Zeyd'in	
İsyanı ve Ölümü, Horasan Halkı Üzerinde Bıraktığı Tesir, İspanya'da	
Durum, Hüsâm b. El-Hattar'ın İspanya Valiliğine Tayini, Siyasi Grupların	

Boyun Eğmesi, Dışarıdaki Yumuşak ve Adaletli Yönetimi, Yemânîlere Karşı Taraflı Davranışı, Mudârîlerin İsyanı, Sâlebe'nin Seçilmesi, Vefatı, Yusuf'un Seçilmesi, Endülüs Derebeyi, Vefatı, Hişâm'ın Torunu Abdurrahman'ın İspanya'ya Ulaşması, Kısa Pepin'in İstilasası, Arapların Katliâma Uğraması, Narbon'un Kuşatılması ve İhânetle Ele Geçirilmesi, Arap Nüfuzunun Fransa'dan Silinmesi, Afrika'da Durum, Iı. Velîd Aleyhinde İsyân, Vefatı, Iıı. Yezîd'in Halifeliği, Vefatı, İbrahim'in Halifeliği, Mervân El-Himar'ın İsyanı, Aynü'l-Bihâr Savaşı, İbrahim'in Kaçışı, Mervân'ın Halifeliği	164
On Üçüncü Bölüm	176
Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devamı-	176
Hicrî 127-132 / Milâdî 744-750	176
Iı. Mervân, Ahlâkı, Karışıklıklar, Horasan'da İsyân, Ebu Müslim, İran'da İsyân, Horasan Valisi Nasr'ın Yenilgisi ve Vefatı, Abbâsî İmamı İbrahim'in Vefatı, Emevîlerin Nihavend'de Yenilgisi, Irak Valisinin Mağlubiyeti, Seffâh'ın Halife İlân Edilmesi, Zap Savaşı, Mervân'ın Mağlûbiyeti ve Kaçması, Şam'ın Kuşatılması, Abbasîlerin İntikamı, Mervân'ın Ölümü, Emevîlerin Sonu, Emevî Hânedanının Düşüş Sebepleri	176
On Dördüncü Bölüm.....	193
Devlet, Gelir Kaynakları, Yönetim Tarzı, Askerî Hizmet, Abdülmelik'in Mâlî Düzenlemeleri, Şam, Saray Hayatı, Sosyal Hayat, Kadınların Hayatı, Kadınların Açık Yaşama Âdetinin Başlaması, Giyim Şekli, Âdetler, Edebiyat, Dînî ve Felsefî Akımlar	193
On Beşinci Bölüm	215
Abbasîler.....	215
Hicrî 132-158 / Milâdî 749-775	215

Seffâh ve Mansûr	215
Seffâh Dönemi, Ölümü, Mansûr'un Halifelik Makamına Oturması, Ahlâkı, Abdullah Bin Ali'nin İsyanı, Ebû Müslim'in Vefatı, Bağdat'ın Kurulması, Muhammed ve İbrahim El-Hasenî'nin İsyanları, Mağlûbiyetleri ve Vefatları, İspanya'nın İstilas, Başarısızlık, Hazarların Hücumu, Bizanslıların Saldırısı, Mansûr'un Vefatı	215
On Altıncı Bölüm	237
Abbasîler -Devamı-	237
Hicrî 158-170 / Milâdî 775-786	237
Mehdi ve Hâdi	237
Mehdi'nin Halifelik Tahtına Oturması, Mükemmel Yönetimi, İnsan Severliği, Zındıklar, Rumlarla Savaş, İren'in Haraç Vermeyi Kabul Etmesi, Mehdi'nin Vefatı, Hâdi'nin Tahta Oturması, Ayrılması, Hâdi'nin Vefatı	237
On Yedinci Bölüm	245
Abbasîler -Devamı-	245
Hicrî 170-198 / Milâdî 786-814	245
Hârûn ve Emîn	245
Hârûn Reşid'in Tahta Oturması, Karakteri ve Ahlâkı, Gösterişli Saltanatı, Bermekiler, Afrika'nın İdârî Özerkliği, Asya'nın Durumu, Halifelerin Tâyin Şekli, Emîn ve Me'mun'un Sırayla Halife Olmaları, Abbasî Devleti'nin Bölünmesi, Bermekilerin Düşüşü, Araplar'ın Jan Dark'ı, Rumlarla Savaş, Nikiforos'un İhâneti, Mağlûbiyeti, Yeni Bir Antlaşma, Bizanslıların Antlaşmayı Bozması, Sonuçları, Hârûn Reşid'in Vefatı, Emîn'in Tahta Oturması, Karakteri ve Mizacı, Me'mun İle Savaş, Tâhir'in	

Emîn'in Ordusunu Yenmesi, Bağdat'ın Kuşatılması, Me'mun'un Mekke ve Medine'de Halife İlân Edilmesi, Emîn'in Vefatı.....	245
On Sekizinci Bölüm	271
Abbasîler -Devamı-	271
Hicrî 198-232 / Milâdî 813-847	271
Büyük Me'mun, Mu'tasım, Vâsık, Me'mun Merv'de, Bağdat'ta Karışıklıklar, İmam Ali Er-Rızâ'nın Vefatı, Me'mun Bağdat'ta, Rumlarla Savaş, Rasyonalizm (Akılcılık), Me'mun'un Vefatı, Karakteri, Me'mun Zamanında Meydana Gelen Fikrî İlerlemeler, Mu'tasım'ın Tahta Oturması, Başkentini Değiştirilmesi, Türklerden Oluşan Özel Bir Ordu Kurulması, Bâbek'in Ortadan Kaldırılması, Rumların Yenilmesi, Mu'tasım'ın Vefatı, Vâsık'ın Tahta Çıkması, Mizaç ve Karakteri, Vefatı.	271
On Dokuzuncu Bölüm	298
Hicrî 232-454 / Milâdî 847-1069	298
Mütevekil'den Kâim'e Kadar	298
Arapların Neron'u Mütevekkil, Abbasî Devleti'nin Çöküşü, Mustansır, Müstaîn, Mu'tez, Zencilerin İsyanı, Saffârîler, Mühtedi, Mu'temid, Zenci İsyanının Durdurulması, Mu'tezid, Fâtımîlerin İsyanı, Kirmânîler, Tahribâtı, Muktefî, Mısır'ın Abbasî Halifeler Tarafından Geri Alınması, Sâmânîler, Muktedir, Kâhir, Râzî, Muktaizî, Saray Hükümdarı, Emîrleri, Müstekfî, Gazneliler, Mutî, Tâyi, Kâdir, Kâim, Selçuklular, Tuğrul Bey .	298

Musavver Târih-i İslâm

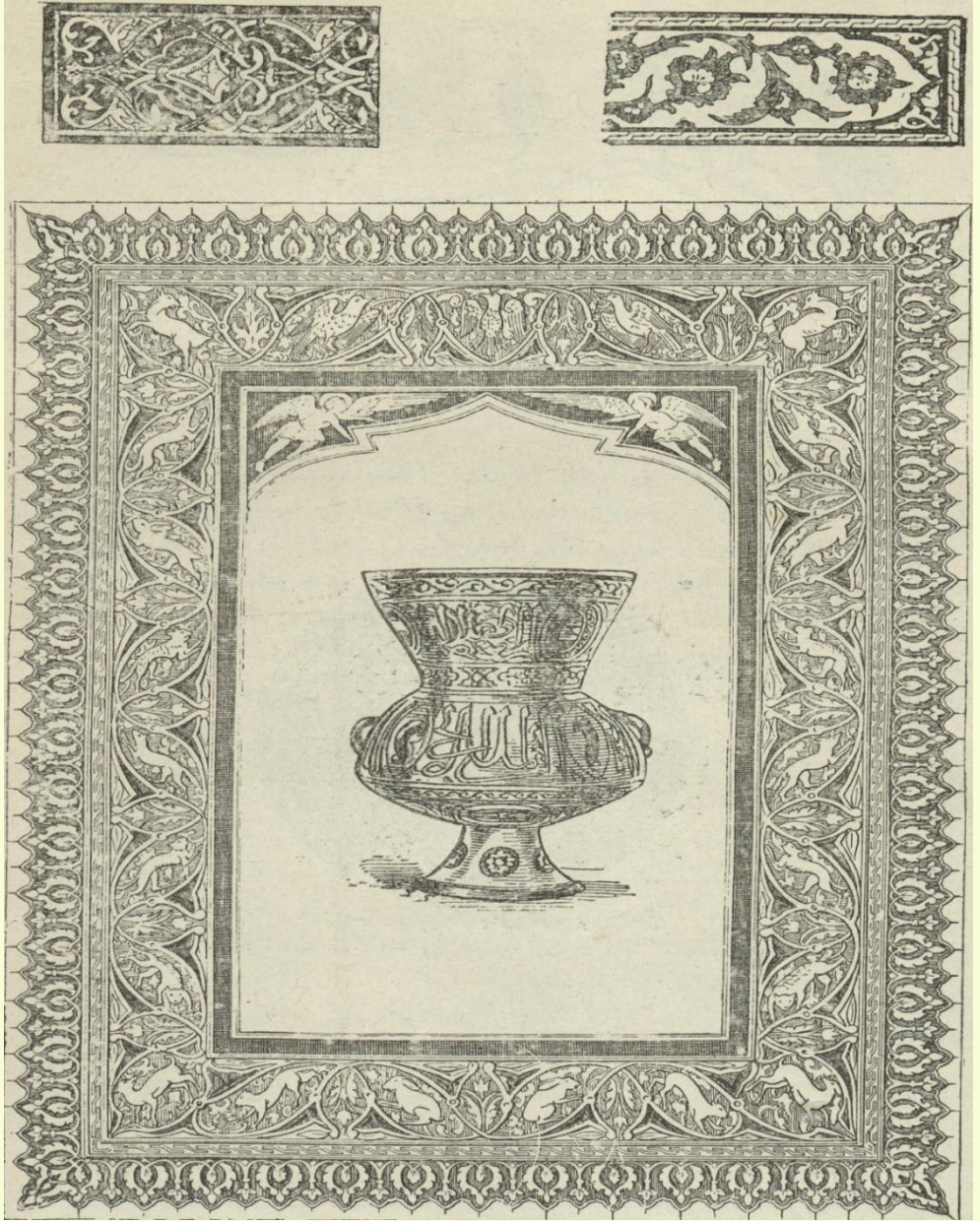
Seyyid Emîr Ali

Meşhur İslâm âlimlerinden, Mesâil-i Şarkiye Cemiyeti âzâlarından Kânûn-ı Muhammedî ile Rûh-ı İslâm ve Terbiye-i İslâm kitaplarının yazarı

Çeviren

M. Raûf

Şûrâ-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi savcısı, Dârü'l-Fünûn'da Tarih ve Edebiyât hocalarından, Resimli Kitâb dergisinin başyazarı

*Hicrî 11. yüzyıl yazması derleme bir şiir kitabının kabından alınmış Arap süslemesi
örneği*

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Askerî güçleriyle geniş toprakları ele geçirerek tarihte silinmez eserler bırakmış, buluşlarıyla/ düşünceleriyle kültür ve bilgi dünyasını zenginleştirmiş olan eski milletlerin en sonuncusu Araplardır. Günümüz Avrupa'sı, onlardan miras kalan kıymetli bir hazine mahiyetindeki bilgi birikimi sâyesinde varlığını sürdürmektedir. Bu açıdan Batı'da söz konusu millet hakkında yapılan tarih araştırmalarının hemen hemen hepsinin sadece bu bölgeyi tanıyan bazı uzmanların görüşlerine başvurulması üzüntü verici bir durumdur. Zira bu nedenle Arap medeniyetinin en fazla etkisinde kalan bir coğrafya olarak Hindistan'ı ise neredeyse hiç bilmiyoruz. Şüphesiz bu duruma meydan verilmesinin tek sebebi, konunun tabiatı ve niteliğiyle doğru orantılı eserlerin yazılmamış olmasıdır. Doğrusu eski Yunanlılar ve Romalıları gibi, erken dönemine aşinalığımız olmayan bir millettten bahsederken olayların ve savaşların gelişigüzel anlatımından çok, dikkat çekici, merak ve ilgi uyandıracak, aynı zamanda eseri okuyucuya sevdirecek şeyler söylemek gerekir. Dolayısıyla bu çerçevede yazılacak bir Arap tarihi, yalnızca Arapların askerî başarılarından değil, bu milletin iç meselelerinden, sosyal ve ekonomik gelişiminden de bahsetmelidir. Böyle bir eser, Arapların medeniyetiyle çağdaş medeniyet arasındaki ilişkiyi göstererek asırlarca süren mücadele ve çatışmaların üzücü sonuçlarını açıklığa kavuşturacaktır.

Benim okuyuculara sunduğum bu kitabı yazmaktaki maksadım, yukarıda açıkladığım türden tarih eserlerine olan ihtiyacı gidermektir. Ben bu sayfalarda; Arap milletin düşünce ve karakter gelişimin, kısa sürede yükselişi ve gerilemesini, olağanüstü genişleme ve yayılmasını, merkezî bir anlayışa bağlı olarak ne tür gelişimlerle en medenî bir idare şeklini kurabildiğini, yönetim biçimlerini, bütün aşamalarıyla kültürel eğitimlerini, sosyal şartlarını, özellikle kadınların yaşayış tarzlarını ve son olarak akılları hayrete düşüren o büyük medeniyetin nasıl ve hangi sebeplerle yıkılmaya yüz tuttuğunu anlatmak istiyorum.

Aslında Londra ve Paris gibi Avrupa'nın büyük şehirlerinde bulunan kütüphanelerin [6] Doğu'da bulunmaması, çok yönlü edebî eserlerin yazılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kitabımda göze çaracak bazı kısa yazılardan dolayı anlayışla karşılanacağımı ümit ederim. Bununla beraber, eserim Ortaçağ'da Batı Asya'daki medeniyet ve kültür hakkında yeterli bilgileri içermektedir. Düşünceme göre bu konuların araştırılması büyük öneme sahiptir. Çünkü söz konusu araştırmalar, her şeyden önce Müslümanlara, sosyal ve kültürel yükselişin, ancak özgürlükçü ve sosyal bir devlet anlayışının cesaretlendirici kanatları altında gerçekleşeceğini öğreteceği gibi, Müslüman olmayanların da fikrî gelişimlerine hizmet edecektir.

Diğer milletlerin tarihi gibi Arap tarihi de bize; toplumun, bireylerin ve en küçük sosyal birim olan ailelerin zekâ ve kabiliyetleri sayesinde yükselebileceğini, fakat ölü bir mazinin ölü elbisesiyle örtünmek isteyen milletlerin hep kesin bir çöküş korkusuyla karşı karşıya kalacaklarını, fikrî zenginlik ve ahlaki üstünlüğün, yavaş olsa da her durumda ve zamanla toplum üzerinde olumlu tesirler bıraktığını öğretiyor.

Arapların, mağlup milletlerin sevgilerini kazanmaya engel olan karakteristik gururları ve sâdece adaletle milletleri memnun edip, bunun zenginleşmeye yeterli olacağı hakkındaki kanaatleri; bu konuda daha fazla bir şeye, bir

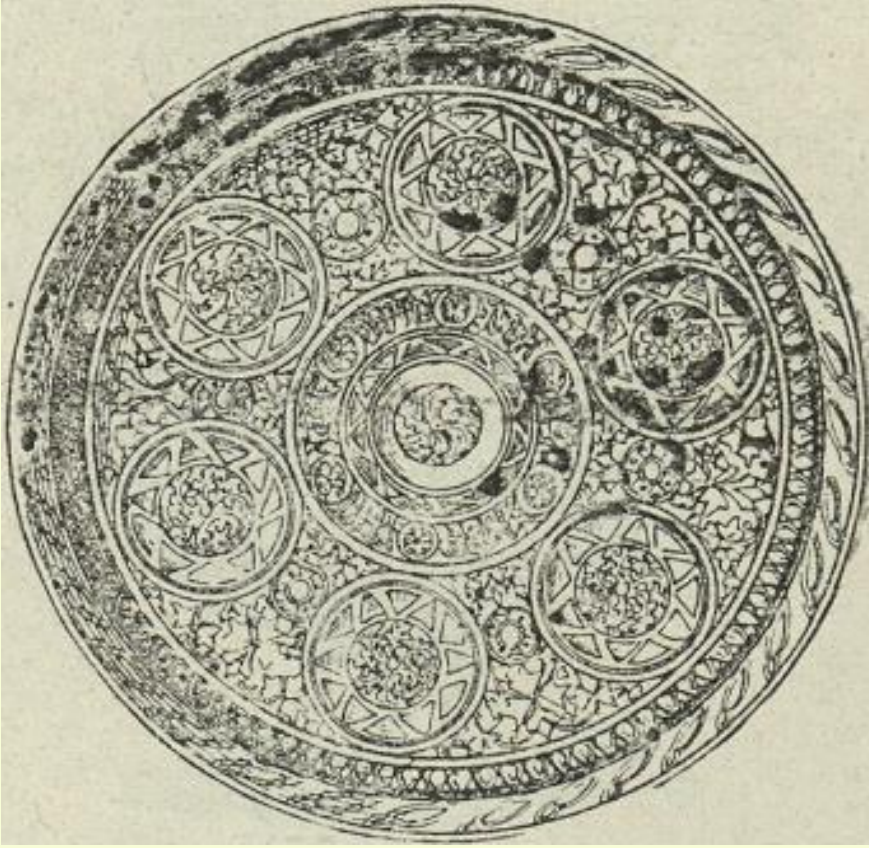
Me'mûn'un muhabbetine, bir Nâsır'ın yüce gönüllülüğüne ihtiyaç bulunduğunu; hayırsever, cömert ve hür bir idarenin şefkatli kanadı altında çalışan milletler ve bireylerin daha sonra aldatma, beceriksizlik, tembellik ve fakirlik nedeniyle kırılıp dağılacaklarını görüp anlayamamaları; güçlü Arap saltanatının elem verici düşüşünü izah eder. Baba ve dedelerimizden miras kalan bir ders niteliğindeki tarihten Araplar hiç yararlanmamışlardı. Onların toplumsal yetenekleri çalışarak kazanılmış değil, yaratılıştan gelen ve ilham edilmiş olan kabiliyetlerdi. Dayanıklı ve büyük bir idarenin hükmü altında bulunmakla değil, ırk ve inançlarıyla övünüp mağrur oldukları için halkın duygu ve düşüncelerini hor görür, gönül almazlardı. Ortada ise henüz bu durumu dile getirip eleştirecek bir Schopenhauer¹ yoktu. Kuzey İspanya'daki bedevî aşiretlerin maruz kaldıkları dışlayıcı muamele de aynı sebebe dayanır.

Gibbs'in Arapların ilerleme ve olgunlaşma tarihinden bahseden eseri kaynak azlığına rağmen tarih araştırmalarına dair kitapların en güzelidir. Bu konuda İngilizce yazılmış diğer eserlerden hiç biri özel ve ayrı öneme sahip değildir. Gerçi hepsi kendi çaplarında güzel birer edebî eser sayılabilirlerse de bazıları tarih meraklılarına tavsiye edilmeye özellikle lâyıktır. Cousen De Perceval, Dozy, Devaraje, Duslan, Fresnel, Sediyo, Burcem, Hammer, Kramer, Wüstenfeld, Mary gibi yazarlara kültür dünyası pek çok teşekkür borçludur.

Kitapta İslâm öncesi Araplardan, Hz. Muhammed (s.a.s)'in görevleri ve faaliyetlerinden özet olarak bahsettim. Eserimin oldukça önemli bir kısmı "cumhuriyet" (Raşid halifeler dönemine) kavramına ayrılmıştır. Emevî ve Abbâsî devletleri hakkında ise okuyucuyu sıkmayacak kadar bilgiler [7] vererek onların ilgisini çekmek istedim. İspanya'nın Arap hâkimiyeti altında bulunduğu sekiz yüzyılın tarihini yüz sayfaya sığdırmak şüphesiz çok zor bir

¹ Çev. Arthur Schopenhauer, Alman bir filozof, yazar ve eğitmendir. Schopenhauer, Alman felsefe dünyasındaki ilklerdendir ve dünyanın anlaşılmaz, akılsız prensipler üzerine kurulu nedenselliklerinin olduğunu söyleyerek dikkatleri çekmiştir.

meseledir. Bununla birlikte anlatılması gereken önemli hiçbir konuyu unutmamış olduğumu düşünüyorum. Arapların Kuzey Afrika'daki idareleri ve onlarla beraber çökmüş olan Fâtımîler'den, son Memlûklüler'in idaresi altında sönen kültürel dünyalarından pek az bahsedebildim. Kitabımın ayrıldığı her döneme bir tarih özetiyle başlar, söz konusu dönemlerle ilgili fikrî, sosyal ve ekonomik durumları, yaşam biçimlerini, âdetlerini ve idarî yapılanmalarını anlatarak açıkladım.

Arap saraylarında kullanılan eski zaman işi bir sahan örneği

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

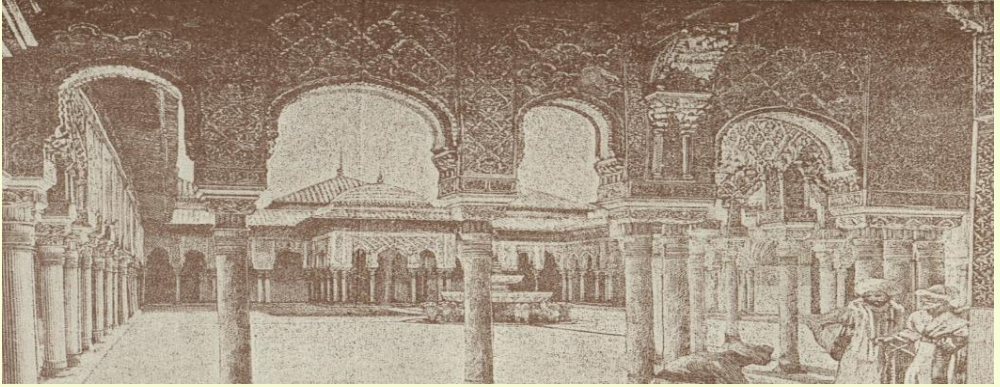
BİRİNCİ BÖLÜM

Arabistan: Coğrafî ve Tabii Durumu, Eski Gücü

Arabistan, Asya'nın güney batısında yer alan geniş bir bölge olup kuzeyden Suriye Çölü, doğudan Basra Körfezi, güneyden Hind Okyanusu ve batıdan Kızıldeniz ile çevrilidir. Büyüklük açısından Fransa'nın iki katı kadar olan bu geniş topraklar birçok eyaletlere ayrılmıştır. Bu eyaletler, iklim, toprak ve halklarının karakter yapılarına bakıldığında birbirinden az çok farklıdır.

Kuzey kısmı dağlık alanlardan ibaret olup burası eski zamanlarda İsrâilî-gulları kavmine bağlı Adomîler ve Medînîler'in yurduydı. Hicaz toprakları ise Yesrib adıyla bilinen meşhur Medine şehrini içinde barındırır. Mekke, Hz. Peygamber'in doğum yeri, Cidde'nin iskelesi ve Müslüman hacıların buluşma merkezidir. Hicaz, Kızıldeniz ile Süveyş Kanalı'ndan Hind Okyanusu'na kadar uzanan dağ silsilesi arasındaki sahadır. Arap Yarımadası'nın güneybatı tarafları Yemen olarak isimlendirilir. Hicaz ve Yemen arasındaki çukur topraklara Tihâme denilir ve bu isim bazen Hicaz'ın güney kısmı için de kullanılır. Hadramut, Yemen'in doğusunda ve Hind Okyanusu sahilinde

bulunur. Umman Körfezi sahilinde yani daha doğuda da Umman toprakları vardır. Hicaz dağlarından doğuya doğru Basra Körfezi'ndeki Ahsâ ve Bah-reyn Çölü'ne kadar uzanan bölgeye Necid denilir. [9] Çöl ve dağ geçitlerinden oluşan bu geniş ovada vaha diye adlandırılan sulak ve yeşil tarım arazileri bulunur. Burası aynı zamanda çöl ahalisinin güvenli bir sığınağıdır. Hicaz ve Yemen şu anda Osmanlı Devleti tarafından idare olunmaktadır. Necid herhangi bir vilâyete değil doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bağımsız eyaletlerdendir/livâlardandır. Umman ise Maskat imamının idaresi altındadır. Bu geniş topraklarda gemi yüzdürmeye elverişli hiçbir nehir yoktur. Ötede beride bulunan bazı çaylar ise ancak toprağın sulanmasına hizmet edebilir durumdadır. Bu bölgede nadiren yağmur yağar. Arazinin kurak ve verimsiz olması -yeterli derecede su bulunan yerler istisna edilmek şartıyla- ürün yetiştirilmesine engel olmaktadır. Hâlbuki suyun bol olduğu yerler, insanı hayrete düşürecek derecede verimlidir.

İspanya'da el-Hamra Sarayı'nı gösteren bir resim: Arslanlar Avlusu. el-Hamra, bir zamanlar İspanya'da hükümran olmuş Mağribîler hükümdarlarına mahsus meşhur yapılarıdır. Hem saray hem de kalesi bulunan bu yapı Gırnata şehrinin güneydoğu tarafında olup büyük kısmı Hicrî 13. yüzyılda inşa edilmiştir. En güzel salonları "Arslanlar Avlusu" denilen yerin etrafında dizilmiştir. "Arslanlar Avlusu" isimlendirmesi, söz konusu avlu ortasında yer alan şadırvanın etrafındaki kaba 12 aslan heykeline dayanır.

Yemen Dağları adıyla bilinen bölgeler, hemen hemen Mont Blank Dağı kadar yüksek olup birçok geniş ve verimli vadiye sahiptir. Buralarda kahve, çivit ve hurma gibi ürünler, sebze ve her çeşit meyve ağacı yetişir. Arabistan iklimi ılımandır. Halkı kış mevsimini bilmez. İki yağmurlu mevsim vardır ki bunların biri ilkbahar, diğeri sonbahardır. Hicaz ahalisi ve bilhassa Mekke-i Mükەرreme civarı kurak olup bu çöl bölgesinin doğusunda nar, incir, şeftali gibi gölgeli ağaçların bulunduğu bağ ve bahçeleriyle meşhur Tâif şehri yer alır.

Arabistan çeşitli zamanlarda farklı kabilelere yurt olmuştur. Eski muhacirlerinin Keldânîler neslinden olduğu ve ilk Arapların büyük bir medeniyet kurdukları ileri sürülmektedir. Bugün Arabistan'ın güney bölgesinde görülen tarihî eserlere göre ilk çöl Araplarının, kuvvet ve nüfuzlarını Mısır ve hatta el-Cezîre'ye kadar genişlettikleri, muhteşem saraylar ve büyük mabetler inşa ettikleri düşünülmektedir. Aden şehrindeki Handek Harabelerinin o zamandan kalma olduğuna şüphe yoktur.

Bu ilk yerleşim yeri Fırat Nehri'nin doğu taraflarından çıkan bir Sâmî aşireti tarafından tahrip edilmiştir. Söz konusu aşiret Yemen ve Hadramut taraflarını yurt edinmişti. Bu kabilenin Kâhta'nın torunlarından olduğu rivayet edilmiştir. Bu torunlardan biri olan Yâ'rub büyük bir şehir ile bir kabileyi kendi ismiyle adlandırmıştır. Bu kabilenin hükümdarlarına Yâ'rub'un büyük oğlu Abdüşems'in hâkimiyetinden [10] itibaren Sebeliler adı verilmiştir. Yemen ve Arabistan'ın bazı kısımlarında Milâdî 7. asra kadar hükmeden Kâhtan hükümdarları bu toprakların fâtilh ve imar edicileridir.

Söz konusu muhâcirlere sonuncuları İşmoiloğulları olarak isimlendirilir. Hz. İsmâil, İsrâiloğulları kavminin en büyük peygamberlerinden sayılan Hz. İbrahim'in asil oğludur. Hz. İsmâil, Mekke'ye yakın bir mevkie hicret ederek oraya yerleştiği gibi kendisine tâbi olanlar da Hicaz'da ikâmet ederek Arap

medeniyetinin ilk temel taşlarını koymuşlardır. Hz. İsmâîl'in, eski zamanlardan beri Araplar tarafından kutsanan ve günümüzde de Müslümanların kiblesi olan Kutsal Kâbe'yi inşa ettiği rivayet edilir.

Arap kavmi her zaman iki sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan birincisi şehirlerde oturduklarından “medenî”, ikincisi ise çölde yaşadıklarından “bedevî” olarak isimlendirilir. Bu ikinci sınıfa mensup olan halk, otlak alanlar bulmak için çöllerde aile ve sürüleriyle dolaşır ve çadırlarda otururlardı.

Arabistan'ın kuzey ve orta bölgeleri hiçbir yabancı devlete tâbi olmamıştır. Yalnız Yemen'de Habeşiler kısa bir süre hüküm sürmüşlerse de İran şâhının yardımıyla Seyf adında bir Arap komutan tarafından buradan çıkarılmışlardır. Bu tarihten itibaren bir asır veya biraz daha fazla bir zaman boyunca Yemen'de İran şâhının valisi Merzübân hüküm sürmüştür.

Arabistan'da yaşayan Yahudi ve Hristiyanlar kendi dinlerini yaşarken Arapların büyük çoğunluğu putlara ve yıldızlara taparlardı. Her kabilenin ve her şehrin kendine has put ve put haneleri, ayrı ayrı âyinleri söz konusuydu. Araplara göre Roma gibi bir millî merkez olan Kutsal Mekke'de bu milletin taptığı ilâhları sembolize eden 360 put vardı ve bu putlara insan kurban edildiği çokça görülen bir olaydı.

İKİNCİ BÖLÜM

Eski Tarih, Kusay, Abdülmuttalib, Habeşlilerin Saldırısı, Hz. Peygamber'in Kutlu Doğumu, Peygamberlik ve Hicret

Arabistan'ın eski tarihi hakkındaki bilgilerimiz, bu bölgeye dair eski bilgilerin yer aldığı Kur'ân-ı Kerîm ile Arapların her zaman atalardan torunlara aktarıp durdukları gelenekler ve rivayetlerden elde edilmiştir. Bu rivayetler Milâdî 8. ve 9. asırlarda Arap tarih yazıcıları tarafından toplanıp büyük bir dikkat ve özenle birleştirilmiştir. Yemen'in güney taraflarında bulunan hiyeroglif yazıları Kur'ân-ı Kerîm ile Tevrât'tan alınmış bilgilerimizi bütünüyle doğrular mahiyettedir.

Tarihini inceleyeceğimiz Arap kavmi, Ortaçağ'da olağanüstü bir şekilde ünlenip Hicaz ve Yemen taraflarına yerleşmiş olan Araplardır.

Hicaz kabilelerinin en meşhuru, Fihr'in torunlarından oluşan ve Arapça tüccar anlamına gelen "Kureyş" ismiyle nam salmış kabiledir. Fihr Milâdî 3. yüzyılda hayattaydı. Kendisi Hz. İsmâil'in torunlarından Adnân'ın oğlu Mead'ın neslinden dünyaya gelmiştir. Kureyş kabilesi her zaman atalarıyla ve diğer kabileler arasındaki yüksek konumuyla gurur duymuştur. Arapların en asil ve seçkin topluluğudur.

Fihri'nin torunu Kusay, Milâdî 5. yüzyılda Mekke'de kendi hâkimiyetini ilan etti ve zaman içinde bütün Hicaz topraklarını idaresi altına aldı. Onun hâkimiyetine kadar Mekke, kulûbe ve çadırlardan kurulmuş bir köyden ibaretti. Kusay, kutsal Kâbe'yi yeniden inşa ederek kendisi için de muhteşem bir saray yaptırdı. Bu sarayın büyük bir dairesi kamu işlerinin görüşülüp yürütülmesi için kurulan meclise² tahsis edildi. Bunlardan başka Kâbe'nin etrafından Kureyşlilere mahsus kargir binalar da yapıldı. [12] Kusay, bazı kânunlar çıkarıp vergiler koyarak Arabistan'ın çeşitli yerlerinden Kâbe'yi ziyaret maksadıyla gelen hacılara yiyecek ve içecek dağıtımını yaptırdı.

Milâdî 480 tarihinde vefat eden Kusay'ın yerine oğlu Abdüddâr geçti. Abdüddâr'ın vefatından sonra büyük oğluyla kardeşi Abdümenâf'ın oğulları arasında Mekke hükümdarlığı konusunda ihtilaf çıktı. Anlaşmazlık, hâkimiyet hakkının bölünmesiyle çözülebildi. Bu çözüme göre Mekke'ye su getirme ve vergi koyma konuları Abdümenâf'ın oğlu Abdüşems'e, Kâbe-i Muaz-zama'nın ve *Dârü'n-Nedve*'nin idaresi ile savaş bayrağı sorumluluğu Abdüddâr'ın torunlarına verilmişti.

Abdüşems kendi hakkını Mekke'nin itibarlı tüccarlarından ve muhâcirlere karşı gösterdiği hoşgörü ve cömertliğiyle meşhur olan kardeşi Hâşim'e devrederek kenara çekildi. Hâşim, Milâdî 510 yılında vefat edince yerine Muttalib geçti. Muttalib de 529 yılının sonlarına doğru vefat etti ve yerine Hâşim'in oğlu olup "Abdülmuttalib" ismiyle meşhur olan yeğeni Şeybe geçti.

Abdüddâr'ın torunları kısa zaman zarfında büyük servet sahibi oldular ve Hâşim ailesinin Araplar içindeki yüksek konumunu çekemeyerek hâkimiyet hakkını tümüyle kendi ellerine geçirmeye ve böylece Mekke'nin idaresini tamamen gasp etmeye çalıştılar. Abdüşems'in makam düşkününü oğlu Ümeyye bu girişimlerin merkezindeydi.

² Bu nedenle söz konusu meclise bir çeşit "şûra kurumu" anlamında "Dârü'n-Nedve" adı verilmiştir.

Bütün bu teşebbüslere rağmen Abdülmuttalib'in yüksek karakter yapısına karşı Kureyş kabilesinin beslediği saygı ve itaat her şeye galebe çaldığından Abdüşems Mekke yönetiminde yaklaşık elli dokuz yıl kalabildi. Abdülmuttalib, yüksek idarî yeteneği ve zekâsının göstergesi olarak Kureyş'in on büyük batnının reislerini bakanlığa benzer tarzda Mekke işlerini yürütmekle görevlendirmişti.

Abdülmuttalib'in hâkimiyeti sırasında Hicaz toprakları Ebrehe'nin kumandasındaki Habeş ordusunun saldırısına maruz kaldı. Ebrehe, Mekke'ye hücumu sırasında Arapların hiç görmedikleri bir hayvan türü olan bir file binmişti. Milâdî 570 yılında meydana gelen bu olay Araplar tarafından [13] "Fil Vakası" şeklinde adlandırılır. Habeşlilerin saldırısı, kısmen aralarında ortaya çıkan dehşetli bir hastalık, kısmen de ordugâhlarının bulunduğu ovaya yağan yağmur ve dolu sâyesinde püskürtülmüştür.

Abdülmuttalib'in birçok erkek ve kız çocuğu olmuştur. İslâm tarihinde hizmetleri meşhur olan oğulları; "Ebû Tâlib" lakabıyla bilinen Abdümenâf, Abbâsî halifelerinin atası Abbâs, Hamza ve Abdullâh'tır. Abdülmuttalib'in bir diğer oğlu da Ebû Leheb idi ki Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm düşmanı olarak anılır. Abdülmuttalib'in oğullarının en küçüğü olan Abdullah, Hz. Peygamber'in yüce karakterli babasıdır. Abdullah, Âmine ismindeki Yesribli³ bir kadınla evlenmiş, bu evlilikten birkaç yıl sonra yirmi beş yaşındayken vefat etmişti. Hz. Âmine kocasının vefatından birkaç gün sonra yâni 29 Ağustos 570 tarihinde bütün âlemin iftihar kaynağı Hz. Peygamber'e anne olma bahtiyarlığına ermiş ve doğurduğu asil çocuğa büyük babaları tarafından Muhammed ismi verilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s), henüz altı yaşındayken annesinin nimet yurdu ahirete göçmesi nedeniyle büyük babasının gözetimine verilmiştir. Dedesi Abdülmuttalib de Milâdî 579 yılında vefat etmiş ancak vefatından

³ Sad. Doğrusu Mekke'dir.

önce Hz. Muhammed (s.a.s)’i, kendisinden sonra Mekke’de Kureyş kabilesinin idaresini eline alan Ebû Tâlib’e emanet etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s)’in çocukluk çağları Ebû Tâlib’in evinde geçmiştir. Kendisi yumuşak huylu ve nazik, ince kalpli ve titiz bir karakter yapısına sahip olduğundan Kureyş kabilesi içinde herkesin sevgisini kazanmıştı. Hayatının ilk yılları hep zahmet ve sıkıntılarla geçmiştir. Çünkü Ebû Tâlib, dedeleri gibi servet ve varlık sâhibi olmadığından ailenin gençleri sırayla inek sürülerine bakmak zorundaydılar.

Hz. Peygamber gençliğinde de çok dikkatli ve tedbirliydi. Amcası Ebû Tâlib ile beraber iki defa Suriye’ye gitmişti. Oradaki ahalinin fakirliği ve kötü alışkanlıkları dikkatini çekmişti. Henüz yirmi beş yaşındayken Arap tarihinde yüksek karakteriyle meşhur olmuş olan Hz. Hatîce ile evlendi ve bu evlilikten birçok çocukları dünyaya geldi. Oğulları henüz çocukluk çağındayken vefat ettiler. Fakat kızları [14] hayatta kalarak babalarının sağlığında geçirdiği önemli olaylara ve çeşitli devirlere şâhit oldular. Bunların en küçüğü olan Hz. Fâtımatü’z-Zehrâ, Ebû Tâlib’in asil oğlu Hz. Ali ile evlenmiştir.

Hz. Peygamber’in hayatı on beş yıl boyunca sükûnet içinde geçmiş, bu süre zarfında bir iki defa ahali ile temasta bulunabilmişti. Mesela daha önce dul, yetim ve kimsesizlerin sahiplenilip, korunması amacıyla kurulmuş olan bir hayır cemiyetini tekrar faal hâle getirilmesinde etkisi bulunmuştu. Yine kabileler arasında vahim sonuçlar doğurabilecek bir anlaşmazlığı yüksek zekâsıyla çözmüştü. Hz. Muhammed, yaratılıştan gelen nezâketi ve temiz ahlâkı, sabrı ve doğruluğu ile halkın büyük güven ve itimadını kazanmış olduğundan kendisine özel olarak “Muhammedü’l-Emîn” yüksek lakabı verilmiştir.

Hz. Peygamber’in yüce meziyetlerinden biri de çocuklara olan sevgi ve tutkunluğuydu. Evinden çıktığı zaman çocuklar etrafını sarardı ve Hz. Peygamber onlara tebessüm etmeden yanlarından ayrılmazdı. Senede bir ay Mekke yakınlarındaki Hira Dağı’nda bulunan mağarada tefekkür ve ibadetle

meşgul olurdu. Bir gece elbisesine bürünmüş yatarken halka vaaz ve nasihatle bulunması için Cenâb-ı Hak tarafından kendisine İlâhî vahiy indirildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, halkı Hakk’a dâvete başladı. Ümmetini sapkınlık çukurlarından çıkarmak için gittikleri yolun pek bozuk olduğunu, bundan kurtulmak için yapılması gerekenleri ve onlara karşı nasıl bir görevle sorumlu olduğunu açıklayıp ilân etti.

Putperestliği terk edip Hz. Muhammed’in peygamberliğini ilk önce kabul eden kişi eşi Hz. Hatice oldu. Hz. Hatice’den sonra Hz. Ali ile Kureyş’in saygın isimleri Ebû Bekir, Ömer, Hamza ve Osman iman etmişlerdir. Hz. Peygamber halka vaaz etmeye başladığı zaman Kureyşliler alay ederlerdi. Fakat O’nun vazifesinde gösterdiği sabır ve kararlılığı görünce düşmanlıkları iyice artmıştı. Yavaş yavaş Allah’ın Elçisi’ne eziyet etmeye başladılar. Ashâbına da aynı şekilde çeşitli kötülüklerde bulundular ve hatta bazılarını şehit ettiler. Bunu üzerine soylu ashâbının bir kısmı Habeşistan’a iltica etti. [15] Bir kısmı ise her çeşit ezâ ve cefâya dayanarak Hz. Peygamber’in yanında kaldı. Ebû Tâlib ve Hz. Hatice’nin vefatlarından sonra Kureyşliler Hz. Muhammed ile ashâbına uyguladıkları işkenceleri artırdılar. Resûl-i Ekrem, Mekkeliler arasında pek zorlukla görevini başarabileceğini anlayınca başka yerlerde tebliğ yapmaya karar verdi ve hemen Tâif’e gitti. Fakat Tâif halkı O’nu taşıyarak şehirlerinden çıkardılar. Hz. Peygamber oradan büyük bir hüznle ve kırgın olarak geri döndü. Daha sonraki birkaç yılını uzlette geçirdi. Bu sırada hac mevsiminde Mekke-i Mükerreme’ye gelecek hacılara yapacağı vaaz ve nasihatın tesiriyle Mekkelilerin de sonunda yola geleceklerini ümit ederek Hakk’a davet görevini bu şekilde sürdürmeye karar verdi. Mekke’ye gelen putperestlerden Yesribli bazı saygın kişiler, İslâm dinini kabul ederek putperestliği terk edeceklerine, hırsızlık yapmayacaklarına, çocuklarını öldürmeyeceklerine⁴ ve kimseye iftira etmeyeceklerine yemin ederek söz verdiler. Vatanlarına dönen

⁴ İslâm’dan önce Araplar arasında küçük çocukları öldürme âdeti vardı.

Yesribliler Arapları Hakk’a dâvet etmek üzere bir peygamberin gönderildiğini söylediler. Milâdî 622 yılında Yesribliler Hz. Peygamber’in şehirlerine teşrif etmesi için bir temsilci gönderdiler. Yesrib şehri aslında Mekke’nin rakîbi olduğundan Yesriblilerin bu dâveti ve Hz. Peygamber’e verdikleri sözler, Kureyşlilerin Hz. Peygamber ve ashâbı hakkındaki kızgınlığını daha da artırdı. Bunun üzerine ashâb-ı kirâmın çoğu hicret etmeyi başararak Medine’ye ulaştı ve burada güzel karşılandılar. Fakat Kureyşliler bu durumdan haberdar olunca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali ile birlikte henüz Mekke’de evinde olan Hz. Peygamber’in öldürülmesine karar verdiler. Hz. Peygamber tehlikede olduklarını anlayıp Hz. Ali’yi evinde bıraktı ve Hz. Ebû Bekir ile beraber Mekke’ye yakın bir mağaraya sığındılar. Kureyşliler Hz. Peygamber’i göremeyince Hz. Ali’ye bir hayli eziyette bulunarak Efendimiz’i aramaya kalkıştırlarsa da gizlendikleri [16] mağarayı bulamadılar. Hz. Peygamber ile arkadaşı bulundukları mağarada iki gün kaldılar. Üçüncü gün akşamüstü Resûl-i Ekrem ve Hz. Ebû Bekir mağaradan çıkıp tedarik ettikleri iki deve ile yola çıktılar ve 2 Temmuz 622 Cuma günü Yesrib’e ulaştılar. Bir süre sonra Hz. Ali de onlara kavuştu. Bu olay “Hicret-i Nebeviyye” olarak isimlendirilir. Söz konusu hicretin gerçekleştiği tarih de İslâm takviminin başlangıcını oluşturur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

H. Peygamber'in Medine-i Münevvere'yi Şereflendirmesi, Medine'de Çeşitli Gruplar, Peygamber Berâtı -Hicrî 1-10/ Milâdî 622-632

Medine halkı, H. Peygamber ile dinleri uğrunda büyük bir şevk ve arzuyla vatanlarını terk eden Mekkeli ashâb-ı kirâmı debdebeli bir şekilde karşıladılar. H. Peygamber'in teşrifleri üzerine de şehrin eski adı, "Medinetü'n-Nebî" veya sâdece "Medine" olarak değiştirildi. Şehir zamanımıza kadar bu ismini korumuştur. Bu şehirde kerpiç ve topraktan bir câmi inşa edilerek üzeri hurma yapraklarıyla örtüldü. H. Peygamber de bu küçük mescidin inşaatında bizzat çalışarak yardımcı oldu. Daha sonra bu mübarek mekândan halkı dine dâvet edip Allah'ın azamet ve yüceliğine dair telkinlerde bulunarak gayet sağlam bazı ahlâkî prensipleri anlattı. Müslümanlar arasında kardeşliği, çocuklar ve kadınlarla öksüzler hakkında şefkat ve merhameti, hayvanlara iyi davranmayı ve onları incitmemeyi tavsiye buyurdu.

Bu tarihlerde Medine'de iki kabile bulunuyordu ve bunlar birbirleriyle devamlı bir rekabet hâlindeydiler. H. Peygamber kabilelerin özel imtiyazlarını lağvederek bütün Medine yerlilerini "Ensâr" adı altında toplayıp birleştirdi. Kendisini takip edip Mekke'den hicret edenlere de "Muhâcir" ismini

verdi. O devirde Arabistan'da hiçbir şehirde kânun ve düzen yoktu. Çeşitli gruplar birbirleriyle [18] savaş halinde olup, kanunsuzluk, düzensizlik ve kargaşa Arap Yarımadasının her noktasında hüküm sürmekteydi.

Milâdî 622-632

Resûl-i Ekrem Medine'de bizzat bir düzen ve intizam kurmaya başladı ve Müslüman toplumu güçlü bir temel üzerine oturttu. Bu çerçevede bir beyanname yayınlayarak kan dâvası töresi ortadan kaldırıldı ve kanuna karşı davranışlarda bulunmanın kesinlikle yasaklandığı ilan edildi. Medine-i Münevvere'nin içinde ve dışında ikamet eden Yahudilere de eşit haklar tanındı, buna karşılık onların da şehrin savunması konusunda Müslüman halka yardımda bulunmaları taahhüt altına alındı. Hz. Muhammed (s.a.s) Efendimiz, ashâb-ı kirâmıyla kendisini şehirlerine dâvet ederek yönetimi teslim eden şehir halkının sadece öğretmeni değil aynı zamanda hükümdarıydı. Gerçekleşmesi muhtemel kargaşa ve karışıklıkların önlenmesi, şehrin saldırılara karşı korunması ve savunulması için gerekli şartların sağlanması Resûl-i Ekrem'in emir ve iradesine bırakılmıştı. Mekkeliler, bir inkılapçı olarak gördükleri Hz. Peygamber ile ashâb-ı kirâmını himâye edip koruyan Medinelilere çok kızgındılar. Dolayısıyla Medinelilerle Mekke halkı arasında bir savaşın çıkması yakındı.

Bedir Gazvesi: İlk savaş, Medine'den birkaç (170) kilometrelik bir mesafede bulunan Bedir Ovası'nda gerçekleşti. Bu savaşta Mekkeliler Müslümanlara birkaç esir vererek mağlup oldular ve bozguna uğradılar.

Hicrî 3 / 26 Nisan 624-15 Nisan 625

Hicrî ikinci yıl Medine'de sükûnet içinde geçti. Yalnız birkaç defa Mekkeliler hücum ve taarruzda bulundular. Üçüncü Hicrî yılda Hâşimoğulları'nın en büyük rakibi olan Osman'ın torunu Ebû Süfyân b. Harb büyük bir Mekke ordusu ile Medine'ye geldi. Bu hücumu püskürtmeye hazırlanan İslâm kuvvetleri sayıca çok [19] azdı. Uhud denilen dağın eteğinde bir savaş oldu. Uhud

Gazvesi olarak adlandırılan bu savaşta Medineliler mağlûp oldular. Mekkeli-
ler de büyük kayıplar verdiklerinden Medine şehrine hücumdan vazgeçerek
Mekke'ye dönmeye mecbur kaldılar.

Hicrî 1-10

Medine'nin içinde ve çevresinde oturan Yahudiler bulundukları köyleri
sağlama alarak ederek Müslümanları taciz etmeye başladılar. Bunların varlığı
Müslümanlar için her zaman için bir tehlike olmaya başladı. Medine'de otu-
ran Yahudiler Mekkeliler hesabına casusluk yaptıkları gibi sık sık güvenliği
bozan hareketleri anlaşmazlık ve kanla sonuçlanıyordu. Bu nedenlerle Me-
dine yakınlarında oturan Yahudi kabilelerden Benî Kaynuka ve Benî Nadîr,
Resûl-i Ekrem'in aldığı tedbir kararıyla Medine'den çıkarılıp uzaklaştırıldılar.

Hendek Gazvesi: Hicrî 5. yılda Mekkeliler 10.000 kişiden oluşan büyük bir
ordu hazırlayarak Medine'ye hücum ettiler. Bu büyük ve kuvvetli orduya
karşı İslâm kuvveti ise hemen hemen 3.000 kişiden ibaret idi. Bu nedenle Hz.
Peygamber'in görüşü ve tedbiriyle Müslümanlar savunma savaşı için şehrin
etrafına bir hendek kazdılar. Yahudiler Medine anlaşılmamasını bozup Mekke-
lilere katılarak onlara yardım ettiler. Bu kuşatma bir hayli uzun sürdü ise de
her hücum Resûl-i Ekrem'in basireti sâyesinde püskürtüldü. Nihâyet Mekke
ordusunu oluşturan çeşitli kabileler kuşatma ordusu aleyhinde hareket et-
meye başladılar. Diğer taraftan da yağın yağmur ve çıkan fırtınalar Mekke-
lilerin hayvanlarını mahvetmişti. Askerlerin yiyecekleri de azalmış olduğun-
dan orduları kısa sürede hezimete uğrayıp perişan oldular. Medine'ye çok ya-
kın bir mevkide bulunan ve anlaşmayı bozan Benî Kurayza kabilesi hakkında
bir ceza uygulanması düşünülmüş olarak kabilenin Medine'den çıkarılmasına ve
buna karşı çıktıkları takdirde oturdukları yerin kuşatılarak zorla uzaklaştırıl-
malarına karar verildi. Bu karar kendilerine bildirilince Yahudiler bir şart ileri
sürdüler. [20] Bu şart, kendilerine uygulanmak istenen cezanın, öteden beri
onları himâye eden Evs kabilesi reisi Sa'd b. Mu'âz'ın takdirine bırakılma-
sıydı. Bu kişi pek cesur bir asker olup kuşatma sırasında yaralanmıştı ve o

sırada yaralarının tesiriyle ölmek üzereydi. Bu teklif kendisine bildirilince Yahudilerin anlaşmayı bozmalarına çok üzölmüş ve onlardan savaşa katılanların idamını, kadın ve çocukların ise esir edilmesini tavsiye etmiş, onun bu kararı aynen uygulanmıştır. Bu ceza, bizim düşöncemize göre çok şiddetlidir. Fakat o zamanki savaş kanunları buna izin veriyordu.

Mekkelilerin bu başarısızlığının ardından Hz. Muhammed (s.a.s)’in dini Arap Yarımadasında hızla yayılmaya başladı. Birçok kabile birbiri ardınca dalgalar hâlinde gelip, hak ve bätöl birbirinden apaçık bir biçimde ayıran İslâm dinini kabul etti.

Hicrî 6. yılda Resûl-i Ekrem Efendimiz Sina Dağı yakınındaki Saint Catherine Manastırı’ndaki papazlara ve bütün Hristiyanlara hitaben bir mektup gönderdi. Bu emirnâme, Hz. Peygamber’in dünya ve ahiretin gerçekleri hakkında tam bilgi sahibi mükemmel bir mürşit olduğunu bildiriyordu. Hz. Peygamber, Hristiyanlara önemli imtiyazlar ve muafiyetler vermekle beraber yeni kanunlar ve eski âdetlere ters hareket eden Müslömanların da şiddetli biçimde cezalandırılacağını ifade ediyordu. Yine burada Hristiyanları zulüm ve saldırılardan korumak, kiliselerini ve papazların evlerini emniyet altında tutmak konusunu bizzat teminat altına almış ve buyurdıkları gibi ashâb-ı kirâma da bu meselede gerekli tavsiyelerde bulunduğunu açıklamıştı. Hristiyanlardan haksız bir şekilde vergi alınmayacak ve hiçbir başpapaz makamından çıkarılmayacaktı. Aynı şekilde din değıştirmeleri için hiçbir Hristiyan’ın zorlama ve baskı görmeyeceğı, hiçbir papazın manastırdan çıkarılmayacağı bildirilmiş ve buna [21] karşılık şerefli hac vazifesini yapmak isteyenlerin de serbestçe Mekke’ye girmesi kararlaştırılmıştı.

Hicrî 1-10

Câmi veya ev inşa etmek için hiçbir kilise yıkılmayacak, kendi dinlerinde kalarak Müslömanlarla evlenebilecek olan Hristiyan kadınlara bu konuda hiçbir şekilde zorlama ve şiddet uygulanmayacaktı. Kilise ve manastırların

tamiri gibi konularda Müslümanlar Hristiyanlara gerekli yardımda bulunacaklardı.

Resûl-i Ekrem, İran şâhı ile Bizans imparatorunu İslâm dinine davet etmek üzere de elçiler gönderdi. İran, Peygamber elçisini büyük bir nezâketle kabul ederek kendisine saygılı davranmış olduğu halde, Bizans imparatoru elçiyi huzurundan kovmuştur.⁵ Bizans İmparatorluğu'na bağlı bir kralın yanına gönderilen başka bir İslâm elçisi ise vahşice katledilmişti.

Hicrî yedinci asırda Yahudiler isyan ettilerse de kısa sürede bu isyan engellendi. Daha sonra dinî törenlerini serbestçe yapmak ve bir miktar toprak vergisi vermek şartıyla varlıkları güvence altına alındı.

Mekkelilerle bir ateşkes antlaşması yapıldı. Müslümanlar Kâbe'yi ziyaret ettiler. Şehrin sakinleri Hz. Peygamber ve ashâb-ı kirâmla karşılaşmamak için şehri hemen hemen tamamen boşaltmışlardı. Üç gün sonra Müslümanlar Medine'ye, Mekkeliler de evlerine döndüler.

Bir süre sonra Mekkeliler sözlerinde durmayarak müttefikleriyle beraber Müslümanların müttefikleri olan bir kabileye saldırdılar ve söz konusu kabile-den birçok kişiyi öldürdüler. Zulme uğrayan bu kabile ahalisi haklarının alınması için Resûl-i Ekrem'e müracaat etti. Çünkü Mekke'de işkence ve zulüm artık son noktaya ulaşmıştı. Bu müracaat üzerine Hz. Peygamber on bin kişilik bir ordu hazırlayarak müşriklerin üzerine yürüdü. Şehir civarında [22] iki kabile tarafından gösterilen küçük bir dirençten başka dikkate değer hiçbir aksaklık olmaksızın İslâm ordusu Mekke'ye girdi. Resûl-i Ekrem daha önce kendisine ezâ ve cefâ çekirtmiş olan Mekke şehrinin idaresini bu şekilde eline aldı. Mekke ahalisine genel af ilân edildi ve sadece kanunen mahkûm olan dört suçlunun cezalandırılmasıyla yetinildi.

⁵ Çev. Bu hadise tam tersi şekilde gerçekleşmiştir.

Ordu Hz. Peygamber'in emrine uyarak büyük bir sükûnet ve düzen içinde şehre girdi. Hiçbir ev tahrip edilmedi ve hiçbir kadına dokunulmadı. Mekkelilerin taptığı putlar yıkıldı. Putların yıkılışı sırasında putperestler üzüntülü bir durumdaydılar. Hz. Peygamber, putların indirilmesini işaret ettikçe Kur'ân-ı Kerîm'den "Kul câ'e'l-hakku ve zeheka'l-bâtil. İnne'l-bâtile kâne zehûkâ" âyet-i kerîmesini okuyordu.

Hicrî dokuzuncu yıl, çeşitli ülkelerden apaçık din olan İslâm'ı kabul etmek üzere birçok elçi geldiğinden dolayı tarihte "Elçiler Yılı" diye bilinir. Ashâb-ı kirâm ve Medine ileri gelenleri bu misafirleri büyük memnuniyetle karşılayıp, ağırlama ve ikramda kusur etmediler. Dönüşlerinde kendilerine yol harçlığı ve konumlarına göre hediyeler verildi.

Hz. Peygamber çeşitli yerlere gönderdiği elçi ve komutanlara şu şekilde tavsiyelerde bulunuyordu: "Rastlayacağın topluluklara yumuşaklıkla davran! Sert davranışlardan sakın! Birçok topluluk sana Kur'ân'da geçen göklerin anahtarının ne olduğunu soracaklardır. Sen onlara cevaben o anahtarın Allah'ın birliğine iman ederek hayır işlemek olduğunu söyle!"

Arabistan toplulukları İslâm dini ile şereflendikten sonra Hz. Peygamber kendisine verilen görevi artık tamamlamış olduğuna inandığı gibi ömrünün sonlarına yaklaştığını da hissettiğinden bir veda işareti olarak son defa hacca gitmeye karar verdi. Zilkade'nin yirmi beşinci günü (23 Şubat 632) beraberinde kalabalık bir Müslüman topluluk olduğu halde Medine'den ayrıldı ve Zilhicce'nin sekizinci günü (7 Mart) Mekke'ye ulaştı. [23] Hac vazifesini yapmadan önce Arafat Dağı'nın zirvesinde bulunan hacılara hitaben Müslümanların kalplerini titreten şu konuşmayı yaptı:

"Ey ümmetim! Söyleyeceğim sözlere kulak veriniz. Çünkü gelecek sene burada aranızda bulunabileceğimi beklemiyorum.

Allah'ın huzuruna çıkıncaya kadar canınız ve malınız bu mukaddes gün ve ay kadar mukaddes olup ve her türlü tecavüzden korunma garantisi altındadır. Unutmayınız ki Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıktığınız zaman O'na hal ve hareketlerinizden dolayı hesap vermeye mecbur olacaksınız. Ey ümmetim! Eşleriniz üzerinde sizin haklarınız bulunduğu gibi eşlerinizin de sizin üzerinizde hakları vardır. Onlara yumuşaklıkla davranınız. Onlar sizin ellerinizde birer İlâhî emânettir, çünkü Allah'ın sözü ile size helâl kılınmışlardır.

Kölelerinize kendi yiyeceğinizden yedirip, onları kendi giyeceklerinizden giydirmeyi unutmayınız. Kendilerinin affedilmez bir hatası olduğunda onları sâdece terk etmekle yetininiz. Çünkü köleleriniz de Cenâb-ı Hakk'ın kulları olduğundan onlara sert ve kaba davranmak doğru değildir.

Ey ümmetim! Sözlerimi dinleyiniz ve anlayınız. Biliniz ki bütün Müslümanlar birbirinin kardeşidir. Hepiniz birbirinizin kardeşisiniz. İçinizden birine ait bir şey, ancak sahibinin izniyle başka bir kardeşinize helâl olabilir. Adaletsizlik yapmaktan çekininiz. Burada bulunanlar bulunmayanlara bu sözlerimi ulaştırın."

Hız. Peygamber Medine'ye dönünce komşu illerin ve kabilelerin ıslahıyla meşgul oldu. İslâm dinini yaymak ve zekât toplamak üzere söz konusu kabile ve bölgelere çok sayıda yönetici ve komutan gönderildi.

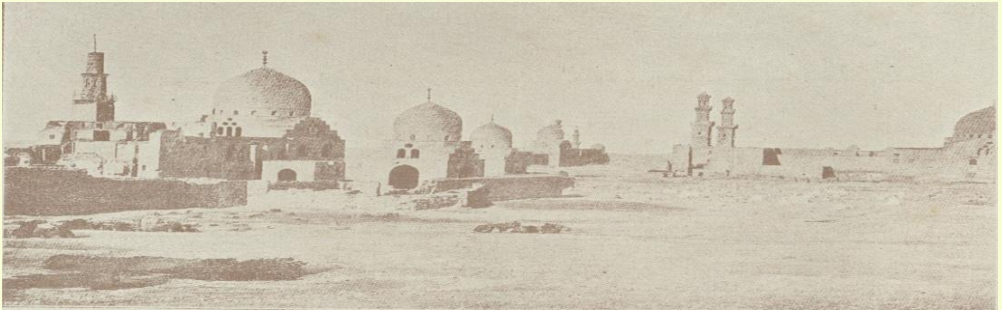
Allah'ın Resûlü'nün son günleri sevinçli ve huzurlu geçmiştir. Bedenen çok zayıf düştüğü halde vefatından önceki son üç güne kadar Müslümanlara imamlık yapmaya devam etmişti. Bir gün gece yarısı [24] ebedî uykuda olan eski arkadaşlarını ziyaret giderek mezarları başında ağlayıp dualar etti.

Hastayken Hız. Âişe'nin mescide yakın olan evinde oturarak kuvvetten düşünceye kadar namazı cemaatle edâ etmeye gitmiştir. Mescidi son defa teşrif ettiğinde amcaoğulları Hız. Ali ile Fazl bin Abbas'ın yardımcılarıyla yürüyebilmişti. Namaz ve duanın sonunda cemâate şöyle hitap etti:

“Ey Müslümanlar! Eğer içinizden birinizi üzecek bir şey yaptıysam bunu telâfi etmekle sorumluyum. Eğer birinize borcum varsa bütün malım mülküm sizindir.”

Hız. Peygamber bu sözleri söyledikten sonra orada hazır bulunanlarla şehadete erenlere Allah'ın affına nâil olmaları için dua etti. Ümmetine dini görevlerini yapmaktan kıl ucu kadar bile ayrılmamalarını, hayatlarını huzur ve hayır duyguları içinde geçirmelerini tavsiye etti. Ondan sonra Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet okuyarak sözlerine son verdi. Ertesi günü Hız. Peygamber birdenbire kuvvetten düşüvermişti. Nihâyet Rebülevvel'in on ikinci Pazar-tesi günü (8 Haziran 632) öğle vakti sessizce dua ile meşgul oldukları bir sırada ebedî ahiret yurduna göçtü.

Hız. Muhammed'in İslâm ülkesindeki on senelik idaresi sırasında Arap kavmi manevi olarak büyük bir değişikliğe uğramıştır. Çeşitli ülke ve kabilelere heyetler gönderilmesi ile iç ve dış anlaşmazlıkların silahlı güç vasıtasıyla çözüme kavuşturulması, sanatkârlık ve ticareti canlandırmıştı. Araplar arasındaki eski düşmanlıklar ve savaşlar son bulmuş, özellikle kadınların yaşayış ve giyimlerinde dikkat çekici bir değişim gerçekleşmişti. [25] Kumar ve sarhoşluk kesin bir şekilde yasaklanmıştı. Hız. Muhammed'in idaresinden önce evlerde kadınlar için özel mekânlar yoktu. O'ndan sonra artık her evde kadınlara âit özel bölümler ayırmak gelenek hâline geldi.

Kâhire'de bulunan bazı halife türbeleri

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Cumhuriyet - Hz. Ebû Bekir Dönemi, Karışıklıklar, İran ve Bizans ile Savaş, Hz. Ebû Bekir'in Vefatı, Hz. Ömer Dönemi, Keldanistân ve el-Cezîre'nin Fethi, Bizanslıların Yenilgisi, Suriye, Filistin ve Mısır'ın Fethi, Hz. Ömer'in Vefatı-

Müslümanların kalpleri Hz. Peygamber'in sevgisiyle o kadar dolmuş ve bu sevgiyle o kadar bütünleşmişti ki vefat haberi etrafa yayılınca önce hiç kimse buna inanmak istemedi. Araplar birkaç yıl içinde Arabistan'da insanı hayretler içinde bırakacak büyük bir değişimi gerçekleştirmeye muvaffak olan bu kadar yüce bir varlığın, bütün insanların uymak zorunda olduğu kânunlara tâbi olmasına ihtimâl veremiyorlardı.

Hz. Peygamber daha eski bir devirde yaşamış insanlığın diğer dehâları gibi sözlerinde de kendisi hakkında daha az mütevazı olsaydı, hiç şüphesiz Araplar ona ilâhlara lââyık görülen bir tavır içinde bulunacaklardı. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatının sebep olduğu karışıklık, şaşkınlık ve hayreti gidermeye çalışarak vefat haberini doğrulayıp halka şöyle hitap etti: [27] "Ey Müslümanlar! Eğer Hz. Muhammed'e tapıyor idiyse niz emin olunuz ki o vefat etmiştir. Yok, eğer Cenâb-ı Hakk'a tapıyorsanız biliniz ki O ölmez,

çünkü ezelîdir. Kur'ân-ı Kerîm'deki şu ilâhî sözleri unutmayınız: *'Muhammed hidayete çağırmak için görevlendirilmiş bir insandır. Ondan önce de aynı görevle gönderilmiş birçok insan gelmişti. Ey Muhammed, senden öncekiler öldüğü gibi sen de öleceksin.'*" Hz. Peygamber'in vefatı bu şekilde kesinlik kazanınca toplanan kalabalıktan acı feryatlar yükselmeye başladı.

Hicrî 11-33

Bir süre sonra kimin idareci olarak seçilip tayin edileceği sorusu gündeme geldi. Hz. Peygamber defalarca Hz. Ali'nin kendisine halife olması gerektiğini hissettirmişse de bu konuda kesin bir açıklamada bulunmamıştı. Ne yazık ki bu durum İslâm'ı zayıflatacak bazı şahsî hırsların uyanmasına ve şiddetli halifelik tartışmalarıyla İslâm dininde ayrılık ve bölünmelerin oluşmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Hz. Ali hilâfet makamına geçmiş olsaydı hiç şüphesiz bu kadar Müslüman kanının akmasına sebep olan kanlı mücadelelerden bahsedilmeyecekti.

Araplarda aşiret yöneticileri soy bağıyla değil seçimle belirlenirdi. Seçim şeklinde ise tam manasıyla çoğunluk tercihinin temel alınması geçerliydi. Her Arap yönetici seçimi için bir oy hakkına sahipti. Diğer taraftan seçim yapılırken vefat eden eski yöneticinin mensup olduğu ailenin en yaşlı erkek ferdi göz önünde bulundurulurdu. Hz. Peygamber'den sonra durumun âciliyetinden dolayı halife tayininde de bu eski âdete uyularak yaşça büyük olmanın yanında Mekke-i Mükerrreme'deki eski hizmetleriyle Arapların beğeni ve sevgisini kazanmış olan Hz. Ebû Bekir hilâfet makamına getirildi.

Hiz. Ebû Bekir'in Halifeliği: Hz. Ebû Bekir'in, meşhur üstün ahlâkî özellikleri ve yumuşak karakteri nedeniyle seçilmesi, Hz. Ali ile Hz. Peygamber'in diğer aile fertleri tarafından tereddütsüz kabul edilip onaylanmıştı. Halk, Hz. Ebû Bekir'e [28] biat ettikten sonra Hz. Peygamber'in halifesi insanlara şöyle hitap etti: "İçinizde en üstününüz ben olmadığım halde bu göreve layık gördünüz. Her konuda yardımınıza ihtiyacım var. Yapacağım doğru işlerde beni teşvik edin, hatalı bir iş yaparsam beni uyarın. İş başında bulunanlara gerçeği

söylemek dinî bir görev olduğu gibi gerçeği gizlemek ise hainliktir. Gözümde güçlü bir kimse ile zayıf kimse eşittir. Her ikisi hakkında adalet neyse onu uygulayacağım. Ben nasıl Cenâb-ı Hak ile Peygamberine itaat ediyorsam, siz de bana uyun. Eğer Hz. Muhammed (s.a.s)’in getirdiği dinin İlâhî hükümlerine aykırı hareket edersem; sizden bana itaat etmenizi isteme hakkım düşmüş olsun.”

Kabilelerin İsyanı: Hz. Peygamber’in vefat haberi dış dünyada yayılır yayılmaz kabileler arasında bazı karışıklıklar çıkmaya başladı. Bu kabilelerin putperestlikten yeni kurtulmuş olanları eski sapkınlıklarına dönmüş, Hz. Peygamber’in sağlığında uzak şehirlerde görülen çok sayıdaki müşrik topluluk Müslümanları rahatsız etmeye başlamıştı. O kadar ki İslâm dini Medine şehri ile sınırlı kalmış ve bu şehir eskiden olduğu gibi putperest dolu bütün yarımadaıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Üsâme’nin Seferleri: Kabilelerin isyanı, İslâm dininin telkin ettiği ahlâkî kurallara uymamaları ve zekât vermemeleri nedeniyle çıkmıştı. Bununla beraber her açıdan saldırılara maruz kalan Müslümanlar hiçbir zaman cesareti elden bırakmadılar. Dine olan sağlam inançları ve bağlılıkları sâyesinde yeniden galip olacaktı. Hz. Peygamber’in defin merasiminden sonra halifenin ilk işi de devletin işlerini düzene sokarak, isyanları önlemeye yarayacak bazı güvenlik tedbirlerini almak olmuştu. Hz. Peygamber vefatından kısa süre önce Suriye’ye gönderilen İslâm heyetinin şehit edilmesi üzerine söz konusu bölgeye bir sefer yapılması için emir vermişti. İslâm ordusu bu emre uyarak Medine yakınlarında toplanmıştı. Şimdi aynı türden bir tedbirin Zeyd’in şehadetine sebep olan felâketten [29] sonra kuzeydeki kabileler arasında baş gösteren itaatsizlik nedeniyle alınması gerekiyordu. Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber’in arzusunu yerine getirmek ve kuzey sınırlarında güvenliği sağlamak için bölgeye asker sevk etmeye başladı. İslâm orduları hareket etmek üzereyken halife, Üsâme b. Zeyd’e şöyle dedi:

“Dikkat et ki yanlışa düşmeylesin. Hiçbir zaman doğruluktan ayrılma. Düşmanlarından hiç kimseye işkence etme. Çocukları, ihtiyarları, kadınları öldürme. İnsanların ve hayvanların beslenmesine yarayan meyveli ağaçları bile tahrip edip yakma. Koyunlarına ve develerine zarar verme. Onlar tarafından kendi kapları içinde ve Cenâb-ı Hakk’ın mübarek ismi ile size getirilecek etten yiyebilirsiniz. Papazlar sana tâbi oldukları takdirde onları affet. Artık Cenâb-ı Hakk’ın şerefli izniyle yola çıkabilirsin. Allah, düşmanın kılıcına karşı yardımcınız olsun!” Üsâme, ordusuyla kuzeye yöneldiği zaman isyancılar Medine’ye hücum ettilerse de geri çekilmeye mecbur bırakıldılar. Bu sırada Üsâme de Suriyelilere karşı zafer kazanmış olduğundan isyancı kabilelerin durdurulması için Hz. Ebû Bekir’e yardım amacıyla hızlıca bir askerî kuvvet gönderdi.

Kabileleri yola getirme işi Hz. Hâlid b. Velîd’e verilmişti. Bunların bir kısmı savaşımadan teslim olup can emniyeti istediler. Kalan kısmıyla büyük bir çatışmaya girilerek her iki taraftan önemli kayıplar verildi. Nihâyet Yemâme Savaşı’nda Benî Hanîfe kabilesi darmadağın edilerek reisi olan Müseylime öldürüldükten sonra diğer isyancılar da yavaş yavaş bağlılıklarını bildirmeye ve boyun eğmeye başladılar.

İran ile Savaş: Arabistan’ın kuzeydoğusunda gerçekleştirilen ve genel güvenliği sağlayan bu faaliyetler, Müslümanların, İran Devleti’ne bağlı Hîre isminde küçük bir devlete mensup bir takım göçebe aşiretlerle karşılaşmalarına neden olmuştu. Arabistan’ın Hicr’den itibaren Keldanistân sınırlarına kadar uzanan ve İran’ın tasarrufu altında bulunan bölgeleri [30] ile Fırat Nehri’nin batı taraflarında Arabistan çölünün uzantısı olan, Ölü Deniz ile Havran ve Tedmür havalisinde oldukça uzak ve kurak bir bölge vardır. Burada yalnızca isimlerini değiştirerek hayat tarzlarını günümüz kadar korumuş olan bazı bedevî aşiretler yaşıyordu. Bunların çoğu Hristiyan’dı ve Suriye civarında yaşayanları Rumlara, Benî Tağlib Kabilesi gibi doğuda oturanları ise İranlılara bağlıydı. Bu bedevî kabileler, komşuları olan bedevî çöl

Araplarına akrabalık bağları ve dostluk ilişkileriyle bağlıydılar. Fırat Nehri vadisi ise çöldeki göçebe hayat tarzlarını bırakarak yerleşik hayata geçmiş ve ziraat işi ile uğraşan çok sayıda çöl Arab'ı ile doluydu.

Savaşın Nedenleri: Müslümanlarla Basra Körfezi'nin doğu sahillerinde bulunan isyancılar arasında meydana gelen çatışmalar tabii olarak İran'ın hâkimiyetindeki komşu aşiretlere de yansiyacaktı. Kuzeyden gelecek saldırılar aynı şekilde karşılık vermeyi gerektirdiğinden günümüzde İngiltere'nin Hindistan'a ve Rusların Orta Asya'ya nüfuzlarını andırır bir sonuç ortaya çıkıyordu. Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı topraklar ise zaten tarih öncesi zamanlardan beri hükümdarların göz diktiği başlıca bir savaş sebebiydi. Bir taraftan Kürdistan dağlarından fışkıran Dicle, diğer taraftan Tarsus dağlarından çıkan Fırat nehirleri Basra Körfezi'ne yüz mil kadar mesafede birleşerek körfeze dökülürler. Bu iki nehrin birleşme noktalarından itibaren isimleri de değişerek Şattü'l-Arab (Büyük Arap Nehri) olarak adlandırılır. İki nehrin ortasındaki bölgenin yukarı kısımları el-Cezîre olarak bilinir. Aşağı kısımları ise basık yapılı arazilerden oluşup Keldanistân ve Babilonya adıyla anılırdı. Araplar bu bölgeyi Irak-ı Arap olarak isimlendirirler.

Dicle ve Fırat nehirleri sahillerinde birçok gelişmiş şehir kurulmuştur. Asurî hükümdarlarının başkenti Eski Ninova (Musul'dan çok uzak değildir) Dicle kenarındadır. İran hükümdarlarının başkenti olan Mâden ile [31] orta çağlarda Abbâsîlere başkent olmuş ve günümüzde eyalet merkezi yapılmış olan Bağdat şehirleri de aynı nehir üzerindedir.

Fırat sahillerinde ise eski Bâbil, Hîre, Kûfe (Araplar tarafından kurulmuştur) Kerkesiye (eski Çirçeribum) ile Rakka şehir ve kasabaları yer alır. Zağros dağlarının doğu tarafında Dicle'nin ötesinde Arapların Irak-ı Acem diye adlandırdığı merkezî bölgede ise İran bulunur.

Arabistan Yarımadasında güvenlik sağlandıktan sonra Hicr'de bulunan Hz. Hâlid ile Müsennâ b. Hârise adlı komXisşkslutanlar Hîrelilerin saldırıla-

rını durdurmak için o tarafa yöneldiler. İran Devleti'nin Keldanistân valisi sınır üzerinde İslâm askerleriyle karşılaştığında aralarında çıkan şiddetli bir savaşta İranlılar büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu mağlûbiyet üzerine Hîre küçük bir direnişten sonra Müslümanların eline geçti.

Hîrelileri temsil eden Keldanistân'ın geniş topraklarına sahip eşrafı ve zenginleri de bu mağlûbiyeti kabul ettiler. Bunlar bölgelerindeki tasarruf haklarını eskiden olduğu gibi koruyacak, yalnız İslâm Devleti'ne sabit bir arazi vergisi vereceklerdi. Köylüler ise bu mali zorunluluktan muaf tutularak özgürlük ve huzur içinde tarla ve topraklarında çalışacaklardı.

Hîre'nin ele geçirilip hâkimiyet altına alınması, büyük bir tehlikenin varlığı hakkında İran Devleti'nin dikkatini çekti. Çünkü millî ve dinî kahramanlık duygularıyla donanmış genç ve dinç bir devlet kapısına dayanmıştı. İranlılar akıllıca hareket etmiş olsalardı iç savaşlar nedeniyle darmadağın olan devleti ve savunma güçlerini bu sırada hemen düzene sokup iyileştirerek Araplara kolaylıkla karşı koyabilirlerdi. Çünkü ülkeleri hâlâ zengin ve güçlüydü. İran, Bakteryâ ve Irak ile [32] el-Cezîre'den başka Tataristan ve Hindistan sınırlarında bulunan bütün Orta Asya ülkeleri İranlıların idareleri altında olduğu gibi Arapları Keldanistân'dan çıkarmak için gönderdikleri ordu da çok büyüktü.

Hiz. Ebû Bekir'in Vefatı: Hiz. Ebû Bekir iki buçuk sene halifelik yaptıktan sonra Cemâziyelâhir ayının yirmi ikinci günü (Hicret'in on beşinci yılı) vefat etmiştir. Bu halife cana yakın ve güzel yüzlü bir insan olup, ince ve zayıf bir bünyeye sahipti. İslâm dini ile şereflenmeden önce Kureyşliler arasında çok büyük nüfuz ve itibarı olan yöneticilerdendi. Ahlâkî erdemleri ve zenginliği, Mekkeliler arasında çok kısa zamanda öne çıkmasına neden olmuştu.

Hiz. Muhammed (s.a.s) gibi Ebû Bekir-i Sıddık da yaşayış ve alışkanlıklarında sadeliğe meyilli, aynı zamanda zorluklara karşı da güçlü ve kuvvetliydi.

Bütün varlığını yönetimi altındaki yeni devletin güzelce idaresine ve milletin huzur ve güvenine adanmıştı. Hattâ bazen tebdîl-i kıyâfetle kontrollere çıkar zayıf halk bireylerine yardım eder, derdi olanlara çare olurdu.

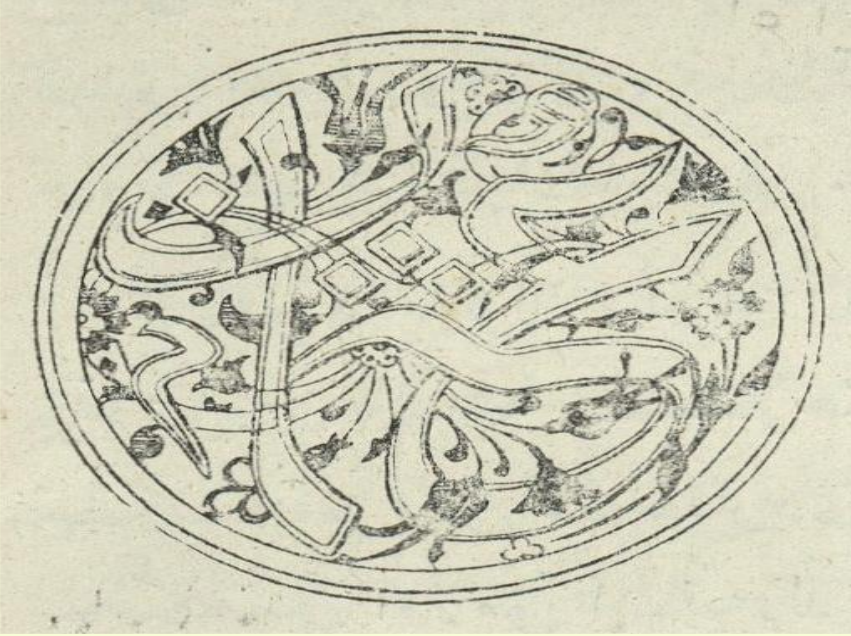
Halifeliğe seçildikten sonra bir süre özel gelirleriyle geçimini sağladığı halde sonraları kendi mali işleriyle meşgul olmasından dolayı devlet işlerini yapmaya yeterli zaman bulamadığını hissederek hazineden altı dirhem kadar yıllık maaş almaya razı olmuştur. Milletten aldığı bu para bile ölüm döşesinde Hz. Ebû Bekir'i endişelendirdiğinden mülklerinden birinin satılarak millete olan borcunun ödenmesini vasiyet etmiştir. İşte Hz. Peygamber'i takip eden ilk halifenin ortaya koyduğu dürüst ve sade yaşayış tarzı budur. Hz. Ebû Bekir vefatından önce Hz. Ömer'i halife olarak seçmişti. Arap milleti de onun bu güzel tercihinə hemen uymuştu.

Hz. Ömerü'l-Fârûk'un hilâfet makamına geçmesi İslâm dini için çok büyük bir bahtiyarlıktı. Bu halife sağlam bir ahlâk ve kuvvetli bir adalet duygusuna, [33] sonsuz bir beceriklilik ve güçlü bir karaktere sahipti. Arabistan'ın karmakarışık durumdaki iç idaresini yeniden düzene soktuktan sonra ilk işi Müsennâ'ya yardım göndermek olmuştu. Ebû Ubeyd, yeterli kuvvetle Müsennâ'nın bulunduğu bölgeye giderek bütün askerlerin kumandasını eline aldı. Fakat Müsennâ'nın akıllıca tavsiyelerini dinlemeyerek askerî harekâta uygun olmayan bir yerde İranlılarla savaşa girişti. Ordusu mağlup olduğu gibi kendisi de şehit oldu. İran birlikleri bu zaferlerini güçlendirmeye çalıştırlarsa da bir süre sonra Fırat Nehri'nin batısında bulunan Büveyb adlı yerde Müsennâ tarafından müthiş bir bozguna uğratılarak büyük kayıplar verdiler. Böylece Müsennâ kaybedilen bölgeyi yeniden ele geçirmiş ve Hîre'ye girmişti.

Bu sıralarda İran idaresi tahtında Yezdicerd isminde bir hükümdar oturuyordu. Şöhret düşkünü, dinç ve hareketli olan bu prens, Arapları Hîre'den çıkarıp ülkelerini ele geçirme hayâline kapıldı. Arapları kuşatmak için yüz bin

kişilik büyük bir orduyu Keldanistân'a sevk etti. Müsennâ'nın emrinde bulunan askerî kuvvet ise bu müthiş ordu ile çarpışacak bir durumda olmadığından Araplar Keldanistân'ı boşaltarak Arabistan çölünün uçlarına kadar geri çekilmeye ve Medine'den gelecek yardımcı kuvvetleri beklemeye mecbur oldular.

İslâm orduları bu şekilde İranlıların hücumunu beklerken değerli komutanlarını kaybettiler. Müsennâ, Keldanistân'da yaygın olan humma salgını nedeniyle hastalanıp yatağa düşerek vefat etti.

Râşid halifelerden Hz. Osman'ın -Allah ondan râzı olsun- mührü (Milâdî 644)

Bu sırada halife tarafından yardıma gönderilen Sâd b. Vakkas yardımcı askerlerle yetişip Arap ordusunun kumandasını eline aldı. Emrinde bulunan askerî kuvvet 30 000 kişiye ulaşmıştı.

Kâdisiye Savaşı: İslâm ordusu ile İran ordusu Kâdisiye diye bilinen yerde karşılaştıkları zaman aralarında son derece şiddetli savaş meydana geldi. Üç

gün süren [34] bu kanlı savaşta her iki taraf da cesaret ve kahramanlıklarını göstermişti. Üçüncü gün nihâyet İranlılar mağlup oldular. Komutanları savaş meydanında öldürüldüğünden büyük kayıplar vererek kuzeye doğru kaçtılar. Kâdisiye Savaşı sonunda Hîre yeniden ve herhangi bir direniş göstermeden ele geçirildi. Hîreliler ise Müsennâ'ya karşı verdikleri sözden dönmüş olduklarından ceza olarak daha ağır vergiler vermeye mecbur tutuldular.

Sâd b. Vakkas Hîre ve civarını ele geçirdikten sonra kılıcını Bâbil'e çevirip bu şehirde bulunan Firûzân, Hürmüzân ve Mihrân kumandasında toplanmış kılıç artığı İranlılarla çarpışarak onları da perişan etti. Mihrân, İran'ın başkenti olan Medâin şehrine, Hürmüzân valisi bulunduğu Ahvâz vilâyetine, Firûzân ise İran şâhının hazinelerini barındıran Nihâvend şehrine firar etti. Mihrân'ın büyük bir ordu ile sığındığı Medâin şehri, İran'ın başkenti olduğu sürece Müslümanlar henüz ele geçirilmiş olan Keldanistân'ı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunacaklardı. Bu ihtimâl nedeniyle Sâd b. Vakkas İran Devleti'ni can evinden vurmak için başkentine hücum etti.

Halife Mansûr zamanındaki Bağdat gibi Medâin şehri de deniz yüzeyinden on beş mil yükseklikte bir yerde ve Dicle'nin her iki sahilinde kurulmuştu. Şehrin batı kısmı Sellûkiye adıyla isimlendirilmiş olup Büyük İskender'in en büyük generallerinden birinin torunları olan Sellûkîler tarafından inşa edilmişti. Katasifun adıyla anılan doğu kısmı ise İran hükümdarları tarafından kurulmuştu. Şehrin bu iki kısmına birden Medâin denilirdi.

Şehirde bulunan hükümdar ve diğer itibarlı kimselerin sarayları öyle muhteşem ve gösterişliydi ki İslâm askerleri bunları ilk gördüklerinde hayret ve şaşkınlığa düşmüşlerdi. Çok kısa bir kuşatmadan sonra Medâin kapılarını açtı. Bu şehrin Müslümanların eline geçmesini aynı zamanda Dicle'nin batı tarafındaki bölgelerin de [35] halifenin idaresi altına alınmasına sebep olmuştu. Bu büyük zafere şükür nişanesi olarak bütün İslâm orduları şâhın sarayında zafer namazı kıldılar.

Celûlâ Savaşı: Irak topraklarının (artık el-Cezîre de buraya dâhildi) mülkî ve askerî idaresine atanan Sâd b. Vakkas Medâin şehrini yönetim merkezi yaptı ve şâhın sarayını da ikâmetgâh olarak kullandı. Bir süre eyâletin idaresiyle meşgul oldu. Her Cuma günü İslâm askerleri sarayın geniş bir avlusunda toplanarak namaz kıldardı. Fakat bu durum çok devam etmedi. Yeni bir savaş Arap ordusunun sükûnetini tekrar bozacaktı. Hulvân dağlarının batı tarafında gizlenmiş olan İran şâhı Medâin’in geri alınması için büyük bir ordu hazırlayarak yola çıkarmıştı. Bu ordu İran’ın eski başkentinden elli mil kadar bir mesafede bulunan Celûlâ adlı yerde Araplarla çarpışarak büyük kayıplar verdi ve kaçmak zorunda kaldı. Araplar Hulvân’ı ele geçirerek konumlarını iyice sağlamlaştırdılar. Medâin ve Celûlâ’nın ele geçirildiği haberi Hz. Ömer’e ulaştığında halife ağlamaya başlamıştı. Bunun sebebini soranlara cevaben “Ben aralıksız devam eden bu zaferlerde milletimin yıkık geleceğini görüyorum.” demiştir ki, bunda çok haklıydı. Çünkü Arapların bu harikulade başarıları, daha önceki maddî galibiyetlerine hizmet etmiş olan kanaat, vakar ve fedakârlık gibi seçkin özelliklerini yavaş yavaş yok ediyordu.

Hulvân şehrinin kuşatılması üzerine İran şâhı ile Sâd b. Vakkas arasında bir barış antlaşması yapılarak İslâm ve İran devletlerinin sınırları belirlendi. Bu sırada Hz. Ömer de askerî hücumların artık durdurulması için şiddetli emirler vermişti.

Basra Körfezi’nin doğu tarafında bulunan bölgeler baştanbaşa güvence altına alınmış ve Übülle Limanı Müslümanların idaresine altına girmişti. Bundan sonra Arapların en önemli işi bu eyaleti kalkındırmak ve toprağında gizli bulunan zengin kaynaklardan yararlanmak olmuştu ki, bu durum Hz. Ömer’in ne kadar ileri görüşlü, [36] tedbirli ve dengeli bir yönetici olduğunu açıkta ispat etmeye yeter. Hz. Ali’nin tavsiyesi üzerine kadastro usulü uygulanarak vergilerin alınma şekli değiştirilip, yeniden düzenlendi. Fakir halk çok hafif vergilerle sorumlu tutuldu ve tasarruf hakları da güvence altına alındı. İran hükümdarları tarafından mülk sâhibi itibarlı kimselerden alınan

vergiler de yeniden düzene sokuldu. Toprakların sulanmasına hizmet edecek büyük bir kanal ağı oluşturuldu. İhtiyaç olduğunda çiftçilere borç verilmesi için de memurlara gerekli emirler verildi. Yerli köylülerin topraklarını terk etmeye mecbur bırakılmaması için arazi satışı dahi yasaklandı.

Şahın mülk ve gelirleri, av ormanları, firar eden prensler ile zenginlerin malikâneleri ve kutsal ateş mabetleri ise İslâm Devleti adına kayıt altına alınarak Medine’den gönderilen memurlar vâsıtasıyla idare olunmaktaydı.

Orduya savaş ganimeti olmak üzere bütün bu topraklarla Keldanistân ovasının askerler arasında bölüşülmesi teklif edildiği halde Hz. Ömer, Hz. Ali ile İbn Abbas’ın görüşlerine de dayanarak bu teklifi hemen reddetmişti. Ancak devletin idaresi altındaki toprakların gelirleri, genel masraflar çıkarıldıktan sonra fethedilen bölgelere yerleşen bedevî Araplar arasında bölüşüldü.

İranlıların Antlaşmayı Bozmaları: Halifenin adaletli davranışı ve idarecilerin gösterdiği ölçülü hareketlere rağmen yeni bir savaşın çıkmasına engel olunamadı. Yezdicerd kaybettiği başkentle iki önemli beldeyi bir türlü unutmuyor, ordusu ile komutanları Araplarla yeniden savaşmak için yanıp tutuşuyordu. Ahvâz valisi Hürmüzân defalarca Müslümanlara hücum etti. Her seferinde mağlup olup barışmayı kabul ediyor fakat en küçük bir fırsatın çıkması durumunda yeniden hücum ediyordu.

Hicret’ten 17 yıl sonra milâdî 636 yılında Irak topraklarında [37] iki yeni şehir kurulmuştu. Bunlardan birisi Basra’dır ki, Şattü’l-Arap üzerinde inşa edilmiş olup kuzeyinde bedevî Araplar oturuyordu. Übülle Limanı’nın yerine geçerek Irak’ın ticaret iskelesi hâlini almıştı. Diğeri ise Hîre’nin üç mil kadar kuzeyinde ve Fırat Nehri’nin batı kıyısında kurulan Kûfe şehridir ki burada da Yemenli bedevî muhâcir Araplar oturuyordu. Bu şehir de iklimi sağlığa uygun görülmeyen Medâin şehrinin yerini almıştı.

Her iki şehrin planlaması geometrik bir düzene göre yapıldı. Merkezde geniş bir cadde, ortasında bir câmi ve yakınında vali konağı bulunuyordu.

Sokakları düz, geniş ve uzundu. Çarşıları alış verişe oldukça elverişliydi. Her şehirde çok sayıda park da vardı.

İranlıların devam eden saldırılarından fazlasıyla usanan İslâm orduları İran şâhının kuzeyde büyük bir ordu ile hücumu hazırlandığını haber alınca halifeye bir heyet gönderip yaklaşan tehlikenin ortadan kaldırılmasına izin vermesini rica ettiler. Hz. Ömer, gelen heyete İranlıların aralıksız saldırılarda bulunmalarının sebebini sordu ve dedi ki:

- Belki de Müslümanların zimmilere sert davranmaları onları kızdırıyor-
dur. Heyettekiler şöyle cevap verdiler:

-Hayır, biz onlara karşı elimizden geldiği kadar yumuşaklığımızı ve dost-
luğumuzu gösteriyoruz dediler. Hz. Ömer:

-O halde tekrar hücum etmelerinin sebebi ne olabilir? İçlerinde namuslu
bir adam da mı yok? Heyetin başkanı izah etti:

-Sen Emîrü'l-mü'minîn sıfatıyla topraklarımızı genişletmek için bize izin
verdin. Onların hükümdarları da aynı düşünceyle tebaasını tahrik edip heye-
canlandırmaktan geri durmuyor. İki hükümdar yan yana bulunamaz. Eninde
sonunda biri diğerini uzaklaştıracaktır. Dolayısıyla yeniden hücumu kalkış-
maları [38] bizim sert davranışımızdan değil tam tersine krallarının aralıksız
tahriklerinden kaynaklanıyor. Sen önümüze çektiğin engeli kaldırarak o kralı
kovup uzaklaştırmak için bize izin vermedikçe bu durum devam edecek,
İranlılar saldırmaktan vazgeçmeyeceklerdir.

Bütün bu sözler, bu sıralarda esir edilerek Medine'ye getirilen ve İslâm
dinini kabul eden Hürmüzân tarafından da doğrulandığından halife hazret-
leri artık İslâm ordularının doğuda ilerlemelerine engel olmak istemedi. İslâm
topraklarının güvenliğini sağlamak açısından düşmanı darmadağın ederek
ülkelerini ele geçirmek gerekiyordu. İranlılar başkentlerini ve en büyük şehir-
lerini ele geçirmiş olan bedevî Araplara karşı ümitsiz bir hamleyle son bir sa-
vaşa daha girişmek için şâhın davetine büyük bir istekle karşılık verdiler.

Yezdicerd tarafından düzenlenen son hücum ordusu sayı olarak eski orduların hepsinden büyüktü. İranlıların bu hazırlıkları Medine’de büyük bir heyecana neden olmuştu. Halife hazretleri hemen sınırlara yardım göndererek mevcut askerleri takviye etti.

İran akıncılarıyla savaş hâlinde bulunan Numan isminde bir komutan İslâm kuvvetlerinin kumandasını eline almıştı. Savaş Elburz yakınında Nihâvend adlı yerde meydana geldi. Bu savaşa “zaferlerin zaferi” adı konulmuştur.⁶ Sayıca Müslümanların altı misline yakın bir güçte olan İranlılar büyük kayıplar vererek mağlup oldular. İran şâhı artık şehirden şehre gezip duruyordu. Nihâyet Türkistan sınırlarında bulunan bir yerde hükümdar Dârâ gibi kendi hizmetkârlarından biri tarafından öldürüldü. İran böylece Müslümanların idaresi altına girmiş oluyordu.

Halife, el-Cezîre’deki köylerin tasarruf haklarını güvence altına almak için hemen gerekli girişimlerde bulundu. Bu sâyede sıradan halk mülk [39] sahiplerinin zulüm ve haksızlıklarından yakalarını kurtardılar. Vergiler yeniden düzenlenerek değişmez bir kurala bağlandı. Eski su kemerleri yıkılıp yeniden inşâ olundu. Mülk sahipleri ise sabit bir vergiye tâbi tutuldular. Herkese vicdan özgürlüğü verildi. Ahalinin dinine müdahale edilmemesi için şiddetli uyarılarda bulunuldu. İslâm’ı kabul etmeyerek eski dinlerinde ısrar eden kimselere zimmî statüsü verilmişti. Müslümanlar askerî hizmette kullanılarak hafif bir vergiyle sorumlu tutuldukları halde zimmîlerin askerî hizmetten muaf olmaya karşılık olarak ağır vergiler vermeye mecbur bırakılmaları Müslüman olanların sayısının artmasına neden oluyordu.

İranlıların büyük kısmı zorlama ve ısrara gerek kalmadan İslâm dini ile şerefleniyorlardı. Bu yeni Müslümanlar ile Arap muhâcirler arasında birçok evlilikler gerçekleşti. İranlılar böylece “Mevâlî” adıyla Arapların kardeşlik halkasına girmiş oldular. Fakat İskender zamanında olduğu gibi İran’ın

⁶ İslâm ordusunun komutanı Numan bu zaferin hemen ardından şehit olmuştur.

rûhânî din adamları uzun süre bir fesat kaynağı olarak kalmışlardır. Bunlar çoğunlukla söz ve yeminlerine bağlı kalan ahâliyi isyana dâvet ederlerdi. Bu tehlike daha sonraları Abbâsî halifelerinin akılcıca tedbirleri sâyesinde ortadan kaldırılabilmıştır.

Rumlarla Savaş ve Nedenleri

Hız. Ebû Bekir'in halifelîğe geçmesinden bir süre sonra Müslümanlarla Rumlar arasında anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıkları baş göstermişti. el-Cezîre'nin batı kısmıyla Keldanistân'ın doğu tarafı Rum İmparatorluğu'na bağlıydı. Irak, Filistin ve Suriye toprakları ise Arapların idaresi altında bulunuyordu.

Üsâme tarafından gerçekleştirilen çok sayıdaki sefer, Suriye çöllerinde çadırlarda yaşayan bedevî aşiretlerini kızdırarak intikam almaya teşvik etti. Aynı zamanda Rumlar da Belkâ adlı yerde büyük bir ordu toplamışlardı. İslâm Devleti'nin menfaatleri açısından Rumları yok etmek ve aşiretlere boyun eğdirmek son derece zorunlu bir hâl almıştı.[40]

Halife hazretlerinin açıklanan cihat arzusunun büyük bir memnuniyetle kabul edilmesi üzerine İslâm orduları Medine'de toplanarak kuzeye doğru yöneldi. Savaşın gerçekleştiği yer hakkında bazı bilgiler vermek gerekir.

Hicrî 11-23

Arap coğrafyacılarına göre Filistin, Harmil Dağı'ndan Taberiye Gölü'nün kuzey sınırlarına kadar çekilecek bir çizginin güneyi ve ardından Akdeniz sâhiline kadar uzanan bölgeyi kapsar. Bu bölge üzerinde Askalan, el-Zerka, Kudüs, Gazze, Yafa gibi korunaklı yerler bulunmaktaydı.

Pentapolis'in sınırları ile Lut Gölü'nün güney sınırlarından Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölge Filistin'den sayılırdı. Yukarıda ifade edilen çizginin kuzey kısmını oluşturan Ürdün eyâletinde Akra, Sûr (Tîr) gibi güvenli şehirler vardı. Filistin'in kuzey tarafları ılıman ve verimli olup Berriyetü's-

Şâm, Dımuşku’s-Şâm, Humus, Halep, Antakya gibi tarihî birçok şehir bu bölgedeydi. Bu şehirlerin hepsinin güvenliği Rum askerleri tarafından sağlanıyordu. Ürdün Ovası’nın doğusunda ve Taberiye Gölü’nün güney taraflarında da yüksek irtifalı Havran toprakları vardı.

Hız. Ebû Bekir tarafından Suriye’ye gönderilen ilk ordu geri çekilmek zorunda kaldıysa da halife hazretleri gerekli askerî hazırlıkları yaparak düşmana tekrar hücum emri verdi. Yeni ordu dört kısma ayrılmış, her kısmın kumandası bir emîre bırakılmıştı. Ebû Ubeyde ordunun Humus koluna, “Fâtih-i Mısır” lakabıyla meşhur olan Amr b. el-Âs Kudüs koluna ve Yezîd b. Ebû Süfyan Şam koluna kumanda ediyordu.

Yezîd’in ordusundaki başlıca kuvvetler Mekkeliler ile Tihâme Araplarından oluşmaktaydı. Hız. Peygamber’e karşı durmuş olan Mekke eşrafı da şehrin tahribinden önce Yezîd’in emrindeydi. Suriye’deki ganimetleri elde etmek niyeti ve hırsıyla savaşa gidiyorlardı.

[41] Tihâme Çölü’nün bedevî Arapları Mekkeliler ile Medineliler arasında öteden beri dehşetli bir soğukluk hüküm sürüyordu ve bu durumun vahim sonuçları ileride görülecektir. Ordunun Şurahbil’in kumandası altında olan dördüncü kolu ise Ürdün Ovası’nda konumlanmıştı. Muâviye b. Ebû Süfyan’ın idaresinde bulunan askerler de ihtiyât ordusu olarak görevlendirilmişti.

Amr b. el-Âs aşağı Filistin’de ilerleyerek Gazze ile Kudüs’ü baskı altına alırken, Ebû Ubeyde, Şurahbil ve Yezîd’in kumandasında bulunan üç ordu birbirleriyle yardımlaşarak Basra, Şam ve Taberiye civârında askerî harekâtlar yapıyorlardı. Bununla birlikte bir bütün olarak İslâm kuvvetleri hemen hemen 35000 kişi kadardı ve sınırsız servete sahip güçlü bir devleti mağlup etmek kolay bir şey değildi.

Rum imparatoru Avrupa’da çok sayıda şehrini kaybettiği halde yine de çok geniş topraklarda hüküm sürüyordu. Bu çerçevede ticârî olarak çok zengin Suriye, Finike ve Filistin ile komşu milletlerin tahıl ambarı kabul edilen Mısır ve sahillerinden Atlas Okyanusu’na kadar uzanan eski Kartaca toprakları Rum İmparatorluğu hâkimiyetindeydi.

Râşid halifelerden Hz. Ömer’in mührü (Milâdî 634-644)

İmparator Hraklius sadırını püskürtmek için Humus’a gelerek bu şehirden Araplara karşı dört ordu gönderdi. Bu askerî harekâtta haberdar olan Müslüman emirler birbirleriyle istişâre ederek güçlerini bir noktada yoğunlaştırmaya karar verdiler. Bu karar üzerine daha önce dört kola ayrılmış olan İslâm ordusunun kuvvetleri Milâdî 634 yılı Nisan’ında Yermuk Nehri’ne yakın bir yerde toplandı. Rum askerleri de Araplar gibi aynı noktada birleşmişlerdi. Yermuk Nehri yüksek irtifalı Havran topraklarından çıkarak Taberiye Gölü’nün birkaç kilometre güneyinde Ürdün’e akar.

Yermuk ve Ürdün’ün birleştiği yerden kırk beş kilometre kuzeyde [42] yarım dâire şeklinde büyük bir ordunun toplanmasına uygun korunaklı bir

arazi parçası bulunuyordu. Yermuk Nehri sahillerindeki kayalar sarp ve dik olduğundan söz konusu arazinin başındaki küçük bir dereden başka buraya girişi sağlayacak hiçbir yol yoktu.

Yermûk Savaşı (30 Ağustos 634)

Rumlar yukarıda bahsedilen ve doğal bir ordugâh olmaya elverişli yere büyük bir istekle sığınmışlardı. Müslüman komutanlar fırsattan yararlanarak küçük derenin kenarında toplanarak Rumların çıkışını beklemeye başladılar. Ama Rumlar iki ay boyunca kararsız bir şekilde beklemede kaldıklarından halife hazretleri sonunda Hâlid b. Velîd'i Keldanistân'dan Suriye'ye gönderdi. Hz. Hâlid çölü geçerek yaklaşmakta olduğunu Rumlara hissettirmeden İslâm ordusuna katıldı. Heraklius'in ordusunda iki yüz kırk binden fazla asker bulunduğu halde Arapların ordusu ancak kırk bin kişiye ulaşabilmişti. Yalnız Rumların morallerinin gittikçe bozulmuş olması kuvvetler arasında büyük farkı bir dereceye kadar azaltıyordu.

Nihâyet 3 Ağustos 634 tarihinde sabaha karşı râhiplerin teşvikleriyle canlanan Rumlar içinde bulundukları doğal ordugâhtan savaşmak üzere dışarı çıktılar. Tarihî büyük olaylardan sayılan Yermuk Savaşı'nda Rumlar dehşetli bir yenilgiye uğrayarak büyük kayıplar verdiler. Hraklius ordusunun bir kısmı ise nehre doğru kaçarak suda boğuldu. Böylece Güney Suriye toprakları da Arapların eline geçmiş oldu.⁷

Hz. Ebû Bekir'in Vefatı: Bu sıralarda Hz. Ebû Bekir vefat etmişti. Ancak vefat haberi savaşın başlarında Müslüman ordugâhına ulaştığı hâlde Hz. Hâlid zafer tamamlanmadan söz konusu haberin yayılmasını uygun görmemişti.

[43] Hz. Ömer, Hz. Hâlid'i öfkeli yapısı nedeniyle başkomutanlıktan azlederek yerine zekâ ve ileri görüşlülüğüyle meşhur olan Ebû Ubeyde b.

⁷ Bu savaşta 3000 Müslüman şehid olurken Rumların da 140000 kayıp verdikleri rivâyet edilir.

Cerrâh'ı tayin etti. Bir süre sonra Şam, Humus, Hama, Halep gibi birçok meşhur şehir Ebû Ubeyde'ye kapılarını açtı. İslâm ordusunun yeni komutanı ilerlemeye devam ederek Rum İmparatorluğu'nun başkenti ve İstanbul'un rakibi olan Antakya civarında varlığını gösterdi. Bu korunaklı şehirde bulunan muhafız askerlerin toplamı diğer yerlerden firar eden askerlerle birlikte oldukça önemli bir sayıya ulaşmıştı. Şehrin dışında meydana gelen ve Arapların galibiyetiyle sonuçlanmış olan savaştan dolayı Antakya yerlilerinin cesaretleri kırıldığından birkaç günlük bir kuşatmadan sonra Antakyalılar boyun eğmeye mecbur oldular. Ebû Ubeyde Suriye'yi fethetmekle meşgul olurken Rum hükümdarı Artabin, şehirlerinin savunması için büyük bir ordu hazırlayarak Kudüs'de önemli askerî kuvvetler bırakmış ve Ramallah ile Beytü'z-Zebreyn arasında bulunan Ecnâdeyn adlı yerde konumlanmıştı. Müslüman komutanlar ise Kudüs, Gazze ve Ramallah'ın savunması için birkaç alay asker ayırdıktan sonra Artabin'e hücum ettiler.

Ecnâdeyn Savaşı: Gerçekleşen savaşta Rumlar müthiş bir bozguna uğradı. İçlerinden sadece birkaç kişi komutanlarıyla beraber kaçmayı başarak Kudüs'e iltica etti. Bu zaferin ardından Araplar hiçbir zorlukla karşılaşmadan Yafa ve Nablus şehirlerini fethetmişlerdir. Gazze, Ramallah, Akra, Seyyidûn, Askalan, Golan şehirleri savaş yapmaksızın kapılarını galiplere açtı.

Oldukça önemli bir askerî kuvvetin koruması altında bulunan Kudüs de ancak kısa bir süre dayanabildi. Küçük bir kuşatmadan sonra Kudüslüler barışa razı olmakla birlikte şehrin halifeden başka hiçbir kimseye teslim edilmeyeceğini açıkladılar. Hz. Ömer Kudüs patriğinin bu ricasına olumlu cevap verdi [44] ve hizmetkârıyla hareket ederek Kudüslüler tarafından gönderilen elçiyle buluştu. Halife hazretleri buluşma sırasında Hristiyanların serbestçe ayinlerini yapabileceklerini, kiliselerinin korunacağını ve son olarak hafif bir vergiyle sorumlu tutulacaklarını açıkladı. Daha sonra Kudüs'e hareket ederek şehir dışında patrik Sofroniyus tarafından karşılandı. Halife ile patrik tarihî eserler hakkında fikir alışverişinde bulunarak mukaddes şehre girmişlerdi.

Hz. Ömer Mescid-i Aksâ'da namaz kılmak istediğini söyleyerek mescidin merdivenleri üzerinde namaz kıldı. Namazı neden merdivenlerde kıldığıyla ilgili olarak sorulan bir soruya “Benden sonra gelenlerin de benim gibi davranmaları için burada kıldım” karşılığını vermiştir.

Müslümanlara yardımcı olan Yahûdiler hiçbir şekilde vergiye tâbi tutulmadıkları gibi bunların mülk ve toprakları da güvence ve koruma altına alınmıştı. Bu arada Ermeni ve Kürt aşiretlerinin el-Cezîre'de yaptıkları yağmanın cezalandırılması için söz konusu bölgeye küçük bir ordu gönderilerek Kürdistan da ele geçirilmiş oldu.

Diğer taraftan Rumlar bir süre sonra yine düşmanlık yapmaya başlamışlardı. Milâdî 638 yılının ilkbaharında Hraklius doğu aşiretlerinin reisleriyle bir ittifak yaparak Suriye'ye büyük bir ordu gönderip Arapların eline geçmiş olan şehirleri geri aldı. Mısır'dan sâhil yoluyla gelen başka bir ordu ise Filistin'in kuzey taraflarını yeniden işgal etmişti. Araplar her taraftan büyük bir tehlike ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Fakat cesaret, zaman kazanmak, akıllıca hareket etmek, fedakârlık ve tevekkül gibi birçok faktörün aynı anda bir araya gelmesi sâyesinde Müslümanlar yirmide bir oranındaki kuvvetleriyle Hristiyanların ittifak zincirini kırmayı başardılar. Herakliyas'ın oğlu müthiş bir yenilgiye uğradığından birkaç alay askerle çareyi kaçmakta bulmuştu.

Şehir böylece ikinci defa olarak yine Müslümanların eline geçti. Kuzey Suriye'de yalnız bir bölge Rumların elinde kalmıştı. Deniz yoluyla Mısır'dan [45] yardımına yetişilen sahildeki Kayseriye ise epeyce bir süre Müslümanlara karşı direndi. Fakat Hraklius'in oğlu Kostantin'in kaçmasıyla savunmanın morali bozulduğundan sonunda bu şehir de itaat kapısını açtı. Bu civardaki askerî harekât artık tamamlanmıştı.

Suriye yedi yüz yıl halifelerin idaresi altında kalacaktı. Son yenilgiden sonra Rumlar kesinlikle mağlup olduklarını kabul ettikleri halde İslâm topraklarına saldırılarına hâlâ devam ediyorlardı. Kendileriyle Müslümanlar ara-

sına aşılması imkânsız bir engel olması düşüncesiyle sınırları üzerindeki geniş toprakları gerçek bir çöl hâline çevirdiler. O bölgedeki bütün şehirler yerle bir edildi. Askerî siperler tahrip edildi. Söz konusu bölgelerin yerli halkı kuzey taraflarına kaçtı. Rumlar işte bu şekilde Arapların gücünden çok kendi vahşetleriyle kendi sonlarını hazırlamışlardı.

Fakat aldıkları söz konusu kısa görüşlü tedbir pek faydasızdı. Bu sırada Kuzey Suriye’de komutan olan İyâz, Toros dağlarını aşarak Silisya eyâletini ele geçirip İslâm topraklarını Karadeniz’e kadar uzatmaya muvaffak oldu. İyâz ismi, Küçük Asya’daki Rumları yıldırım gibi çarpıyordu. Arapların karşısına çıkan Rum donanması da Marmara Denizi’ne kaçmış ve Yunan adaları birbiri ardına Müslümanların eline geçmişti.

Diğer taraftan Mısırlıların gerçekleştirdiği aralıksız saldırılara karşı Hz. Ömer kısa bir tereddüitten sonra bu Firavunlar ülkesine sefer düzenlenmesine karar verdi. Amr b. el-Âs 400000 kişilik bir orduyla Mısır’a giderek üç hafta içinde bu ülkeyi ele geçirmeyi başardı. Mısır’ın diğer kısımlarından firar eden Rumlar sağlam bir şekilde korunan İskenderiye’ye sığındılar. Birkaç günlük kuşatmadan sonra bu şehir de Müslümanlara boyun eğdi.

Hicrî 19-20 / Milâdî 641-641

Güneyde Habeşistan sınırları ve batıda Libya’ya kadar bütün Mısır toprakları [46] Müslümanların eline geçmişti. Mısır fethedilir edilmez arazi ölçümleri yaptırılarak bu topraklar Fellâhların huzur ve refahı için bütünüyle yerli çiftçilere bırakıldı. Kayıtsızlık nedeniyle terkedilen veya tahrip edilen sulama kanalları yenilendiği gibi Kızıldeniz ile Akdeniz’i birbirine bağlayan eski kanal da temizlendi. Mısırlı Hristiyanlar Müslümanlara karşı olan iyi davranışları nedeniyle aynı şekilde karşılık görmüşlerdir. Bu çerçevede halk belirlenen sabit ve ölçülü bir vergiye tâbi tutulurken çok hafif bir gümrük vergisiyle de buradaki ticaretin geliştirilmesine çalışıldı.

Milâdî 645 yılında İskenderiye tekrar Rumların eline geçtiyse de bir yıl sonra yine Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Bu arada İskenderiye Kütüphânesi'nin Hz. Ömer'in emriyle yakıldığı hakkındaki iddialar hiçbir temele dayanmamaktadır.

Bu korkunç olay, haysiyetli ve şerefli karakteriyle meşhur olan o büyük kânun koyucuya hiçbir şekilde dayandırılmaz. Aslında kütüphânenin büyük kısmı İskenderiye'nin Jul Sezar tarafından kuşatılması sırasında, bir kısmı da Milâdî dördüncü yüzyılda hüküm süren imparator Teodosiyus zamanında yakılıp tahrip edilmiştir.

Milâdî 632-644

Putperestler tarafından yazılan eserleri hiç sevmeyen tutucu imparator Teodosiyus, Müslümanlar tarafından tahrip edilebilecek hiçbir kitap bırakmamıştı. Milâdî yedinci asırda Mısır'ın fethedilmesinden sonra Amr b. el-Âs batıdaki kabileler ile savaşarak Berkâ'ya kadar uzanan sahilleri de ele geçirdi.

Hicret'in on sekizinci yılında Kuzey Arabistan ve Suriye'de korkunç bir tâun ile kıtlık ve pahalılığın musalla olması sonucu 25000 kişi hayatını kaybetti. Meşhur Müslümanlardan Ebû Ubeyde, Yezîd ve Şurahbil gibi çok sayıda saygın isim de söz konusu bulaşıcı hastalığın kurbanı oldu. Bu topraklardaki Müslüman ahâlinin [47] feryadı Medine'deki halifenin kulağına kadar ulaştı. O sırada yetmiş yaşında olan Hz. Ömer hizmetkârı ile birlikte Suriye'ye giderek teselli edici sözleriyle halkın telâşını hafifletmeye çalıştı.

Hz. Ömer Medine'ye dönünce bütün dikkatini idari ıslâhat ve mali düzenlemelere vermişti. Ancak bir katilin kirli eli onun bütün planlarına engel oldu. Hz. Ömer bir kin ve kıskançlık pençesiyle şehit edildi.

Vefatından önce halife seçimi için altı kişiden oluşan bir komisyon kurmuştu.

Hz. Ömer'in Vefatı: Hz. Ömer'in vefatı İslâm âlemi için gerçek bir felâketti. Öfkeli bir mizaca sahip olmakla beraber âdil, ileri görüşlü ve halkını

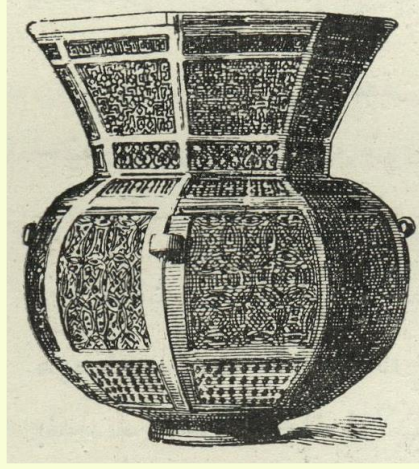
düşünen Hz. Ömer'in varlığı, kural tanımaz Arapların güzelce idaresi için çok önemliydi. Kendisi devletin dizginlerini güçlü elleriyle tutup idare ederek bedvî aşiretler arasında süren ahlaksızlıkları ortadan kaldırmak için büyük bir gayretle çalıştı. "Dîvan" adıyla bir mâlî idare sistemi kurup devletin gelirlerini güvence altına almış ve illerin idaresi hakkında temel kânûnî düzenlemeler yapmıştır. Hz. Ömer uzun boylu olup güçlü bir bünyeye sahipti ve güzel yüzlü olduğu kadar sadeliğe tutkun, ciddî ve kanaat sâhibi bir şahsiyetti. Halkının en küçüğüne bile sevgiyle davranır nasıl geçindiklerini araştırmak için bazı geceler yalnız başına kontrollere çıkardı. Hz. Ömer asrının en büyük ve en güçlü yöneticisiydi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Cumhuriyet -Devamı- Hicrî 24-40 / Milâdî 644-661 Hz. Osman, İdâre Tarzı, Vefatı, Hz. Ali, Muâviye'nin İsyânı, Sıffîn Savaşı, Hâricîler, Hz. Ali'nin Şehid Edilmesi, Cumhuriyetin Sonu

Hz. Osman: Hz. Ömer, Hz. Ali'yi veya kendi oğlu Abdullah'ı halife tayin edebilirdi. Ama o aşırı derecede dürüst karakterinden dolayı kendisinden sonra halife seçimi konusunu Medine eşrafından altı kişiye bırakmıştır. Ancak yeni halifenin seçimi konusunda kendinden önceki halifeye uymamış olması daha sonra Emevîlerin entrikalarına meydan vermiş olacaktı.

Gerçekten Emevîler Medine'de büyük bir grup oluşturdular. Peygamber sülâlesi Hâşimîlere karşı daha önce uzun süre düşmanca davranışlarda bulunup Hz. Peygamber'i gözetlemekten geri durmamışlardı. Mekke'nin fethinden sonra ise sâdece makam hırsıyla İslâmiyet'i kabul etmişlerdi.

Delikli ince bakır levhadan yapılmış bir kandil mahfazası. Mahfazanın içine konulan kandil şişesinin ışıkları küçük deliklerden dışarı süzülürdü.

İstedikleri makamlara yerleşip arzularına ulaştıktan sonra ümmetin istişâre heyetini oluşturan yaşlı Müslümanlara da kıskançlıkla bakmaya başladılar. Zaman içinde devletin resmî kurumlarını ele geçirip bazı bedevî kabile reisleriyle ittifaklar kurdular. Elde ettikleri bu siyasî güç sayesinde ileride Hz. Ali'nin hilafet makamına tayin edilmemesini sağlayacaklardı. Birkaç [49] gün devam eden karasızlıktan sonra hilafet makamı Emevîler'den Affân'ın oğlu Hz. Osman'a nasip olacaktı. Her ne kadar Hz. Osman dürüst ve âdil bir kişi idiyse de yufka yürekli olup devleti idare etmekten âcizdi. Hilafete geçer geçmez Emevî akrabalarının siyasî nüfûz ve baskısı altında yaşamaya mecbur kaldı. Emevîlerden Mervân onun kâtibi olup hangi meselede nasıl hareket edeceği konusunda ona rehberlik yaptı. Hz. Ali İslâm dinine olan aşırı muhabbetinden dolayı Hz. Osman'a hemen biat etmişti. Hâşimîlerle Emevîler arasında ortaya çıkan ve bir yüzyıl kadar devam eden anlaşmazlıklar Hz. Osman zamanında daha da şiddetlenmiştir. Bununla birlikte söz konusu anlaşmazlıkların kaynağı daha eskilere dayanır. İsyan ve itaatsizlikten hiç geri kalmamış olan Araplar Hz. Peygamber'in şahsına itaat etmişlerdi. Hz. Ebubekir

ve Ömer'in kararlı ve güçlü duruşları sayesinde bir süre daha bu itaatten çıkmadılar. Şimdi ise Kureyşlilerin üstün konumda olmalarını çekemeyerek sağa sola fesat tohumları ekmeyi başarmışlardı.

Hız. Osman daha önce Hız. Ömer'in tayin ettiğı bazı valileri değıştirip yerlerine Emevî akrabalarından yeterli ehliyet ve birikime sahip olmayan kimse-leri atadı. Halifeliğinin ilk altı yılında bu yeni valilerin zulüm ve haksızlıklara mâruz kalan halk, yine de sükûnetini koruyabildi.

Diğer taraftan Türklerin saldırıları da (Hazar Denizi'nin doğusundaki) Balkan bölgesinin ele geçirilmesine neden oldu. Aynı şekilde Herat, Kâbil ve Gazne şehirleri de Müslümanların eline geçti. Güney İran'daki isyanlar ise Kirman ve Sicistan'ın alınmasıyla sonuçlandı. Fethedilen topraklarda Hız. Ömer'in yönetim tarzı uygulanıyordu. Bu yeni ülkelerdeki zengin kaynakların veriminin artırılması için kanallar açıldı, yollar yapıldı ve meyve fidanları dikildi. Serbest ticaretin güvence altına alınması için iyi bir güvenlik teşkilatı kuruldu.

Hicrî 24-40

Afrika'da Trablusgarp ve Bingâzi ile Akdeniz'de Kıbrıs Adası ele geçirildi. Milâdî 652 yılında Mısır'ın geri alınması için Romalılar tarafından gönderilen büyük bir donanma İskenderiye açıklarında tahrip edildi. İslâm Devleti büyük seferlerle ezici gücünü ve büyüklüğünü artırırken Hız. Ali Medine-i Münevvere'de Arapların fikrî ve mânevî seviyelerinin yükseltilmesi için çalışmaktaydı.

Medine'deki câmilerde Hız. Ali ile amcasının oğlu Abdullah b. Abbas her hafta felsefe, mantık, tarih ve hukuka dair sohbetler yapıyor ve böylece daha sonraları Bağdat'ta ortaya çıkacak fikrî gelişmelerin temelini atıyordu. Ne yazık ki halifenin yufka yürekli olmasının yanında yakınlarının fitneye sebep olan davranışları halk arasında büyük bir telâşa neden olmaktaydı. Bunun sonucu olarak merkeze valilerin zulümlerinden bahseden şikâyetler yağmaya

başladı. Hz. Ali devlet idaresini ehliyetsiz kişilere vermesinden dolayı halife defalarca serzenişlerde bulunsa da sözlerinin dinletememişti. Şikâyetlere çözüm bulunması amacıyla vilayetlerden gönderilen temsilciler de Mervân tarafından boş vaatlerle oyalanıp Medine’den geri gönderildiler. Dönüş yolunda Mervân’ın valilere hitaben yazdığı mektupları okuyan temsilciler bu mektuplarda vilayetlerine ulaştıklarında valiler tarafından idam edilmelerinin istendiğini gördüler. Büyük bir kızgınlıkla tekrar Medine’ye dönerek ısrarla Mervân’ın cezalandırılmasını istediler.

Milâdî 644-661

Temsilcilerin bu talebine Emevîlerden bazı kimseler katıldıysa da Hz. Osman [51] bu talebi şiddetle reddetti. Bu meselede halifenin de rolü olduğuna inanan ve çok öfkelenen halktan bir grup Hz. Osman’ın evinin etrafını sardı. Tehlikeyi gören Emevî mensupları halifeyi terk ederek akrabaları olan Muâviye’nin yönettiği Suriye tarafına kaçtılar. Hz. Osman, Hz. Ali ve oğullarıyla kendisine tâbi olanlar tarafından savunulduysa da âsilerden iki kişi duvardan atlayarak eve girdi ve seksen iki yaşlarındaki halifeyi şehit etti. (17 Haziran 756) Hz. Osman orta boylu, kilolu ve sakallıydı. Ayırıcı özelliği şefkat ve merhamettir. Her zaman akrabalarına ve kendisine bağlı olanlara bolca hediyeler verirdi. Mervân onun sayesinde devlet hazinesinin zararına olarak önemli bir servete sahip olmuştu. Hz. Osman’ın yürek parçalayıcı şekilde şehit edilmesi üzerine Hz. Ali hiçbir itirazla karşılaşmaksızın hilafet makamına tayin edildi. Hz. Ali kendisinden önceki üç halifenin idaresi zamanlarında devlet şûrasının en kıymetli bir üyesi idi. Müslümanlara yardım elini uzatmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır.

24 Muharrem 36 / 23 Haziran 656

Hz. Ömer zamanındaki birçok idarî faaliyet onun tavsiyelerinin sonucunda gerçekleşmiştir. Hz. Ömer seyahat ettiğinde ve herhangi bir şekilde yerinde olmadığı zamanlarda Hz. Ali’yi kendisine vekil yapardı. Hz. Ali bütün varlığını oğullarının eğitim ve öğretimine adanmıştır.

Hicrî 40-42

Hız. Ali hilafet makamına geçmesinin ardından mescide giderek ahâlinin biatlarını kabul etmeye başladı ve bu arada halifeliği daha ehliyetli ve kabiliyetli bir kişiye bırakmaya da hazır olduğunu söyledi.

[52] Hız. Fâtıma'nın kocası olan Hız. Ali böylece Hız. Peygamber'e vâris olma ve hilafet hakkını kendinde toplamış oluyordu. Bir Fransız tarihçi "Hız. Ali'nin hem kendi kabiliyetiyle hem de irsî ve tabii olarak sahip olduğu kat kat üstünlüğünü görenler ona hemen baş eğileceğini düşünürlerdi. Ancak gelişmeler bunun aksini ortaya koydu" demiştir.

Doğrusu Hız. Ali daha halifeliğinin başında bile Emevîlerin düşmanlığından usanmıştı. Hilafet makamına geçer geçmez her zaman hareketlerine yön veren doğruluk ve samimiyetine uygun olarak Hız. Osman tarafından tayin edilen rüşvetçi valilerin azledilmesi, hazinenin zararına olarak selefi tarafından yakınlarına bağışlanan mülk ve arazilerin geri alınması ve devlet gelirlerinin Hız. Ömer'in ortaya koyduğu kurallara göre yönetilmesi için gerekli emirleri verdi. Bu emirler önceki idare döneminde servet kazanan kimseleri çok büyük zararlara uğrattı.

Daha önce Hız. Osman tarafından tayin edilen bazı kişiler söz konusu emirlere karşı koymadan makamlarını terk ettikleri halde bazıları da isyan etti. Bu isyancıların en meşhuru Suriye'de valilik yapan Muâviye b. Ebu Süfyan idi. Kendisi idaresi altındaki vilayetlerin zenginliği sayesinde halkın büyük bir kısmını kendisine ücretle bağlamış ve önemli bir kuvvet hazırlamıştı. Bu şekilde güç kazanan Muâviye isyan bayrağını kaldırdı.

Hız. Ali'nin karşılaştığı zorluklar yalnız bundan ibaret değildi. Kendisi Kûfe ve Basra valiliklerini Kureyş Kabilesi'nin en meşhur üyelerinden olan Talha ve Zübeyr'e vermediği için bu iki vilayet ahâlîsinin sevgileri de düşmanlığa dönüşmüştü. Hız. Ebubekir'in kızı Hız. Âişe de her nedense bu düşmanlığı artırmaya âlet olmuştu.

Talha ve Zübeyr Hz. Ali'ye bağlılık yeminlerini unutup önce Mekke'ye ve sonra Irak'a kaçarak Hz. Âişe'ye katıldılar. İsyancılar halifeye hücum etmek düşüncesiyle büyük bir ordu toplamayı başarmışlardı.

Cemel Savaşı

İsyancıların bu hazırlıklarını dikkatle takip eden Hz. Ali savaştan vazgeçilmesi için onlara defalarca haber gönderdi ancak sözünü dinlemedi. Huzeybe diye bilinen yerde gerçekleşen savaşta Talha ve Zübeyr şehit olduğu gibi Hz. Âişe de esir düştü. Ancak kendisine gerekli saygı gösterilerek Medine'ye gönderildi.

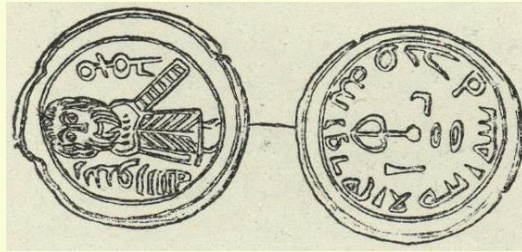
Keldanistan ıslah edildikten sonra halife Şâm'a doğru ilerlemeye başladı. Sonunda Rakka'nın batısında Sıffin mevkiinde isyancılarla karşılaştı. Hz. Ali konuyu yine barışla çözmek istese de mağrûr Muâviye kabul edilmesi imkânsız bazı taleplerde bulunuyordu.

Hz. Ali boş yere kan dökülmesini engellemek için bu tartışmaya bireysel mücadele ile son vermek istedi fakat Emevîler bu dâvete de olumlu cevap vermediler. Bunun üzerine halife hazretleri mümkün olduğu kadar hücumdan kaçınarak savaş sırasında firar edeceklerle saldırılmaması ve esirlere de işkence edilmemesi için gerekli emirleri verdi. İsyancılar gerçekleşen üç savaşta da mağlup oldular. Muâviye kaçmak üzereyken arkadaşı Amr b. el-Âs'ın bir hilesi sayesinde gerçek bir felâketten kurtuldu. Onun tavsiyesiyle askerlerinin mızrak ve bayraklarına Kur'ân-ı Kerîm taktırdı. Bu durumu gören halifenin askerleri takipten vazgeçtiler ve meselenin hakemle çözüme kavuşturulmasına karar verildi.

Hicrî 24-40

Halife isyancıların başvurduğu hileyi fark ettiyse de ordunun gürültü patırtısı onu son çözüm şeklini kabul etmeye mecbur bırakmıştı. Fakat ne yazık ki hakem olarak Ebû Mûsâ el-Eşârî adındaki zayıf bünyeli ve yaşlı bir kişiyi hakem tayin etti. Ebû Mûsâ, Hz. Ali'nin gizli düşmanı olduğu gibi

Muâviye'nin zekâsıyla meşhur olan hakemi Amr b. el-Âs'ı ikna edebilecek bir zekâyâ da sahip değildi. Zaferin meyvesinin kendi bağlıları tarafından böyle boşa harcandığını gören Hz. Ali, ordusuyla beraber Kûfe'ye çekildi. Sıffin'de hakeme müracaat edilmesi için [54] gürültü çıkarmış olan kimseler, şimdi ise hakem usulünün aleyhinde bulunup isyan ediyorlardı.⁸ Sonunda bunlar tehdit oluşturacak bir duruma geldiler ve çölün kenarındaki Nehrevân'a çekildiler. Ancak ne isyandan vazgeçiyor ne de evlerine dönüyorlardı. Başıbozuklukları o kadar ciddileşti ki halife artık onlara hücum emri vermek zorunda kaldı. Gerçekleşen çatışmada çoğu telef oldu. Bir kısmı da Bahreyn ve Ahsâ'ya kaçarak ileride İslâm Devleti'ni kanlı hücumlarıyla rahatsız etmekten geri durmayacak bir ordunun temelini attılar. Doğuda bu olaylar devam ederken halifenin hakemi Dûmetü'l-Cendel'de ihânet ediyor veya kandırılıyordu. Amr b. el-Âs, Ebû Mûsâ el-Eşârî'ye şöyle bir teklifte bulunmuştu: Önce Ebû Mûsâ Hz. Ali'yi makamından indirdiğini, sonra da kendisi Muâviye'nin indirildiğini açıklayacak, böylece yeni bir halifenin tayini mümkün olacaktı. Zavalı Ebû Mûsâ tuzağa düşmüştü. Kürsüye çıkıp "Hz. Ali'yi halifelikten azlettim" diye bağırınca Amr b. el-Âs "Hz. Ali'nin azlini kabul ettim ve yerine Muâviye'ye tayin ettim" diye haykırdı. Halifenin taraftarları bu hilenin intikamını almaya karar verdiler. İki grup ayrıldı. Ebû Mûsâ ise Medine'ye çekilip kalan ömrünü Emevîler tarafından kendisine tahsis edilen maaşla geçirdi.

İlk İslâm halifeleri zamanında kullanılan sikke örnekleri

⁸ Bu nedenle bunlara Hâricîler adı verilmiştir.

Milâdî 644-661

Bu olayın ardından Muâviye ile aralıksız bir şekilde savaşmaya devam edildi. Doğu sınırlarındaki savaşlarla meşgul olan halifenin, Muâviye'ye karşı büyük bir ordu toplayacak gücü yoktu. Fırsattan yararlanan Muâviye Suriye'ye ele geçirip orada halifeliğini ilân ettiği gibi Mısır'ı da hâkimiyeti altına aldı. Bu arada halifenin yanında bulunan önemli kişilerden birçoğu ya zehirlenerek veya hançerle ardı ardına öldürülüyordu. Nitekim halife hazretleri de [55] 27 Kânûn-ı Sâni 661 tarihinde böyle insafsız bir hançerle Kûfe'deki câmide namaz kılarken şehit edildi.

Oborn'un dediği gibi insanların en yüksek ruhlu şahsiyeti işte bu şekilde henüz ömrünün ortalarında hayata veda etmişti. Basiretli ve şefkatli bir zat olan Hz. Ali, fakirlere ve zayıflara yardımdan hiçbir zaman geri durmamış, hayatını İslâmiyet'in ilerlemesine adanmıştı. Hz. Ömer gibi sert bir karaktere sahip olmuş olsaydı kanun bilmez Arapları daha büyük başarıyla idare edebilirdi. Fakat onun iyi niyeti ve haysiyetli duruşu kötüye kullanıldı. Hal-kına karşı beslediği merhamet ve muhabbet düşmanlarının işine yaradı.

Hz. Ali muhteşem bir yüz güzelliği olan, orta boylu, şişmanca, oldukça güçlü bünyeye sahip, gür sakallı, tatlı bakışlı bir zât idi.

Cesareti ve derin ilmi, onun "Allah'ın Arslan'ı" ve "İlmin Kapısı" lakaplarıyla anılmasına neden olmuştu. Hz. Ömer yapmaya teşebbüs ettiği birçok işi Hz. Ali'nin tedbir ve basiretine borçluydu. Hz. Ali'nin yiğitliklerini anlatan menkıbeler Delhi'den Kâhire'ye varıncaya kadar herkesin dilindeydi. Kocası öldürülen ve kendisi de yaralı olarak haydutların eline geçen zavallı bir kadının yardım istemesi ve Allah'ın Arslan'ının meydana çıkarak bu biçareyi kurtarması gibi menkıbeler Arapların savaşçı duygularını yeniden diriltmişti. Hz. Ali son nefesinde oğullarını yanına çağırarak onlara şefkat, muhabbet, tevazu ve tevekkül dersi verdiği gibi kendi katiline de kesinlikle eziyet edilmeden öldürülmesini vasiyet etti.

Tarihçi Mesûdi Hz. Ali için şöyle söyler: “Eğer herkesten önce Müslüman olmak, sürgünde Hz. Peygamber’e arkadaşlık etmek, gazâlarda yanından ayrılmamak, her zaman onun huzur kaynağı halkasında bulunmak, Kur’an-ı Kerim hakkında gerçek bir vukuf sâhibi olmak; adalet, fedakârlık, doğruluk, samimiyet ve iffet örneği olmak üstünlük sebebiyse Hz. Ali’ye [56] Müslümanların en seçkin şahsiyeti olarak bakmak gerekir. Kendinden önceki ve sonrakiler arasında bütün bu yüce değerleri kendisinde toplamış başka bir kimseye rastlanamaz.”

Hz. Ali ile Hz. Fâtıma’nın evliliklerinden üç kız ve üç de oğlan çocuğu dünyaya gelmişti. Hz. Fâtıma yüce babası Hz. Peygamber’den birkaç ay fazla yaşamıştı. O hayattayken Hz. Ali Arap geleneğinin kendisine verdiği izne rağmen başka bir kadınla evlenmemiştir. Kendisi yaşının üzerinde bir olgunluğa sahip, zeki ve açık zihinli bir kadındı. Taşıdığı ahlâkî değerler kendisinin “Kadınların Nûru” lakabıyla anılmasına neden olmuştu. Kısa boylu, zayıf bünyeliydi ve olağanüstü bir güzelliğe sahipti ki bu sebeple kendisine “Fâtımatü’z-Zehrâ” denilmiştir. Hz. Ali’nin vefatıyla birlikte ilk dört halife zamanında uygulanan cumhuriyet idaresi dönemi de son bulmuş oluyordu.

Yazarlardan biri şöyle der: “Bu tarihten sonra halkın seçilmiş bir yönetim tarafından idare edilmesi Müslümanlar arasında artık hiçbir zaman görülme-yecek ve sadece Kur’ân-ı Kerim’in getirdiği hukûkî ve ahlâkî kurallara uyulmakla yetinilecektir.”

Bununla birlikte Müslümanlar söz konusu cumhuriyet döneminden kalan güç ve kuvvetle, büyük düşman ordularına rağmen bir süre daha hâkimiyetlerini sürdürerek yol almaya devam edecekti.

ALTINCI BÖLÜM

Hız. Peygamber'in Medine'de geçen hayatı sırasında bedevî kabile ve aşiretler İslâm'ın bereketiyle bir millet hâlini almışlardı. Bu kadar kısa zamanda meydana gelen bu büyük değişim en önemli tarihî olaylardan sayılmıştır.

Hız. Ebubekir zamanında ise söz konusu kabileler eski durumlarına dönmek için büyük ama boşuna bir çaba içine girdiler. Bir süre Nil Nehri'nin taşmasına benzeyen durumlar görüldü. Taşma sırasında ilk zamanlar bir karışıklık ve felâket hüküm sürer ama sular çekilince toprak eskisinden daha çok bereketli bir hâle gelir. Arapların komşu milletlerin düşmanlıklarının sonucu olan yayılmalar diğer milletler ve kavimler üzerinde de aynı tesiri yapmıştı.

Cumhuriyet idaresi dönemi otuz yıl içinde sona erdi ve Araplar üzerinde hayret uyandırıcı bir değişim meydana geldi. Toplum aynı toplumdur fakat önce ilerlemelerine ve sonra da gerilemelerine neden olan sebep gitgide güç kazanıyordu. Meşhur şehirler güzel binalarla süslendi, hayat zevk ve eğlence merkezli olmaya başladı. Yarımadada geçerli olan kölelik usulü fethedilen topraklarda da uygulandı. Acemler, Türkler ve Rumlar İslâm dinini kabul ederek bazı Arap ailelerine köle oluyor, böylece Arapların güç ve nüfuzlarının artmasına hizmet ediyorlardı.

[58] Müslümanlar dinî olarak aynı merkeze bağlı olmalarına rağmen aralarında yeterli derecede birlik ve bütünlük yoktu. Bunun içindir ki cumhuriyet idaresinin sonlarında İslâm Devleti, Hz. Peygamber’den önce Mekke’de olduğu gibi Hâşimî ve Emevî sülalelerinden ibaret olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Amr b. el-Âs’ın ihaneti, İslâm tarihinde çok üzüntü verici bir yara açmıştır. O zamana kadar mezhep ayrılıkları henüz ortaya çıkmamıştı. Hâricîler bile Hz. Ömer’den sonra hiçbir halifeye biat etmeyerek sâdece halife seçiminde muhalif kalmışlardı.

İç Yönetim: İşin başında bulunan halifeye ashâb-ı kirâmın büyüklerinden oluşan bir meclis yardım ederdi. Bu devlet şûrası büyük câmilerde de toplanır ve Medine’nin çoğu ileri gelenleriyle bedevî Arap reisleri toplantıda hazır bulunurlardı. Ashâb-ı kirâmdan bazıları yüksek hizmetlerde görevlendirilirdi. Örneğin Hz. Ebubekir’in hilafeti zamanında Hz. Ömer adlî işler ve zekât dağıtımı gibi hizmetlerin sorumlusuydu. Hz. Ali haberleşme işleri ile meşgul olur, savaş esirlerinin barınmalarını temin eder ve onların esirlikten kurtuluş fidyelerini hesaplardı. Diğer sahâbeler de ordunun ihtiyaçlarına bakmaktan sorumluydu. Devlet idaresi, en küçük işleri bile bir insanın sorumluluğuna verdiği halde hiçbir şeyi müzâkare etmeden uygulamaya geçmezdi.

Cumhuriyet idaresinin otuz yıl süren tarihinde iç yönetim Hz. Ömer sayesinde mükemmel bir durumdaydı. Onun takip ettiği siyasetin bazı noktaları büyük dikkate değer bir önemdedir. Bozguncu grupları Arabistan’dan atarak bu bölgeleri Müslüman Arapların hizmetine sunma⁹ ve cumhuriyetin çok aşırı bir şekilde genişlemesine engel olma konusundaki teşebbüsleri bu çerçevede değerlendirilebilir.

Kendisinden sonraki hükümdarların hiçbirinde rastlanmayacak derin bir uzak görüşlülükle [59] devletin yükselmesi ve bekasının çiftçi ile işçi sınıflarının refahı ve gelişimine bağlı olduğunu anlamıştı. Bu noktayı dikkate aldığı

⁹ Aynı politika Rusya’da da uygulanmaktadır.

içindir ki Hz. Ömer her şeyden önce fethedilen beldelerdeki mülk ve arazilerin satılmasını yasakladı. Bu nedenle mülk sahipleri ile köylüler gasp ve yağma korkusundan uzak kalıyorlardı.

Belki de Hz. Ömer bu tedbirler sayesinde Arapların diğer kavimlerle bir arada yaşamalarına engel olmak ve böylece milletin üstünlük ve bağımsızlığını sağlamak istiyordu. Bunun gibi siyasi tedbirlere eski ve yeni asırlarda genellikle rastlanır. Bununla birlikte bu uygulama Müslümanlara özel bir üstünlük ve ayrıcalık tanımış olmuyordu. Çünkü halkın arasında ne renk, ne cinsiyet ve ne de milliyet farklılığı eşitlik kuralını bozacak bir şey değildi. Zamanında tebaası içinde bulunan herhangi bir yabancı grup, İslâm dinini kabul ederek veya Arap milletinin hizmetine ve kültürüne dâhil olarak anadan doğma bir Arap hâline gelebiliyordu.

Bu zekice tedbir kendisinden sonraki hükümdarlar tarafından da uygulandı. Böylece birçok Acem ailesi Müslüman olmaksızın Arap ailelerine köle oldu. Aynı şekilde Suriye ve Mısır'daki birçok Hristiyan kabile ve Afrika'daki Berberîler de Araplarla akrabalıklar ve yakın ilişkiler kurdular. Tabii olarak devletin resmî dini her yerde olduğu gibi diğer dinlerden daha ayrıcalıklı olduğundan Araplar ile dostluk kuran bütün bu yabancı topluluklar zaman içinde dinlerini terk ederek Müslüman oluyorlardı.

İslâm kânunları Sosyalizm prensipleriyle dolu bir halk devletine ulaşır. İslâm dinine göre fakir, zengin herkes eşittir. Hükümdarlar ise sâdece halkı kargaşa ve düzensizlikten korumakla görevlidir. Halifeler milletin gelirlerine el süremezler. Milletin verdiği vergiler yine milletin yararına kullanılır. Zekât ise şüphesiz çok faydalı, çok insani ve medenî bir prensiptir. Cumhuriyetin ilk senelerinde devlet hazinesinin ne muhafızları ne de kayıt belgeleri ve defterleri vardı. Devlet gelirleri [60] toplanır toplanmaz ya askerî ihtiyaçlara harcanır veya muhtaçlara dağıtılırdı.

Savaş ganimetleri aynı şekilde genç ihtiyar, erkek kadın, esir ve hür arasında eşit olarak bölüşülürdü. Bu işlemlerde daha sonraları zorluk görülerek

düzensiz dağıtımlar sabit ödeneklere çevrilmiş, memurlara da derecelerine göre maaşlar verilmeye başlanmıştır. Bu haklardan yararlananlar sâdece Müslümanlar değildi. Müslüman olmayan topluluklardan bağlılık ve yararlılık gösterenlere de maaşlar veriliyordu. Halifelere ayrılan ödenekler ise halkın aldıklarından fazla değildi.

Medinelilerin mülk ve arazileri vakıf kurumu sayesinde bölünmekten ve harap olmaktan korundu. Fethedilen beldelerdeki arazilerin ise mülkiyeti devlet hazinesine ait olup sâdece gelirleri -masraflar çıkarıldıktan sonra- toprağı işleyenler arasında bölüşülürdü.

Ne yazık ki Hz. Osman'ın hilafeti zamanında kendisinden önceki büyük halifelerin bu akıllıca uygulaması devam etmedi. Hz. Osman'ı Hz. Ömer'in tayin ettiği kabiliyetli ve ehliyetli valileri değiştirdikten sonra devlet gelirlerini akraba ve yakınlarına çok büyük hisseler verecek şekilde yeniden bölüş-türdü.

Bu sayede Muâviye Suriye ve el-Cezîre'de sınırsız mülk ve araziye sahip oldu. Hz. Ömer tarafından özellikle idari işlere ayrılan vergiler bile Hz. Osman'ın akrabalarına hediye edilmişti. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanlarında milletin hizmetinde kullanılan devlet hazinesi ehliyetsiz kimseler elinde yavaş yavaş boşalırken, Emevîler de bu sayede zenginleşip güçleniyorlardı. Hz. Osman Müslüman olmayan topluluklara verilen ayrıcalıkları da kaldırarak kendisinden önceki siyasî idarelere ters bir takım sert tedbirler uygulamaya başladı.

Her şeyden önce eskiden yasak olan arazi satışlarına izin verdi. Hz. Ali zamanındaki iç savaşlar ve karışıklıkların çokluğundan bu türden idarî hataların düzeltilmesine imkân bulunamamıştı. Yalnızca ehliyetsiz valileri değiştirip hâkimiyeti altındaki yerlerde Hz. Ömer'in yönetim tarzını uygulamayı başardı. Devlet gelirlerinin suiistimal edilmekten korunması için bir

muhâsebe dairesi kurarak [61] “hâcib” (kapıcıbaşı) ve “sâhibü’ş-şurta” (güvenlik müdürü) adlarıyla bazı memuriyetler oluşturup güvenlik teşkilatını yeniden düzene koydu.

İdâre Tarzı: Mekke’nin fethi ve el-Cezîre’nin ele geçirilmesinden sonra Hz. Peygamber “emîr” adıyla vilayetlere valiler tayin etmişti. İslâm Devleti’nin “idarî kurucusu” ünvanlın lââyık olan Hz. Ömer de Hz. Peygamber’in izinden giderek fethedilen beldeleri belli bazı vilayetlere ayırmıştı. Ahvâz ve Bahreyn bir, Sicistan, Mekran ve Kirman aynı şekilde başka bir vilayet sayıldı. Taberistan ile Horasan ise ayrı ayrı birer vilayet idi. Irak bölgesi, biri Kûfe’de diğeri Basra’da oturan iki vali tarafından idare edilirken Güney İran üç valinin idaresinde bulunuyordu. Kuzey bölgeleri valisinin idare merkezi Humus’tu. Güney bölgelerinin valileri ise Şam’da otururdu. Filistin’de özel bir vali vardı. Afrika’da, biri Yukarı Mısır, diğeri Orta Mısır ve üçüncüsü Libya havâlisinin dışında olmak üzere üç valilik vardı. Arabistan beş vilayete bölünmüştü. Küçük vilayetlerdeki muhafızlara da vali veya nâib ünvanı verilmişti. Çoğu yerlerde vali veya nâibler câmilerde imamlık görevini de yaparak Cuma hutbelerini bizzat kendileri okurdu. Hz. Ömer daha sonra Filistin, Şam, Humus gibi bazı şehirlerde imamlık ve halkın haklarını korumakla görevli memurlar tayin etti. Ayrıca hazinenin gelir ve giderlerini düzenlemek amacıyla “Dîvan” adıyla bir mâliye bakanlığı kurdu. Her vilayetin idarî ve mâlî yönetiminin harcamaları o vilayetin gelirlerinden karşılanırdı. Gelirin kalan kısmı ise askerî donanım ve ihtiyaç sahipleri için ayrılırdı.

Yukarıda bahsedilen dîvan kurumunda Arap, gayr-i Müslim, erkek, kadın ve çocuklara özel birer defter tutuluyordu. Maaşlar bu defterdeki kayıtlara göre dağıtılırdı. Valiler bulundukları vilayetlerde ikinci derecedeki memurları da görevlendirirdi. [62] Fethedilen topraklarda her şeyden çok sanatkârlık ve ziraatın gelişmesi gerekiyordu. Bu amacın gerçekleşmesi için Mısır, Suriye, Irak ve Güney İran’da bulunan arazilerin ölçümleri yapılarak kıy-

met ve genişlikleri kayıt altına alındı. Bu sayede bütün arazilerin yüz ölçümleri ile toprağın türü ve yapısı, buralarda yetişen ürünlerin çeşidi hakkında ayrıntıları içeren büyük bir kadastro oluşturulmuştu.

Aynı zamanda Bâbil’de bir su kanalı ağı oluşturularak İran şahları tarafından kendi hâline bırakılan Dicle ve Fırat sedleri tamir edildi ve özel memurların gözetim ve denetimine verildi. Hz. Ömer tahıl ekimi ve basit mesleklerin vergilerini yeniden düzenledi. Mısır ile Arabistan arasındaki haberleşmelerin kolaylaştırılması amacıyla kazılan ancak yarım bırakılan bereketli Nil Nehri ile Kızıldeniz arasındaki kanalı tekrar kazdırmaya başladı. Bu kanala Araplar “Emîrû’l-mü’minîn Kanalı” adını vermişlerdir. Bu kanalın kazılması işi yaklaşık bir yılda bitirilmişti. Nihayet Nil sandalları Mısır ürünleriyle Yenbu ve Cidde’ye doğru yelken açmaya başlayınca ürünlerin kaynağı olan yerlere göre Mekke ve Medine’de hubûbât fiyatları ucuzlamıştı.

Hukûkî İşler: Hukuk işleri halife tarafından atanmış bağımsız hâkimler tarafından görülürdü. Hâkimlere ilk defa maaş tahsis eden ve onların görevlerini idarî kurumlardan ayıran Hz. Ömer’dir.

Hâkimlere zamanımızda olduğu gibi “hâkimü’ş-şer” (şeriat hâkimi) adı verilirdi. Bu hâkimler mevcut kânunlara göre adaleti uygular ve valilerin kararlarına uyarlardı. Böylece İslâm Devleti henüz çocukluk çağında idarî ve hukukî işleri birbirinden ayırmış oluyordu.

Adalet herkes hakkında eşit olarak uygulanırdı. Saygıdeğer halifeler, yönetiminde bulundukları halklar gibi şeriat hâkimlerine itaat ederek İslâm ümmetine örnek olmuşlardır. Daha önce yerleşim birimlerinde güvenlik herkes tarafından ortak olarak sağlanırdı. Hz. Ömer gece nöbeti ve nöbetçiliğini kurumsallaştırdı. Hz. Ali ise [63] “sâhibü’ş-şurta” adıyla bir güvenlik kurumu oluşturarak mükemmel bir polis teşkilâtı kurdu. Hz. Ömer Hz. Ali’nin tavsiyesiyle Hicrî tarih uygulamasını da başlattı. İslâm ülkelerinin her tarafında câmiler ve okullar açtı.

Devlet gelirlerinin başlıca üç kaynağı vardı: 1. Zekât gibi zenginlik seviyesine göre Müslümanlardan alınan öşür. Bu öşür, devletin savunması ve bu işte görevlendirdiği memurların maaşları ile Müslüman fakirlere harcanırdı. 2. Haraç adıyla Müslüman olmayanlardan alınan arazi vergisi. 3. Cizye. Bu vergilerin hepsi aynı isimlerle Rum İmparatorluğu’nda da vardı. Cizye vergisinin daha önce İran İmparatorluğu’nda ve Sâsâniler tarafından uygulandığı kesindir. Araplar bu vergiyi Mısır, Suriye, Irak ve İran’da yeniden koyarak kendilerinden önceki uygulayıcıları takip etmiş oluyorlardı. Söz konusu vergiler genellikle âdil bir kurala dayanırdı. Bazı kasabalar, vilayetler ve kabileler bu vergilerden muaftı. Vergiler toplanırken mükellefleri zorlamak ve sıkıştırmak kesinlikle yasaktı.

Askerî İşler: İslâm ordusu aşiret bireyleriyle Medine, Tâif ve diğer bazı şehirlerden toplanan gönüllülerden oluşuyordu. Ücretleri öşürlerden ödenirdi. Önceleri halife başkomutanı bizzat tayin eder, diğer subayların tayin işlerini de ona bırakırdı. Başkomutan halifeyi temsil ettiği için günlük ibâdetlerde imamlık görevini yapmaktan da sorumluydu. Çeşitli orduların toplandığı yerlerde ise komutanlardan hangisinin söz konusu görevi yapacağı orada belirlenirdi.

Hız. Ömer kendi döneminin sonlarında “ârif” adıyla küçük güvenlik görevlileri tayin etmişti. Savaş meydanında itaatsizlik ve ihânet eden bir askerin malı yağmalanır ve sarığı yırtılıp atılırdı. Ordu süvâri ve piyâde askerlerinden [64] oluşurdu. Süvâri kalkan, kılınc ve uzun mızraklarla, piyâdeler ise kalkan, mızrak ve kılınc veya kalkan, yay ve ok ile donanmışlardı. Piyâdeler arasındaki okçular en önemli konumda bulunuyorlardı. Piyâdeler genellikle üç sığraya bölünürdü. Bunlardan mızrakçılar süvâri hücumunu karşılamak için önde, okçular ise arkada konumlanırdı. Süvâri kalkanlar ise kanatlarda bulunurdu. Savaşlar birbirlerine meydan okuyan cengâver savaşçılar ve küçük askerî timlerin dövüşüyle başlardı. Arap ordusu çeviklik, kararlılık, dayanıklılık, ka-

naat, şevk ve gayretiyle meşhurdu. İslâm orduları her zaman mükemmel savaş âletleri ile donanmış olarak uzun mesafeleri develer üzerinde aşarlardı. Müslüman askerler ilk zamanlar hurma yapraklarından yapılmış çadırlarda kalırlardı. Sonraları Hz. Ömer zamanında kalıcı karakol ve ordugâhlar inşa edilmişti.

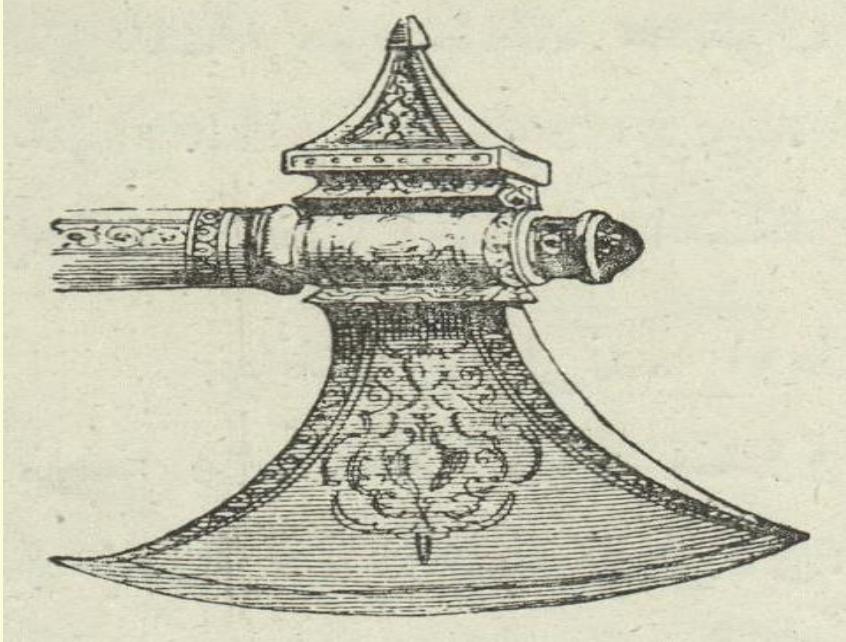
Humus, Gazze, İsfahan ve İskenderiye gibi bazı yerlerde ise âni hücumlara karşı koyabilecek askerî kuvvetler oluşturulmuştu. Süvârilere zincirden yapılmış bir zırh ve kartal tüyleriyle süslenmiş bir çelik gömlek giyerlerdi. Piyâdeler ise dizlere kadar uzanan dar bir gömlekle şalvar ve günümüzde Afganistan ve Sencaplıların giydiği bir çeşit kundura giyerlerdi. Arap savaşçılar, İskoçya'nın kovonant askerleri veya Otuz Yıl Savaşı'ndaki Protestanlar gibi savaşa giderken sesli bir şekilde Kur'ân'dan âyetler okur ve "Allâhü ekber!" haykırışıyla hücumla başlardı.

Askerî hizmetlerde bulunan aşiretler gerek barış zamanında askerî kıtalarda ve gerekse savaş meydanında aileleriyle birlikte bulunurlardı. Askerlerin terbiye dışı hareketleri kesinlikle yasak olduğu gibi aralarında içki içenlere de seksen değnek vurulurdu. Yabancı ülkelere sevk edilen ve ailelerinden uzaklaşan askerlere aralıksız olarak dört aydan fazla süre askerlik yaptırılmazdı.

[65] Yine Hz. Ömer zamanında askerlik hizmetinin süresi sabitlenip uzatılmış ve sınırlarda karakollar inşa edilerek buralara komutanlar tayin edilmişti.

Sosyal Hayat: İlk zamanlar Araplarda dikkate değer hiçbir özel mîmarî tarz yoktu. Mekke'de Kâbe-i Mükerreme gibi mîmâri kıymeti olan sâdece bir iki binaya rastlanabilirdi. Zenginlerin evleri taştan veya tuğladan inşa edilmişti. Medine'de ise evler özellik tuğladan yapıldı. Medine'nin en büyük câmi olan Mescid-i Nebvî alçı ile sıvanmış ve kurutulmuş kerpiç tuğlalardan inşa edilmişti. Her yerde evler genellikle birer katlıydı ve ortalarında bir avlu ile bir kuyu bulunurdu.

İkinci halifenin hilafetinin son zamanlarına doğru yabancı tarz mîmârinin tesirinde yavaş yavaş Araplarda da bir özel tarz oluşmaya başladı. Mekke ve Medine’de taş ve mermerden binalar inşa ediliyordu. Hz. Osman’ın ikamete etmesi için yapılan saray pek büyük ve muhteşemdi. Eski büyük mescit tamamen yıkılarak yerine zarif bir mîmâri tarz ile mermerden bir câmi yapıldı. Tarihçi Mesûdî Hz. Osman zamanında ashâb-ı kirâmdan bazılarının da benzer binalar inşa ettiklerini söyler. Örneğin Zübeyr b. Avvâm’ın evinin Hicrî 325 yılında tüccarlar ve sarraflar tarafından ticarethâne olarak kullanıldığını anlatır. Zübeyr bundan başka Kûfe ve İskenderiye şehirlerinde de bir hayli bina yaptırmıştır ki bunlardan birçoğu bahçeleriyle beraber Mesûdî’nin yaşadığı zamana kadar varlığını sürdürmüştür. Tarihçi bu muhteşem binaları anlattıktan sonra derin bir üzüntüyle “Bütün bu debdebeli ve ihtişamlı hayat tarzı Hz. Ömer zamanındaki sâde hayattan ne kadar da farklıydı!” der.

Arapların eski silahlarından bir balta

Mekkeliler maişetlerini ticaretle temin ederken Medine ahâlisi tarla ve ekinleri [66] sayesinde yaşıyordu. Bu durum iki şehir arasında çok önceden beri süren rekâbete âdetâ tuz biber ekiyordu. Söz konusu iki şehir arasındaki durum tarihî Atina ve Isparta şehirlerinin durumuna benziyordu. Mekkeliler kumar, içki ve sefâhete çok fazla düşkün oldukları halde Medineliler yöneticilerini örnek alarak ciddî ve faydalı bir hayat sürüyorlardı. Mekke'nin fethinden sonra bu şehirde bulunup arzu ve heveslerine yenik düşmüş olan halk, İslâm dininin getirdiği ahlâkî kurallara uygun hareket etmek zorunda kaldı. Bu durum ilk iki halifenin dönemlerinin sonuna kadar devam edebilmişti. Çünkü Hz. Osman hilafet makamına geçer geçmez Mekke halkı yine eski zevk ve eğlence düşkünü hayatlarına dönmüştü. Bu hayat tarzı en çok da yönetici ailelerin gençlerinde ve özellikle Emevî ailesinde yoğunluklu olarak yaşıyordu. Hatta Ümeyye'nin kendi yeğeni bir kumarhâne bile açmıştı. Kadınların kapıları önünde gazel okuma âdeti de yeniden başlatılmıştı. Mekke'de görülen bu hâl Emevîler zamanında Şam'da daha çok yaygındı. Medineliler daha ciddî bir hayat tarzını sürdürüyorlardı. Şehirde sınırsız bilginin verdiği manevi zevk ve bilgiye merakla dopdolu okuma salonları açılmıştı. Medine halkı erkek kadın, gruplar hâlinde halifenin dinî sohbetlerini dinlemeye koşuyorlardı. Mûsikî henüz yasaklanmamış olduğundan Medine Arapları günlük işleri arasında dinlenirken şarkı söyler ve ud çalardı. Medine kadınları arasında çok iyi şarkıcılar vardı. Sertlik ve vakar ile meşhur olan Hz. Ömer bile yolda durarak nağmelerini dinlemekten kendini alamazdı.

Zenginlerin evlerinde odalar halı ile döşeliydi. Halıların üzerinde masa ve sandalye yerine minder ve sedirler bulunurdu. Ev sahipleriyle misafirler bu minderlerde oturlardı. Kadınlara mahsus bölümler de aynı şekilde döşeli olup yalnız ilk olarak Normanlarla Anglosaksonlar döneminde İngiltere'de görüldüğü gibi ayrı idi. Araplar yemek için yere bir örtü koyarak üzerine deriden yapılmış ikinci bir örtü serer ve yemekleri bu örtülerin üstüne dizerlerdi. Eski çağlarda ve Avrupa'da Ortaçağ'da olduğu gibi yemekten

önce ve sonra el yıkamak âdettendi. O tarihlerde henüz çatal ve bıçak kullanılmadığı için Araplar [67] genel olarak yakın zamanlara kadar Avrupa'da olduğu gibi parmaklarıyla yemek yerlerdi. Yalnız herkes yemek kabına sâdece üç parmağını batırabilirdi. Elin yemeğe daha fazla bulaştırılması ayıp sayılırdı.

Yönetici konumunda olan bedevîler, günümüzde olduğu gibi topuklara kadar uzayan sade uzun gömlekler giyer ve bellerini deriden bir kemerle sıkarlardı. Kadın ve erkekler zamanımıza kadar bu giyim tarzını korumuşlardır. Bu gömleğin üzerine deve tüyünden örülmüş bol bir hırka giyilirdi. Fakat ata binerken veya savaşırken söz konusu uzun gömleğin altına şalvar da giyilirdi. Araplar başlarına ibrişim püskülleri önde olan ve arkası mercan işlemeli, geniş ve uzun bir mendil koyar, bunu deve kılından yapılmış bir şerit ile bağlarlardı.

Arabistan'ın çok eski yerlileri olan yüksek tabakalardaki bedevî Araplar ile aşiret reislerinin elbiseleri ise dizlere kadar uzanan bir gömlek ve bir şalvardan ibaretti. Bunun üzerine topuklara kadar uzun yün bir late giyilir, bele de ipek bir şal sarılırdı. Bunların üzerine ise bir hırka veya cübbe giyilirdi. Bizanslılar veya İranlılardan alınmış olan kebe ise ancak cumhuriyet idaresinin sonlarına doğru bedevî Araplar arasında yayılmaya başlamıştı. Bu giysinin iki çeşidi vardır. Birincisi Anglosakson asîlzâdelerinde görülen geniş kollu uzun mantolara benzer. İkincisi ise dar ve uçlarından düğmeli kolları olan bir giysidir. İran'ın yüksek tabakaları günümüzdü genellikle bu çeşit kebeyi giyerler.

İkinci sınıf bedevî Arapların giydiği başlıklar, büyüklüğü yaş, bilgi ve sahip olunan meziyetlere göre değişen bir sarıktan ibaretti. Bunun üzerine konulan ve ketfiye dedikleri bir mendil omuzlara kadar iner ve enseyi güneşin sıcaklığından korurdu. Araplar ayakkabı yerine sandal (üstü açık ve bağcıklı kundura) veya potin kullanırlardı. Araplar sandala "midâs" derler.

Kadınların giyim tarzına gelince; Arap kadınları genellikle geniş bir şalvarla gerdan yeri açık bir gömlek, serin havalarda da bu gömleğin üstüne dar [68] bir ceket giyerlerdi. Fakat Arap kadınlarının asıl elbisesi Anglosakson kadınlarına mahsus olan bir çeşit uzun entâriden ibaretti. Sokağa çıktıkları zaman bu entârinin üzerine gerektiğinde yüzü örtecek, elbiseyi toz veya çamurdan koruyabilecek şekilde geniş ve uzun bir çarşaf örtünürlerdi. Başlıkları ise altında bağlanan bin mendilden ibaretti.

İslâm'dan önce kadınlar giydikleri entâri ile ceket üzerine başka hiçbir şey giymezlerdi. Daha sonraları Hz. Peygamber uzun bir çarşaf ile sokağa çıkmalarını emretmiştir.

Abbasîlerin son zamanında ise bu âdetler gittikçe güçlenerek bugün Mısır'da ve diğer İslâm ülkelerinde geçerli olan genel örtünme biçimiyle sonuçlandı. Bununla birlikte giyimdeki bu değişime rağmen Arap kadınları hâlâ tam bir özgürlüğe sahipti. Bazı Müslüman ülkelerde görülen açık giyim tarzı uzun yıllar geçtikten sonra Araplar arasında yerleşmeye başlayacaktı.

Cumhuriyet devrinde kadınlar büyük bir serbestlik içinde erkekler içinde gezebilir ve halifelerin sohbetlerini dinlemek için mescitlere giderek Hz. Ali ile İbni Abbas gibi üstatların derslerine katılırdı. Fakat İranlılarla temas ede ede Arapların sağlam ahlâkî anlayışları gittikçe yok olmaya başladı.

Bedevî Arapların İslâm'dan önce Yahûdiler gibi birden çok kadınla evlenme geleneği vardı. Bu durum aşiretler arasındaki sonu gelmeyen savaşlar sebebiyle erkeklerin sayı olarak müthiş derecede azalmış olmasından ve kadınların açlıktan ölme tehlikesine maruz kalmalarından kaynaklanmış tabii bir sonuçtu. Hz. Peygamber ise geçim tarzına ilişkin yaptığı değişikliklerle dolaylı olarak çok evliliği yasaklamış oluyordu.

Ayrıntılı açıklamalardan anlaşılacağı üzere cumhuriyet devrinde Araplarda ev idaresi aile reisi olan babanın tahakkümü altındaydı. Köle alıp satmak [69] kesin olarak yasaklandıği için köle ticareti yapanlar şiddetli biçimde

cezalandırılırdı. Yalnız gazâlar sırasında ele geçirilen esirler kurtuluş fidyesi ile hürriyetlerine kavuşuncaya kadar alıkonulur ve Arap ailelerinin birer üyesi gibi kabul edilirlerdi.

YEDİNCİ BÖLÜM

Emevîler (Harbîler Kolu) Hicrî 40-46

H. Hasan, İstifası, Savaş, İdârî Karışıklık, Aşiretler Arasında Fitne ve Kargaşa, Mudârîler, Himyerîler veya Yemenliler, Aşiret İhtilâflarının İslâm Dini'ne Etkisi, İslâm Topraklarının Genişlemesi, Muâviye'nin Vefatı, I. Yezîd, Hz. Hüseyin, Kanlı Kerbelâ Olayı, Hicaz İsyanı, Şam Zaferi, Medine'nin Yağmalanması, Yezîd'in Ölümü, II. Muâviye, Abdullah b. Zübeyr, Hicazlıların Bağlılık Yemini

H. Hasan: Hz. Ali'nin büyük oğlu olan Hz. Hasan, Kûfe şehri ve buraya bağlı yerlerin halkı tarafından boşalan hilafet makamına seçildiyse de babasının yapmak istediklerine engel olan büyük bir bedevî Arap kitlesi bu yeni halifenin en kısa sürede istifa etmesini istiyordu. Hz. Hasan halifelik makamına geçer geçmez Muâviye Irak topraklarını işgal etti. Böylece halife daha konumunu güçlendirip babasının vefatıyla birlikte kargaşa içinde kalmış olan devlet idaresini düzene koyamadan savaşa gitmek zorunda kalmıştı. [71] Hemen Kays adındaki komutanı Suriyeliler üzerine göndererek kendisi de önemli bir askerî kuvvetle savaş meydanına yöneldi. Fakat birdenbire Kays'ın

şehit edildiği ve askerinin yenildiği yönündeki yalan bir rivâyetin hızla yayılması, halifenin yanında bulunan askerler arasında fitne ve isyan çıkmasına neden oldu. Sonunda bu askerler halifenin çadırına kadar girerek eşyasını yağma ettikleri gibi bir aralık Hz. Hasan'ı düşmana teslim etme hayâlini bile kurdular.

Bu üzücü durum karşısında güç ve cesareti kırılan Hz. Hasan kesin bir şekilde hilafetten istifa etmek düşüncesiyle Kûfe'ye çekildi. Sayısız vaatlerde bulunan Kûfelilere ve Irak eyâletlerinde bulunan bağlularının kararsız duruşlarına güvenemeyerek Muâviye'nin teklifine uydu. Aralarında yapılan antlaşma gereği olarak hilafet hayatının sonuna kadar Muâviye'ye bırakılacak ve vefatında Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin halifelik makamına tayin edilecekti.

Hicrî 40-46

Hz. Hasan'ın İstifası: Hz. Hasan halifelikten çekildikten sonra ailesiyle birlikte Medine-i Münevvere'de yaşamaya başladıysa da orada baskı ve gözetleme altında geçen ömrü çok sürmeden sona erdi. Hz. Hasan Yezîd b. Muâviye'nin kışkırtmaları sonucunda zehirlendi.

Hz. Muâviye: Hz. Hasan'ın istifası üzerine Muâviye b. Ebu Süfyan İslâm saltanatını fiilî olarak eline almıştı. Bu şekilde en garip tarihî olaylardan biri daha gerçekleşmiş oldu. Zira bir zamanlar Hz. Peygamber'e isyan eden, sonraları evlatlarının mirâsını gasp eden eski putperestlik döneminin kahramanlarından biri şimdi İslâm Dini ile İslâm idaresinin riyaset ve idaresine geçiyordu.

30 Temmuz 661

Muâviye Hz. Ali'nin halifeliği zamanında Kûfe'ye nakledilen başkenti Şam'a taşıyarak İran ve Bizans hükümdarları gibi bir debdebe ve ihtişam içinde hüküm sürmeye başladı. [72] Burjuva ve son zamanlarda Mediçi sülâlelerinde görüldüğü gibi Muâviye de zararlı bir düşman veya her şeyde

kusur bulan bir dosttan kurtulmak için çok defa zehir ve hançer kullanma yoluna gitti. Bu konuda ne İslâm dinine edilen hizmet ne de kardeşlik ve akrabalık bağları kendisine engel oluyordu. Emellerine ve saltanatına kurban edilenlerden biri de meşhûr Suriye fâtihinin oğlu Abdurrahman’dır ki Suriyeliler yanındaki şöhrat ve itibarı ile Müslümanların kalbinde meydana getirdiği sevgi ve saygı bu zâtın katline sebep olmuştu. Muâviye’nin karakteri ve yönetim tarzı ile başarısını kolaylaştıran sebepler bir İngiliz yazar tarafından tarafsız olarak şöyle anlatılmıştır:

“Emevîlerin ilk halifesi hissiz, merhametsiz ve düzenbaz olduğundan iktidârını sağlama almaya yarayacak hiçbir cinâyeti işlemekten çekinmemiştir. Düşüncesine göre fikir ayrılıklarını ortadan kaldırmanın en uygun yolu vücutların ortadan kaldırılmasıydı. Hz. Peygamber’in büyük torununu zehirlettiği gibi Hz. Ali’nin yiğitlik ve cesaretle arkadaşı olan meşhur komutanlardan Mâlik el-Eşter’i öldürten de kendisiydi.

Muâviye oğlu Yezîd’in gelecekteki saltanatını teminat altına almak için daha önce kendisinden sonra Hz. Hüseyin’in halife olacağı yönünde verdiği sözden bir dakika bile tereddüt etmeden döndü. Bütün bunlara rağmen bu ince fikirli ve soğukkanlı hükümdar uzun süre Müslümanları güzelce idare etti. Vefatından sonra bile saltanat asâsı doksan yıla yakın bir süre torunlarının elinde kalacaktı.

Tabii olmayan bu durum iki sebepten kaynaklanmıştı. Birincisi, ciddî ve hakiki Müslümanların, İslâm dininin dünyevî işlerden uzaklaşarak ayakta durabileceği hakkındaki kanaatleridir. İkincisi ise Arapların bedevîce fikirleridir. Aslında Afrika, Kuzey Asya ve İspanya’yı ele geçiren Araplar hiçbir zaman sosyal düzeylerini yükseltme arzusunda olduklarını göstermemişlerdir.

İktidarlarını güçlendirmek için sürekli ilerliyorlar, büyüyorlar fakat gelişme ve yükselmelerine paralel olarak [73] kalplerinde yerleşmiş olan haset, rekâbet ve şahsî düşmanlık gibi toplumsal gelişime engel oldukça negatif özellikleri üzerlerinde taşımaya devam ediyorlardı. Bunlar İslâm’dan önceki

zamanlarını savaşlarla geçirdikleri gibi İslâm’dan sonra daha da geniş ölçülerde savaşmaktan geri durmamışlardır.”

Kâbe-i Mükerrreme ve Harem-i Şerif

Saltanat İşlerinin İslâm Dinine Tesiri: Emevîlerin hilafet makamına geçmesi yalnız saltanat ailesini değiştirmekle kalmamış aynı zamanda Arap devletinin zenginleşmesine ve Arapların daha çok yükselme ve gelişmesine hizmet eden birçok yeni faktörün doğmasına da neden olmuştur. Bu konuda yeterli bir fikir edinebilmek için çeşitli Arap aşiretlerinin ne durumda oldukları ve birbirleriyle hangi ilişkiler içinde bulunduklarını kısaca anlatmak gerekir.

Dinî nefret, derebeylik ile şahsî hürriyet, demokrasi ile otokrasi tartışmaları gibi fikrî anlaşmazlıklar bir kenara bırakılacak olursa Asya ve Avrupa’da Müslümanlar veya Hristiyanlar arasında en kanlı savaşların meydana gelmesine neden olan şey ırk nefretidir. Bu duygu uğursuz gölgesini asırlara sererek bütün siyasî, sosyal ve dinî değişimlerin oluşmasına neden olmuştur. Daha

önce de ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'in sağlığında Arabistan'da iki kaynaktan çıkmış iki farklı kavim bulunuyordu. Bunlardan biri Kahtân'ın ve diğeri ise Hz. İbrahim'in neslinden türediklerini iddia ederlerdi. Bu iki kavimden birincisinin vatanı Yemen ikincisinin ise Hicaz topraklarıdır.

Kahtâniler eski hükümdarları olan Abdüşşems'in oğlu Himyer'in ismiyle lakaplanarak daha sonra Himyerîler adını almışlardır. Arap yazarlar bu kabileye Yemânîler ismini verirler. Ben kitapta iki ismi de kullanacağım.

Himyerî hükümdarları zamanında Yemen'in başkenti olan ve Me'rib diye isimlendirilen şehir civârında yaşayan Kahtânîlere, Kahtân'ın torunlarından Ezd'e bağlı olanlar anlamında Ezdîler denilirdi. Milâdî ikinci asırda Ezdîlerin kuzeye doğru hücumlarda bulunarak buradaki aşiretleri yerlerini terk etmeye mecbur bıraktıkları [74] güçlü ihtimâldir. Bu sırada Ezdîlerden bir kısmı Mekke-i Mükerreme'ye yakın Batn-ı Mür'e yerleşerek Huzâa adını almışlar ve Hz. Peygamber'in devrine kadar orada yaşamışlardır. İkinci bir kol Medine'de kalarak zaman içinde çoğalarak Evs ile Hazrec isimlerindeki iki kabileye ayrılmıştı. Ezdîlerin diğer kolları ise Suriye ve Irak'ta yaşıyordu. Bunlardan Suriye'de bulunanlar Osmanoğulları, Irak'ta yerleşenler ise Kelboğulları adlarını almışlardı. Ezdîlerin bir kolu Hemdan'a ve önemli bir kısmı daha çok doğuya yönelerek Mısır Körfezi sâhillerine ve Umman topraklarına yerleşmişlerdir. İşte Hz. Peygamber zamanında Himyerîlerin yaşadığı yerler bunlardı.

Mudârîler: Arabistan'ın Hz. İsmail'in soyundan gelen kabilelerine Meâdoğulları¹⁰ ve çoğunlukla Meâd'ın torununun isminden dolayı Mudâr veya Mudârîler diye isimlendirildi. Ben bu sonuncu isimlendirmeyi tercih edeceğim. Mudârîler bir takım kabilelere ayrılmıştı. Başlıcaları Kureyşoğulları, Kaysoğulları, Bekroğulları, Tağliboğulları ve Temîmoğulları'dır. Kureyşliler daha önce ifade edildiği gibi Mekke ve civarında yaşıyorlardı. Diğerleri

¹⁰ Meâd Hz. İsmail'in torunlarından Adnan'ın oğludur.

ise Yesrib veya Medine ile Orta Arabistan hâriç Hicaz topraklarında bulunuyorlardı.

Himyerî-Mudârî Düşmanlığının Nedenleri: Himyerîlerle Mudârîler arasında çok derin bir nefret duygusu hüküm sürüyordu. Bu durum, konuya Avrupa tarihi açısından bakanların şaşkınlıklarına neden olur. Seltlerin Saksonlara, İrlandalıların İngilizlere, Polonyalıların Ruslara karşı taşıdıkları düşmanca duygular asırlar boyunca zulüm ve despotluklara neden olmuştur. Kelefler ile Kibelin arasındaki düşmanlığın nedenleri de siyasi rekâbetten başka bir şey değildi. Avrupa’da çeşitli milletlerde görülen âdet ve inanç farklılıkları aynı kânun altında birleşmelerine engeldir. Bununla birlikte biri iki asırlık anlaşmazlık ve savaşlar bu engeli büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. [75] Hz. Peygamber’den önceki Araplarda ise durum büsbütün başkaydı. Ondan çok zaman önce Himyerîlerin dili, yerli Araplar arasında kullanılan halk şivesi ile Sâmi dillerinin karışımıydı. İşte bu dil daha sonraları yarımada seçkin bir fikrî seviyedeki Mudâroğulları kabilesinde kullanılan Arap dilini oluşturmuştu.

Yarımadanın farklı yerlerinde oturan çeşitli kabileler de çok küçük farklarla aynı dili konuşmaktaydılar. Bundan başka âdetleri ve duyguları ile düşünce ve algılama biçimleri hemen hemen aynıydı. Bütün bunlara rağmen Mudârîlerle Himyerîler arasındaki ayırıcı sınırlar belli ve açıktı. Bu zıtlığın nedenlerini araştırmak gerekir.

Himyerîler İslâm’dan birkaç asır önce parlak bir medeniyet kurmayı başarmışlardı. Bulundukları her yerde muntazam bir medenî hayata ve beğenilen bir yönetim biçimine sahiptiler. Yazıya ilgisiz olmadıkları gibi ziraata olan düşkünlükleri de çok fazlaydı.

Mudârîlere gelince; bu kabile Kusay’dan itibaren -Kureyşliler hâriç- göçebe hâlinde yaşayan bir takım çobanlardan oluşuyordu. Mudârîler birçok aşiretlere ayrılmıştı ve bunların her biri kendi reisini çoğunluk oyuyla seçerdi.

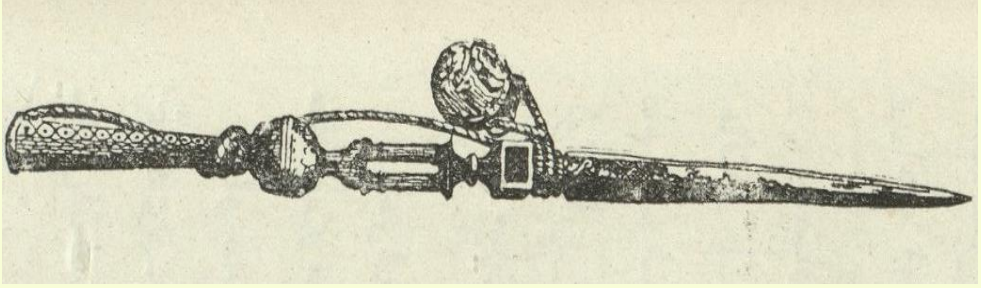
Mudârîler arasındaki bu ayrılık daha sonraları birçok savaşa rağmen Himyeri hükümdarlarına Milâdî beşinci asra kadar cizye vermek zorunda bırakmıştı.

Himyerîlerle Mudârîler arasında üstünlük ve bağımsızlık düşüncesiyle süren aralıksız tarihî çekişmeler yeni ihtilafların doğmasına neden oluyordu. Hz. Muhammed'in uyarıcı nasihatleri önceleri bu düşmanlığı ortadan kaldırmaya yetmişti. Peygamber Efendimiz daha çok yaşamış olsaydı gerek olağanüstü nüfuzu ve gerekse doğru yola çağırıcı sohbetleri sayesinde Arap aşiretlerini tek parça bir millet durumuna yükselteceği şüphesizdi.

On yıl devam eden peygamberliği zamanında asırlar boyunca katlanan ve devamlılık kazanan düşmanlık zehri [76] dikkate değer bir şekilde etkisini hafifletmiş, yalnız Medine'de eski durumunu koruyarak zarar vermeye devam etmişti.

Hz. Ebubekir devrinde İslâm topraklarını sarsan fetih dalgaları Arapları dünyanın farklı taraflarına dağıtmıştı. Mudârîler Basra'da yaşarken Himyerîler Kûfe'ye yerleşmişlerdi. Filistin ile Şam eyâleti Mudârîlerin hâkimiyeti altındayken, Şam ve Arabistan'ın güney kısımları Himyerîlerin elinde bulunuyordu. Bazı doğu eyâletleri ile Mısır ve Afrika'da bu iki kabile biraz dağınık bir durumdaydı. Yine de her nereye gitmişlerse kalplerinde kök salmış olan düşmanlık duygusunu da birlikte taşıyıp götürmüşlerdi. Hz. Ömer'in güçlü idaresi sayesinde Himyerîlerle Mudârîler bu düşmanlıklarını hiç olmazsa açığa vuramamışlardı. Kendisinden sonra gelen Hz. Ali zamanındaki iç savaşlar meydana gelmeseydi iki düşman kabilenin bir millet şeklini alması kuvvetle muhtemeldi. Ne yazık ki Hz. Osman'ın halifelîği sırasında Emevîler, sâdece şahsî menfaatlerini korumak amacıyla sönmeye yüz tutmuş bu kin ateşinin küllerini karıştırarak İspanya ile Sicilya bölgelerinde ve Kâbilistan ile Horasan ve Afrika ovalarında tekrar alevlenmesine sebep olmuşlardı. Bu elem verici ihtilaf ateşi onu tutuşturanlara zarar verdiği gibi gerek Araplar ve gerekse temasta bulunacakları Rumlar ve Cermenler üzerinde de büyük etki-

ler bırakacaktı. Doğrusu Araplar batı ülkelerine uzanan zafer yolunu tamamlamak üzereyken de aynı problem ayaklarına dolaşmış ve yürüyüşlerini durdurmuştu. Zaten bir süre sonra da topraklarının büyük bir kısmını bu nedenle ellerinden kaçırmaya mahkûm olacaklardı.

Eski Arap silahlarından kargı

Muâviye'nin Siyâseti: Muâviye Mudârilere dayanıp güvendiği halde onlarla Himyerîler arasında denge kurmayı başarmış, karşılıklı baskı ve saldırılarına engel olmuştu. Kendisinden önceki idareciler zamanında bu iki kabile-den bazen biri bazen diğeri üstünlük sağlayarak rakibini [77] büyük bir zulüm ve vahşetle ezmiştir. Diğer taraftan akrabalık ve menfaat ilişkileriyle birbirlerine bağlı olan Emevî ailesinin fertleri bu konuda reislerine katılmadı. Muâviye ile kendisinden önceki idareciler zamanında, Suriye gönüllüleri, bu ailenin emellerini gerçekleştirmeye yetecek bir güce sahipti.

Muâviye zamanında Arap milletin en aydın ve dindar grupları bütün bu gürültü patırtı ve zorbalıklardan uzak bir şekilde edebiyat ve fıkıh öğrenip öğretmekle meşgul idiler. Fıkıhın ilk temeli bu tarihlerde atılmıştır. Bu seçkin grup İslâm'ı yaymak ve toplumda yaygınlaşmasını sağlamakla yetiniyor, devlet idaresine karışmıyordu.

Hız. Ali'ye isyan eden ve Nehrevân'da darmadağın edilen bedevî Araplar o zaman uzak Ahsâ vilayetiyle merkezî Arabistan'a sığınmışlardı. Şimdi ise

bu topraklarda uğursuz ve mutaassıp bir mezhep kurmakla meşguldüler.¹¹ Bir taraftan sayıları, diğer taraftan vahşi karakterleri ve emellerine ulaşmadaki güçlü arzularıyla Şam idaresini müthiş bir düşmanla karşı karşıya bırakıyorlardı. Muâviye aleyhine defalarca isyan ederek Keldanistan'ı ele geçirdikleri gibi Irak'ı da tehdit etmeye başlamışlardı. Ancak daha sonraları dar-madağın edildiklerinde çöldeki güvenli ve sağlam karargâhlarına çekilmişlerdi.

Afrika Seferleri: Muâviye Şam idaresinde saltanatını güvenceye aldığına emin olur olmaz dikkatini Afrika'ya çevirdi. Unutmamalıyız ki Kuzey Afrika Araplar arasında “İfrikiye” olarak isimlendirilirdi. Bu geniş ülke üç bölgeye ayrılmıştı:

1. Mağribü'l-Aksâ diye bilinen bölge Atlas Okyanusu sahillerinden Büyük Sahra'nın güney taraflarına kadar uzanan sahayı içine alırdı. 2. Mağribü'l-Ednâ olarak isimlendirilen bölge [78] Oran'dan Becye'ye kadar uzanırdı. 3. Merkezî Afrika (İfrikiye) diye bilinen yer ise günümüzdeki Cezâyir'in doğu sınırları ile Mısır sınırları arasındaki toprakları kapsıyordu.

Libya çölünün batı tarafında bulunan Kuzey Afrika ile Kuzey Sudan'da siyâsi gruplardan oluşmuş bazı kabileler bulunuyordu. Yalnız bunlar arasında dağ ve ovada yaşayan bazı aşiretler Himyerlilerle Mudârilere mensuptu. Yiğit ve cesur olan bu aşiretler Araplar gibi çok güçlü ve çok coşkun bir bağımsızlık ateşiyle yanıp tutuşuyorlardı. Vatan edindikleri bölge ilk defa Hz. Ömer'in hilafeti zamanında ele geçirildi. Hz. Osman devrinde ise İslâm kuvvetleri Berka'ye kadar ilerlemişti.

¹¹ Bunlar yalnız Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul ediyor, Osman ve Ali hazretlerini halife olarak görmüyorlardı. Emevîleri ise bir bakıma putperestlikle suçluyorlardı. Bununla birlikte kabile ve aşiret farklılığına bakılmaksızın bütün Arap milleti tarafından Müslümanlara bir imam seçilmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. En hafif ve zararsız eğlenceler bile onlara göre ölüm cezasını gerektiriyordu. Bunlar gibi mutaassıplar her zaman ve her yerde bulunmuş ve bulunmaktadır.

Eski Kartaca'nın yakınında meydana gelen meşhur savaşta Bizans valisi Gregoryus'un mağlup olması üzerine Rumlar İslâm Devleti'ne yıllık bir vergi ödemeye razı olduklarından Araplar Züveyle ile Berka'de geçici askeri birlikler görevlendirerek söz konusu bölgeden çekilmişlerdi. Bunun üzerine Rum valileri kaybettikleri bölgeleri yeniden işgal etmişlerdi. Fakat bölge yerlilerine reva gördükleri vahşet ve işkence, sonunda halkın bu zulümden kurtulmak için Arapları dâvet etmelerine neden oldu. Muâviye bu dâvete olumlu karşılık vererek Afrika'ya Ukbe'nin kumandası altında bir ordu göndererek bu toprakların kuzeydoğu taraflarını İslâm sınırlarına kattı.

Kervan'ın Kurulması: Hicret'in altıncı yılında Ukbe, Afrika'daki Berberîleri itaat altında bulundurmak ve deniz tarafından gelecek Rum saldırılarına engel olmak amacıyla Tunus'un güneyinde Kervan isminde bir askeri merkez oluşturmuştu. Vahşi hayvan ve sürüngenlerin bulunduğu bir orman boşaltılıp düzeltilerek buraya adı geçen askerî garnizon kurulmuştu.

Mağrib (bugünkü Fas) Rumların hâkimiyeti altındaydı. Rum valileri Berberîlerin bir kısmıyla ittifak ederek defalarca İrîkiyye'ye saldırılarda bulundular. [79] Hicret'in 55. yılında Ukbe batıya doğru ilerleyerek yolu üzerinde bulunan kasaba ve beldeleri ele geçirdi. Rumlarla Yunanlılar Ukbe'nin saldırı ve istilasını durdurmak için ittifak kurdularsa da Müslüman komutan bu büyük engeli aşarak Atlas Okyanusu sahillerine kadar önüne gelen bütün bölgeleri fethetti.

Deniz kenarına ulaştığı zaman daha çok ilerlemesine mâni olan bu uçsuz bucaksız mavi denizi görünce atını dalgalara doğru sürmüş ve ellerini semaya kaldırarak "Ey her şeye gücü yeten Allah'ım! Bu deniz olmasaydı senin şanını ve yüceliğini yaymak ve düşmanlarını mahvetmek için daha uzaklara gidecektim" demiştir.

Ukbe'nin şanlı zaferleri Rumlarla Berberîleri birkaç sene sükûnet içinde kalmaya mecbur bırakmıştı. Ukbe bir aralık Şam'a çağırıldıysa da çok geçme-

den Afrika'ya dönmüş ve hayatının son demine kadar kılıcıyla fethettiği toprakları korumuştur. Vefat tarihi olan Hicrî 65 yılında vahşi Berberî aşiretleri dağlardan ve çöllerden inerek çok zayıf bir askerî kuvvetin işgali altındaki Kervan'a hücum etti.

Hiçbir kavim ve millet Kuzey Afrika'nın vahşi kabileleriyle yapılan savaşlarda Arapların gösterdiği yiğitlik ve kararlılığı gösterememiştir. İslâm Devleti küçük bir orduyla Hindistan gibi barışçı bir halk değil, en vahşi ve en savaşçı bazı aşiretlerin yaşadığı ucsuz bucaksız bir ülkeyi ele geçirmeyi başarmıştı.

Berberîler Kervan'ı kuşattılar. Ukbe Arap geleneğine göre “ya ölüm ya zafer” kararına bir işaret olarak kılıcının kayışını koparıp cenge atıldı ve şehit oldu. Askerlerinden birçoğu da yere serildi. Pek az bir kısmı Mısır'a firar edebilmişti. Kervan bu savaşın sonunda Berberîlerin eline geçmiş ve Arapların Afrika'daki saltanatı sona ermiş gibiydi.

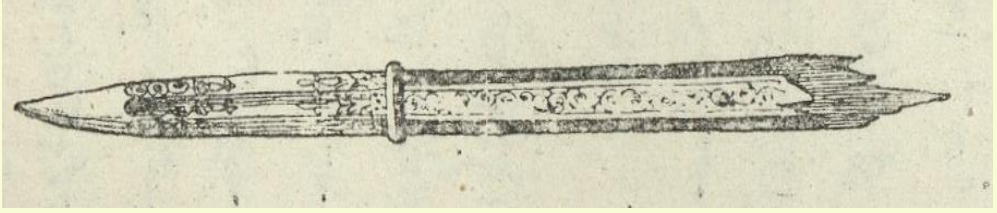
Doğu Fetihleri: Ukbe batıda mücadele ederken Mühelleb de Hindistan'da [80] Sind havâlisini istila ediyor ve Doğu Afganistan'ı hâkimiyet altına alıyordu. Bu arada iç savaşlardan yararlanarak düşmanlık yapmaya cesaret eden Rum askerleri bir iki çatışmadan sonra kaçmaya mecbur bırakıldı. Savaş gemileri ise Arap donanmasına yaklaşmaktan çekindikleri için Yunan adalarının bir kısmı da fethedildi.

Hicrî 40-64

Muâviye'nin Yezîd'i Kendi Yerine Tayin Etmesi: Muâviye Basra valisi Muğîre'nin teşvik ve ısrarıyla oğlu Yezîd'i kendisine veliaht tayin etti. Böylece Hz. Hasan ile aralarında yapılan antlaşmayı bozmuş oluyordu. Yezîd'in tayin işinde Ziyâd b. Ebîh (Ebu Süfyan'ın gayri meşru oğlu olup Irak ve Horasan'da vali idi) Muâviye'ye yardımcı olmuştur. Ziyâd, Yezîd'in veliahtlığını Iraklılara kabul ettirebilmek için oldukça güler yüzlü ve gönül alıcı davranmaya

mecbur olmuştu. Suriyeliler ise tabii olarak Muâviye'ye uymak için hiç bir tereddüt yaşamadılar.

Muâviye Hicrî 15. yılda hile ve tehditlerle Hicazlıların bir kısmını yanına çekmeyi başardıysa da Müslüman büyüklerinden Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebubekir ve Abdullah b. Zübeyr, Yezîd'in halifeliğini kabul etmediler. Hicazlılar da bir süre sonra tekrar muhalefet etmeye başladılar. Abdullah b. Zübeyr bizzat kendisi halife olmak istiyordu. Diğerleri ise Yezîd'e karşı taşıdıkları nefret nedeniyle halifeliğine karşıydılar.

Eski Arap silahlarından mızrak

Muâviye'nin Vefatı (Nisan 680): Muâviye Hicret'in 60. senesi Nisan ayında vefat etmiştir. Kendisi güzel yüzlü, tatlı bakışlı, uzunca boylu bir zat idi. Vakanüvislere göre halifelerden ilk defa oturarak hutbe okuyan, sarayında harem ağaları çalıştıran ve yanındakilerle ciddiyetsiz bir şekilde hareket eden Muâviyedir. Oldukça vehimli, ince fikirli, gerektiğinde özgürlükçü ve diğer dinlere karşı saygılı olan bu halife tam bir bağımsızlıkla hüküm sürmek ister, plan ve tasavvurlarına kimseyi karıştırmazdı. Tahta geçer [81] geçmez her şeyden önce iktidarını güçlendirmiş ve sonra varlığını devletin güzelce idare edilmesine adanmıştı.

Muâviye'nin Yaşayış Tarzı: Muâviye'nin yaşayış tarzı hakkında tarihçilerden Mesûdî'nin verdiği bilgiler ilgi çekicidir. Bu tarihçiye göre Muâviye sabah namazını kılar kılmaz merkez kumandanını huzuruna kabul eder, daha sonra da nâzırlarıyla müsteşarları gelir ve mevcut durum hakkında fikir alışverişinde bulunurlardı. Öğle yemeği sırasında bir kâtip tarafından okunan vi-

layet mektuplarını dinler, öğle namazını cemaatle kıldıktan sonra arzu edenleri huzuruna aldırırdı. Sarayına döndükten sonra bazı devlet büyükleriyle görüşürdü. Bu durum bazen öğle yemeği sırasında gerçekleşir ve yemekten sonra dinlenmeye çekilirdi. İkinci vakti namaz kıldıktan sonra aynı şekilde nâzırlarıyla görüşerek idarî işler hakkında görüş alış verişinde bulunurdu. Akşam yemeğinden sonra da bu durum devam eder ve gün böylece sona ererdi. Muâviye, idaresi süresince içeride huzur ve güvenliğin yerleşmesine muvaffak olmuş ve dışarıda da başarılar elde etmekten hiç geri durmamıştır.

Muâviye Zamanında Kostantiniye'nin Durumu: II. Konstans, kardeşi Teodosiyus'u öldürerek Muâviye'nin saltanatının başlarında Bizans tahtına oturmuştu. Kendisinden sonra Pogonatus diye anılan Dördüncü Kostantin imparatorluk asâsına sahip olmuştu. Bu prens kardeşleri Herakliyus ile Tiberiyus'un burunlarını kestirmiş ve birçok rûhânî reisi astırmıştır.

I. Yezîd (Şâban 61 / Nisan 680): Muâviye'nin vefatı üzerine kendisinin daha önce verdiği karara göre oğlu Yezîd, I. Yezîd adıyla hilafet makamına geçti. Bu olay, halifelerin seçimle tayinleri usûlünü yıkmış, Peygamber ailesinin hilafet makamı üzerindeki maddî ve mânevî hakkını da unutturmaya [82] neden olmuştu. Bundan sonra her halife kendisinden sonraki halifeyi bizzat kendisi tayin edecek ve askerî gücü sayesinde halkın buna engel olmasına fırsat vermeyecekti. Asrın sonlarında hayatta olan İmam Hasan-ı Basrî hazretleri der ki: "İslâm dinini karışıklığa maruz bırakan iki kişi vardır. Biri Muâviye'nin askerlerinin mızraklarına Kur'an-ı Kerîm asılmasını tavsiye eden Amr b. el-Âs, diğeri ise Yezîd'in halifeliğini tavsiye eden Muğîre'dir. Bu iki durum olmasaydı seçim usûlü kıyamete kadar kalıcı olacaktı. Halbuki Muâviye'yi takip eden halifeler aynı zamanda oğullarını halife tayin ederek onun hareket tarzını benimseyip uygulamışlardır."

Yezîd hem hain hem zalimdi. Zalim karakteri adalet ve merhamet duygularına tamamen yabancıydı. Din büyüklerini aşağılamak amacıyla bir maymuna elbise giydirerek onu süslü bir Suriye eşeği üzerinde her gittiği yere

birlikte götürürdü. Sarayında içki ve eğlence bütün hızıyla sürdüğünden başkent halkı da sarhoşluğa mübtelâ olmuştu. Hz. Hüseyin ise babasının olgunluk ve yüceliğine vâristi. Sedio'nun dediği gibi Hz. Hüseyin'de Emevîlere mahsus düzenbaz siyasete rastlanmaz. Hz. Peygamber'in torunu İstanbul'un kuşatılması sırasında büyük bir bağlılık ve doğrulukla hizmet etmişti. Kendisi hem Hz. Ali'den hem Hz. Peygamber'den dolayı hilafet hakkına sahipti. Muâviye ile Hz. Hasan arasında yapılan antlaşmaya göre bu hak resmî olarak da onaylanmıştı. Dolayısıyla Hz. Hüseyin nefret ettiği Muâviye'nin halifeliğini hiçbir zaman tanımamış ve kendilerini Emevîlerden kurtarması için yardım isteyen Kûfe halkının imdadına duraksamadan koşmuştur. Ancak arkadaşları olan Abdullah bir Zübeyr'den başka bütün dostları Kûfe halkına güvenmemesini tavsiye etmişlerdi. Iraklıların nasıl dönecek bir karaktere sahip olduklarını biliyorlardı. Kûfeliler aşırı derecede hırslı ve vahşi olup kararlılık ve sağlamlıktan bütünüyle uzak idiler. Kendi emelleri ve duygularına bile vâkıf değillerdi. [83] Bugün bazı sebeplerden dolayı bazı şahıslara ateş püskürürken ertesi gün buz gibi donuk, taş kadar kayıtsız bir hale gelebiliyorlardı. Gerektiğinde tek vücut hâlinde yardıma koşacakları yönünde tekrar tekrar verdikleri güvenceler, nihayet Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye doğru harekete sevk etti. Yanında iki oğlu, bazı akraba ve bağlıları ile bir hayli kadın ve çocuk bulunduğu halde Arap çölünü emniyet içinde geçerek Irak sınırlarına ulaştı. Ancak Kûfe ordusu bunca vaade rağmen henüz ortada yoktu. Telâşlanan Hz. Hüseyin, yanındakilerle birlikte Fırat'ın batı sahilinde bulunan Kerbelâ adlı yerde toplanarak burada korunma tedbiri almak zorunda kaldı.

Hicrî 40-64

Hz. Hüseyin kandırıldığı yönündeki tahmininin doğru olduğunu çok geçmeden anladı. Çünkü Ubeydullah b. Ziyâd¹² tarafından gönderilen bir Emevî ordusu Hz. Hüseyin ve yanındakileri kuşatıvermişti.

¹² Irak'ta Yezid'in vâlisi idi.

Kanlı Kerbelâ Olayı: Âsiler Hz. Hüseyin'in yiğitlik kılıcına yaklaşmaya cesaret edemedikleri için Fırat Nehri'nin sularından yararlanmaması için tertibat almıştı. Bu nedenle Hz. Hüseyin ve yanındakiler susuzluktan elem verici bir durumdaydı. Sonunda Hz. Hüseyin düşman reisleriyle yapılan bir toplantıda üç şartından birinin kabul edilmesini teklif etti. Bu şartlar; ya Medine'ye dönmesine, ya Türk sınırlarındaki ordugâhlardan birinde kalmasına veya güvenlik içinde Yezîd'in huzuruna çıkmasına izin verilmesi şeklindeydi. Fakat Emevî halifesinin zalimce emri, Hz. Hüseyin ile beraberindekilerin caniler gibi huzuruna getirilmesi şeklindeydi. Hz. Hüseyin son bir ümitle kendisinin öldürülerek tartışmaya son verilmesi ve yanındaki kadınlarla çocuklara karşı silah kullanılmamasını rica ettiyse de düşman insafa gelmedi. Diğer taraftan Hz. Hüseyin sürekli arkadaşlarını kaçırmaya teşvik ediyor, hiç olmazsa onların kurtulmasına çare bulmaya çalışıyordu. Ancak onlar kaçma [84] imkânı varken sonsuz bir sevgiyle efendileriyle beraber ölmeyi tercih etmişlerdi. Bir aralık düşman elebaşlarından biri Peygamber torunuyla çatışmaktan ürktüğü için otuz savaşçıyla birlikte Hz. Hüseyin'in tarafına katıldı. Nihayet başlayan çatışmalarda Fatımîler akılları hayrete düşürecek bir yiğitlik gösterdiler.

Ne yazık ki düşman okçuları pek uzak mesafelerden isabetli atışlar yapıyor ve biçare kahramanlar birbirini ardına yere seriliyordu. Hz. Hüseyin çatışma meydanında tek başına yapayalnız kalmıştı. Yaralı ve can çekişir bir halde nehir kenarına yaklaşarak su içmek istediye de buna mâni oldular. Hz. Hüseyin bu sefer çadırına koşarak henüz pek küçük olan erkek evlâdını kolları arasına aldı. Tam o anda zalim bir ok o masumun yumuşak tenini deldi. Artık daha fazla dayanamayan Hz. Hüseyin bitkin bir şekilde çadırının girişine oturdu. Yanındaki kadınlardan biri susuzluk ateşini söndürmek için kendisine su uzatıyordu. Fakat Hz. Hüseyin suyu dudaklarına götürür götürmez düşmanın fırlattığı başka bir ok gelip ağzını kana bulamıştı. Bu haldeyken ellerini semaya kaldırarak ölenlerin ve ölecek olanların affedilmesi için dua etti. Daha sonra son bir hamleyle Emevîlerin arasına atılarak bir haylisini yere

serdi. Fakat kan kaybı vücudunda derman bırakmadığından artık ayakta duramayarak yeri düştü. Bu sırada insafsız başka bir ok daha gelerek şehit olmasına neden oldu. Zalim düşmanlar Hz. Hüseyin'in başını kesmekle yetinmeyip vücudunu da çiğnediler. Kesik başını Kûfe sarayına götürdükleri zaman Ubeydullah bir değnekle dudaklarına vurarak "Eyvâh! Bu dudaklar bir velinin dudaklarına benziyor" demişti.

Cion, yazdığı tarih eserinde der ki: "En uzak ülkeler ve iklimlerde bulunduğu halde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi olayını okuyan en soğukkanlı bir okuyucu bile son derece büyük üzüntü duyar." Doğrusu Kerbelâ fâciasının çeşitli aşamalarını okumuş olan bir okuyucu Hz. Hüseyin'in şehadetinin yıldönümlerinde gösterilen uzun ve kanlı [85] mâtem görüntülerini hoş görmekte tereddüt etmez.

İşte bu elem verici olay ile zamanın en büyük adamlarından birinin hayat ışığı ayın tutulması gibi sönüyordu. Hz. Hüseyin'in kız kardeşi Hz. Zeyneb'in kurtarmayı başardığı çelimsiz bir çocuktan başka Peygamber ailesinden erkek çocuk kalmamıştı. Bu çocuk hayattayken Ali, vefatından sonra ise Zeynelâbidîn adlarıyla isimlendirilmiştir. Hz. Zeynelâbidîn Hz. Hüseyin ile İran hükümdarlarından ve Sâsanîlerin son hükümdarı Yezdicerd'in kızından olmaydı. Kendisi Hz. Peygamber'e vâris olduğu gibi aynı zamanda annesi tarafından da İran tahtına vâris olması gerekiyordu. Çocuğu Abdullah'ın huzuruna çıkardıkları zaman bu insafsız, Peygamber sülâlesine bütünüyle son vermek gibi hâin bir amaçla onu öldürmeyi düşünmüştü. Fakat küçük yeğeniyle ölmeye hazır görünen Hz. Zeyneb'in bakışları kim bilir o zalimin kalbine nasıl bir ürperti duygusu verdi ki düşündüğünü gerçekleştiremedi.

Hz. Hüseyin'in ailesinden olan kadınlarla küçük Ali Şam'a gönderildi. Onlara yolda refakat eden askerler mızraklarının uçlarına şehitlerin başlarını takmışlardı. Hz. Peygamber'in torunu Şam'a ulaştığı zaman yolda çektiği zahmetler nedeniyle parça parça olan elbiseleriyle Yezîd'in sarayını çevrele-

yen duvarların dibine oturarak mâtem tutmaya başladı. Tüyer ürpertici fer-yatları Yezîd’i telaşa düşürdü ve başkentte Peygamber ailesi lehine karışıklık-lar çıkmasından korkarak hepsini evlerine geri gönderdi.

Kanlı Kerbela olayı, İslâm âlemini dehşetli dalgalar gibi sarsmış ve İran’da da büyük bir nefret duygusunun doğmasına neden olmuştu. Bu duygu daha sonraları Abbasîlerin Emevîlere baskı kurmasını kolaylaştırı-caktı. Medine’de ise o kadar büyük bir karışıklık çıkmıştı ki Yezîd özellikle bu ayaklanmayı durdurmak için bir vali göndermeye mecbur kalmıştı. Bu yeni valinin tavsiyesiyle yerli halkın ileri gelenleri Hz. Hüseyin’in ailesine tazmi-nat ve maaş ödenmesi için Şam’a bir heyet gönderdiler. Fakat bu heyet Yezîd’in zevk ve sefa düşkününü yaşayışıyla kendilerine gösterdiği çirkin mua-meleyi görerek kin ve nefret [86] içinde geri döndüler. Talepleri kabul edilme-yen Medineliler öfkelenerek Yezîd’in tahttan indirilip ülkeden kovulması ge-rektiğini söylediler. Bu haberi duyunca son derecede hiddetlenen Yezîd he-men Suriye gönüllüleriyle Emevîye taraftarlarından oluşan büyük bir orduyu Müslim b. Ukbe’nin kumandasında Medine’ye sevk etti.

Hârre Savaşı (Milâdî 661-683): Medineliler Suriyelilere Hârre denilen yerde karşılaştıklarında aralarında şiddetli bir savaş başladı. Medineliler hay-ret verici bir yiğitlikle savaştıkları halde büyük bir yenilgiye uğradılar ve çok kayıp verdiler.

Medine eşrafı ile ensâr ve muhâcirlerden birçokları bu savaşta şehit oldu. Bu kayıplar pek çok açıdan İslâm âlemine zarar vermiştir. Hz. Peygamber’in hayatının geçtiği ve peygamberliğine de ev sahipliği yapan şehir ayaklar al-tına alınarak çiğnendi. Ona arkadaşlık yapanlardan birçoğu ise ihtilâle kalkış-tıkları bahanesiyle vahşice davranışların hedefi oldu.

Büyük mescit ahıra çevrildi. Türbeler yıkılarak içlerindeki süslemeler gasp edildi. Putperestlik yeniden ortaya çıkmıştı. Avrupalı bir yazarın dediği gibi bu olay İslâm dini üzerinde çok müthiş ve zalimce tesirler yapmıştı.

Emevîler İslâm'ın parlak döneminde gördükleri saygınlık ve kavuştukları imkânlarla işte bu şekilde karşılık veriyorlardı.

İslâm dininin en saygın hizmetçilerinden bazısı Yezîd'in öfke kılıcına hedef oluyor, bazıları da onun zulüm pençesinden kurtulmak için uzaklara kaçıyor. Bunlar arasında ölümden kurtulan birkaç kişi ise Yezîd'in köleleri arasına katılmıştı. Esareti kabul etmeyenler de boyunlarını zulüm kılıcına teslim mecbur bırakılıyordu. Bu alçaklık pençesinden sadece iki kişi kurtulabilmişti. Bunlardan biri Hz. Hüseyin'in oğlu II. Ali ve diğeri Hz. Abbas'ın torunu Ali idi. Hastaneler, medreseler ve halifeler zamanında inşa edilmiş olan kamu binalarından birçoğu kapandı ve yıktırıldı. Arabistan yeniden bir vahşet ülkesi [87] hâlini almıştı. Daha sonraları II. Ali'nin torunu Câfer-i Sâdık, dedesi Hz. Ali zamanında Medine'de çok gelişmiş olan büyük bir medreseyi yeniden canlandırdı. Fakat bu bina tek başına çöl ortasındaki küçük bir yeşil alan gibi kalmıştı. Dört bir tarafı karanlık ve sıkıntı ile doluydu.

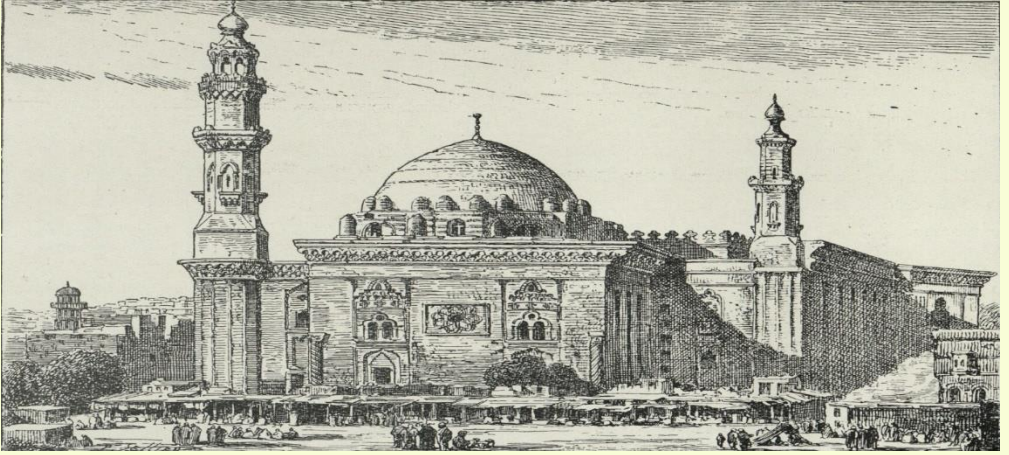
Milâdî 40-64

Medine hiçbir zaman önceki parlak günlerini geri getiremedi. Emevîler zamanında meçhul bir mâziye ait bir şehir hükmünde kaldı. Öyle ki Abbasîler'in ikinci halifesi olan Mansur Medine'ye ziyaret ettiği zaman eski gazâ kahramanlarının nerede ve ne halde yaşamış olduklarını öğrenmek için bir rehber ihtiyacı duymuştu.

Mekke'nin İlk Muhâsarası: Suriyeliler Medinelileri mağlup ettikten sonra Mekke'nin üzerine yürüdüler. Orada Abdullah b. Zübeyr halifeliğini ilân etmişti. Şehrin yakınlarına ulaştıkları zaman Mekke'ye kuşatarak savaşa başladılar. Bu savaş Kâbe ve başka bir çok kutsal mekâna büyük zarar vermiştir. Fakat Yezîd'in âniden öldüğü haberinin gelmesi bu zararın bir dereceye kadar sınırlı kalmasını sağladı. Suriyeliler kuşatmayı kaldırarak Şam'a döndüler.

1 Rebîülevvel 64: Yezîd’den sonra hilafet makamına oğlu Muâviye geçmişti. Genç Muâviye yumuşak karakterli kişiliği ve sülâlesini lekeleyen hâinlerden nefret etmesi nedeniyle birkaç ay süren hilafetinden sonra özel hayatına döndü. Zaten bir süre sonra da vefat etti. Mensup olduğu sülâlesi de böylece kesilmiş oluyordu. Bu sülâleye Ebu Süfyan’ın babası olan Harb’den dolayı “Harbîler” adı verilir. Bu sefer Mervân’ın babası olan Hakem’den dolayı Hakemîler olarak adlandırılan başka bir sülâle Harbîler’in yerine geçecekti. Aşağıda anlatılacağı üzere Mervân idareyi I. Muâviye’nin sülâlesinden gasp etmeyi başarmıştı.

Süfyanîlerin Sonu: Yezîd’in vefatının ardından Abdullah b. Zübeyr Hicaz, [88] Irak ve Horasan topraklarını da kendi hilafet idaresine aldı. Eğer Mekke’yi terk ederek cesaret ve yiğitliğini gereği olarak Şam’a da hücum etmiş olsaydı hilafet Emevîler’in elinden kesin olarak alınmış olacaktı. Fakat Mekke’de kalarak Emevîler’in güç ve kuvvet toplamaları için onlara zaman kazandırmış oldu.

Kâhire’de Hasan Halife Câmiî. 1357 tarihinde Hasan Halife tarafından inşa edilmiş olan bu câmi, büyük eserlerden sayılmıştır. Büyük kubbesi 55, en yüksek minâresi 86 metre yüksekliğindedir. Yapının uzunluğu 140, genişliği ise 35 metredir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Emevîler (Hakemîler Sülâlesi) -Devamı-

Hicrî 64-86 / Milâdî 684-706

Mervân b. Hakem, Emevîlerin Başına Geçmesi, Merc-i Râhit Savaşı, Suriye Mudârîlerinin Sonu, Mervân'ın İhâneti, Cezâlandırma, Mervân'ın Vefatı, Suriye Hükümdarı Abdülmelik, Muhtar'ın İsyanı, Hz. Hüseyin'in Kâtillerinin Cezâlandırılması, Muhtar'ın Vefatı, Musab, Abdülmelik'in Hicazı İstila Etmesi, Mekke Kuşatması, Mekke Halifesi Abdullah b. Zübeyr'in Vefatı, Abdülmelik'in Hilafete Geçmesi, Haccâc-ı Zalim, Afrika Zaferi, Rumlarla Savaş, Hâricîler, Abdülmelik'in Vefatı

Mervân: II. Muâviye'nin vefatı üzerine hilafet kardeşi Hâlid'e geçiyordu. Fakat Hâlid henüz çocuk olduğundan Emevîler kendisine biat etmek istemediler ve aşiret âdetlerine uyularak bir büyük oğulun hilafete geçirilmesini talep ettiler. Bu talep karşısında Emevîler çözülmesi çok zor bir duruma düştü. Çünkü Emevî sülâlesinin en büyük evlâdı olan Mervân, Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye hazırdı. [90] Kendisi I. Muâviye'nin amcasının oğluydu ve sülâle

içinde büyük bir etkinliğe sahipti. Onun Abdullah b. Zübeyr’e biat etmesi bütün sülâlenin biat etmesine neden olacaktı. Fakat gereğinden fazla ihtiyatlı davranan Abdullah bir Zübeyr Arabistan, Mısır ve Irak topraklarını ele geçirmekle yetinip Suriye’ye hücum etmedi.

Abdullah b. Zübeyr Mekke’de bulunurken Abdullah b. Ziyâd Basra’da ayrı bir devlet kurduğunu ilân etti. Fakat daha sonraki girişimlerinde başarısız olunca kaçmaya mecbur kalarak Mervân’ın yanına gitti ve onu savaşa teşvik etti. Mervân¹³ sayısız problemle boğuşuyordu. Emevîler parçalanmış, karışıklık güvenleri yıkılmıştı. Suriye’deki Himyerîler ise Mudârîleri kısıkanıyorlardı. Fakat Mervân’ın ilerlemiş yaşı onun şeytânî zekâsını henüz bozmamış olduğundan Hakem’in oğlu Hâlid’e halifeliliği vaat ederek taraftarlarını ve aynı zamanda aşiretler arasında çok fazla etkinliği olan amcasının oğlu Amr’ı kendi tarafına çekmeyi başardı. Aşiret reislerine ayrıcalıklar vererek Suriye’deki Himyerîlere ittifak elini uzatmış oluyordu. Mesûdî der ki: “Bu zat hilafet tahtını ilk defa kılıç zoruyla ele geçirmeye muktedir olacaktı.” Doğrusu Himyerîler’in katılımı, Mervân’ı Abdullah b. Zübeyr’in hilafetini tasdik eden Mudârî reislerinden Dahhâk’e hücum edebilecek bir duruma getirmişti.

Merc-i Râhit Savaşı: Şam’ın beş mil kadar kuzeydoğusunda bulunan Merc-i Râhit adlı yerde Himyerîlerle Mudârîler arasında bir savaş gerçekleşti. Himyerîlerin sayıca çokluğuna rağmen ilk çatışmalar sonuçsuz kalmıştı. Fakat [91] daha sonra Dahhâk Mervân tarafından hazırlanan bir hile ile öldürüldüğünden savaş da olmadı. Bütün Suriye ülkesi Mervân’ın eline geçti. Çok az bir süre sonra Mısır da onun eline geçecekti.

Mervân iktidarını tamamen sağlama alınca Hâlid’e vermiş olduğu sözü geri almakta tereddüt etmedi. Veliaht olarak tayin etmiş olduğu Amr’ı ise saltanat hakkını oğlu Abdülmelik ve Abdülaziz’e terk etmeye mecbur bıraktı.

¹³ Yezid’in küçük oğlu.

Himyerîlerle Mudârîler arasında eskiden beri süren ama bir süredir duraksamış olan düşmanlıklar Merc-i Râhit Savaşı'yla yeniden başlamıştı. Fakat eskiden farklı olarak artık Himyerîler daha güçlü bir durumda olduklarından düşmanlarını sürekli mağlup ediyorlardı. Bu sıralarda Iraklılardan oluşan büyük bir kalabalık Hz. Hüseyin ile ailesini uğursuz Kerbelâ bölgesinde terk etmekten pişman olarak bu Peygamber soyunun katillerini bulmak için silaha sarılmışlardı. Bütün bir gece Hz. Hüseyin'in kabri üzerinde mâtem gözyaşları döküp dua ettikten sonra ertesi günü Suriyelilere hücumla geçtiler.

Reisleri olan Süleyman'ın¹⁴ idaresi altında başlangıçta hayli başarılar elde ettilerse de Mervân tarafından üzerlerine gönderilen büyük kuvvete karşı koyamayıp kesin bir mağlubiyete uğradılar. Komutanları olan Süleyman bu savaşta vefat etti. Ölümünden kurtulanlar ise Kûfe'ye kaçtı. Bunlar daha sonra Muhtar adındaki bir komutanın idaresinde tekrar bir araya gelmişlerdir.

Mervân'ın Vefat (Hicrî 65): Mervân'ın Yezîd'in dul eşi tarafından öldürülmesi zulüm ve düzenbazlıkla dolu bir hayatı sona erdirdi. Mervân bu kadınla oğlu Hâlid'in taraftarlarını kendi tarafına çekmek ve onların gönlünü kazanmak için evlenmişti. Günün birinde tahtını gasp etmiş olduğu bu çocuğu aşağılamaya da kalkınca eşi hemen o gece Mervân'ı öldürdü. Sünnîler Mervân'ı halife olarak kabul etmezler. En önemlisi de tarih sayfalarında Suriye'den başka her yerde [92] kabul görmüş olan Abdullah bir Zübeyr'e karşı bir âsi nazarıyla bakarlar. Bu nedenle hilafetin onun çocuklarına geçmesini de kabul etmeyerek Abdülmelik'in ancak Abdullah b. Zübeyr'in vefatından sonra meşru bir şekilde halife olduğunu iddia ederler.

Abdülmelik: Mervân'ın ölümünden sonra oğlu Abdülmelik çoğunluk görüşüyle yönetimin başına geçti. Abdülmelik tam anlamıyla bir Emevî idi. Çok aktif, düzenbaz ve vehimli olduğundan iktidarını güçlendirme konusunda

¹⁴ Süleyman ashâb-ı kirâmdan saygın bir kişi olarak bilinirdi.

büyük bir maharet gösterdi. Kendisi şahsî menfaatlerini temin etmekle meşgulken Muhtar Irak bölgesine yerleşerek oradan Hz. Hüseyin'in katillerini kılıçtan geçirmeye başlamıştı.

Abdûlmelik'in Ubeydullah b. Ziyâd kumandasında Muhtar üzerine gönderdiği bir ordu bozguna uğradı. Bu savaşta Ubeydullah da öldürülmüş ve kesik başı Muhtar'a gönderilmişti. Kerbela intikamcıları da arzularına kavuştuktan sonra halifeye boyun eğmeye mecbur olmuşlardı.

Muhtar: Muhtar ile yapılan savaş çok kanlı geçmişti. Fakat en sonunda Muhtar öldürülerek emri altında olan askerler kılıçtan geçirildi ve Mus'ab güvenliği sağlamayı başardı. Artık Zübeyrzâde, Irak ve el-Cezîre üzerinde etkinliğini kurmuştu. Horasan da bir süre sonra boyun eğdi. Fakat Iraklılar sözlerinde sabit olduklarından gizliden gizliye Abdûlmelik ile haberleşmeye çalışarak bazı ayrıcalıklar karşılığında kendisinin halifeliğini kabul edeceklerine dair güvence verdiler.

Milâdî 683-705

Bu sıralarda Abdullah'ın kuvvetleri vakitli vakitsiz çölden çıkarak Keldanistan ile Güney İran halkına saldırılarda bulunan Hâricîlerle savaşa savaşa zayıflamaya başlamıştı. Kânun bilmeyen Hâricî mutaassıp aşiretler, şehirli toplumlara hücum ederek vahşi davranışlar sergilemekten geri kalmazdı.

Hicrî 61

Arap tarihçiler İslâm dinindeki ayrılıklar ve bölünmelerin Hac sırasında tamimiyle görülebilir olduğunu söyler. Örneğin Arafat'ta dört farklı gruba [93] âit dört ayrı bayrak olurdu. Bunlardan biri Abdullah b. Zübeyr'e, ikincisi Abdûlmelik b. Mervân'a, üçüncüsü Muhammed el-Hanefiye'ye ve dördüncüsü de Hâricîlere aitti. Her bayrağın etrafında o grubun taraftarları toplanırdı. Bu dört kısım birbirlerine düşman oldukları halde Hac sırasında hiç biri diğerinin kanını dökmeye cüret etmezdi.

Amr b. Said'in Vefatı (Hicrî 70): Abdülmelik sahip olduğu askerî güçle bir iki yıl içinde Suriye'yi düşmanlarından temizlemeyi başardı. Amr b. Said bir aralık isyana kalkıştıysa da sarayında hapsedilerek bizzat Abdülmelik tarafından öldürüldü. Abdülmelik Şam'da yerini iyice sağlama aldıktan sonra dikkatini Keldanistan ile el-Cezîre taraflarına çevirdi. Bu bölgeler Abdullah b. Zübeyr'in komutanı Musab'ın işgali altındaydı. Aslında Abdülmelik'in Kûfe'ye hücumu Iraklıların başıboş hareketlerini kolaylaştırıyordu. Meydana gelen bir savaşta Mus'ab ile oğlu Yahya ve cesur komutanı İbrahim b. el-Eşter öldüğünden Irak yeniden Emevîlerin eline geçti. Abdülmelik, Mus'ab'ı mağlup ettikten sonra askerlerini Abdullah üzerine sevk etti. Haccâc'ın idaresinde büyük bir ordu ise Hicaz'a doğru hareket ediyordu.

Mekke'nin İkinci Kez Kuşatılması: Medine kolaylıkla ele geçirildikten sonra Mekke kuşatıldı. Tepeler üzerine kurulmuş olan mancınıklarla şehre büyük ağırlıklar atılarak mukaddes şehir tahrip edilmeye başlandı. Bununla birlikte Abdullah kuşatmayı kırmak için sık sık hücumla geçerek Suriyelileri taciz ediyordu. Sonunda şehrin sâkinleri büyük bir kıtlığa maruz kaldıklarından dolayı komutanlarını terk ettiler. Abdullah pek az bir kuvvetle kaldı. Son kez kuşatmayı yarma hamlesine geçmeden önce annesi olan Hz. Ebubekir'in kızı Esmâ'ya başvurarak Emevîlere boyun eğmesi mi yoksa savaşarak canını feda etmesi mi gerektiğini sordu.

Yaşlı ve kahraman kadın, eğer davasında haklı olduğundan [94] emin ise son nefesine kadar savaşmasını, öyle değilse boyun eğmesi gerektiğini söyledi. Abdullah ise öldürüldükten sonra vücudunun düşmanlar tarafından parçalanmasından korktuğunu ifade etti. Buna karşılık Esmâ, ruhun Allah'ın huzuruna gidecek olmasından dolayı cesedin hiçbir önemi kalmayacağını izah etti. Bunun üzerine Abdullah annesine veda ederek büyük bir sevgiyle elini öptü ve elde kılıcıyla düşmana hücum edip galip gelme veya şehit olmaya karar verdi.

Emevîler yer yer geri çekilmeye mecbur kaldılsa da sayıca çok olmaları nedeniyle sonunda galip geldiler. Kahraman Abdullah'ın etrafı düşmanlar tarafından sarılarak katledildi.

Abdullah'ın Vefatı (Cemâziyelevvel 73): Ölen bir askerin cesedi genellikle düşmandan saygı görürdü. Fakat Suriyeliler böyle yiğitçe hasletlerden bütünüyle uzak oldukları gibi Hz. Peygamber'in "Ölülere saygı gösterin" şeklindeki öğüdünden de habersizdiler. Dahası annesi Esmâ'nın Abdullah'ın cansız bedenini geri vermeleri için yalvarmalarına da aldırmayarak onu darağacına asmaktan çekinmediler. Abdullah'ın başını keserek arkadaşlarından birkaçının kesik başlarıyla birlikte Medine'de teşhir ettikten sonra Şam'a gönderdiler.

683-705

Abdullah övgüye değer birçok hasletlere sahipti. Şöhrete karşı hırslı ve hilekâr biri olmakla birlikte yiğit karakterli ve adalet sever bir şahsiyet olması çağdaşları arasında sivrilmesine neden olmuştu. En büyük kusuru cimri olmasıydı ve bu huyunun onun talihsizliğinde büyük tesiri olmuştur. Haccâc şehrin kapılarına ulaştığı zaman bile Abdullah askerlerine para vermek ve savaş aletleri satın almak istememişti. Sünnîler şerefli şehirler Mekke ve Medine'yi idare eden Abdullah'ı meşru bir İslâm halifesi olarak kabul ederler. Mekke ve Medine sakinleri hutbelerde onun adına dua ederlerdi.

Abdülmelik'in Rakipsiz Saltanatı: Abdülmelik İslâm Devleti'ni artık rakipsiz olarak idare etmeye başladı. Güney İran'da Abdullah b. Zübeyr'in [95] komutanı olan Mühelleb b. Ebî Süfrâ ise daha fazla direnmenin bir faydası olmayacağını hissederek Abdülmelik'e biat etmişti. Horasan valisi, Mühelleb kadar boyun bükmeyi kabul eden biri olmadığından Abdülmelik'in itaat etmesi yönündeki mektubunu bu mektubu getirene yutturarak Şam'a döndü.

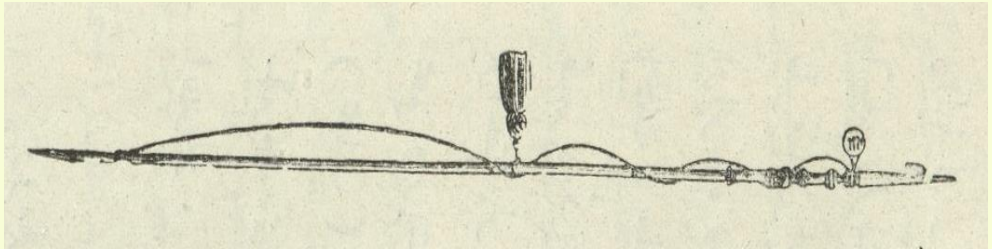
Hâricîler: Hâricîler Abdullah ile Abdülmelik arasında gerçekleşen savaşlardan yararlanıp güç ve kuvvet kazanarak Keldanistan ve Güney İran'ı istila

etmişlerdi. Emevî valilerinden gördükleri azap ve işkencenin tesiriyle silaha sarılarak büyük bir vahşetle savaşa atılmışlardı.

Hatta sayıları çok sınırlı olduğu halde Abdülmelik tarafından üzerlerine gönderilen askerî kuvvetleri defalarca mağlup etmişlerdi. Fakat aralarında bir bağ ve birleşmeden iz yoktu. Bir kısmı Hz. Ömer zamanına dönmek ve millet tarafından seçilmiş bir halifenin idaresi altında yaşamak istiyor, diğer kısmı halifeyi tamamen göz ardı ederek şeriatı tatbik etmekle sorumlu bir ihtiyarlar meclisinin idaresi altında bulunmak istiyordu. Fakat bunlar sonunda darma-dağın edildiler. Zira askerî becerisi Abdülmelik tarafından takdir edilen Mühelleb İran’da Hâricîlerle kanlı bir savaşa girişerek büyük kısmını kılıçtan geçirmişti. Mühelleb’in kılıcından kurtulanlar ise tekrar el-Ahsâ çöllerine sığınıp saklandılar.

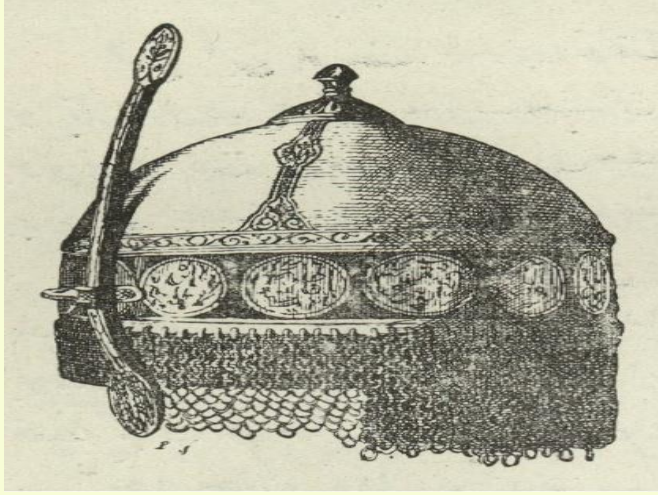
Rumlarla Savaş

Rumlar, Hâricîler gibi iç savaşlardan yararlanarak İslâm ülkelerine saldırılarda bulunmuşlardı. Abdülmelik bu saldırıları püskürterek elde ettiği birkaç zafer sayesinde imparatorluk topraklarının oldukça önemli bir kısmını hâkimiyeti altına aldı. Diğer taraftan doğuda Kâbilistan bölgesinde hüküm süren Rutbil isimindeki Hindli bir prens İslâm’a tâbi olmak zorunda bırakıldı. Aynı [96] şekilde Kuzey Afrika’nın birçok bölgesi de yeniden fethedilerek ele geçirildi.

Eski Arap silahlarından bir yay

Berberistan'ın Yeniden Fethi: Abdülmelik, Afrika'nın hâkimiyet altına alınması için Milâdî 693 yılında bu topraklara bir ordu göndermişti. Ordunun kumandası Ukbe'nin en cesur komutanlarından olan Züheyr'e verildi. Züheyr Berberîlerle yapılan ilk savaşta şanlı bir zafer kazanmış ve Berberîlerle müttefiki olan Rumlar işgal atındaki İslâm topraklarından kovulmuşlardı. Yalnız Züheyr savaşın sonunda büyük bir yanılığa düşüp daha geniş toprakları ele geçirmek amacıyla askerî kuvvetlerinin büyük bir kısmını hareket merkezi olan Berka'den çıkarmıştı. İşte tam o sırada yakınlarda bulunan büyük bir Rum ordusu âniden Berka'ye hücum etti. Gerçekleşen büyük savaşta İslâm komutanı ile askerleri şehit düştü. Berberistan Müslümanların idaresinden yeniden çıkıverdi. Fakat bu felâketlerden dolayı ümitsizliğe kapılmayan Abdülmelik işgal edilmiş bölgeleri geri almak için Hasan b. Numan kumandasında üçüncü bir ordu daha gönderdi. Bu yeni kuvvet hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Kervan'ı yeniden ele geçirip Kartaca ülkesinde Rumlarla Berberîleri büyük bir yenilgiye uğrattı. Rumlar yine kaçıyor ve Araplar Berka'den Atlas Okyanusu sahillerine kadar uzanan bölgeyi yeniden işgal ediyordu. Fakat çok geçmeden Berberîlerle diğer aşiretler Kâhine isminde zeki bir kadının kumandası altında toplanarak bütün bu toprakları geri almayı başardı. İslâm askerlerinin küçük bir kısmı savaşta şehit olmuş, önemli bir kısmı da Berka'ya geri çekilmişti. Kâhine beş yıl kadar bir süre boyunca Afrika'da saltanat sürdü. Abdülmelik nihayet Hicrî 97 yılında Hasan'ın yardımına bir ordu daha gönderebildi. Bedevî aşiretler çakmaklı tüfeklerle donanmıştı. İslâm askerleri de henüz seri atışlı top ve tüfekler icat edilmemiş olduğundan hemen hemen aynı silahlı donanımına sahipti. [97] Fakat binekler ve askerî düzen açısından üstün durumdaydı. Aynı zamanda yiğitlik ve cesaretleriyle dinlerine olan güvenleri de üstünlüklerine dayanak olmaktaydı.

Eski bir Arap miğferi

Hicrî 68-86

Abdûlmelik'in ordusu denizin dalgalarını kesen bir gemi gibi Kuzey Afrika aşiretlerini yara yara ilerlemeye başlamıştı. Kâhine, Arap komutanın istilasına engel olmak için hâkimiyeti altındaki şehirleri bir çöl hâline getirmeye karar verdi. Bu nedenle saraylar ve kışlalar onun emriyle yıkıldı. Kıymetli eşyalar başka yerlere taşınıp, taşınması mümkün olmayan şeyler ise paramparça edilerek ortadan kaldırıldı. Beldeler ve kasabalar bu şekilde yerle bir edildi. Bağ ve bahçelerdeki ağaçlar bile kesilip yakılmıştı. Bayındır durumdaki bütün bu bölgeler iç karartıcı ve korkutucu bir ıssızlığa büründü. Arap tarihçiler, Romalı Vandallar tarafından yapılan tahribatı dikkate almadan bu olayı “Afrika'nın ilk tahliyesi” olarak isimlendirmişlerdir. İslâm kuvvetleri komutanı Hasan tahrip edilen bu şehirleri ele geçirip sakinlerini idaresi altına aldı.

Kâhine'nin Yenilgisi ve Vefatı: Kâhine, Atlas dağları eteklerinde meydana gelen bir savaşta yenilgiye uğrayarak öldürüldü. İslâm ordusunun güç ve kuvvetine karşı koyamayan Berberîler de sonunda barışa meyledince Arap

ordusuna 25000 süvari vermek şartıyla barış teklifleri kabul edildi. Bu olaydan sonra İslâm dini akılları hayrette bırakacak bir hızla Berberîler arasında yayılmaya başladı. [98] Fakat ne yazık ki Arabistan ile İran'da tutunamayan Hâricîler yavaş yavaş Afrika'ya göçmeye başladılar. Taşıdıkları nefret duygusunu azar azar Berberîlere de telkin ettiler. Abdülmelik tarafından dağıtılan Hâricîler sonunda Berberî Afrika aşiretlerinin idaresini ele geçirmeyi başardı. Berberîlerin bundan sonra gerçekleştirdiği kanlı isyanlar hep Hâricîlerin kışkırtmalarıyla gerçekleşmiştir.

Hicrî 683-705

Haccâc b. Yusuf: Bir dönem Hicaz valiliği yapmış olan Haccâc, bu tarihlerde Irak, Sicistan, Kirman, Horasan ve Kâbilistan'da vali olarak bulunuyordu. Batı Arabistan Hişâm b. İsmail'in, Mısır toprakları ise Abdülmelik'in kardeşi Abdülaziz'in idaresi altındaydı.

Haccâc'ın yaptığı zulümler ve sergilediği vahşet büyük karışıklıklara neden oldu. Hatta bir aralık Abdurrahman isminde birinin idaresi altında hareket eden isyancılar Abdülmelik'i tahtından indirecek kadar kuvvet kazanmışlardı. Fakat buna karşılık gösterilen kararlılık ve dayanıklılık sayesinde bütün bu isyanların önü alınabildi.

Haccâc Hicaz'da valiirken Medine'de bazı ashâb-ı kirâma işkence etmiş, bütün şehri yerle bir etme hayaline bile düşmüştü. Irak'ta bulunduğu zaman 15000 kişiyi öldürmüştür. Kendisi öldüğünde, kadın erkek 50000'i aşkın insan haksız bir şekilde zindanlarda hapsedilmiş durumdaydı. Bu arada Hâricîleri mağlup eden Mühelleb, Haccâc tarafından Horasan'a sevk edilmiş iken Milâdî 703 yılında hayatını kaybetmiş, onun yerine geçen oğlu Yezîd de bir süre Haccâc'ın yakın ilgisini görmüştü.

Abdülmelik'in Vefatı (Milâdî 705): Abdülmelik Hicrî 86 yılında altmış iki yaşlarındayken vefat etmiştir. Bu halife şiire büyük ilgi duyar, özellikle kendisi için [99] söylenen kasidelere ve yazılmış methiyelere büyük hayranlık

duyguları beslerdi. Cimrilik ve açgözlülük kendisinin ayırıcı özelliklerindendi. Abdülmelik'in gençlik çağında çok ibadet eden takva sahibi biri olduğu rivayet edilir. Sonraları halifelik makamına geçince daha önce hiç bir zaman okumaktan geri durmadığı Kur'ân-ı Kerîm'i terk etmiş ve "Artık seninle son defa görüşmüş oluyorum" demiştir.

Abdülmelik İslâm halifeleri arasında devlet işlerini ilk defa cebir ve şiddete başvurarak icra eden ve kendi huzurunda konuşulmamasını emreden halifeydi. Karakter yapısı az çok Şarlman'ı hatırlatır. Sülâlesinin menfaatıyla ilgili olmayan meselelerde adaletli olup, cesur, çalışkan, dayanıklı ve makam sevdalısı bir kişiydi. Tâkip ettiği bir hedeften hiçbir zaman gözünü ayırmak istemezdi. Bununla birlikte Abdülmelik Şarlman kadar zalim biri değildi.

Frizibyan ve Sakson katliamlarına Abdülmelik devrinde rastlanmaz. Şarlman ve Büyük Petro'yla karşılaştırıldığında bu halife şüphesiz çok merhametli bir hükümdardı. Mus'ab ve Abdurrahman ile savaşa girişmeden önce kendilerine birçok barışçı tekliflerde bulunmuştu. Sadece şahsî menfaatlerini koruma ve bunları çoğaltma konusunda zulümler yapmıştır. Şüphesiz yine de Haccâc-ı Zalim'in yaptığı sayısız zulümlerden Abdülmelik'i de sorumlu tutmak gerekir. Çok defa mazlumlara savunmuşsa da Haccâc'ın yapmak istediklerine kesin bir şekilde karşı koymamıştır. Onun zamanında özellikle mâlî konulara ilişkin yazılı kayıtlarda Yunan veya Acem dilleri kullanılırdı. Fakat bu durum uygulamada zorluklara neden olduğundan söz konusu dillerin yerine sonraları Arapça kullanılmıştır.

Abdülmelik vefatından önce hilafet hakkını kardeşi Abdülaziz'den alarak oğlu Velîd'e vermişti. Abdülaziz kendi hakkından vazgeçmek istememişse de bir süre sonra vefat edince Velîd hiçbir itirazla karşılaşmadan hilafet tahtına oturmuştur.

[100] *Abdülmelik Zamanında Bizans Devleti'nin Durumu*: Abdülmelik devrinde Bizans İkinci Jüstinyen isminde zorba bir imparatorun idaresi altındaydı. Jüstinyen Pogoatus'un oğlu olup sürgünden döndüğünde kendisine

düşmanlarını affetmesi teklif edilince “Nasıl affedeyim? Şu dakikada ölüyor olsam veya denizlerde boğulmak üzere olsam yine de düşmanlarımdan birinin bile ölümden kurtulmasına razı olmam!” demişti.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devamı-

Hicrî 86-96 / Milâdî 705-715

I. Velîd, Doğudaki Zaferler, Afrika'daki Başarılar, Batı valisi Musa b. Nusayr, İspanya'da Askerî Harekât, İspanya Kralı Rodrik, Târik b. Ziyâd'ın Cebel-i Târik Boğazı'nı Geçmesi, Medina Sidonya Savaşı, Kral Rodrik'in Ölümü, İspanya'nın Ele Geçirilmesi, Fransa'ya Saldırı, Musa ve Târik'in Dönüşü, İspanya'daki İslâm İdâresi, Vilayetler, Aşiretler Arasındaki Düşmanlığın Sonuçları, I. Velîd'in Vefatı, I. Velîd'in Ayırıcı Özellikleri

I. Velîd'in hilafet makamına geçmesinden kısa bir süre sonra doğudaki vilayetler idare eden Haccâc-ı Zalim, Mühelleb'in oğlu ve halefi olan Zeyd'i Horasan valiliğinden azlederek yerine Mudârî reislerinden Kuteybe isminde bir kişiyi tayin etti. Kuteybe, askerî işlere uygun ve tecrübeli ise de Avrupa tarihinde de benzerlerine rastlanacağı gibi gereğinden fazla sert birisiydi. [102] Mâverâünnehir'i yurt edinmiş olan İslâm Devleti ile her zaman dostça

ilişkilerde bulunmuşlardı. Müslümanların menfaatlerini korumak için bazı meşhur şehirlerinde vergi memurlarının oturmasına izin vermişlerdi.

Mâverâünnehir'in Alınması: Yezîd'in bu bölgeden ayrılması üzerine buradaki halk bağımsızlıklarını geri almaya teşebbüs ettiler. İsyancılar vergi memurlarını da vatanlarından kovup topraklarında yaşayan bedevî Arapları öldürdüler.

Aynı durumlar yakın zamanlarda Asya ve Afrika'da da görülmüştür. On yıl devam eden ve bir türlü bitmeyen bir savaş sonucunda Kuteybe, Kaşgar sınırlarına kadar bütün Orta Asya'yı fethedip hakimiyeti altına almayı başardı.

Hindistan Seferleri: Aynı dönemde Mekran valisi Muhammed b. Kâsım Sindiye ile Belucistan arasındaki bölgede bulunan bedevî aşiretleri kontrol altına almak için bir sefer düzenleyerek Sind, Mülta ve Beas'a kadar Pençap'ı İslâm topraklarına kattı.

Mesleme'nin Komutanlığı: Velîd'in idaresi döneminde kardeşi Mesleme Küçük Asya'daki İslâm kuvvetlerinin başkomutanlığında bulundu. Velîd'in oğlu Abbas'ın komutasındaki bir ordu da ona bağlıydı. Bu iki emir sayesinde Küçük Asya'nın büyük bir kısmı Emevîler'in hâkimiyeti altına girdi.

Hicaz valisi Ömer b. Abdülaziz: Velîd, Hicret'in 87. yılında amcasının oğlu Ömer b. Abdülaziz'i Hicaz valiliğine tayin etti. Ömer, Medine'ye ulaşır ulaşmaz şehrin ileri gelenleri ile fakihlerden oluşan bir meclis oluşturarak idarî işleri düzene sokmak istedi. Bu amaca yönelik bütün idari tedbirler ve uygulamalar muhakkak söz konusu meclisin oluru alınarak hayata geçiriliyordu. Ömer diğer taraftan Yezîd ve Abdülmelik dönemlerinde gerçekleştirilen tahribatın izlerini de silmeye çalışarak [103] Medine'de devlete ait büyük binalar inşa etmiş, birçok su kemeri, yol ve köprüyü tamir ettirmiş veya yeniden yaptırmıştır.

Ömer b. Abdülaziz sağlam karakterli ve itidalli bir yapıda olduğu gibi milletin huzurundan başka hiçbir amaca hizmet etmemiş ve kendi devrinde idaresi altında bulunan vilayetlerin ahâlisi de büyük bir sükûnet ve mutluluk içinde hayat sürmüştür.

Ömer'in adaletli ve halkın refahını amaçlayan bir idare ortaya koyması doğu illerinde Haccâc'ın zulüm kamçısı altında inleyen Iraklıları Hicaz'a yönlendiriyordu. Bu durumdan çok rahatsız olan Haccâc halifeye şikâyetle bulundu. Sonunda entrikalarında başarıya ulaşarak Ömer b. Abdülaziz'i Hicaz valiliğinden azlettirdi. Ömer'den sonra gelen valiler idarî işlere el koyar koymaz her şeyden önce Mekke ve Medine'ye iltica etmiş olan Iraklıları bu şehirlerden çıkarıp uzaklaştırdılar. Bu sırada Yezîd b. Mühelleb kardeşleriyle beraber Haccâc tarafından hapsedilerek dehşetli işkencelere maruz bırakılmaktaydı. Bir süre sonra bu biçareler zalimin pençesinden kurtularak Velîd'in kardeşi ve halefi olan Süleyman'a iltica etmişlerdir.

Afrika Seferleri (Hicrî 89): Dikkatimizi biraz da batıya doğru çevirelim. Kâhine'nin ölümünden sonra Hasan Afrika'yı sükûnet ve barış içinde bulundurmayı başarmıştı. Hasan'ın Hicrî 89 yılında azledilmesi üzerine Musa b. Nusayr, İfrîkiyye valiliğine tayin edildi. Musa'nın babası, Muâviye'nin idaresi döneminde güvenlik teşkilatının başında bulunmuş ancak Hz. Ali'ye karşı gerçekleşen savaşa katılmak istememiş, seçkinlik ve becerisini takdir eden Muâviye de ısrarcı olmamıştı. Hasan'ın Afrika'dan ayrılması Berberîlere bir isyan işareti olmuştu. Fakat yeni valinin dayanıklılık ve direnci sayesinde kısa zaman içinde boyun eğdirilip kontrol altına alındılar. Gerek Musa ve gerek oğulları tarafından gerçekleştirilen çok sayıda askerî harekât sonucunda Rumlar kovularak işgal altındaki Afrika bölgelerinde [104] kesin bir şekilde barış ve esenlik sağlandı. Musa b. Nusayr dostça karakteri nedeniyle aşiret reislerinin sonsuz güvenini kazanmayı başardı. Sağa sola çok sayıda öğretmen göndererek İslâm dininin öğretilip yayılmasını sağladı ve böylece kısa zaman içinde bütün Berberîlere Hz. Muhammed'in dinini kabul ettirdi.

Milâdî 705-715

Bir süre sonra Akdeniz adalarında bulunan Bizanslılar üzerine yeterli sayıda asker sevk olunarak Majorka, Minorka ve İvika adaları İslâm topraklarına katıldı. Müslüman idaresi altındaki bu adalarda dikkate değer bir bayındırlık ve ilerleme görülmüştür. Müslümanlar diğer yerlerde olduğu gibi bu adalarda da çok sayıda güzel yapılar inşa etmişlerdir.

Musa b. Nusayr'ın idaresinde bulunan topraklar Haccâc-ı Zalim'in idare ettiği bölgelere kadar uzanıyordu. Fakat Musa, siyasî yönetim açısından Haccâc'dan kat kat fazla becerikliydi. Söz konusu topraklar Mısır'ın batı sınırlarından, Ruma imparatoru adına Kont Julyen'in hâkimiyetinde bulunan Kevta hariç tutulursa Atlas Okyanusu'na kadar uzanıyor ve ayrıca Akdeniz'deki batı adalarını da içine alıyordu. Kısa zaman sonra ise bağımsız bir imparatorluk bütünüyle sözü edilen geniş topraklara katılacaktı.

İspanya: Müslümanların idaresindeki Kuzey Afrika adalet ve güçlülük silahıyla kalkınırken komşusu olan İspanya yarımadasında yaşayan insanlar Gotların merhametsiz esareti altında inliyordu.

Bu ülkenin toplumsal durumu hiçbir zaman bu kadar gerilememişti. Romalılar zamanında olduğu gibi zenginler ve nüfuzlular ile bazı seçkin sınıflar vergi vermekten muaftı. Genel giderleri yüklenen orta sınıflar ise son derece sefalet içindeydi. Ağır vergiler altındaki sanatkârlık ve ziraat işleri son bulmuş, ticaret ve sanatın izi kalmamıştı. İspanya topraklarında Müslümanların [105] yarımadadan çıkışlarından sonra görülen büyük bir verimsizlik hüküm sürmekteydi.

Hicrî 86-96

Bu toprakların hâkimleri saraylarında zevk ve eğlence içinde hayat süren bir takım arazi sahiplerinden ibaretti. Ziraat işleri ise kırbaç altında inleyen ayakları zincirli bazı kölelerin çalışmalarına muhtaçtı. Bu zavallılar mezara

gidinceye kadar hiçbir özgürlük ümidi beslemiyor, hiçbir teselli ışığı beklemiyorlardı. Tasarruf hakkından mahrumdular. Efendileri izin vermeden evlenemezlerdi. İki komşu köle evlendiğinde soylarından dünyaya gelecek çocuklar efendileri tarafından kendi aralarında bölüşülürdü.

Fikrî ve ahlâkî durumları ise maddî talihsizliklerinden daha aşağı bir seviyede idi.

İspanya'da Yahudiler: İspanya yarımadasında geniş bir bölgede yerleşik olan Yahudiler ruhbanlarla hükümdarların ve eşrafın işkenceleri altında yaşıyordu.

Bir aralık hedef oldukları sınırsız zulümlere karşı isyan ilân ettilerse de aceleci ve tedbirsiz davrandıklarından sonunda kendi felaketlerini şiddetlendirip daha da kötüleştirdiler. Ellerindeki mallar ve araziler haczedildi. Katliamdan kurtulanlar ise köleliğe mahkûm oldu.

Genç ihtiyar, kadın erkek her Yahudi bir Hristiyan'ın kölesiydi. İhtiyarlara özel bir lütuf olarak dinlerini korumalarına izin verildi. Fakat gençler hemen Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalıyordu. Yahudi bir köle ancak Hristiyan bir köle ile evlenebiliyordu. İşte yarımadayı nüfuz ve hakimiyetleri altına alan papazların Yahudilere lââyık gördükleri muamele böyleydi.

[106] Bu mazlum insanlar böyle can çekişir bir durumdayken onlara beklenmedik yerden bir yardım eli yetiştii. İspanya'nın güneyindeki İslâm vilayetleri Gotlarla papazların zulmünden bıkip usanmış olan bu biçarelerin sığınağı olmuştu.

Rodrik, Musa'nın sömürge Afrika bölgelerine vali tayin edildiği sırada İspanya kralı Viçya'yı tahttan indirip öldürterek yönetimi eline geçiriverdi. Suşa valisi Jülyen, kızı Florinda'ya tecavüzlerde bulunmuş olan Rodrik'ten intikam almak için İspanyol mültecilerinin Musa'ya yaptıkları teşviklere katıldı. Musa biçare İspanyolların isteklerini yerine getirmede tereddüt etmeden

Velîd'in izniyle Şerif isminde genç ve cesur bir komutanı güney sahillerini keşfe gönderdi.

Târik'in Cebel-i Târik'a Gelmesi (8 Recep 92): Uygun haberlerin ulaşması üzerine Musa b. Nusayr'ın ordusundaki en tecrübeli komutanlardan Târik b. Ziyâd 7000 kişiden oluşan küçük bir askerî güçle kendi adıyla anılan yere geçip bu dağdaki taşların bulunduğu alanı askerî harekât merkezi olabilecek şekilde güçlendirdi. Daha sonra da Rodrik'in valisi Teodomir'in idaresinde bulunan el-Cezîre'ye doğru ilerledi. Târik, hareketine engel olmak isteyen Gotlar sürekli mağlup olduklarından Toledo'ya doğru ilerlemeye devam etti. Bu sırada Musa tarafından gönderilen yardımcı kuvvet ile hücum gücü de 12000 sayısına ulaşmıştı.

Hicrî 86-96

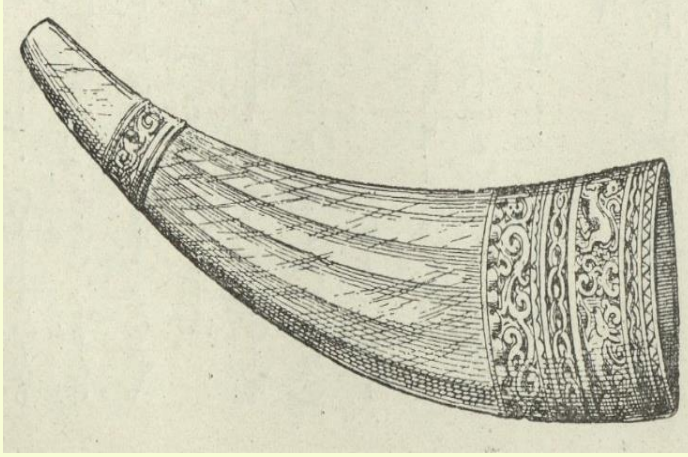
Rodrik kuzeyde bazı karışıklıkların durdurulması ile meşgul iken Arapların saldırı haberini alır almaz başkentine dönerek bütün şövalyelerine askerî güçleriyle beraber Kurtuba'ya hareket etmelerini emretti.

Medina Sidonya Savaşı (15 Ramazan 92): Kralın ordusu da [107] oldukça büyüktü ve gönüllüler dahil olmak üzere 100000 kişiyi aşındı.

Aralarında sayıca çok büyük bir orantısızlık bulunan iki ordu Medina Sidonya'nın kuzeyinde ve Govadalet Nehri kenarında karşı karşı geldi.

İlk çarpışmada Viçya'nın oğulları babalarının intikamını almak amacıyla Rodrik'i terkedip gittiler. Ama doğrudan doğruya kralın komutasında bulunan ordu hâlâ çok büyük olmanın yanı sıra askerî bir disipline sahip ve oldukça iyi donatılmış olduğundan Arapların hücumuna çok şiddetli bir şekilde karşı koymuştu. Fakat Târik'in kumandasıyla gerçekleştirilen son ve kızgın bir hücum bütün direnç sedlerini parçaladı. Gotlar kaçmaya mecbur oldular. Kralları Rodrik de kaçarken Govaladalet Nehri'nde boğuldu.

Bu şanlı zaferin manevî etkileri sınırsızdı. Artık Arap akınlarına bizzat katılmak için İspanyollarda bir cesaret oluşmuştu. Sidona ve Karmona şehirleri hemen teslim kapılarını açtılar. Rodrik'in darmadağın olan kuvvetleri için sığınak olan Esicya şehri ise çok küçük bir direniş gösterebildi.

Fildişinden yapılmış üzeri işlemeli bir boru

Milâdî 704-715

Târik bu zaferlerin ardından ordusunu dört kısma ayırarak birini Kurtuba'ya, ikincisini Malaga'ya, üçüncüsünü Gırnata ve Alura'ya gönderdi. Dördüncü kısmını ise kendi kumandasına alıp Gotların başkenti olan Toledo'ya doğru süratle ilerlemeye başladı.

[108] Malaga, Gırnata ve Kurtuba birbiri ardına ele geçirilerek kısa zaman içinde Teodomir'in idaresinde bulunan el-Cezîre ahâlisi itaat altına alındı. Gotlar Târik'in şiddetli ve hızlı hücumu karşısında şaşkına dönmüş ve bir tarihçinin dediği gibi Allah putperestlerin kalbini korku ve ürpertiyle doldurmuştu. Gotların ileri gelenleri ve büyükleri şehirden şehre gezerek rûhânîler sınıfına ve Roma'ya sığınıyorlardı. İspanya'da yaşayan köleler ile eziyet çeken Yahudiler ise Arapları "kurtarıcı" olarak görüyorlardı. Târik, Toledo şehrini boşaltılmış bulduğundan burasını Arap Yahudilerden oluşan küçük bir askerî

güce terk ederek idaresini kral Viçya'nın kardeşlerinden Opas'a verdikten sonra Gotları Asturya'ya kadar takip etti. Aynı dönemde Musa b. Nusayr da ateş gibi yakıcı bir kıskançlık duygusuyla 18000'i aşkın askerle İspanya'ya geçip Târik'ın açtığı zafer yolunu biraz daha genişletmek istedi.

Haziran 712

Musa'nın ordusunda Yemen'in en asil aileleriyle ashâb-ı kirâmdan bazılarınun çocukları bulunmaktaydı. Afrika valisi doğuya doğru yönelerek Sevil ve Merida şehirlerini ele geçirdikten sonra Toledo'da Târik'la buluştu.

İki fâtilh birbiriyle yüzyüze gelince aralarında şiddetli bir tartışma olduysa da kısa süre sonra barıştılar ve iki ordu birleşerek Argovan'a doğru ilerlemeye başladı. Güney bölgelerindeki Sirakoza, Tragona, Barselona gibi meşhur şehirler kapılarını açtı. İki yıldan az bir zaman içinde İspanya toprakları Pirene dağlarına kadar Arapların eline geçti.

Birkaç yıl sonra Portekiz de fethedilerek el-Garb adıyla büyük bir İslâm vilayeti hâline geldi. Yalnız Asturya dağlarındaki Hristiyan İspanyollar İslâm kuvvetlerine karşı az çok direnç göstermişlerdi.

[109] *Musa'nın Seferleri:* Musa b. Nusayr Galiçya bölgesinin alınması işini Târik'a bırakarak Fransa'ya geçti. Burada Gotlara bağlı olan Lankedon bölgesini ele geçirdi.

Pirene dağlarına ulaşınca bir aralık bütün Avrupa'yı fethetme hayalini kurdu. Bu konuda izin alabilme ihtimali de oldukça fazlaydı. Çünkü batı ülkeleri ayakları altında gibiydi. Halife ile kendisini ayıran milletler ve kavimler arasında ise bir bütünlük yoktu. Ayrıca Arapların ilerlemelerine engel olmak için hiçbir Hristiyan prensi silaha sarılmamıştı.

Fakat Şam idaresinin kararsız siyaset anlayışı bu cazip fırsatın kaçırılmasına ve sonuç olarak Avrupa'nın sekiz asır kadar fikir karanlığı içinde kalmasına neden oldu. Velid'in verdiği bekleme emri Fransa yoluyla İtalya'ya hücum etmek üzere olan Musa b. Nusayr'a ulaşınca başkomutan ister istemez

gözlerini Avrupa’dan çekti ve İspanya’daki dağlık bölgenin tamamen itaat altına alınması için İspanya içinde askerî harekâtlar yapmaya başladı. Galiçya’ya girerek önemli güç merkezlerini de ele geçirdikten sonra bu bölgenin savaştı yerlileri Asturya’ya doğru kaçmak zorunda kaldı. Musa, Mogo’yu harekât merkezi yaparak bölgenin dört bir tarafında çıkmaya başlayan isyan ve karışıklıkları durdurmakla meşgul oldu. Arapların cesaret ve yiğitlik kılıcı karşısında isyancı çeteler birer birer boyun eğmek zorunda kaldı. Yalnız Pelayo ile çok az sayıdaki silahlı elemanları direnmeye devam ediyordu. Nihayet o da teslim olacak bir duruma gelmişken Târik ile Musa’nın geri dönmelerini isteyen bir emrin gelmesi buna engel oldu.

Milâdî 705-715

Musa ve Târik’in Dönüşü: Sebebi ne olursa olsun Musa ile Târik’in Şam’a çağırılması [110] şüphesiz İslâm dini için felâketle eşdeğer olmuştu. Musa’nın ayrılmasıyla birlikte cesaret bulan Pelayo dağlardaki askerî noktaları güçlü bir şekilde takviye ediyordu. Böylece bir süre sonra güneydeki İslâm topraklarına ayak basacak büyük gücü küçümsemiş oluyordu. Meşhur komutanlarından mahrum kalmış olan İspanya Arapları, karşılarında gitgide güç ve nüfuz kazanan bir avuç savunma gücüne hüznle bakıyorlardı. Tarihçilerden biri der ki: “Keşke Müslümanlar İspanya’daki İslâm hâkimiyetini yerle bir edecek olan dehşetli yangının ilk kıvılcımlarını söndürmeden gitmeseydiler.” Musa İspanya’dan çıkmadan önce yarımada’nın güzelce idare edilmesini sağlayacak birçok tedbir almıştı. Bu çerçevede Sevil’i merkez yaparak bu yeni vilayetin idaresini oğlu Abdülaziz’e yükledi. Cesaret ve cengâverliğiyle meşhur diğer oğlu Abdullah’ı İfrikiyye’de, en küçük oğlu Abdülmelik’i Fas’ta bırakıp donanmanın kumandasıyla sahillerin korunma ve savunmasını da Abdüssâlih’e verdi.

Hicrî 96 / Milâdî 714

İspanya Fetihlerinin Sonuçları: İspanya’nın Araplar tarafından fethedilmesi yarımada’da çok büyük bir toplumsal devrimin gerçekleşmesine neden

olmuştur. Sonuçları açısından bu devrim, Fransa'nın on sekizinci yüzyıldaki fikir ayrılıklarını andırır. Çünkü çoğunlukla eşraf ve ruhbanlardan oluşan seçkin sınıflar artık sahip oldukları sınırsız haklar ve insafsız ayrıcalıklardan uzaklaşıyorlardı.

Hicrî 86-96

Sanat ve esnaflığı eze eze yok etmiş olan ağır vergiler ise devrimden sonra bütünüyle lağvedilerek yerine ölçülü ve âdilce bazı vergiler konulmuştu. Hristiyanlar cizyeye tâbi tutulacak, Müslüman veya Müslüman olmayan herkes ziraata elverişli topraklar için bir çeşit arazi vergisi verecekti. [111] Cizye oldukça hafif olduğu gibi yükümlülerin maddî servet ve gücüne göre değişken ve on iki ayda ödenebilir olması açısından çok âdil bir uygulamaydı.¹⁵ Din adamları ile kadınlar ve çocuklar ise cizyeden muaftı.

Arazi vergisi toprak ürünlerinin azlığı ve çokluğu oranında artırılır veya azaltılırdı. Bu açıdan son derece ölçülü ve çiftçiler için zararsız bir vergiydi.

Savaşlar sırasında bazı İspanya şehir ve kasabaları mali ayrıcalıklara sahip olduklarından Araplar da daha sonra bu ayrıcalıkları geri almayarak bu konuda verdikleri söze bağlı kalmışlardı.

Eşraf ve ruhbanlara ait olan mal varlıkları dışında ahâlinin tasarruf hakları tamamen korunduğu gibi İspanya'dan kaçarak Galiçya'daki isyancılara katılan İspanyolların hakları bile güvence altına alınıyordu. Askerlerin yapabileceği gasp ve yağma gibi hareketler son derece şiddetle cezalandırılırdı. Kısacası eski vahşi bir yönetim anlayışı yerine adalet ve merhamet temellerine dayalı bir idare kurulmuştu. Daha önce zulme uğrayan Yahudilere dinlerine dönme veya bunu koruma hakkı yeniden sağlandı. Hristiyanların da kendi

¹⁵ 12 ile 48 dirham arasıydı ve bir dirhem tahminen dört buçuk kuruştı.

inanç ve kanunlarına, kendi papaz ve hâkimlerine bağlı olmalarına izin verildi.

Milâdî 705-715

Kimsenin dinî inancına müdahale edilmiyordu. Erkek, kadın veya çocuk herkes istediği gibi ve istediğine ibadet etmekte serbestti.

Hristiyan ahâlinin vergilerini tespit ve anlaşmazlıkları çözmeye görevlerinden sorumlu Hristiyan valiler vardı. Şimdiki devletlerin çoğunun, Arapların bu idare tarzından ibret almaya ihtiyaçları vardır.

İspanya'nın Araplar tarafından ele geçirilmesi her şeyden çok kölelik kamçısı altında inleyen büyük bir insan kitlesine yaramıştı. Bu biçareler o tarihe kadar yük hayvanlarına lâyük görülen vahşice davranışlara muhatap olmuşlardı. Müslümanların eline geçen topraklarda çalışan köleler şimdi yer-yüzünün bereketinden yararlanan bazı çiftlik kiracıları [112] olmuşlardı. Ektikleri toprağa bir açıdan sahiptiler. Yalnız topraktan elde ettikleri ürünlerin bir kısmını toprağın gerçek sahibine ödemek zorundaydılar. Bütün köleler eski yönetim tarafından mahrum edildikleri tam bir özgürlük ve huzura kavuşmak için İslâm dinini kabul etmede de gecikmediler.

Hristiyanlar da Arapların yumuşak, hoşgörülü ve iyiliksever idaresini Gotların veya Frankların zorba yönetimlerine tercih ettiklerinden başlangıçta korkuyla terk ettikleri şehir ve kasabalara geri dönerek refah içinde yaşamaya başladılar.

Hicrî 86-96

Şimdiki yönetimden özellikle ilk zamanlarda papazlar bile memnun kalmışlardı. Tarih yazıcılarından birisi bu konuda şu ifadeleri kullanır:

“Avrupa henüz cehalet içindeyken Endülüs Arapları muhteşem Kurtuba yönetimini kurarak bilgi ve medeniyet meşalesini ellerinde tutuyor ve bütün Batı Avrupa'yı aydınlatıyordu. Arapların kendilerinden önceki barbarlar gibi

zalimce hareket etmelerine zaten ihtimal verilemezdi. Tam tersine Endülüs toprakları hiçbir zaman Arap fâtihlerinin idaresinde olduğu kadar âdilce ve akıllıca yönetilmemiştir.

Endülüslülerin bu yönetim biçimini nereden öğrendikleri açıklanamaz. İspanya'ya gelmeden önce uzun zaman çöllerde yaşamışlardı. Ayrıca Afrika'da kazandıkları kesintisiz zaferler nedeniyle bir milleti güzelce idare etme şeklini öğrenmek için hiç şüphesiz zaman bile bulamamışlardı."

İdârî Yapılanma: Araplar İspanya'yı başarıyla idare etmek için yarımadayı dört büyük kısma ayırmış ve birer vilayet kabul edilen her kısmı doğrudan doğruya İspanya genel valisine bağlı olan yerel bir valinin yönetimine vermişlerdi.

Birinci vilayet Büyük Vadi ile deniz arasında Fovadyana'ya kadar olan bölgeyi ve Kurtuba, Sevil, Malaga, Esice, Ceyn ve Vosona şehirlerini kapsardı.

[113] İkinci vilayet bütün Orta İspanya'yı içine alır ve Akdeniz'in doğu sahillerinden Lozitanya (bugünkü Portekiz) sınırlarına ve kuzeyde Doro'ya kadar uzanırdı. Taj Nehri üzerinde bulunan Toledo şehriyle Kuker Nehri kenarındaki Konke ve Doro'ya bağlı Segoye, Vadi'l-Aksar, Valansiye, Dinye, Alikinte, Kartacna, Morisya, Lurka ve Beyza şehirleri bu vilayetin sınırları içindeydi.

Üçüncü vilayet Galiçya ve Lozitanya ile Merida, Evora, Bece, Lizbon, Logo, Asturya, Zamora, Salamanka şehirlerinden oluşuyordu.

Dördüncü vilayet ise Doro şehriden Pirene dağlarına ve batıda Galiçya'ya kadar uzanıp Sirakoza, Tragona, Barselona, Cirona, Orcel, Todela, Valadolid, Hoska, Cod ve Bubastro gibi şehirleri içine alırdı.

Milâdî 9. yüzyılda eski hükümdarların bellerinde sakladıkları bir kılıç

Fetihlerin tamamlanmasından sonra Pirene dağlarının arkasında da beşinci bir vilayet oluşturuldu. Narbon, Nim, Karkason, Beziye, Agde, Makelon ve Lodeo gibi şehirler bu vilayete bağlıydı.

Araplarla bedevîler İspanya şehirlerinde oturmayı tercih ediyorlardı. Çeşitli aşiretler ayrı ayrı şehirlere yerleştiklerinden bu durum bir zaman sonra aralarında kıskançlık duygusunun yaygınlaşıp artmasına neden oldu. Aşağıdaki liste çeşitli kabile ve aşiretlerin yarımadaanın hangi tarafında yerleşmiş olduklarını gösterir: [114]

Yerleştikleri Şehir	Eski Vatanları
Alura (Kurtuba)	Şam civârı
Sevil	Humus civârı
Niyebla	
Ceyn	Kınnesrin civârı
Medina Sidonya	Filistin civârı
El-Cezîre	
Raya, Malaga	Ürdün civârı

Kaseres	İran civârı
Toledo	Yemen civârı
Gırnata	Irak civârı
Merida	Mısır civârı
Lizbon vs.	

Bunlardan başka on bini aşkın Hicazlı da hicret ederek İspanya'nın orta bölgelerine yerleşmişti. Babasının gitmesinden sonra İspanya'da genel valilik görevini üstlenen Abdülaziz bir divan kurarak dinî kanunlarla ülkenin ihtiyaçlarını birbiriyle uyuşturmaya ve idaresi altındaki kavimleri birbiriyle yakınlaştırmaya çalıştı. Bu akıllıca ve halkın refah ve huzurunu önceleyen yöntem farklı toplumsal grupları birbirine ısındırmıştı.

Abdülaziz, Hindistan'ın ilk Moğol hükümdarı gibi fâtilh millet ile eski yerliler arasında evlilikler yapılmasına izin verdi. Kendisi de Rodrik'ten dul kalan Ecilona ismindeki bir kadınla¹⁶ evlenerek yönetimi altında bulunanlara örnek olmuştu.

İspanya'nın Arap İdaresinde Yükselişi: İspanya'da yerleşen muhacirler Mısır, Suriye ve İran gibi [115] tarım ülkelerinden gelmişlerdi. Bütün sömürgelerde kendileriyle birlikte hareket etmiş olan Yahudiler gibi ticaret sever olmanın yanında çalışmayı ve gayreti bir dinî görev olarak saygın tutan İslâm hukukunun da tesiriyle sanat ve esnaflığa meyilliydiler.

Bu sayede İspanya'nın Hristiyanlar zamanında duraklamış olan ekonomik gelişimini yeniden canlandırmak için hayret edilecek bir tempoyla çalıştılar. Ülkeye çok sayıda tarım aleti ithal ederek ekili olmayan tarlaları ekıyor,

¹⁶ Araplarca "Ümmü Âsım" adıyla bilinir.

terkedilip ihmal edilmiş birçok şehri yeniden imar ederek oldukça güzel yapılarla şenlendiriyor ve aralarında sayısız ticarî ve endüstriyel ilişkiler kuruyorlardı.

Mülk ve arazi sahipleri yeni yönetim sayesinde Got kralları tarafından yasaklanan alım ve satım hakkına da kavuşmuşlardı. İspanya derebeylerin esaret pençesinden kurtularak Avrupa'nın sanat ve nüfus olarak en zengin bir ülkesi seviyesine yükseliyordu.

Araplar İspanya'yı baştanbaşa bir huzur bahçesi hâline getirmişlerdi. Yarımadada mükemmel bir idare kurdukları gibi ticaret ve sanatı canlandırmış ve ilmî gelişmelere de vasıta olmuşlardı. Ancak ne yazık ki aralarında eskiden beri hüküm süren aşiret düşmanlığı kalplerinden bir türlü silinmiyor ve anlaşmazlıklar çıkmasına neden oluyordu. Araplar büyük bir imparatorluk kurdukları halde sadece birlik ve bütünlük içinde olamamalarından dolayı kısa zaman sonra büyük bir ülkeyi ellerinden kaçıracaktı.

Milâdî 705-715

Arap ordusunda çok büyük bir sayıya ulaşan Berberîler Arap komutanların emrinde bulunmak istemiyorlardı. Bu durum askerler arasında isyan ve itaatsizlik çıkmasına sebep oluyor, kargaşanın durdurulması için kullanılan güç ise çeşitli gruplar arasındaki nefret hissini tahrik edip daha da artırıyordu.

Belediyyûn diye adlandırılan İspanya Müslümanları, gururlarından dolayı [116] Arapları, vahşiliklerinden dolayı da Berberîleri sevmiyorlardı. İslâm hukukunda içkin bulunan demokrasi esaslarının eğitimi ve öğretimi ırk ve renk farklarını ortadan kaldırmaya yeterli olsa da kılıç zoruyla yabancı bir ülkeye ayak basmış olan Arapların ayırıcı özellikleri olan ırk gururunu bastırmıyor, Anglosaksonlar gibi kendilerini milletlerin en mükemmeli olarak görüyorlardı.

Araplarla Belediyeyyûn arasındaki ayrılık bir açıdan Lombardiyalılarla Avusturyalıları veya İrlanda'da Keltlerle Saksonları birbirinden ayıran ırkçı

nefreti andırır. İrlandalılar gibi Belediyyûn da merkezî yönetimden bağımsız olarak belli yetkilere sahip bir yerel yönetim sisteminin kurulup kendi kavimlerinden olan yöneticilerin idaresinde yaşamak istiyorlardı.

İspanyollar daha önce Hristiyanlığı ne kadar büyük bir istekle kabul ettilerse İslâm dinine de aynı yoğun arzularla giriyorlardı. İslâm âlimlerinin teşvikiyle defalarca isyan bayrağını kaldırarak, Hz. Muhammed'in dinini gereğinden fazla özgürlükçü bir şekilde yorumladıklarından dolayı Arapları suçlamışlardır ki bu durum gitgide İslâm sömürgelerinin çöküntüye uğramasına hizmet ediyordu.

İbni Haldun'un büyük bir ıstırapla ifade ettiği üzere Araplar seksen yıl sonra ülkelerinin kuzey taraflarını ta Barselona'ya kadar kaybedeceklerdi.

Hicrî 86-96

Araştırmalarımızı biraz da doğuya yönlendirelim:

Velîd Şam'a çağırttığı komutanlarını göremeden vefat etmişti. Babası gibi o da Haccâc, Kuteybe ve Mudârî reislerinden birçoğunun yardımlarıyla oğlunu kendisinden sonra halife tayin etmek için ölümünden önce teşebbüslerde bulunduysa da bu konudaki planları sonuçlanmadan hayata veda etti.

[117] 2 Cemâziyelevvel 96

Velîd dokuz yıl yedi ay kadar süren şanlı bir saltanattan sonra Hicrî 96 yılında Deyrümüran'da vefat etti. Tarihçiler Mesûdî ve İbnü'l-Esîr kindisine zalim ve despot nazarıyla bakmışlarsa da aramızdaki uzun tarihî zaman farkından dolayı biz bu halifeyi sadece iyilikleriyle tanıyoruz. Bununla birlikte Velîd'in, gerek babası Abdülmelik ve gerekse dedesi Mervân'dan kat kat daha hayırsever ve vicdanlı olduğundan şüphe edilemez. Hatta kendisinden sonra gelen halifeler arasında aynı değerde olanlar bile azdır.

İbnü'l-Esîr bu konuda "Şamlılar tabii olarak kendisin halifelerin en büyüğü olarak görülmesini isterler" ifadesini kullanmıştır.

Velîd Şam’da oldukça büyük bir câmi inşa ettiği gibi Medine ve Kudüs’teki birçok mescidi de tamir ettirip güzelleştirmişti. Zamanında hemen hemen her İslâm şehrinde küçük veya büyük bir câmi vardı. Velîd bunlardan başka sınırlar üzerinde birçok kale ve karakol yaptırmış, İslâm topraklarında yollar ve kuyular açtırmış, okullar ve hastahaneler inşa ettirmiş, yaşlılarla sakatlara resmî maaşlar bağlayarak geçimlerini güvence altına almıştı. Yine bu çerçevede yüzlerce kör, topal ve deli, Velîd sayesinde büyük bir düşkünler evinde ve özel görevlilerin gözetimi altında bulunuyordu. Anne ve babası olmayan çocuklar ise yetimhânelerde beslenip terbiye ediliyordu.

Velîd, pazar yerlerini bizzat ziyaret ederek piyasanın yükselmesi ve düşmesini yerinde incelerdi. Emevîler içinde ilk defa edebiyat ve güzel sanatları teşvik eden bu halifedir. Halifeliğin sırasında Hz. Hüseyin’in oğlu Ali vefat etti. Zeynelâbidîn olarak isimlendirilen bu zat Hz. Peygamber’in sülâlesinden gelen imamların dördüncüsüdür. Vefat etmesi üzerine oğlu Muhammed Bâkır hazretleri imâmete vâris oldu.

Velîd’in İstanbul’daki çağdaşı olan hükümdar zalim II. Julyen idi. Bu [118] imparator Milâdî 711 tarihinde öldürüldüğünde kendisinden sonra yerine sırasıyla Filipkos ve Jüstinyen geçmiştir. Bunlar da Milâdî 713 yılında tahttan indirilince saltanat esasını II. Anastas eline almış, ancak o da Milâdî 716’da III. Teodosyus tarafından öldürülmüştür.

ONUNCU BÖLÜM

Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devamı-

Hicrî 96-105 / Milâdî 715-724

Süleyman'ın Halifeliği, Musa ve Târik'in Düşüşleri, Abdülaziz b. Musa'nın Vefatı, Aşiret Anlaşmazlıkları, Yemânîler, Yezîd b. Mühelleb'in İsyanı, İstanbul'un Kuşatılması, Süleyman'ın Vefatı, II. Ömer'in Halifeliği, Âdil ve Bilgece Yönetimi, İstanbul'dan Dönüş, Ömer'in Vefatı, II. Yezîd'in Halifeliği, Yemânîlerin Ortadan Kaldırılması, II. Yezîd'in Vefatı, Abbasîler

Velîd ile babası Abdülmelik arasında yapılan sözleşmeye uygun olarak Velîd'den sonra kardeşi Süleyman hilafet makamına geçti. Bu halife hoşgörülü, kalender yapılı ve âdil bir kişiydi ve idaresi döneminde amcasının oğlu Ömer b. Abdülaziz'in akıllı ve bilgece nasihatlerine göre hareket etti.

Süleyman halife olur olmaz her şeyden önce zindanların kapılarını açarak [120] haksız bir şekilde Haccâc-ı Zalim tarafından hapsedilmiş olan binlerce mazlumu tahliye edip Haccâc'ın tayin ettiği mâliye ve vergi memurlarını değiştirdi ve birçok despotik kanunu yürürlükten kaldırdı.

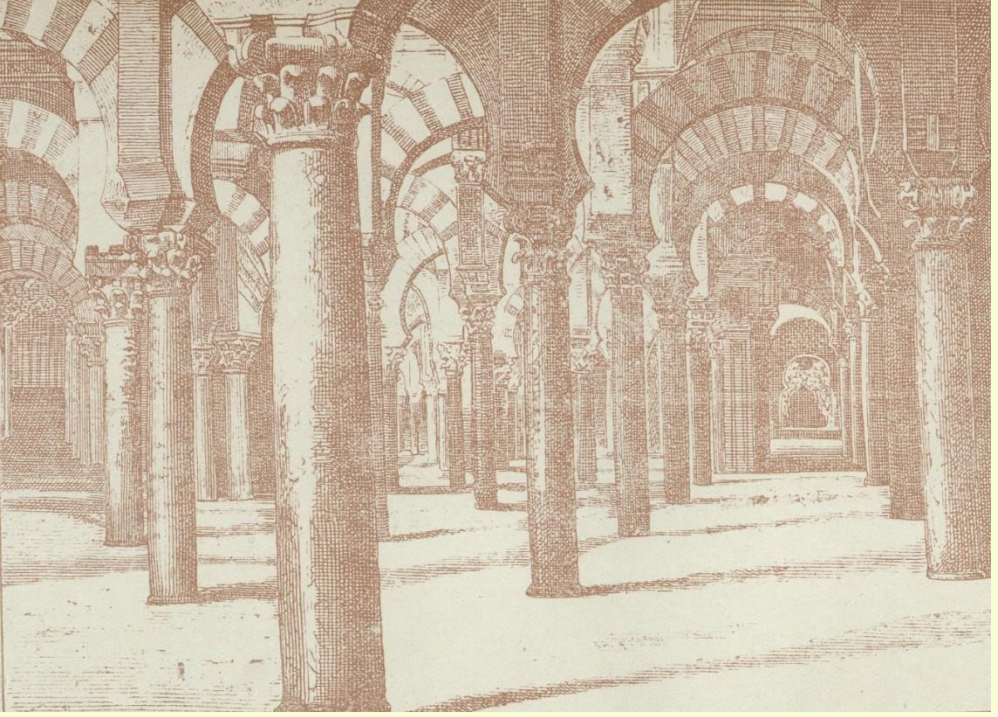
Süleyman, o insafsız gaddarın ümmetin omuzuna yüklediği ızdırıp yükünü kaldırmakla yetinmiş olsaydı kendisi hakkında sonra gelen nesillerin en küçük serzenişte bile bulunmayacakları, hatta adını saygıyla anacakları tabii idi. Fakat bu yeni halife akıllıca hareketi etmeyi kalbinde yerleşmiş olan intikam duyguları ile karıştırdığından saltanat değişikliği konusunda Velîd'e yardım etmiş olan Mudârilere karşı cebir ve şiddet göstermeye başladı. Hali-fenin bu duygularından cesaret alan Yemânîler (Himyerîler) Haccâc-ı Za-lim'den gördükleri sınırsız zulûmlerin intikamı için silaha sarıldı. Yeni Irak valisi Yezîd b. Mühelleb de düşmanının ölümü nedeniyle intikam pençesin-den kurtulduğunu görerek Haccâc'ın bağlıları ve taraftarlarına hücum edip intikam ateşini söndürmeye çalışıyordu.

Mudârilere Yemânîler arasındaki çatışmalar İslâm topraklarının her ta-rafında yine görülmeye başladı. Meydana gelen bu iç savaşlar sırasında meş-hur komutanlardan Kuteybe Horasan'da öldürüldü.

Musa ve Târik

Süleyman'ın İspanya fâtipleri Musa ve Târik hakkında reva gördüğü kötü muamele açıklanamaz. Çünkü Musa da Târik da Yemânîlere mensup olduk-ları gibi Yezîd'in de sevgi ve ilgisini görmüşlerdi.

Musa ve Târik her nedense Süleyman'ın hışmına uğrayarak sefalet içinde hayatı terk etmeye mahkûm oldular. Hatta İspanya'daki iyi yönetimi ile meş-hur Abdülaziz b. Musa'nın Sevil'de öldürülmesinde Süleyman'ın da rolü ol-duğu iddia edilmiştir.

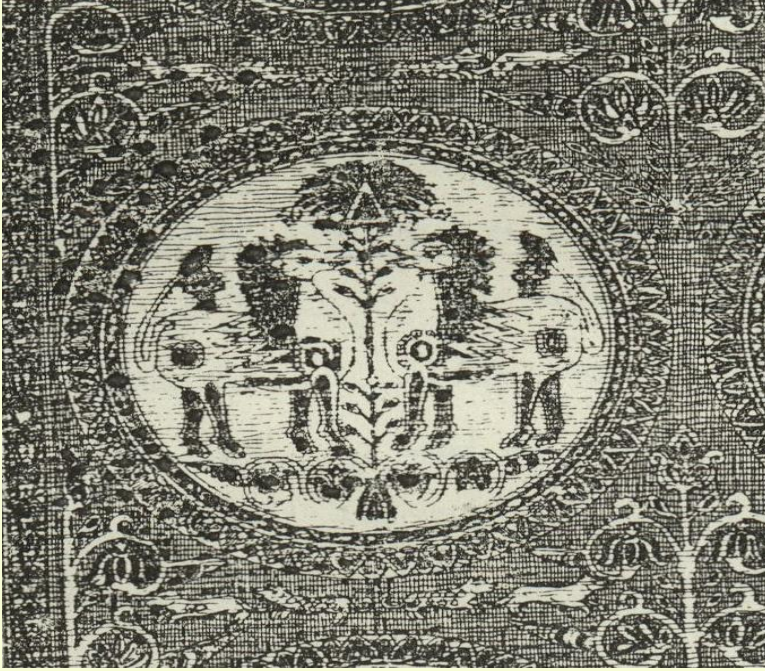
Hicrî 8. yüzyılda Kurtuba'da inşa edilmiş olan câmi. Oldukça büyük ölçekli olan bu kutsal eserde 19 sıra sütun bulunur. Her bir sütun sırası 167 metre uzunluk ve 36 metre genişliğindedir.

Diğer taraftan Pencab ve Sindiye fâtihi olan Muhammed Kâsım da büyük başarıyla ele geçirdiği toprakları idare ederken yine Süleyman tarafından azledildi. Onun [121] tek kusuru Haccâc'ın bir yeğeni olmasından ibaretti. Biçare adam bu kusurundan dolayı Yezîd b. Mühelleb'in zulmü altında çok acılar çekti.

Hindistan vilayetine Muhammed b. Kâsım'ın yerine Yezîd'in kardeşi Habîb tayin edildi. Bu komutan cesur olduğu kadar askerî ve idarî konularda yetkin olmadığından kendinden önceki vali tarafından kazanılan yerlerin birçoğunu kaybetti.

Bu sırada İspanya'nın geleceği de yarımada bulunan Müslümanların elinde idi. Abdülaziz'in öldürülmesi üzerine ahâli Musa b. Nusayr'ın yeğeni Eyyub b. Habib'i vali olarak seçtiyse de bu seçim Afrika valisi tarafından kabul görüp onaylanmadı.

Eyyub b. Habib birkaç ay devam eden idaresi sırasında yönetim merkezini Sevil'den Kurtuba'ya nakletti. Yerine geçen Mudârîlerden Hür isimdeki vali, İspanya'ya Afrika'nın en meşhur aşiret reislerinden dört yüz kişiyi getirtti. Bunlar daha sonra İspanya'da asil tabakayı oluşturdular. İspanya bu tarihten Abbasîler zamanına kadar bazen Şam halifeleri, bazen de Kervan'da bulunan Afrika genel valisi tarafından atanan valiler tarafından idare olundu.

Arap ev eşyalarından perdelik kumaş

Tabii olarak bu yetki karmaşasının kötü sonuçları görüldü. Çünkü idarî işler kesintiye uğruyor, sürekli farklı farklı politikalar uygulandığından kamu yararı ayaklar altına alınıyor ve İspanya ordusu çoğunlukla dışarıdan yardım

alamıyordu. Vali Hür üç yıl kadar süren görevi sırasında kuzeye doğru birçok seferler gerçekleştirdi.

[122] Bizans'ın Kuşatılması

Süleyman Hicrî 98 yılında Dâbık diye anılan bir yerde bulunurken Küçük Asya'daki Rum askerlerinin komutanı olan Leo İzoryen onu ziyarete geldi. Adı geçen komutan riyâkâr ve aldatıcı tavırlarla İstanbul'un kolaylıkla ele geçirilebileceğini, bu şehrin Araplar tarafından alınmasıyla İslâm'ın gücünün katlanacağını söyledi. Bu amaçla yapılacak bir askerî harekâtın başarıyla sonuçlanması için bizzat kılavuzluk yaparak yardımcı olacağını bile ekledi.

Süleyman, Leo'nun câzip sözleriyle İspanya gibi koca bir ülkenin daha toprakları arasına katılacağını hayal etmekten kaynaklanan sarhoşça bir gurur içinde Mesleme'nin kumandasındaki bir orduyu İstanbul'a sevk etti.

Ordu kolaylıkla Marmara Denizi'ni geçip İstanbul surlarına ulaştı ve şehri kuşatma altına aldı.

Diğer taraftan Süleyman'ın bir oğlu ülkesiyle merkezi olan Sekalipt şehrinin ele geçirdi. Rumlar çok büyük bir telaşa kapıldı. Bir ara muhasaranın kaldırılması için Mesleme'ye yüksek miktarda nakdî tekliflerde bulundularsa da teklifleri reddedildi.

Milâdî 715-724

Rumlar İstanbul'da saltanat süren III. Teodosyus'u tahttan indirip öldürerek Leo'yu devlet yönetimine davet ettiler. Riyâkâr Leo bu davete duraksamadan karşılık vererek bir gün İslâm ordugâhından kaçma fırsatı buldu ve İstanbul'a gidip imparatorluğunu ilân etti. Yeni imparator İslâm kuvvetlerinin zayıf noktalarını bildiği için Arapların hücumlarına karşı koymayı başardı. Alçakça bir hileyle de Arap ordusundaki askerî mühimmâtın büyük kısmını tahrip ettirdi. Bütün bunlarla birlikte Arap askerleri, ortaya çıkan veba ve kıtlık felâketleri nedeniyle ayrıca büyük zararlara uğramaya başladı.

Yine de direnmekten geri durmayarak İstanbul’u kuşatmaya devam edip halifeden emir gelinceye kadar kararlılık ve dayanıklılık [123] gösterdiler. Sonunda Süleyman kuşatmanın kaldırılmasını emrederek bu hareketiyle kardeşi Velîd’in vefatından doğan boşluğu doldurmaya yetecek kâbiliyette olmadığını gösterdi. Çünkü Araplar biraz daha dayansalardı İstanbul’u alacakları şüphesizdi.¹⁷

İstanbul kuşatmasındaki bu başarısızlık bir dereceye kadar Taberistan ve Kûhistan¹⁸ bölgelerinde bulunan Yezîd b. Mühelleb tarafından telâfi edildi. Hazar Denizi’nin güneybatısındaki bu bölgede hüküm süren yerel hükümdarlar uzun süredir Arapların istila kılıcına set çekmişlerdi. Süleyman nihayet Mesleme’nin talep ettiği yardımcı kuvvetleri bizzat kendi kumandasına alıp sözkonusu bölgeye hücum etmek istediye de Leo ile karşılaştığı Kınnesrin’e kadar gidebildi ve orada öldürücü bir hastalığa yakalandı.

Süleyman’ın Vefatı (Eylül 717)

Süleyman iki yıl beş ay kadar devam eden sönük bir saltanattan sonra Hicrî 99 yılı Safer ayında hayata veda etti. Kardeşi gibi o da tahtına oğlunun vâris olmasını güvence altına almıştı. Ancak erkek çocuklarının en büyüğü olan Eyyub’a daha hayattayken bu hakkı verdiyse de oğlu Eyyub kendisinden önce vefat etti. İkinci oğlu Dâvud ise Rum seferlerine katılmış olduğundan başkentten uzakta bulunuyordu ve hayatta kalıp kalmayacağı da belirsizdi. Zor bir durumda kalan Süleyman ölüm döşğinde amcasının oğlu Ömer b. Abdülaziz’i halife tayin edip Abdülmelik’in oğlu Yezîd’in de Ömer bir Abdülaziz’e halef olmasını vasiyet etti.

¹⁷ Rum tarihçiler bu konuyu tabii ki böyle ifade etmezler.

¹⁸ Eski Med ülkesi.

Ömer b. Abdülaziz Hazretlerinin Halifeliği

Ömer b. Abdülaziz ile Yezîd'in isimleri bir kâğıda yazılarak mühürlen-
dikten sonra danışmanı [124] Recâ b. Hayve'ye emanet edildi ve bütün hâne-
dan üyeleri bu yazılı vasiyete bağlı kalacaklarına dair söz verdi.

Süleyman sayısız çelişkileri olan bir yaratılışa sahipti. Sevenleriyle taraf-
tarlarına karşı ne kadar cömertse düşmanlarına karşı da tersine o kadar zalim
ve haksız davranırdı. Sükûnet ve rahata son derece tutkun olduğu halde ge-
rektiğinde hayret edilecek bir beceriklilik ve hareketlilik ortaya koyardı.

Velîd'in Araplar tarafından sevilip ilgi görmesine neden olan olay Haccâc
tarafından zindanlarda süründürülen binlerce biçareyi kurtarmasıdır. Sadece
bu hareketi kendisinin “Miftâhu'l-Hayr” (Hayrın Anahtarı) lakabıyla anılma-
sına vesile olmuştur. Velîd sözü edilen mahpusları tahliye ile iktifa etmeyip
geçimlerini de temin etmişti.

II. Ömer Dönemi (Milâdî 717)

“Halîfetü's-Sâlih” lakabıyla isimlendirilmiş olan II. Ömer Hicrî 99 yılı Sa-
fer ayında hilafet tahtına oturdu. Babası Abdülaziz, Abdülmelik'in kardeşi
olup Mısır'da valiyken ortaya koyduğu güzel yönetimi nedeniyle iyi nam ka-
zanmıştı. Annesi ise İkinci halifenin torunuydu. Sünnîler bu halifeyi Râşid ha-
lifelerin beşincisi olarak kabul ederler.

Ömer b. Abdülaziz Hazretlerinin Karakteri ve Yönetim Tarzı

Ciddî ve gerçek bir merhamet duygusu, derin ve sağlam bir adalet fikri,
yumuşaklık ve sâde bir hayat... İşte bu saygın hükümdarın sahip olduğu
ahlâkî sıfatlar ve huylar bu kelimelerle özetlenebilir. Ömer b. Abdülaziz haz-
retleri yüklendiği büyük görevlerin ağır sorumluluğu altında çok üzülür ve
ıstırap çekerdi. Bir gün eşi Fâtıma¹⁹ onu namazdan sonra ağlarken bulunca

¹⁹ Fâtıma, Abdülmelik'in kızı ve son iki halifenin kız kardeşiydi.

sebebini sordu ve şu cevabı aldı: “Ey Fâtıma, Müslümanlarla yabancıların başında idareci olduğum için açlıktan ölen fakirleri, ümitsizlik içinde çırpınan hastaları, [125] bir felâketin pençesi altında inleyen çıplak insanları, zulme uğrayan mazlumlara, hapse giren yabancıları, saygıdeğer yaşlıları ve yokluk içindeki çok çocuklu esirleri düşünüyorum. Cenâb-ı Hakk’ın kıyamet gününde onlar hakkında benden mutlaka hesap isteyeceğini ve o zaman beni kimsenin savunamayacağını düşünüp korkuyor ve ağlıyorum.”

Ömer hazretlerinin halifelige geçer geçmez ilk işi saray ahırındaki sayısız atı sattırıp parasını devlet hazinesine teslim etmek oldu. Daha sonra eşine dönüp babası, dedeleri ve kardeşlerinden kendisine kalan bütün mücevherlerin milletin hazinesine bırakılmasını rica etti ve bu talebi tereddütsüz yerine getirildi. Vefatından sonra kardeşi Yezîd mücevherleri Fâtıma’ya iade etmek istediysede yüce karakterli kocasından vatanperverlik ve insanlık dersi almış olan bu saygın kadın ona şu asil cevabı verdi: “O hayattayken gözümde hiçbir şey yoktu, vefatından sonra mı mala önem vereceğim.”

Ömer b. Abdülaziz eski ayrıcalıklar kapsamında Hristiyanlar ve Yahudilere verilen ve kendisinden önceki halifeler tarafından haksızca gasp edilmiş olan kilise ve sinagogları sahiplerine iade etti. Mervân tarafından el konulan Hz. Peygamber’e âit bir bahçeyi de Peygamber ailesine teslim etti. Onun hilafeti dönemine kadar Emevî halifeleri Hz. Ali ile ailesi hakkında saygısız hareketlerde bulunurlardı. Âdil halife bu çirkin âdeti kaldırdığı gibi eski şahsî menkıbeler yerine halkı merhamet, adalet ve hayırseverlik gibi olgunlaşma hedeflerine ulaştıracak dinî telkinlerde bulunulmasını sağladı.

Ömer b. Abdülaziz’in halifelik dönemi Emevî saltanatının en cazip ve göz yanılıcı bir devresidir. Bütün tarihçiler ittifak ile biricik hedefi milletin refah ve huzuru olan bu halifeyi överler.

İdaresi döneminde Hâricîler Arabistan ve Afrika’dan el çektikleri gibi huzuruna elçi göndererek ona biat ettiler. Fakat kendisinden sonra Yezîd’in halife olmasını kabul etmeyeceklerini söylediler.

[126] Ömer b. Abdülaziz'in bütün çalışmalarının hedefi İslâm topraklarının genişletilmesi değil, ıslah ve imar edilerek maddî ve mânevî yükselişini sağlamaktı. Bunun içindir ki İstanbul surlarını kuşatmış olan Mesleme'yi ordusuyla beraber geri çağırdı, sınırlardaki askerî harekâtları durdurdu. Diğer taraftan sanatkârlığın gelişmesine hizmet edecek birçok tedbir aldı ve valilere yönetimleri altındaki ticârî ve meslekî durumlar hakkında düzenli raporlar gönderme yükümlülüğü getirdi.

Bu halife, Yezîd b. Mühelleb'i zalim ve despot olarak görürdü. Yezîd ise onu riyâkârlıkla suçlardı. Kendisi Yezîd'den bu iftirasının neye dayandığını açıklamasını isteyip de tatmin edici bir cevap alamadığı için onu cezalandırdı. Ancak hânedanında geçerli olan âdete göre rakibini işkencelere hedef yapmak yerine Halep Kalesi'ne hapsedmekle yetindi. Yezîd ölümüne kadar orada yaşadı.

Ömer b. Abdülaziz'in Bildirisi

Halife hazretleri Kûfe valisine gönderdiği bir bildiride şikâyetlere neden olan kânunların kaldırılmasını emrediyor ve şöyle diyordu:

“Bilmelisin ki dinin en büyük sütunu adalet ve hayırseverliktir. Yönetimin altındaki halka onların takatini aşan vergiler yüklemekten sakın. Herkes gücüne göre versin. Her şeyde ve her konuda hedefin halkın refah ve huzuru olsun. İşleri her zaman yumuşaklıkla yap. Ne şekilde olursa olsun asla hediye kabul etme. Ahâliye dağıtılan mukaddes kitaplar için ücret talep etme. Seyyahlardan, evlenenlerden, süt veya deve üzerinden vergi alma.”

Oğlu Abdülmelik -ki vatan ve milletin menfaatini her şeyin üstünde tutma noktasında babasının duygularını taşırdı- on yedi yaşlarındayken bir gün babasına sitem ederek Müslümanlar arasında görülen bazı fesat şâîbelerinin ortadan kaldırılması [127] için neden daha şiddetli davranmadığını

sordu. Adaletli halife de ona şöyle cevap verdi: “Ey sevgili oğlum, senin dediğin şeyler ancak kılıçla yapılabilir. Ama kılıç ile elde edilen şeylerden hayır gelmez.”

Ömer b. Abdülaziz Milâdî 719 yılında İspanya’nın idarî olarak karışıklığa düşmesinden haberdar olur olmaz ehliyetsizliği anlaşılan Hür’ü azlederek yerine Yemânîlerden Havlan aşiretine mensup Semh b. Mâlik’i tayin etti. Yeni vali askerî ve idarî konulara hâkim biriydi. İspanya’da mali işleri ıslah ve yönetim tarzını düzene sokma göreviyle yarımadaya gittiği zaman halifenin emrine uygun olarak İspanya’da yaşayan bütün millet ve kavimler hakkında bir istatistik yaptırdı. Ayrıca bu topraklardaki şehirler, kasabalar, dağlar ile nehirler ve arazinin tarıma ne derece elverişli olduğu hakkında bilgiler içeren ikinci bir istatistik daha düzenledi. Diğer taraftan onun direktifiyle Sira-koza’da oldukça büyük bir câmi ile birçok köprü inşa ve tamir edildi.

İsyanın Durdurulması (Hicrî 96-105)

Semh, İspanya’da güvenliği temin edip huzuru sağladıktan sonra Langadok ve Provans’daki Hristiyan isyancıları yola getirmek için harekete geçti. Meydana gelen çatışmalarda isyancılar yenilerek Asturya dağlarına sığınmak zorunda kaldılar. Narbon, Agda, Bzires, Lodeve, Karkason, Nim ve Magalon adlı yedi şehri içine aldığı için Septimanya diye isimlendirilen bu bölge istila edildi. Narbon kapılarını açınca diğer şehirler de birer birer ona uydular.

Fransa’ya Giriş

Narbon deniz tarafından kolaylıkla ele geçirilebilecek bir yer olduğundan Semh bu şehirde önemli bir askerî güç bırakıp Akiten’in merkezi olan Toloz’a doğru ilerlemeye başladı. Sonunda bu şehir de kuşatıldıysa da [128] Semh’in ordusu, Narbon’un savunması için geride bırakılan taburların eksikliğinden dolayı amaca ulaşmaya yetecek bir güce sahip değildi. Semh son hücumunu yapmak üzereyken Akiten dükası Opid büyük bir ordu ile Toloz’un yardımına koştu. Araplar sayı olarak düşmana karşı onda bir oranında oldukları

halde cesaret ve doğuştan gelen yiğitliklerini sergileyerek savaş meydanına atıldılar. Komutanları da kılıcının kayışını kopararak ya galip ya da şehit olmaya kesin karar vermişti. Bu dönemdeki Arap generaller Napolyon'un yaındaki komutanlara benzetilebilir fakat onlar hiçbir zaman teslim olmazlardı.

Toloz Savaşı ve Semh'in Vefatı

Bu savaş çok dehşetli bir şekilde gerçekleşmiş zafer talihi uzun süre taraflardan hiç birine gülmemişti. Fakat sonunda bir ok tesadüfen Semh'i boynundan yaralayarak yere serince, komutanlarının hayata veda ettiğini gören Arap askerleri geri çekilmeye başladı. Ordunun kumandasını eline alan Abdurrahman, İslâm askerlerini düşmanların bile takdir edeceği bir maharet ve cesaretle Provans'dan çıkarmayı başardı.

Birçok meşhur Endülüs Arabının kaybedilmesine neden olan Toloz Savaşı Milâdî 721 yılı Mayıs ayında, yani Ömer b. Abdülaziz'in vefatından kısa süre sonra gerçekleşti.

Ömer hazretlerinin adaletli ve dürüst idaresi tabii olarak Emevîleri kızdırmıştı. Çünkü nüfuz ve iktidarın yavaş yavaş ellerinden kaçtığını görüyorlardı. Ömer b. Abdülaziz onları açıkça memurluk hakkından mahrum bırakmıştı. [129] Bu durum, Emevîlerin düşmanlarından kurtulmak için öteden beri uyguladıkları bir tedbire yine başvurmalarını gerektirdi.

Receb 101 / Kanûn-ı Sâni 702

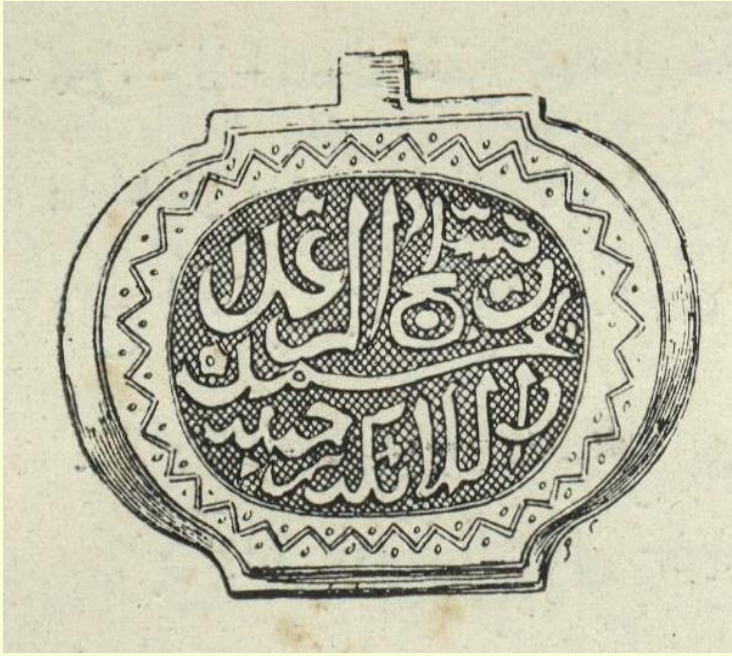
Halife hazretleri Humus yakınlarında bulunan Deyrsiman adlı yerde hizmetindeki bir köle vasıtasıyla zehirletildi.

II. Yezîd'in Hilafete Geçmesi

Süleyman'ın onayıyla Abdülmelik'in üçüncü oğlu Yezîd, II. Yezîd olarak Ömer b. Abdülaziz'den boşalan hilafet tahtına oturdu.

Yezîd, Haccâc'ın bir yeğeniyle evliydi ve eskiden beri Mudârîlere taraftı. Ömer b. Abdülaziz hazretleri kendi idaresi döneminde Himyerîlerle Mudârîler arasında bir denge sağlamayı başarmıştı. Yezîd'in devrinde ise Himyerîler Mudârîlerin intikam pençesi altında ezilerek bitip tükendiler. Bunun sebebi de Süleyman'ın halifeliliği sırasında Yezîd b. Mühelleb tarafından Haccâc'ın sülâlesine yapılan haksız muamelelerdi. İbni Mühelleb nefret ettiği o sülâlenin servetini gasbt etti. Hatta Haccâc'ın yeğeni II. Yezîd'in eşi bile bu muameleye maruz kaldı. Yezîd ise ileride iktidar makamına geçer geçmez Yezîd b. Mühelleb'i bu hareketinden dolayı parçalatacağına yemin etmişti.

Yezîd, Ömer b. Abdülaziz hazretlerinin tehlikeli bir şekilde yatağa düştüğünü haber alınca yakında Emevîlerin gazabına uğrayacağını anlayarak zindandan [130] kaçtı ve Irak'a ulaşınca kardeşleriyle beraber isyan bayrağını kaldırdı.

Üzerinde yazılar bulunan eski Arap mücevherlerinden cam bir süs eşyası

Yezîd b. Mühelleb'in İsyanı

Basra'da bulunan İmam Hasan hazretleri ahâliye isyana katılmamaları için nasihatlerde bulundu ancak Iraklılar cesaret ve ihtişamıyla gönülerini kazanmış olan Yezîd b. Mühelleb ile kardeşlerinin yardımına koşup onlara bağlılık yemini ettiler.

Emevî halifesi, komutanlarından Mesleme ile Abbas b. Velîd'i büyük bir askerî kuvvetle isyancıların ortadan kaldırılması için gönderdi. İki ordu Fırat Nehri'nin sağ sahilinde bulunan Akra vadisinde buluştular. Meydana gelen çarpışmada Yezîd bozguna uğradı. Taraftarlarından birçoğu da ordugâhı terk ederek yemininden döndü. Yezîd ile kardeşi savaşta öldürüldü. Diğer kardeşleri ise Kirman'a kaçmayı başardıysa da orada gerçekleşen ikinci bir savaşta bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da Türk hakanına sığındı.

Bir aralık Emevî tahtını tehdit edecek kadar büyümüş olan Yezîd'in isyanı bu şekilde durduruldu fakat üzücü sonuçları bir süre daha devam etti.

Aslında Yezîd'in mensup olduğu Yemânîlerin bir kolu olan Ezdîlerin Irak ve Kirman'da öldürülüp imha edilmesi bütün Arapları heyecanlandırdı. Bunun sonucu olarak Afrika'da, Doğu'da ve İspanya'da Himyerîlerle Mudârîler arasında büyük bir mücadele görülmeye başladı. İslâm düşmanları tabii olarak bu fırsatı kaçırmadı ve bundan her açıdan yararlanmaya başladı. Liyakatsiz halife ve emirleri tarafından tayin edilen valiler iç savaşın şiddetlenmesinden başka hiçbir işe yaramıyorlardı.

Azerbaycan'a sevk edilen bir ordu Kafkasya'da bulunan Hazarlar ve Kıpçaklar tarafından çok acı verici bir şekilde imha edilip ortadan kaldırıldı. Yeni valilerin kötü yönetimlerinin sonucu [131] olarak Mâverâünnehir'in hemen her tarafında kesintisiz isyan ve karışıklıklar hüküm sürmekteydi ki burarlarda sükûnetin sağlanması için de oldukça fazla can kaybı verilmekteydi. Yalnız Küçük Asya'da Rumlara karşı Araplar yine galip gelmeyi başarmışlardı. Afrika vilayetine tayin olunan Haccâc'a bağlı bir emîr Iraklıların

Haccâc'dan gördükleri şiddeti aynen Berberîlere uyguladığından bu aşiretler de isyana kalkıştı. Kısa zaman içinde genişleyip büyüyen bu karışıklığın ortadan kaldırılması için Yezîd ile haleflerinin devlet gelirlerinin büyük bir kısmını harcaması gerekecekti.

Ömer'in hilafeti zamanında İspanya'da aşiret anlaşmazlıklarından bir eser görülmemişken eski nesep kavgaları yeniden görülmeye başladı. Her şehir savaş hâlinde olup kendi kanını kendisi emer durumdaydı.

I. Velîd zamanında Haccâc'ın kardeşi tarafından Yemenlilerden toplanan ağır vergiler II. Ömer döneminde lağvedilmişken tekrar uygulamaya konuldu ve Yemen ahâlisi sefâletin en aşağı durumuna itildi. Ömer b. Abdülaziz'in yaptığı düzenlemelerin hepsi yok sayıldı. Ömer'in hilafeti sırasında sükûnet içinde yaşamış olan Hâricîler ise yeniden saldırılara başladı. Zalim ve gaddar bildikleri emirlerden intikamlarını aldılar. İslâm Devleti bu kargaşa içindeyken Yezîd tam bir kayıtsızlık içinde Sellâme ve Habbâbe isminde iki kadınla aşk sarhoşluğu yaşıyordu. Habbâbe'nin ölümü Yediz'i o kadar üzdü ki bu aşırı keder nedeniyle bir iki gün sonra kendisi de öldü.

II. Yezîd'in Vefatı (Hicrî 105/Milâdî 724):

Tarihçiler bu hükümdar hakkında takdire değer yalnızca bir olayı anlatır. Buna göre Medine'de vali olan Haccâc karakterinde biri Hz. Hüseyin'in kızı [132] Hz. Fâtıma'yı kendisiyle evlenmeye zorladı. Hz. Fâtıma ise bu teklifi reddederek ailesinin yetim çocuklarına bakmak için evlenmeyi düşünmediği cevabını verince bu valinin vahşi zulümlerine hedef oldu. Hz. Fâtıma'nın Yezîd'den yardım istemesi üzerine halife valiyi azledip şiddetli bir şekilde cezalandırdı.

Abbasîlerin Ortaya Çıkışı:

II. Yezîd'in hilafeti zamanında doğudaki şehirlerde Abbas'ın torunları lehinde propagandalar yapılmaya başlamıştı. Propagandacılar tüccâr kimliğiyle Horasa'a girerek Abbbâsî hanedanının reisi olan Muhammed hakkında

olumlu telkinlerde bulunuyorlardı. Durumdan haberdar olan Emevî valisi Said²⁰ bunların hepsini huzuruna getirterek sorguladıysa da ahâlinin zekîce cevaplarla verdikleri güvence onların serbest bırakılmalarına neden oldu.

Said'den sonra gelen valiler onun kadar kandırılmadı. Abbasî komitacıları her an ölüm tehlikesiyle karşı karşıya oldukları halde hiçbir zaman yaptıkları işi terk etmiyorlardı. Yakalananlar en acımasız işkencelere tabi tutulmasına ve önlerine çekilen onca engele rağmen gerek sayıca ve gerekse nitelik olarak git gide önem kazandılar. Kısa zaman içinde hilafet hakkını Emevî hanedanından almak amacıyla İran'da büyük bir gizli güç oluştu.

Bu arada birçok başka sebep de bu gizli düşmanın gücünü artırmasına hizmet etti. Emevîler bir taraftan iç savaşlarla oldukça sarsılmışken diğer taraftan Ömer b. Abdülaziz hazretlerinin adaletli idaresi Haccâc'ın vahşice zulümlerini kalplerden silmeye yetmedi.

Yezid'in adaşı olan isyancı başına yaptığı hayvanca muamele ise Yemânîleri heyecanlandırıp tahrik etti. Her yerde Yezid'in kötü idaresinden bahsediliyor [133] ve Muhammed ailesinin gasp edilmiş hakkının iade edilmesi isteniyordu. Bu düşüncenin gerçekleştirilmesi için herkes imamların bir işaretini bekliyor gibiydi. Fakat imamlar her nedense dünyayla ilgilerini kesmiş ve görünmez olmuşlardı. İşte durum böyleyken Abbasîler ortaya çıkarak hak iddiasına başladılar.

Abbasîler

Abbasîler Hz. Peygamber'in amcası olan Hz. Abbas'ın torunlarıdır. Bu zat Hicrî 32 yılında vefat ettiğinde Abdullah, Fazl, Ubeydullah ve Kaysan ismindeki dört oğlu hayattaydı.

²⁰ Bu kişi İranlı bir kadın gibi giyinirdi.

İbni Abbas diye isimlendirilen Abdullah Hicret'ten üç yıl önce Mekke-i Mükerreme'de doğdu. Dört kardeş Cemel Vakası'nda savaştılar. Sıffîn Savaşı'nda da İbni Abbas Hz. Ali'nin süvâriilerine kumanda etti. Hazret-i Ali hakem tayini meselesinde zor durumda kalınca Peygamber ailesine vekil olarak İbni Abbas'ı tayin etmek istedi.

İbni Abbas Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden duyduğu büyük kederle Hicrî 67 yılında yetmiş yaşındayken Tâif'te vefat etti.

Hiz. Ali'den dolayı Ali olarak isimlendirdiği oğlu, Hz. Fâtıma'nın çocuklarına canını siper edercesine hizmet eden babasını bir gölge gibi takip etti. O da Hicrî 117 yılında vefat ettiğinde ailesinin başına oğlu Muhammed geçti. Muhammed çok zeki ve makam tutkunu bir kişi olup hanedanın diğer üyelerinden önce hilafet makamına geçme hayâline kapılmıştı.

Ailesinin hilafet ve imâmet hakkını şöyle açıklıyordu: Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid olması üzerine imâmet Ali Zeynelâbidin'e değil Muhammed el-Hanefî'ye geçti. İmam Muhammed el-Hanefî'nin vefat etmesiyle de hilafet hakkı oğlu Ebu Hâşim'e ve ondan sonra da kendi vasiyetiyle Muhammed b. Ali b. Abdullah'a geçti. Bir çokları bu görüşü kabul ettiği gibi propagandacılar da halkı hilafet hakkının Muhammed b. Ali'ye verilmesi gerektiğine [134] inandırmaya çalıştı. Fâtımîler de bu konuda Muhammed'e yardım eli uzattı.

Muhammed b. Ali b. Abdullah Hicrî 125 yılında vefat etti. Vefatından önce oğulları olan İbrahim, Abdullah Ebü'l-Abbas es-Seffâh ve Abdullah Ebu Câfer el-Mansûr'u sırayla halife tayin etti. Onun zamanında gerçekleştirilen propagandalar vefatından sonra da aynı hızla devam etmiştir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devâmı-

Hicrî 105-125 / Milâdî 724-744

Hişâm'ın Halifeliği, İslâm Devleti'nin Endişe Verici Hâli, Hişâm'ın Ahlâkı, Doğu'daki Bazı Olaylar, Kürdistan, Afrika, Hâricîlerle Berberîlerin İsyânı, Gazvetü'l-Eşrâf, Hanzala, Berberîlerin Mağlubiyeti, İspanya, İç Karışıklıklar, Valilerin Sık Sık Değiştirilmesi, Abdurrahman el-Gâfikî, Tayini, Kuzey Fransa'nın Fethi, Tur Savaşı, Ruhbanların Yalanları, Fransa'nın Yeniden Alınması, Avinyon'un Ele Geçirilmesi, Ukbe'nin Zaferi ve Vefatı, İç Çekişmeler, Arapların Fransa'da Güç Kaybı, Hâlid'in Azledilmesi, Zeyd'in Irak'ta İsyân Etmesi, Vefatı, Abbasî Propagandası, Ebu Müslim'in Ortaya Çıkışı, Hişâm'ın Vefatı

II. Yezîd'in vefatı üzerine kardeşi Hişâm iç savaşlarla sarsılmış olan, iç ve dış karışıklıklarla boğuşan bir devletin başına geçti.²¹ [136] Türkmenlerle Hazarlar kuzeyde saldırılarda bulunurken, Hâricîler memnuniyetsiz tavırlarla

²¹ Yezid hilafet makamına geçtikten kısa zaman sonra oğlu Velid'in yaşının küçük olması nedeniyle kardeşi Hişâm'ı kendisine halef tâyin etmişti. Hişâm'ın vefatında ise Velid onun yerine geçecekti. Fakat Velid babası henüz hayattayken olgunluk yaşına ulaştığından Yezid onu ikna

itaatsizlik yapıyor, Abbasî taraftarları ise doğuda Emevî nüfuzunun kurulması ve hükmetmesine engele olmaya çalışıyordu.

Gerek bu iç çekişmelerde ve gerekse halifenin vehimli yönetim anlayışı uğrunda milletin en değerli kanı boşa aktı. Son halifelerin valilerine olan aşırı güvenleri ehliyet ve liyakatten mahrum bazı yöneticilerin vilayetleri kararsız bir duruma sokmalarına neden olmuştu. Karanlık bir ufukta parlayan bir iki yıldız gibi ötede beride görünen birkaç çehre ayrı tutulursa memurlar sınıfında eskiden görülen yiğitlik ve din kuvveti, makam çekişmeleri arasında silinip gitmişti. Ülkeyi bu buhran döneminden kurtaracak mükemmel bir yol göstericiye ihtiyaç vardı. Hişâm ise mevcut problemlerle savaşacak bir güce sahip değildi.

Hişâm'ın selefinden daha iyi bir halife olduğuna şüphe yoktur. Onun zamanında saltanat sarayının fesatla kirlenmiş ortamı temizlendi. Ülke eski idarenin hantallık ve tembellik yükünden kurtuldu. Toplum parazit varlıklardan arındırıldı. Fakat Hişâm bu tedbirleri almakla kalmadı. Hareketlerindeki ciddiyet git gide kararsızlık ve çekingenliğe, karakterindeki kanaatkârlık da cimrilik ve tamahkârlığa dönüştü ve bu hisler onun yufka yürekliliğiyle birleşerek kötü sonuçlar doğurdu.

Duygu ve düşünce olarak her şeyde bir kusur bulucu ve karakter olarak şüpheli birisi olduğundan hiç kimseye güvenemiyor, aleyhindeki komplo ve düşmanlıkları casusluk ve entrikalarla engellemek istiyordu. Yalan rivayetlere güvendiği için ülkeye en büyük hizmeti yapanları çok kere en küçük bir şüpheye feda ediyordu. Bunun sonucu olarak da valilerin kesintisiz biçimde değiştirilmesi ağır bedeller ödenmesine neden oldu.

ederek hilafet hakkını oğlundan aldırması olanlara lânet okumuştur. Mesûdî'ye göre Hişâm dokuz yıl dokuz ay ve dokuz gün saltanat sürmüştür.

Hâlid'in Irak valiliği

Hişâm zamanında görevini oldukça uzun bir zaman devam ettirmiş olan sayılı kişilerden biri Irak valisi Hâlid'dir. Kendisi Hişâm'ın halifelik makamına oturmasından Hicrî 120 yılına kadar valilik yapmıştır.

[137] Himyerîlere mensup olan Hâlid kendi yönetimi sırasında Mudârîlerle Himyerîler arasındaki düşmanlığın ortaya çıkmasına engel oldu. Hristiyanlarla Yahudilere karşı davranışı ise adaletli ve özgürlükçüydü. Kilselerini ve sinagoglarını tamir ettirdiği gibi ibâdethânelere yardımda bulundu ve gerektiğinde borç da verdi. Bu insani hareketleri onu mutaassıp inanç sahiplerinin hedefi hâline getirdi ancak halifenin ilgisi ve güveni düşmanlarına karşı onu koruyucu bir siper oldu. Hâlid on beş yıl devam eden benzersiz ve dürüst yönetiminden sonra azledildi.

Kuzeyde İsyanlar

Hişâm'ın halifelik tahtına oturmasının ardından Horasan'da Mudârîlerle Himyerîler arasında büyük bir savaş gerçekleşti ve sükûnet oldukça zor bir şekilde sağlanabildi. Bu savaşı aşiretlerinin isyanı takip etti. O civarda görev yapan bir valinin, halktan aldığı bir vergiyi İslâm dinini kabul ettikleri takdirde lağvedeceğini açıklaması üzerine halkın büyük kısmı Müslüman oldu. Ancak vali daha sonra sözünden dönerek söz konusu vergiyi yeniden almaya başlayınca isyan çıktı.

Valinin bu kararsız tutumunun yanlış olduğunu söyleyen Hâris ismindeki kişinin yönetiminde bir çok Arap muhâcir de isyancılara katıldı. Türkmen aşiretleri de onlara yardımlarını esirgemediler.

İsyanın durdurulması için uzun süre uğraşıldı ancak harcanan emekler olumlu bir sonuç doğurmadı. Nihayet Irak genel valisi Hâlid kardeşi Esed'i isyancılara hadlerini bildirmek için bölgeye gönderdi.

İsyancılar da Fergana’dan çekilerek Türkmen aşiretlerine sığınmak zorunda kaldılar.

Esed’in Huttal’ı Ele Geçirmesi (Hicrî 119)

Esed iç çatışmalardan hiçbir zaman uzak durmamış olan Türkmenlere de [138] hücum etti. Türkmen aşiretlerinin karargâhı olan Huttal’a kadar ilerlediyse de düşmanın öncü kollarını ortadan kaldırıp birçok savaş ganimeti elde ettikten sonra kışın yaklaşmakta olmasını dikkate alarak Belh şehrine dönmeye mecbur oldu.

Esed’in askerleri kışı Belh’te geçirdikten sonra dağlararak evlerine çekildi. Türkmenler bu fırsattan yararlanıp yeniden Mâverâünnehir’e saldırarak insanları öldürmeye ve yağmaya başladı. Ancak vali dağ başlarında fenerler yaktırıp askerlerini yeniden toplamayı başardı ve Türkmenleri büyük bir bozguna uğrattı.

Türkmen Hâkanının Öldürülmesi

Yalnızca hakanları kaçmayı başardı ancak o da çok geçmeden Türkmen reislerinden biri tarafından öldürüldü. Hişâm’a galibiyet haberi müjdelence önce buna inanmadı. Fakat İslâm dininin en büyük düşmanlarından birinin öldürüldüğü haberi defalarca teyit edilince Şam sevince boğuldu.

Nasr b. Seyyâr’ın Horasan valiliği

Esed, kardeşi Hâlid’in Hicrî 120 yılında azlinden bir süre önce vefat etmiş olduğundan yerine Nasr b. Seyyâr Horasan valisi tayin edildi.

Hicrî 130 yılına kadar görev yapan Nasr ölçülü hareket eden bir kişiydi ve en büyük emeli idaresi altındaki ahalinin refahını artırmaktı.

Türkmenlere sığınmış olan aşiretlerine memleketlerine dönmeleri teklif edildi. Adı geçen aşiretler bu teklifi iki şartla kabul edeceklerdi: Birinci şarta göre hiç kimse din değiştirmedeği için zulme uğramayacak, ikinci olarak da

İslâm dininden dönmek bir cinayet gibi görülmeyecekti. Bu şartları kabul edilince asıl vatanlarına döndüler.

[139] Kuzey İran ve Kürdistan:

Kuzey ülkelerinde bahsi geçen olaylar cereyan ederken Kuzey İran ve Kürdistan tarafları Kafkasya’da yaşayan bazı aşiretlerin saldırılarına hedef ol-maktaydı. Bu tarihlerde Azerbaycan Kürdistanı (el-Cezîre) vilayeti Hişâm’ın kardeşi Mesleme’nin idaresi altında bulunuyordu.

Milâdî 727

Azerbaycan Hicrî 108 yılında Türkler tarafından büyük ölçüde istila edil-mişse de istilacılar kolaylıkla İslâm topraklarından çıkarılmışlardı.

Hazarların İstilâsı, Kürdistan valisi Cerrâh’ın Vefatı

Bu Türk aşiretlerinin İran’a kolaylıkla girmiş olmaları diğer aşiretleri de cesaretlendirdiğinden dört yıl sonra Hazarlara mensup oldukça büyük bir Türk ordusu Kürdistan’ı istila etti. Savaş sırasında Kürdistan valisi Cerrâh’ın etrafı kuşatılarak Erdebil yakınlarında öldürüldüğünden istilacı aşiretler Musul’a kadar İslâm topraklarını ele geçirmeyi başardı.

Said el-Cerşî’nin Gâlibiyeti

Fakat Musul’da büyük bir gönüllü ordusuyla beklemekte olan Said el-Cerşî ile savaşa tutuştukları zaman müthiş bir yenilgiye uğradılar. Böylece cesaretleri kırılan Hazar aşiretleri kuzeye doğru kaçarak daha önce ele geçirdikleri esirleri ve ganimetleri de arkalarında bırakmaya mecbur oldular. Ele geçirilen ganimetler asıl sahiplerine iade edildi.

Mesleme’nin Kürdistan Vilayetine Yeniden Tayini

Hişâm ayırıcı özelliği olan huysuzluğunun gereği olarak Said’i azledip yerine Mesleme’ye tekrar vali tayin etti. Bir yıl sonra Mesleme de azledildi ve

yerine Mervân'ın torunu olan [140] Mervân b. Muhammed²² geçti. Mervân vali olur olmaz Hazarları kendi ülkelerinde mağlup ettiği. Gürcistan'ı da ele geçirip Lezgiler gibi dağda yaşayan bazı kabileleri itaat altına aldı.

Güney Afrika

Bu sıralarda Güney Afrika'da da güvenlik bozulmuş durumdaydı. Irak'ta Hâricîler defalarca isyan etmiş ve büyük zorluklar sonucunda sükûnet sağlanabilmişti.

Afrika ve İspanya

Afrika ile İspanya bu zaman zarfında güvenlik içindeydi ve sınırları da biraz genişledi. Aslında Hicrî 116 yılında Sardunya Arapların idaresi altına geçmiş ve 122'de Sicilya istila edilmişti. Sirakozu küçük bir direnmeden sonra itaat kapılarını açmıştı. Hatta Fransa'nın bile bazı güney kesimleri İslâm topraklarına eklenmişti. Batı tarafında Hişâm'ın talihi çok bahtiyar olarak tecelli ediyordu. Fakat bu zaferlerden bir yıl sonra bütün Kuzey Afrika'da Berberîlerle Hâricîler kanlı bir isyan ilân ettiler.

Hâricîlerle Berberîlerin İsyânı

Aynı dönemde Fas'ta Safrâ adlı yeni bir mutaassıp grup ortaya çıkıp hayvanca bir şiddet ve vahşetle zulümler yapmaya başladı. Emevî idaresine tâbi olan herkes onlara göre imansızdı. Tanca'da Afrika genel valisine vekâlet eden oğlu, Müslümanları ağır vergilere tâbi tuttuğundan bu âsiler büsbütün öfkelenip Berberîlerle de ittifak ederek vilayeti yağmalayıp valiyi öldürdüler.

Tanca'yı ele geçirdikten sonra Kayrevan'a da yöneldiklerinden o sırada Sicilya'yı ele geçirmekle meşgul olan vali Habib b. Ubeyde artık Afrika'ya dönerek isyanı bastırma gereği duydu.

²² İleride hilâfet makamına da geçecektir.

[141] Milâdî 724-744

Gazvetü'l-Eşrâf

Kayrevan'a ulaşmaya hazırlanan Berberîler yolda karşılarına çok az sayıdaki askerî bir güçle çıkan Sicilya komutanının oğlu ile savaşa giriştiler. Araplar birçok örneği daha önce geçtiği gibi sayıca düşmanlarından daha az olmalarını yine dikkate almadan fitrî cesaret ve yiğitliklerine dayanarak hücumda geçmekte şüphe etmediler. Ne yazık ki bu defa kahramanca savaşmaları sayıca azlıklarını telâfi etmeye yetmedi. Arap emirleri her zaman olduğu gibi kılıçlarının kayışlarını kopararak bizzat hücumda katılmışlardı ancak Berberîler Arapları kuşatıp hepsini kılıçtan geçirdiler. Bu savaşa Gazvetü'l-Eşrâf adı verilmiştir.

İbni Habîb'in bu yenilgisi Kuzey Afrika'nın da baştanbaşa kargaşa içinde kalmasına neden oldu. İspanya da aynı felâketten payını aldı. Ahâlî isyan ederek Hişâm tarafından azledilen²³ bir valiyi yeniden idarenin başına geçirdi. Ordu da isyancılara yardımcı olmaktaydı.

Hişâm bu felâket haberini alınca âsilerle yardımcıları olan askerlerden intikam almak için yemin etti.

Fas'taki karışıklıkların tek sebebi genel valinin oğlunun yönetimdeki beceriksizliği olduğundan kendisi azledilerek yerine Gülsûm isminde güçlü bir emîr gönderildi. Fakat meydana gelen bir savaşta bu emire bağlı iki komutan arasındaki anlaşmazlıktan dolayı Araplar yine yenilgiye uğradı.

Şam ordusunun bir kısmı İspanya'ya girdi. Diğer kısmı Kayrevan'a döndü. Anacak bir süre sonra Ukkâşe²⁴ isminde birinin kumandası altında toplanmış olan Berberîlerle mutaassıplar tarafından kuşatıldı. Kuşatmaya

²³ 145. sayfaya bakınız.

²⁴ Bu kişi Hâricilerdendi.

rağmen isyancıların hücumları defalarca püskürtüldü ve sonunda Ukkâşe çöllere doğru kaçtı.

[142] Hicrî 124

Hanzala'nın Afrika valiliği

Bu olaydan sonra Hişâm Kelb aşiretine mensup olan Hanzala'yı Afrika'ya genel vali olarak tayin etti. Hanzala'nın ilk teşebbüsü Kayrevan'ın askerî olarak takviye edilmesi ve savunmasında bulunanların gayretini canlandırmak oldu. Ne yazık ki Berberîler vakit kaybetmeksizin Hanzala'nın gelişinden bir süre sonra üç yüz bini aşkın bir ordu ile Kervan'a hücum etti.

Hanzala eski Arap kahramanlarına mahsus bir cesaret ve metanete sâhipti. Hz. Ömer zamanındaki gibi dinî bir şevk ve gayretle kalp yumuşaklığını birleştirerek şehirdeki büyük câminin yakınında halka konuşmalar yaptı. Berberîler ve Müslümanlar arasında meydana gelecek savaşın bir ölüm kalım meselesi olduğunu, Berberîlerin galip olmasının kadın erkek, çocuk ihtiyar, bütün şehir halkının öldürülüp imha edilmesi anlamına geleceğini söyledi. Arapların Kayrevan'da geçirdikleri bu kaygılı gün İslâm tarihinin en buhranlı zamanlarından biridir. Düşmanın öncü birlikleri surlar dışında azgın hayvanlar gibi haykırıyor, savunma durumundaki Müslüman askerler ise siperlerinde konumlanmış olarak heyecan içinde savaşı bekliyorlardı.

Yerlilerden birçoğu da Hanzala'nın yardım talebine karşılık gönüllü asker olarak kaydedilmişti. Tehlikeye ve silah kullanmaya alışık olan Arap kadınları savaş meydanlarında defalarca kocaları ve kardeşlerine yardım elini uzatmışlardı. Bu nedenle Hanzala şehrin savunması ve korunmasıyla görevli kadınlardan oluşan yedek bir kuvvet hazırlayarak hücum hazırlığı yaptı. Bütün bir gece boyunca gerek Hanzala ve gerek komutanları silah dağıtımı ve ertesi günkü savaş için emirler vermekle meşgul oldu.

Ertesi günü sabah namazı kılındıktan sonra öncü kuvvetler kayışlarını kopararak çılgın bir şekilde Berberîlerin üzerine atıldı. Güneşin doğuşundan

batımına kadar devam eden korkunç bir savaş sonunda Berberîler darmadağın olup kaçtı. Müslümanlar askerler onları takibe aldı ve düşmanı güçsüz bırakıp âciz bir duruma düşürünceye kadar geri [143] dönmediler. Bu savaşta reisleri de dahil 80000’i aşkın Berberînin yere serildiği rivâyet edilir. Arapların kayıpları da çok büyük olmakla birlikte şüphesiz bu kadar olmamıştı.

Bir gün önce endişeli bir şekilde çırpınan İslâm askerlerinin bu kadar şanlı bir galibiyet elde etmeleri büyük bir şükran gerektirdiğinden Kayrevan’ın bütün câmi ve mescitlerinde şükür duâları okundu.

Hanzala bu zaferle güvenliği kolaylıkla sağlamayı başarıp bütün fitne ve karışıklık tohumlarını ortadan kaldırdı ve görevinin sona ermesine kadar Afrika’yı yeniden ıslah ve imar etti.

Endülüs veya İspanya

Bu tarihlerde İspanya yarımadasıyla Gaskonya, Lanfedok ve kısmen Savva’yı içine alan büyük Endülüs ülkesi doğrudan doğruya Emevî halifesinin idaresi altında bulunuyordu.

Başka zaman ve mekânlarda olduğu gibi bu ülkede yaşayanların büyük bir kısmı da hâkim ve fâtih millet olan Arapların âdet ve kültürlerini kabul ettiler. Fakat aradaki fizikî uzaklık İspanya’nın merkeze olan irtibatını yavaş yavaş kesiyordu. Şimdiki Hindistan’da olduğu gibi İspanya, İfrîkiyye Eyâleti’nin bir parçası kabul ediliyor ve Kayrevan’da oturan genel vali halifenin görüşüne başvurmaksızın Endülüs’e vali tayin edebiliyordu. Diğer taraftan yarımadadaki kamu yararı, aile veya aşiret bağlarına feda ediliyor, valilerin sık sık azledilmeleri de isyanların çıkmasına neden oluyordu.

Semh’in Toloz’da öldürülmesi üzerine Abdurrahman el-Gâfikî ordu tarafından vali seçildi. Ancak o da bir iki ay kadar görev yapabildi ve Afrika genel valisi tarafından tayin edilen Anbese’nin gelmesi üzerine görevinden çekilmek zorunda kaldı.

Abdurrahman el-Gâfîkî büyük bir cesaret ve kavrayışa sahip, hareketlerinde namuslu, verdiği hükümlerde âdil ve tarafsız bir zat olduğundan yeni valinin gelişine kadar devam [144] eden yönetiminde yarımada da yaşayan çeşitli ve birbirinden farklı grupları denetim ve gözetim altında tutmayı başarmıştı.

Anbese'nin valiliği (Ağustos 721)

Hişâm'ın hilâfet tahtına oturmasından bir süre sonra Anbese Fransa'ya bir sefer düzenleyerek Karkason ve Nim gibi bazı şehirleri ve önemli yerleri ele geçirip komşu Gotlarla bir savunma ve saldırı anlaşması yapmayı başardı. Tarihçilerden biri şöyle der: “Anbese'nin başarıları gücünden çok basiret ve güzel idaresinin sonucudur. Ahâlinin birbirine ısınarak birleşmesi Arapların topraklarını Fransa'nın güney taraflarına kadar genişletmesine sebep olmuştur.”

*İspanya'da Araplar arasında geçerli
sikke örnekleri*

*Afrika'da Sete şehrinde bulunmuş
Arap sikke örnekleri*

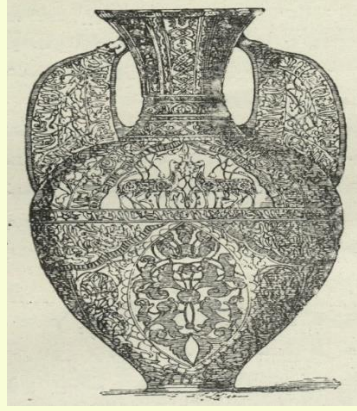
Fransa şehirlerinde ele geçirilen esirler Barselona'ya gönderilerek nazik ve saygılı bir muameleye tâbi tutuldu. Bu esirler ilerleyen zamanlarda İspanya halkıyla Araplar arasında kaynaşma bağları kurma görevi üstlendiler. Bu arada ne yazı ki Anbese Pirene geçitlerinin birinde âsilerin pususuna düşerek vefat etti.

Anbese'nin Vefatı

Bu valinin vefatı yarımada yeniden karışıklıklar çıkmasına neden oldu. Fransa'daki askerî harekâtlardan vazgeçildi ve ordu Anbese'nin komutanlarından birinin kumandası altında süratle İspanya'ya döndü.

Hicrî Şâban 107 / Milâdî 726

Anbese'nin vefatından Abdurrahman'ın vali olmasına kadar geçen beş yıl zarfında yarımada beş vali tayin edildi ve bunlardan bazıları birer ikişer ay görev yaptıktan sonra azledildi. Bu değişikliklerin sonucu olarak devlet idaresi çok karışıyor ve dolayısıyla [145] eşkıya başı olan Pelayo'nun emrindeki âsiler ise git gide güç kazanıyordu. Hicrî 111 yılında İspanya'ya gönderilen Haysem yönetiminde âsiler yine ortadan kaldırıldı. Fransa seferlerine devam edildi ve Lion, Maton ve Şalon şehirleri ele geçirildi. Bon ve Oton gibi şehirler de daha önce itaat altına alınmıştı. Fakat bu zaferler yine hiçbir ciddî sonuç vermedi. Aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü ile meşgul olan Araplar bütün bu şehirleri güzelce korumayı başaramadı. Araplar arasında bulunan çok sayıdaki Berberî nüfus da aşırı davranışları ile Septimanya'da yaşayanları yavaş yavaş sıkıntıya sokmaktaydı.

El-Hamra Sarayı içinde bulunmuş olan Arap işi bir vazo.

Bu vazo günümüzde el-Hamra Müzesi'nde korunmaktadır.

Abdurrahman el-Gâfikî'nin Tayini

Haysem'in vefatı üzerine İspanya valiliğine Abdurrahman el-Gâfikî tayin olundu. Şüphesiz yeni vali Emevî saltanatı döneminde İspanya'da bulunan Arap valilerin en muktediri ve hamiyetlisiydi. Kendisi aynı zamanda hem siyasi yönetime hem de askerî işlere vâkıf bir kişiydi.

Abdurrahman'nın Ayırıcı Özellikleri ve Yönetim Tarzı

Abdurrahman Himyerîler Mudârilere üzerinde çok büyük bir nüfuza sâhipti. Yüksek karakterli, yumuşak huylu ve adalet sever oluşu kendisini hem askere hem de halka sevdirdi.

Vali tayin edilir edilmez ülkeyi baştanbaşa gezerek yarımada halkının durumunu incelemekle meşgul oldu ve sağda solda ortaya [146] çıkan şikâyetlere son verdi. Onun yönetiminde haramdan uzak durmayan ve doğruluktan sapan yöneticiler azledilerek yerlerine daha âdil ve namuslu memurlar tayin edildi. Onun döneminde halkı oluşturan farklı gruplara eşit davranıldı ve aralarındaki ırk ve soy farkı gözetilmedi. Hristiyanlardan haksız şekilde gasp edilmiş olan kiliseler sahiplerine iade edildi. Mâli yönetim büyük bir dikkat

ve özenle düzene sokulup ıslah edildi. Genel güvenliği bozanlar şiddetli bir biçimde cezalandırıldı.

İdârî alanda gerçekleştirilen bu düzenlemeler kuzey sınırlarını Abdurrahman'ın dikkatinden kaçırmadı ve bir taraftan Toloz'da Arapların yaşadığı mağlubiyetin intikamını alma, diğer taraftan Târik ile Musa'nın şanlı zaferlerini devam ettirme arzusuyla kuzeye doğru büyük bir sefer yapmaya karar verdi. Bu çerçevede dinî teşviklerle kısa zaman içinde çok sayıda gönüllü toplamayı başardı.

Monoza'nın İsyanı

Pirene'nin ötesinde bulunan Serdanya vilayetinin valisi olan Osman b. Ebî Nezh -Hristiyanlar kendisini Monoza ismiyle anardı- Akiten dükası Oviyd'in güzel kızı Lampaji ile evlenerek babasıyla bir savunma ve saldırı ittifakı yaptı. Abdurrahman'ın askerî harekâtlar yapmaya kalkıştığını haber alınca kayınpederiyle birlikte isyan bayrağını kaldırdı.

Abdurrahman büyük bir hızla önemli bir askerî gücü Osman b. Ebî Nezh ile hanımının bulunduğu el-Bâb'a sevk ederek âsileri darmadağın edip ortadan kaldırdı. İsyancıların başı dağlara doğru kaçtı ancak daha sonra kolaylıkla yakalanıp öldürüldü. Eşi ise gerekli saygı gösterilerek Şam'a gönderildi. Kendisi daha sonra bu şehirde Hişâm'ın bir oğluyla evlenmiştir.

Osman b. Ebî Nezh'in yenilgisi ve ölümü müttefikleri olan Hristiyanları korku ve endişeye sevk ettiğinden Abdurrahman el-Gâfikî kuzey [147] hakkındaki planlarına oldukça uygun bir ortam buldu ve ilerlemeye başladı.

Kuzey Fransa'nın İstilas

Arapların emiri Aragon ve Navar yoluyla Milâdî 732 yılı baharında Fransa'ya girdi.

Arel şehri bu tarihlere kadar İslâm Devleti’ne cizye verirken Osman İbni Ebî Nezh’in ölümünden sonra cizye vermemeye başladığı için Abdurrahman ilk önce bu şehre hücum etti.

Arel’in Ele Geçirilmesi ve Bordu’nun İtaat Altına Alınması

Ron Nehri kenarında gerçekleşen korkunç ve kanlı bir savaş sonucunda Arel alındığı gibi Bordu da kısa bir direnmeden sonra kapılarını açtı. Dordoni’de Arapların ilerleyişine engel olmak isteyen Akiten Dükası da çok acı bir yenilgiye uğradı.

Dordoni Savaşı

İzidor Dubca’ya göre bu savaşta Hristiyanların verdiği kayıp dehşet verici sayılara ulaştı. Bu zaferden sonra Akiten bölgesinde artık hiçbir direnç gücü kalmadı. Araplar Borgondiya’yı istila ettiler. Zafer bayrakları Lion, Bezanson ve Sen’de dalgalanmaya başladı.

Abdurrahman el-Gâfikî bu şehirlerde önemli askerî kuvvetler bıraktıktan sonra büyük bir şan ve şerefle Fransa’nın başkentine doğru ilerlemeye başladı.

Dordoni kenarında uğradığı yenilgi nedeniyle artık savaşamayacak kadar sarsılmış olan Akiten dükası Oviyd, Merovenjiyen krallarının vekili olan Pepin’in oğlu Şarl’dan yardım istedi.

Pepin’in Oğlu Şarl

Şarl, Oviyd’in yardım sesine koşmak için Tuna ve [148] Alp bölgeleriyle Cermanya’dan büyük bir gönüllü ordusu toplayarak güneye yöneldi. Bu sırada Araplar Tur’a kadar ulaşarak şehri kuşatıp almışlardı. Araplar şiddetli ve kesin emirlere rağmen Berberîlerin bu savaş esnasında ortaya koyduğu yakışsız hareketlerin İlâhî gazaba neden olduğunu anlatır.

Abdurrahman el-Gâfikî askerî keşif kollarının verdiği güvenceye dayanarak Luvar Nehri’ni de geçtiği halde birdenbire Şarl’ın ordusuyla karşılaşınca

durmak zorunda kaldı. Düşmanın sayıca üstünlüğünü görerek ordusuyla nehrin diğer sahiline dönüp Tur ve Puvatya arasında mevzi aldı. Emrindeki askerlerin sayıca azlığına bir kargaşa halinin de eklenmiş olması İslâm komutanını fazlasıyla kaygılandırıyordu.

Orduda düşünce ayrılığı da vardı. Aşiretlerin çoğu bir taraftan eski soy düşmanlığının tesiriyle hareket ediyor, diğer taraftan taşıdıkları ganimetleri elden kaçırmamak için birlik halkasını kırmak istiyor ve ordunun geri dönmesi gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Kuzey seferlerinde ele geçirdikleri savaş ganimetleri askerî düzeni bütünüyle bitirmişti. Abdurrahman el-Gâfikî ganimetlerin kısmen de olsa terk edilmesi uyarısında bulunmak istedi ancak askerlerini zorla itaat altına almaya cesaret edemedi. Bu durum tabii olarak tehlikeli sonuçlar doğurdu.

Tur Savaşı

Kısmen kurt derisi giymiş uzun saçlı piyâdelerden ve kısmen de süvâri askerlerinden oluşan Şarl'ın ordusu Arap ordugâhının birkaç mil ilerisinden Luvar Nehri'ni geçerek nehri arkada bırakacak şekilde toplanıp konumlandı.

Keşif kollarının çatışmalarıyla geçen birkaç gün içinde başarı Araplardaydı. Dokuzuncu gün topyekun savaş başladı ve gece vakitlerine kadar devam etti.

[149] Ramazan 116 / Teşrînievvel 732

Ertesi günün sabahı Arap cengâverler gayretlerini iki katına çıkararak tekrar savaşa atıldılar. Korkunç hücumların sonucu olarak Franklar mahvolacak bir duruma geldi. Kesin bir zaferin elde edilmesine ramak kalmışken âniden Arapların tehlike altında olduğuna dâir bir çığlık koptu ve askerler saflarından ayrılarak ganimetlerini kurtarmak için etrafa dağıldı.

Abdurrahman el-Gâfikî'nin Şehid Olması

Abdurrahman askerlerini boş yere cesaretlendirmeye çalıştı ancak bu sırada bir düşman kargısıyla göğsünden yaralanınca ordusu büsbütün telaşa kapıldı. Franklar da tabii olarak bu fırsattan yararlanmak istediler fakat yine Arapların kahredici hücumlarına dayanamayıp bu sırada yaklaşmış olan gece karanlığını memnuniyetle karşıladılar. Her iki ordu bir süre savaş meydanını terk edip ordugâhlarına çekildi.

Komutanların Anlaşmazlığı

Araplar savaştan çekilir çekilmez Abdurrahman'ın komutanları arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı ve iş vuruşma ve çatışmaya kadar gitti. Artık Frankları yenmek değil güven içinde geri çekilmek konuşulur olmaya başladı.

Arapların Geri Çekilişi

Arap komutanlar gece karanlığından yararlanıp orduyu sessizce Septimanya'ya naklettiler. Güneşin doğuşundan sonra Şarl ile Oviyd düşman ordugâhındaki sessizlik ve sükûnetin sebebini anlamak için dikkatlice yaklaştıklarında çok sayıda yaralıdan başka kimseyi göremeyince şaşırıp kaldılar.

Frankların Yaralıları Öldürmesi

Yaralı biçare askerler zalimce bir şekilde öldürüldü. Şarl Arapları takip etmeye cesaret edemediğinden hemen kuzeye yönelerek savaş meydanını terk etti. Araplar [150] Tur Vâdisi'nde kazanacakları zaferle bütün dünyaya hâkim olmak üzereyken birdenbire aralarında beliren anlaşmazlık ve karışıklık nedeniyle büyük bir tâlihsizliğe düştüler.

Bu savaşın gerçekleştiği yeri Araplar Belâtü's-Şühedâ diye isimlendirir. Bazı vakanüvis ruhbanlara göre Arapların kaybı 360000'i aşındı. Ancak Abdurrahman'ın Fransa'ya girişinde bu sayının çeyreği kadar bile askere sahip olmadığı düşünülürse abartının büyüklüğü anlaşılabilir. Zaten bir iki ay geçmeden Arapların bir çok iç çatışmaya rağmen büyük bir orduyla yeniden hücum saldırılarına başlaması da bu abartıyı yalanlamaya yeter. Gerçekten de

Abdurrahman zamanındaki gibi düzenli ve iyi donatılmış olmasa da İslâm ordusu yeni hücumlara hazırlanıyordu.

İspanya valisi Abdülmelik

Felâket haberi büyük bir hızla Afrika valisi ve Hişâm’a ulaştırılınca halife, Abdülmelik isminde bir kişiyi İspanya valiliğine tayin etti. Bu arada yarımadanın kuzeyindeki dağlık bölge ahâlisi de Abdurrahman’ın vefatından yararlanarak İslâm idaresinden kurtulmaya çalışıyordu.

Yeni valinin ilk işi Aragon ile Navar’a hücum etmek oldu. Bir iki çatışmadan sonra isyancılar dağıtılınca aman dilemek zorunda kaldılar. Abdurrahman daha sonra Lankedok’a girerek bu vilayeti askerî açıdan iyice güçlendirdi.

Milâdî 734 yılında Narbon mutasarrıfı Yusuf Müslümanların müttefiki olan Marsilya dükası Mornetyus ile birleşti ve Ron Nehri’i geçip Senremi’yi ele geçirdikten sonra Avinyon’a hücum etti.

Avinyon’un Alınması

Franklar boş yere direnmeye çalıştılar. Çünkü kısa bir kuşatmanın sonunda kesin bir yenilgiye uğradılar ve böylece Avinyon da fethedildi.

Avinyon’un alınmasından sonra Abdülmelik güneye yöneldi. Fakat Pirene dağları yakınında aldığı bir yenilgiden dolayı veya Arapların iddiasına göre sert davranışları nedeniyle azledilerek yerine Ukbe İspanya valisi olarak tayin edildi.

[151] Ukbe’nin valiliği (Hicrî 116 / Milâdî 734)

Bir Arap tarihçisine göre Ukbe tedbirli ve adaletli bir kişi olduğundan sâhip olduğu ahlâkî değerler ve üstün özellikleriyle bütün Müslümanların beğeni ve saygısını kazanmayı başarmıştı. Beş yıl kadar devam eden yönetimi sırasında yeni vali defalarca Fransa’ya girerek İslâm sömürgesinin sınırlarını

öncekinden daha çok genişletti. Onun zamanında Lankedok çok sağlam bir şekilde güçlendirilip takviye edildi.

Arapların Fransa’da Askerî Yapılar İnşası Etmesi

Narbon’da Bir Mühimmat Deposu Yapılması

Ukbe’nin Dofine’yi Ele Geçirmesi

Ukbe Lankedok bölgesinde savunma amaçlı birçok askerî karakol inşa ettirdi. Narbon şehrinde de büyük bir silah ve savaş teçhizatı deposu yaptırdıktan sonra Hicrî 118 yılında Dofine’ye girerek Senpol, Trovaşako, Donze, Valans ve Lion şehirlerini art arda ele geçirdi. Daha sonra İslâm kuvvetleri Borgondiya’ya girip Frankların başkentini tehdit altına aldı. Piyemon ise bir yıl önce ele geçirilmiş ve burada farklı yerlerde askerî noktalar oluşturulmuştu.

Şarl Martel ile Müttefikleri

Tur Savaşı’ndan sonra Martel lakabını almış olan Şarl yalnız olarak Araplarla savaşa girişmekten çekinerek, Lombardların kralı Loyt Perand’dan yardım istedi. Kardeşi Şildebrand da Frank ülkesinin doğu halkından bir hayli gönüllü topladı. Bütün bu kuvvetler birleşerek Araplara doğru yola çıktı. Şarl Martel aynı zamanda güneydeki [152] Bask ve Gaskonları da teşvik edip desteklerini alarak Arapların kaçış yolunu kesti.

Araplar bu şekilde her taraftan düşmanlarla çevrildi. Şarl Martel uzunca bir kuşatmadan sonra Avinyon’u aldı ve burada yaşayan Müslümanları kılıçtan geçirdi. Narbon da müttefikler ordusu tarafından kuşatıldı. Hatta deniz tarafından gönderdikleri donanmaya rağmen savunmacıların gösterdiği yiğitçe direnç karşısında ümidini yitiren Şarl kuşatmayı kaldırmaya mecbur oldu.

Şarl Martel’in Arapların İlerleyişine Durdurmak İçin Şehirleri Tahrip Etmesi

Şarl Martel Arapların istilasına sed çekmek amacıyla Luvar’ın güney tarafında bulunan geniş bir bölgeyi âdetâ çöl hâline getirdi. Araplar tarafından imar edilip donatılan Bezbiye, Aiz gibi meşhur şehirler yerle bir oldu. Parıltılı Amfitear’ı ve çok sayıda kıymetli eski eseriyle ünlü Nim şehri ise alevler içinde mahvolup gitti. Fransız tarihçiler bile bu olaya üzülmüşlerdir ve üzülmeye devam etmektedirler.

Gotlar veya Frankların idaresi döneminde bile görülmeyen bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış olan Magalon da diğer şehirler gibi tahrip edildi. İspanya’da bunlar olurken Afrika’da ise Berberîler isyan etmiş durumdaydı. Bu konuda daha önce bilgi verilmişti.²⁵

Kânûnievvel 740

İspanya’da Karışıklıklar ve Ukbe’nin Öldürülmesi

Abdûlmelik’in Yönetimin Başına Geçmesi

Afrika’daki kargaşa İspanya’yı da karıştırdığından Hicrî 123 [153] yılında Endülüslüler önceden azledilmiş olan Abdûlmelik idaresinde isyan ederek Ukbeyi yakalayıp öldürdüler. Bunun üzerine yönetimin başına Abdûlmelik geçti.

Abdûlmelik’in Öldürülmesi

Fakat çok geçmeden o da yönetimden düşecekti. Çünkü Afrika’da Müslümanların maruz kaldığı katliamdan kurtularak İspanya’ya gelen Belc isminde bir komutan Abdûlmelik’e karşı silahlanmıştı. Aralarında gerçekleşen

²⁵ 142. sayfaya bakınız.

savaşta Abdülmelik öldürüldüğü gibi cesedi de aşağılayıcı davranışların hedefi oldu. Belc de Abdülmelik'in oğullarıyla yaptığı savaşta aldığı bir yaradan dolayı öldü.

Şevvâl 124

Belc'in ölümü üzerine Şamlılar Sâlebe b. Selâme'yi vali tayin etti. Belediyân olarak isimlendirilen Endülüs Arapları Abdülmelik'in oğullarına taraftardı. Berberîler ise her iki gruba da karşı olduklarından İspanya bir süre bu üç sınıf halkın mücadele ve çatışmalarına sahne oldu. Bu çatışmaların sonucu olarak idarî işler rayından çıktı ve Fransa'da oluşturulan askerî noktalar terkedilip kendi hâline bırakıldı.

Narbon şehri de savunması için görevlendirilen komutan tarafından boşaltıldı. Abdülmelik ile oğullarının yardım çağrısı üzerine Narbon gibi diğer birçok ünlü şehirde bulunan askerlerin yardıma koşmaları bu şehirlerin savunmasız kalmasına neden oldu.

Bu sırada babası Şarl'ın yerine geçen Kısa Pepin bütün bu terkedilmiş mevzilere hücum etmiş olsaydı Araplardan bir direnç görmeyeceği kesindi. Fakat Franklar geçmişten aldıkları çeşitli dersleri unutmadıklarından Araplara hücum etmek için düşmanlarının birbirlerini eze eze mücâdele edemeyecek duruma gelmelerini beklediler.

[154] İspanya Arapları birbirinin kanını emmekle meşgulken Arabistan'ın durumu da Küçük Asya'da elde edilen birçok zafere rağmen git gide kötüleşmekteydi. Daha önce ifade edildiği gibi Hişâm'ın hilafet makamına oturmasından itibaren Irak bölgesi Hâlid'in adaletli yönetimi altındaydı. Hâlid'in yönetimdeki başarıları birçok kıskanç rakibinin kin ve düşmanlığını çekti. Düşmanları onun aleyhinde buluna buluna Hişâm'ın fikrini de aleyhe çevirmeyi başardılar. Bu amaca ulaşmak için Hâlid'in Hâşimîlere taraf olduğunu iddia ediyorlardı. Hişâm da Irak valisinin on beş yıl süren görevi sırasında büyük

bir servet biriktirdiğini görerek cimri karakterinin de tesiriyle münafıkların iftiralarına inandı.

Hâlid'in Azledilmesi (Hicrî 120)

Halid Hicrî 120 yılında azledilerek yerine kaypak, riyakâr ve zalim bir karaktere sahip olan Yusuf b. Ömer isminde birisi Irak valiliğine tayin edildi.

Yusuf el-Fezârî'nin valiliği

Yeni vali Mudârîlerden olup Hâlid'den nefret ederdi. Bu arada Hâlid varlığı iddia edilen büyük servetini nerede gizlediğini açıklaması için düşmanları tarafından sıkıştırılıp işkencelere maruz bırakıldıysa da sonunda Hişâm'ın emriyle ellerinden kurtuldu.

Ayrıca Yusuf b. Ömer Hâşimîlere karşı çok zalimce davranışlarda bulunduğu halde halife buna göz yumuyor ve yeni valinin hareketlerine karışmıyordu.

Hız. Hüseyin'in Torunu Zeyd'in İsyanı

Hız. Hüseyin'in torunu Zeyd bir gün şikâyet amacıyla Hişâm'ın huzuruna çıktığı zaman aşağılayıcı bir şekilde kovulmuştu. Zeyd gördüğü bu çirkin davranışın intikamını almaya karar verdi. Kûfe'ye ulaştığında akrabaları ve sevdiklerinin karşı çıkmasına rağmen isyan ilân etti fakat düşmanları tarafından [155] öldürüldü. Taraftarları cansız cesedini zalimlerin elinden kurtararak defnettikleri halde Emevîler büyük bir vahşetle mevtayı kabrinden çıkarıp yakarak külünü Fırat Nehri'ne attı.²⁶

Zeyd'in vefatı Abbasilerin nüfuzunu bir kat daha güçlendirdi. Çünkü ileride kendilerine rakip olması muhtemel birisi ortadan kaldırılmıştı. Bu sırada

²⁶ Şiîler arasındaki ilk ihtilaf bu olayla başlar. Zeyd ve taraftarları olan Zeydîler ilk üç halifenin halifeliğini kabul ediyorlardı. Kûfe halkının bazıları ise bu halifeleri kabul etmedikleri için Zeyd'den ayrıldılar. Bu ikisi arasındaki ılımlı Şiîler ise İmâmîye adıyla bilinir ve bunlar söz konusu isyana katılmamışlardı.

Ebu Müslim de ortaya çıkarak Emevîlerin halifeliği aleyhinde telkinlerde bulunmaya başladı.

Ebu Müslim’in Ortaya Çıkışı

Abbas’ın büyük torunu Muhammed hilafet hakkını Emevîlerden geri alıp Peygamber torunlarına iade etmek amacıyla gece gündüz çalışırken Hicrî 124 yılında vefat etti ve düşüncelerinin gerçekleştirilmesini oğlu İbrahim’e bıraktı.

Ebu Müslim Arap asıllı ise de Horasan’da doğup büyümüştü. Daha sonra Muhammed’in hizmetine girerek beceri ve zekâsı nedeniyle Abbasî nüfuzunu yayma ve genişletme göreviyle tekrar Horasan’a gönderildi. Ebu Müslim bu bölgede Hâşimîleri savunacak çok sayıda taraftar bulmayı başardı. Bir süre sonra Hişâm’ın ölmesi de çalışmalarını büsbütün kolaylaştırdı.

Hişâm’ın Vefatı (Şubat 743)

Hişâm Hicrî 125 yılı Rebûlâhir’inin altısında Kınnesrin [156] vilayetinde bulunan Rasâfe adlı yerde vefat ederek hilafet tahtını yeğeni II. Velîd’e bıraktı.²⁷

İmam Muhammed el-Bâkır hazretleri de Hişâm’ın saltanatı döneminde ve Hicrî 113 yılında vefat etti. Vefatından sonra imamet makamına oğlu İmam Câfer es-Sâdık hazretleri geçti.

²⁷ Viçya’nın Prenses Sara adındaki torunu Hişâm’ın huzuruna çıkarak kendisiyle kardeşine miras kalan servetlerini gasbetmiş olan amcasını şikâyet etti. Hişâm prensese gerekli saygıyı gösterip kabul etti ve kendi eşiyle birlikte sarayda yaşamasına izin verdi. Ayrıca gasbedilen söz konusu serveti geri alarak kendisine teslim ettiği gibi Arap ileri gelenlerinden biriyle evlenmesini de sağladı. Bu çift daha sonra İspanya’ya giderek oraya yerleşti. Prenses kendi dininde kalmaya devam etti. Çocukları ise Müslüman terbiyesi gördü ve sonraları Endülüs’te bir hayli meşhur oldular. Bunlardan biri olan İbni Gotiya (Gotik prensesin oğlu) bilinen yazarlardandır.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devamı-

Hicrî 125-126 / Milâdî 743-744

İslâm Devleti'nin Hişâm'ın Vefatından Sonraki Sınırları, Halefi-
nin Ayırıcı Özellikleri, Karakteri ve Yönetim Tarzı, Akraba ve Yakın-
larına Zalimce Davranışları, Eski Irak valisi Hâlid'in Öldürülmesi,
Yahya b. Zeyd'in İsyanı ve Ölümü, Horasan Halkı Üzerinde Bıraktığı
Tesir, İspanya'da Durum, Hüsâm b. el-Hattar'ın İspanya valiliğine
Tayini, Siyasi Grupların Boyun Eğmesi, Dışarıdaki Yumuşak ve
Adaletli Yönetimi, Yemânîlere Karşı Taraflı Davranışı, Mudârîlerin
İsyanı, Sâlebe'nin Seçilmesi, Vefatı, Yusuf'un Seçilmesi, Endülüs
Derebeyi, Vefatı, Hişâm'ın Torunu Abdurrahman'ın İspanya'ya
Ulaşması, Kısa Pepin'in İstilasası, Arapların Katliâma Uğraması, Nar-
bon'un Kuşatılması ve İhânetle Ele Geçirilmesi, Arap Nüfuzunun
Fransa'dan Silinmesi, Afrika'da Durum, II. Velîd Aleyhinde İsyân,
Vefatı, III. Yezîd'in Halifeliği, Vefatı, İbrahim'in Halifeliği, Mervân
el-Himar'ın İsyanı, Aynü'l-Bihâr Savaşı, İbrahim'in Kaçışı,
Mervân'ın Halifeliği

İslâm Devleti’nin Hişâm’ın Vefatından Sonraki Sınırları

Hişâm’ın vefat tarihi olan Milâdî 743 yılında İslâm ülkeleri en büyük genişliğine ulaşmıştı. Avrupa’da İspanya yarımadasıyla [158] Güney Fransa, Akdeniz’de Mayorka, Minorka, İvika, Korsika, Sardunya, Girit, Rodos, Kıbrıs, kısmen Sicilya adaları ve Yunan adalarının bir kısmı Arapların yönetimi altında bulunuyordu. Afrika’daki toprakları ise Cebel-i Tarık’tan Süveyş’e kadar uzanırdı. Asya’nın Sina çöllerinden Moğolistan’a kadar olan kısmı da Araplara bağlıydı.

Doğuda üstünlük ve kıskançlık hırsı, batıda ise isyan ve karışıklıklar bu geniş topraklar arasındaki bağları git gite çürütüyor, İslâm Devleti’ni zayıflatıp çöküşe sürüklüyordu. İşte durum böyleyken kendisinden önceki idarecilerin çoğu gibi yufka yürekli olsa da hiç olmazsa namuslu ve düşünceli bir insan olan Hişâm²⁸ vefat ederek saltanat tahtını II. Velîd’e bırakmış oldu.

II. Velîd’in Karakteri ve Yönetim Tarzı

Hişâm’ın halefi tamamen farklı yaratılıştaki bir kişiydi.²⁹ Ahlâkî kurallara karşı kayıtsız ve içkiye müptela olması nedeniyle kısa zaman içinde milleti kendisinden nefret ettirdi.

Hişâm, Velîd’in kötü alışkanlıklarını bildiği için hayattayken hilafet hakkını kendisinden almaya çalışmış ama kardeşi³⁰ ile aralarında yapılan bir anlaşmadan dolayı bunda başarılı olamamıştı. Hatta hayatını tartışmalar ve mücadelelerle geçiren zevk ve sefa düşkünü yeğenini ıslah etmek için şiddetli

²⁸ Abbasîlerin ikinci halifesi Mansur, Hişâm’ı Fetâü’l-Kavm (kavmin yiğidi) isimlendirmesiyle anıyordu.

²⁹ Süyûtî, bu halifeyi İlâhî emirlere karşı itaatsiz ve içkiye düşkün bir kimse olarak anlatır.

³⁰ İkinci Yezid.

tedbirlere bile başvurdu fakat bu tedbirler de iyi bir sonuç vermedi. Amcasının sert davranışlarından memnun olmayan Velîd de Ürdün’de bulunan Ark adlı yerde uzlete çekilerek halifenin vefatını bekledi.

[159] II. Velîd ve Zulümleri

II. Velîd işin başına geçer geçmez her şeyden önce Hişâm’ın ailesini saraydan kovdu ve selefinin cenaze merasiminde bazı yakışsız hareketlerin sergilenmesine neden oldu.

II. Velîd’in, Rumlarla yapılan savaşta yararlılıkları görülen amcaoğullarına, yani I. Velîd ile Hişâm’ın oğullarına yaptığı zulümler milletin onun hakkında beslediği nefret hissini daha da artırdı. Başlarda halka bahşişler dağıtarak, fakirleri doyurarak milleti kendine çekmeye çalıştıysa da kötü tıynetinin gereği olarak yapmaktan çekinmediği zulümler bu riyâkârca cömertliklerini anlamsızlaştırdı.

Hâlid’in Öldürülmesi

Irak’ın eski valisine Hâlid, Hişâm tarafından azledildikten sonra Şam’da toplumdan uzak bir hayat yaşamaya başladı. Daha sonra II. Velîd zamanında düşmanı ve rakibi olan Yusuf tarafından biçare bir durumdayken öldürüldü.

Yahya’nın İsyanı ve Ölümü

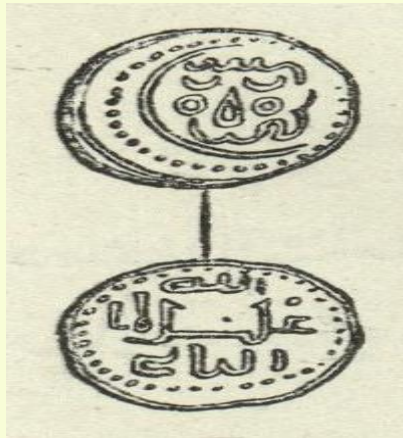
Yahya ise aralıksız takip edilip sıkıştırıldığından artık isyan silahına başvurup ölünceye kadar savaşmaya karar verdi. Bu kararını uygulamayı da başardı. Çünkü düşmanları sonunda onun hayatına son verdi ve kesik başını Velîd’e gönderdiler.

Yahya’nın bu acı sonu Horasan’da çok derin üzüntülere neden oldu. Diğer taraftan Emevîlerin düşüşünü de kolaylaştırdı. Onun ölümü nedeniyle bütün Horasanlılar mâteme gömüldüler. Yahya’nın ölüm gününde doğan erkek çocuklara onun ismi veriliyor ve Ebu Müslim’in bayrağı mâtem işareti olarak siyah bir örtü ile örtülüyordu. Bu renk daha sonra Abbasîlerin özel

rengi olacaktır. Bu arada Abbâsî taraftarları Yahya'nın öldürülmesinde rolü olan Emevîleri tespit edip takibe alarak bunların birçoğunu öldürüp ortadan kaldırdılar.

[160] İspanya, Sâlebe'nin Seçilmesinin Onaylanması, Mudârîlerin İsyanı

Biraz da İspanya'nın durumuna bakalım. Yarımada vali seçilen Sâlebe'nin görevlendirilmesi Hişâm tarafından kabul edilip onaylandı. Fakat yeni valinin Yemânîleri kayırmacı davranışlarda bulunması Mudârîleri kızdırdı. Bunlar Berberîler ve Belediyî'nin da katılımıyla isyan meydanına atıldılar. Ama Sâlebe bu isyancı müttefikleri mağlup edip Merida'ya kadar kaçmaya mecbur bıraktı. Gerçekleşen savaşta isyancılardan esir aldığı on bin kişiyi de ertesi günü tamamen kılıçtan geçirmeye karar verdi. Fakat ertesi günden yeri ağarıp herkesin kanlı bir manzara beklediği sırada âniden halifenin sancağı uzaktan görüldü ve meselenin rengini değiştirdi. Cellatları yapacakları işten alıkoyan bu sancak, Afrika genel valisi Hanzala tarafından İspanya'ya barış ve huzurun geri getirilmesi için vali tayin edilen ve bu görevi Hişâm tarafından da onaylanan Hüsâm Ebü'l-Hattar'ın oraya ulaştığını gösteriyordu.

Arapların Sicilya Adası'nda kullandıkları sikkelerden

Hüsâm, Hişâm'ın vefatından beş ay sonra yani Hicrî 125 yılı Receb'inde Kurtuba'ya girdi. Tarihçilere göre Hüsâm yarımada ya ayak basar basmaz bütün isyancılar silah bıraktı. Aynı şeyi Sâlebe de yaparak Şam'a döndü.

Kelb aşiretine mensup olan Ebü'l-Hattar'ın yönetimi ilk zamanlar adaletli ve halkın huzur ve refahını önceleyen bir anlayıştaydı. Fakat o da diğer aşiret bireyleri gibi soy düşmanlığından etkilendiği için İspanya Himyerîlerine gösterdiği duygusal taraftarlık ve Mudârî reislerinden birine reva gördüğü aşaglayıcı davranış isyan ateşinin öncekinden daha şiddetli bir biçimde gürlemesine neden oldu.

Mudârîlerin İsyanı

Kurtuba civarında meydana gelen kanlı bir savaşta Himyerîler mağlup olduğu gibi Ebü'l-Hattar da öldürüldü. Bunun üzerine Mudârîler Yemânîlerden [161] Sevâbe isminde birini İspanya valiliğine seçerek kendi aşiret bireylerinden Zemîl'i de ona yardımcı tayin ettiler.

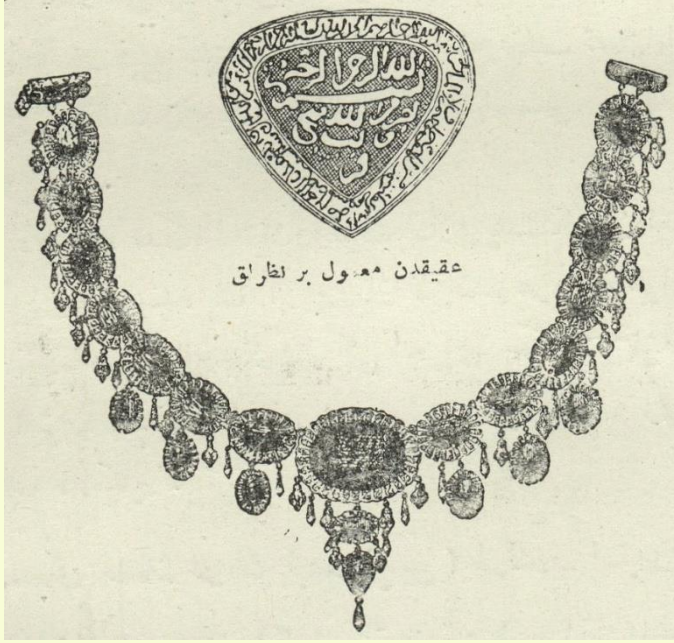
Sevâbe'nin Valiliği (Hicrî 127 / Milâdî 745)

Sevâbe İspanya'yı on altı ay güzel bir şekilde idare ettikten sonra vefat etti.

Yusuf'un Seçilmesi (Rebîülâhîr 129 / Kânûnievvel 746)

Ordu, Sevâbe'nin vefatından bir yıl sonra Afrika fâtihtlerinden Ukbe'nin torunu Yusuf'u yarımada ya vali tayin etti. Yusuf'un yönetime gelmesine Zemil de yardımcı oldu ve bu durum aşiret anlaşmazlıklarına bir süreliğine son verdi.

Yusuf vali olur olmaz bütün âsiler isyandan vazgeçti ve valiliği Şam'dan onaylanmaksızın on yıl kadar bir süre boyunca içte veya dışta herhangi bir engelle karşılaşmadan iyi bir yönetim sergiledi.

Akik taşından yapılmış bir nazarlık

Endülüs Şövalyesi (Fârisü'l-Endelüs)

Yine de onun idaresi döneminde yarımadanın her tarafı barış ve huzur içinde değildi. Aynı dönemde Narbon mutasarrıfı olan Abdurrahman el-Lahmî olağanüstü güç [162] ve cesareti ile hakkında anlatılan kahramanlık hikâyelerinden dolayı Fârisü'l-Endelüs (Endülüs Şövalyesi) olarak isimlendirilirdi. İşte bu Abdurrahman bir aralık isyan etti ancak kendi bağlıları tarafından öldürüldü. Daha sonra başka bir aşiret reisi Bece'de, bir diğeri el-Cezîre'de ve bir dördüncüsü de Sevil'de karışıklık çıkardı. Ancak Yusuf bütün bu karışıklıkları büyük bir kolaylıkla durdurmayı başardı.

Hişâm'ın Torunu Abdurrahman'ın İspanya'ya Ulaşması

Abbasîlerin takip pençesinden kaçan Hişâm'ın torunu Milâdî 755 yılında İspanya'ya ulaşmamış olsaydı uzun zamandır yarımadayı idare eden Yusuf

hiç şüphesiz çocuklarını kendisine halef tayin edecekti. Ama Emevî hânedenından birinin İspanya'ya ayak basması konunun yönünü değiştirdi.

Birinci derecede idari ehliyet ve bilgiye sahip olan Emevî prensi ününün de etkisiyle kısa zamanda her türlü engeli göğüsleyerek İspanya'yı bağımsız bir hükümdar gibi yönetmeye başladı. Bu tarihten itibaren İspanya tarihinin de Şam Emevî Devleti'nden ayrı olarak incelenmesi gerekir.

Fransa'daki Arap Topraklarının Kısa Pepin Tarafından İstila Edilmesi

Yusuf rakipleriyle uğraşırken çoktan beridir hücum etmek için Arapların zayıflamasını beklemekte olan Kısa Pepin topladığı çok büyük bir barbar ordusu ile Endülüslülerin yönetimi altında olan Lankedok, Septimanya ve Batı Savoia üzerine hücum etti.

Milâdî 752

Frankların önüne çıkan birçok güzel şehir, câmi, okul ve hastaneleriyle birlikte yakıldı. Bu şehirlerin sakinleri de yaş ve cinsiyetine bakılmaksızın kılıçtan geçirildi. Pirene dağlarının kuzey tarafları bir süre korkunç bir savaşa sahne oldu. Frankların yaptığı [163] vahşice tahribatın sonucu olarak ortaya çıkan kıtlık da bir hayli kayıplar verilmesine yol açtı.

Araplar her türlü yardım ve destekten mahrum oldukları halde yine de üç yıl kadar bir süre Güney Fransa'daki topraklarını canlarını siper ederek savundular. Ancak Milâdî 755 yılına gelindiğinde ellerinde Narbon'dan başka hiçbir şehir kalmadı ve Pepin onu da kuşatma altına aldı.

Narbon'an İhânetle Ele Geçirilmesi (Milâdî 759)

Narbon'un kuşatılması dört yıl sürdü. Nihayet şehir içindeki Hristiyanlar nöbetçilerin gevşekliğinden yararlanıp bazısını öldürerek kale kapılarını düşmana açtılar. Narbon'a giren Hristiyan ordusu kadın erkek, küçük büyük, bütün Arapları kılıçtan geçirdi.

İspanya

Pepin, Arapları Güney Fransa’dan çıkarmakla meşgulken İspanya’daki Araplar da Biskey Körfezi kenarında âsilerin askerî açıdan güçlendirdiği dağlık alanı terketmek zorunda kaldı.

Afrika

Berberîlerin Kayrevan önündeki yenilgilerinden sonra Hanzala Afrika Eyâleti’ni büyük bir başarıyla yönetti. Hem Berberîler hem de Hâricîler bu âdil ve dürüst yönetimi takdir edip kabul etmişlerdi. Bu geniş eyâlette Hanzala döneminde hüküm süren sükûnet ve barış ortamı ticaret ve endüstriye büyük bir ivme kazandırdı.

Hanzala Aleyhindeki İsyan

Ne yazık ki Abdurrahman b. Habib isminde kötü bir memurun makam hırsı Afrika Eyâleti’ni yeniden karışıklıklara boğdu. Abdurrahman Hicrî 127 yılında Tunus’ta isyan başlattı ve kendisine barışçı telkinlerde [164] bulunmak üzere Hanzala tarafından gönderilen eşraftan bazı kişileri de esir alıp Kayrevan’a hücum etti.

Milâdî 744

İsyancıların başı kendisine hücum edildiği takdirde elindeki esirleri öldüreceğini Hanzala’ya haber verdi. Kan dökmekten nefret eden Hanzala Asya’ya dönerek sakin bir hayat yaşamaya başladı.

Abdurrahman b. Habib’in Kendisini Afrika valisi Olarak İlân Etmesi

Kayrevan kapılarını âsilere açtı ve Abdurrahman şehre girer girmez kendisini Afrika valisi ilân etti. Fakat gayri meşru olarak eline geçirdiği valilik onu birçok felâkete sürükledi. Sonu gelmeyen iç savaş ve düşmanlıklar yeni valiye acı veriyordu. Bütün bunlara rağmen Abdurrahman uzun süre işleri

yoluna koymaya çalıştı ve nihayet Hicrî 137 yılında kendi kardeşi ile arasında gerçekleşen bir savaşta bu hareketli hayatına veda etti.

Buraya kadar fikir ve görüş dağınıklığına neden olmamak için bir olaylar zincirini naklettik. Hâlbuki bu arada Ebü'l-Hattar'ın İspanya yarımadasına ulaşmasıyla Narbon'un Pepin tarafından ele geçirilmesi arasında geçen sürede Emevî hânedanı iktidardan düşüyor, yerine başka bir aile geçiyordu. Dolayısıyla Emevî hanedanının bu düşüşüne neden olan siyasî olayları da özellikle anlatmak gerekir.

Şam şehri Emevîlerin yönetime geçtikleri tarihten beri bu ailenin merkezi ve korunduğu karargâh konumundaydı. Emevîler, başlarındaki halifeleri hangi yaratılış ve tutumda olursa olsun her zaman ona çok sağlam bağlarla tâbi olurlardı. Sülâle yakınlığının gereği olarak ve şahsî menfaat beklentisiyle de güçlenen bu bağlılık duygusu Emevî hânedanının bir kat daha güç ve nüfuz kazanmasına hizmet ediyordu.

II. Velîd

II. Velîd zamanında ilk defa olmak üzere âni bir değişim gerçekleşti. Şöyle ki: Bu halifenin müzik ve at yarışlarına olan şiddetli tutkusu [165] devlet işlerini ihmal etmesine neden oldu. Hatta Emevî ailesinin diğer ileri gelen bireyleri de aynı tutkuya düşmüştü. Fakat II. Velîd'in en mukaddes ahlâkî kuralları bile açıktan açığa ayaklar altına alması, sonunda en büyük yardımcılarını bile kendisinden nefret ettirdi ve Emevî hânedanından olan herkes git gide bu halifeyle ilişkilerini kesti.

Bu arada Irak valisi Hâlid'in gaddâr Yusuf tarafından öldürülmesi sırasında göstermekten çekinmediği onaylayıcı tavır Suriye Himyerîlerini çok öfkeliendirmişti. Böyle zalimce bir harekete izin verdiğinden dolayı halifeyi suçlayan Himyerîler isyan ettiler. I. Velîd'in oğlu ve Abdülmelik'in torunu Yezîd âsilerin başına geçmeyi kabul etti. Şam sakinlerinin büyük kısmı da bu haklı isyana katıldılar ve II. Velîd Şam'a bağlı bir yerdeki kale içinde kuşatıldı.

II. Velîd'in Vefatı

Velîd isyancılar ile barışmak istediğini açıkladıysa da kuşatmacılar kendisinin müşrik ve sefihçe hayatına karşı silahlandıkları cevabını verdiler. Hemen akabinde Velîd'i korunağından çıkarıp sarayına kadar kovaladıktan sonra orada başını göğsünden ayırarak Şam sokaklarında dolaştırdılar.

Nisan 744 / Cemâziyelâhir 126

III. Yezîd

II. Velîd'in ölümünden sonra âsilere kumanda etmiş olan Yezîd hilafet tahtına kavuştu. Bu halife Allah'ın emirlerine titizlikle uyan takva sahibi bir zat olduğu gibi hareket ve sözlerinde de ölçülü ve sağlam biriydi.

Biat töreni yapıldıktan sonra yaptığı bir konuşmada amcasının oğlu aleyhinde hareket etmesinin gerekçelerini izah etti ve idaresi altında bulunan toprakların güvenliğini düşmanlara karşı güçlendireceğini, ağır vergileri azaltacağını, ehliyetsiz yöneticileri değiştireceğini vadetti. Yezîd uzun zaman yaşasaydı bu vaatlerini [166] belki yerine getirecekti. Fakat kargaşayla geçen ve çok az süren saltanatı bu emellerini gerçekleştirmeye engel oldu.

Humus ve Filistin'de ortaya çıkan karışıklıklar kolaylıkla durduruldu. Kürdistan valisi Mervân, Yezîd'in halifeliğini kabul etmedi ve bu makama öldürülen Velîd'in bir oğlunu oturtmak amacıyla Suriye'de isyan girişiminde bulundu. Ancak babasının mülk ve gelirlerinin kendisine rüşvet olarak verilmesi üzerin isyandan vazgeçti. Arkasından Velîd'in oğulları hapse konuldu. Hâlid'in katili olan Yusuf da görevinden azledilerek öncekiler gibi zindana atıldı. Onun yerine II. Ömer'in oğlu Abdullah Irak valisi olarak tayin edildi.

Horasan valisi Nasr, ne yeni genel valiyi tanıyor, ne de III. Yezîd'in halifeliğini onaylıyordu.

Yönetim merkezinde yavaş yavaş azalan güç ve nüfuz, vilayetler ile olan bağları günden güne çürütüyordu. Bu güçsüzlük ve zayıflığın sonucu olarak Hanzala'nın aleyhinde isyan ilân eden Abdurrahman da cezasız bırakıldı.

Yezîd'in yapabildiği işlerin en önemlisi vergileri hafifletmekten ibaretti. Çünkü II. Velîd vergileri dayanılmaz seviyelere yükseltmişti. Halefi ise Hişâm'ın halifeliği zamanında uygulanan dengeli yönetim tarzını izleyerek vergileri yeniden düzenleyip azalttı.³¹

III. Yezîd'in Vefatı

III. Yezîd altı ay kadar süren çok kısa bir saltanattan sonra Hicrî 126 yılı sonlarında dünya hayatına veda etti.

İbrahim'in Halifeliği (Milâdî 744)

III. Yezîd'in vefatı üzerine kardeşi İbrahim hilafet tahtına geçtiyse de başkentin dışında hiç kimse kendisine biat etmediğinden yönetimde ancak iki ay [167] on gün kadar kalabildi. Bu nedenle İbrahim, halifeler arasında anılmaz.

Mervân'ın İsyanı

Mervân yeniden isyan silahına sarılarak eski amacını gerçekleştirmek için Şam üzerine yürüdü.

Aynü'l-Bihâr Savaşı

Mervân, Lübnan ile Anti-Lübnan arasında ve Baalbek'ten başkente uzanan yolun üzerinde bulunan Aynü'l-Bihâr adlı yerde İbrahim tarafından gönderilen ve çoğunlukla Himyerîlerden oluşan büyük bir orduyla karşılaştı. Emrindeki askerler Bizanslılar ve Türklerle yapılan savaşlardan dolayı savaşma konusunda tecrübeliydi. Gerçekleşen savaşta Himyerîler büyük bir yenilgiye uğradı ve Şam yolu galiplere açıldı.

³¹ Onun "el-Nâkıs" (kısan, azaltan anlamında) diye isimlendirilmesinin sebebi budur.

Mervân'ın yaklaştığını haber alan İbrahim, düşman öncülerinin ümidini kırmak için Velid'in zindandaki oğullarını öldürterek şehirden kaçtı. Aynı zindanda mahpus olan Hâlid'in katili Hâlid'in bir oğlu tarafından öldürülerek lââyık olduğu cezayı buldu. Öldürülen Velid'in aile büyükleri de fırsattan yararlanarak İbrahim'in taraftarlarını kılıçtan geçirdi ve kardeşi III. Yezîd'in cesedini mezardan çıkarıp şehrin kapılarından birine astı.³²

Bu olaylardan dolayı Şam çok korkunç bir anarşi ve kargaşa içine düştüğünden Mervân şehrin halkı tarafından memnuniyetle karşılandı. Onun gibi tecrübeli bir askerin belki ülkeyi düzeltebileceği ümidiyle hemen halifelîği ilân edildi ve kendisine biat töreni düzenlendi.

³² Ölülere yapılan bu davranış sadece Asya'da görülmez. Percy Hotspur da Dördüncü Henry'nin emriyle aynı davranışın hedefi olmuştu.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Emevîler (Hakemîler Kolu) -Devamı-

Hicrî 127-132 / Milâdî 744-750

II. Mervân, Ahlâkı, Karışıklıklar, Horasan'da İsyan, Ebu Müslim, İran'da İsyan, Horasan valisi Nasr'ın Yenilgisi ve Vefatı, Abbasî İmamı İbrahim'in Vefatı, Emevîlerin Nihavend'de Yenilgisi, Irak valisinin Mağlubiyeti, Seffâh'ın Halife İlân Edilmesi, Zap Savaşı, Mervân'ın Mağlûbiyeti ve Kaçması, Şam'ın Kuşatılması, Abbasîlerin İntikamı, Mervân'ın Ölümü, Emevîlerin Sonu, Emevî Hânedanının Düşüş Sebepleri

II. Mervân³³ Hakemî sülâlesinin kurucusunun torunuydu. Kürdistan valisiyken yapılması gereken işleri ustalıkla ve güçlü bir şekilde gerçekleştirmiş ve defalarca hücumla kalkışan kuzey aşiretlerini püskürtmeyi başarmıştı.

³³ Soy ağacına bakınız.

Gerek kararlılık ve sağlam duruşu gerekse kuvvet ve dayanıklılığı kendisinin el-Himâr³⁴ (eşek) lakabıyla anılmasına neden olmuştu.

[169] Mervân, hayat tarzı bakımından kendisinden önceki halifelerden farklıydı. Her zaman sadeliğe meyilli, gerek savaş sırasında ve gerekse barış zamanlarında askerler ne yer içer, nasıl yaşarsa o da aynen öyle beslenir ve yaşardı. Bu özelliğinden dolayı önde gelenlerinden olduğu saltanat hanedanının istediği zevk ve eğlence hayatının sarayında hüküm sürmesine tahammül edemezdi.

Mervân'ın Ahlâkı

Mervân eski tarihle ilgili kaynakları okumaktan çok zevk alır ve bu konularda yanındaki komutanlar ve müdürlerle tartışmalarda bulunurdu.

Halifelik tahtına oturduğu zaman Mervân'ın yaşı oldukça ileriydi.³⁵ Yine de her taraftan hücum eden düşmanlarının dersini verip yok etme konusunda gösterdiği şiddet ve hız yaşının ilerlemiş olmasının kâbiliyetlerini zayıflatmadığını gösterdi. Fakat Emevî hanedanını yok olmaktan kurtarabilmek için bu askerî özelliklerden başka aşiret anlaşmazlıklarını ortadan kaldırabilme becerisine de ihtiyaç vardı. Ne var ki kendinden önceki diğer yöneticiler gibi Mervân'da da bu yetenekten eser bile yoktu. Tam tersine kendisi hemen bütün Emevî hükümdarlarında ortak özellik olan inatçı ve sert bir dikbaşlılık ile daha çok Emevîlerin düşüşüne sebep oldu. Aslında aşiretler arasındaki nefreti yok etmek için her şeyden çok bu konuda çaba sarf etmesi gerekirken bizzat Mervân söz konusu nefrete verdiği katkıyla düşmanlıkları daha da alevlendirdi.³⁶ Yemânîlere reva gördüğü sertlik ve şiddet aralarındaki ayrılığın

³⁴ Arabistan eşekleri kuvvetli ve dayanıklıdır.

³⁵ O sırada altmış yaşlarında olduğu rivayet edilir.

³⁶ Bu konuda Mesûdî şunları söyler: Mervân'ın Yemânîlere olan düşmanlığı bu kabilenin sevgi ve desteğinden mahrum kalmasına neden oldu. Bu sapma Abbâsî propagandasını kolaylaştırdığı gibi nüfuz ve iktidarın Emevîlerden Hâşimîlere geçmesine yol açtı. Daha sonra aynı durum

daha da artmasına neden oldu. Böylece tansiyonun yükselmesine sebep olan göreceli düşmanlık şairlerin karşılıklı atışmalarıyla daha büyük ve endişe verici bir hal aldı.

[170] Kemît isminde bir Mudârî şair uzun bir kasidesinde³⁷ bağlı olduğu kabilenin büyüklük ve cesaretinden, Hâşimîlerin üstün özellikleri ve uğradıkları felaketlerden bahsediyordu. Deblî adındaki Himyerî bir şâir ise buna cevap olarak yazdığı satırlarla Mudârîlere taşıyor ve Himyerîlerle hükümdarlarının üstünlük ve meziyetlerini dile getiriyordu. Bütün bu şiirler şehirden şehre aktarıldığı için içerdiği hicivler yerli veya göçebe ahaliyi birbirini aleyhine tahrik ediyordu.

Karışıklık

Mervân zamanında Batı Asya tek parça bir bulut gibiydi. İmamlar ve müctehidler çevrelerinde meydana gelen siyasî olaylardan korktukları için dünyadan el etek çekmiş olarak yaşıyor ve halkın işlerini kibirli menfaatçilere terk ediyorlardı. Huzuru bozan hareketlerin sona ermesi bekleniyor gibiydi. Mervân'ın tahta oturmasından kısa zaman sonra Humus ve Filistin'de aleyhine çok şiddetli isyanlar çıkmaya başladı.

Hâricîler de çöldeki korunaklarından çıkarak Emevîlerin kanunsuz yönetimini suçluyor ve halkı gerçeği görmeye çağırıyorlardı. Hâricîlerin, inançları ne olursa olsun bu inançlarına büyük bir dikkat ve samimiyetle bağlanıp hayatlarında uygulamaya çalışmayı bir görev bildiklerini kabul etmek gerekir.

Hâricîler önemli sayıda olmadıkları halde Yemen, Hicaz ve bütün Irak bölgelerini istila ederek bir süre nüfuzları altında tuttular. Mervân bu karışıklıkların durdurulması için zamanı iyi kullanan, dinamik ve ileri görüşlü bir

Maan isminde birinin Yemen'i istila ederek birçok Himyerîyi öldürmesine neden oldu. Bahreyn'de Ukbe ve Umman tarafında Mudârîlere karşı aynı davranış sergilenmişti.

³⁷ Hâşimiye diye isimlendirilir.

general gibi hareket etti. Önce Humus ve Filistin’deki isyancılara haddini bildirip başlarındakileri idam ettirdi, daha sonra da Irak’a dönerek buradaki Hâricîleri Dicle Nehri’nin diğer tarafına kaçmak zorunda bıraktı.

Hicaz’da Ebu Hamza’nın kumandası altında bulunan Hâricîler ise Medine-i [171] Münevvere’yi kuşattı. Meydana gelen bir savaşta şehri ele geçirerek sakinlerine Emevîlerden görmedikleri bir yumuşaklık ve nezâketle davrandılar. Yemen bölgesini ise Dâî’l-Hak ele geçirmişti.³⁸

Hâricîlerin Mağlubiyeti

Mervân’ın Hâricîler üzerine gönderdiği lâkayt ve dinsiz bir komutan dinî kurallara uymayacağını açıktan ifade ederek zalimce bir şekilde kan döktü ve sonunda Hâricîlere galip gelerek Hicaz ve Yemen bölgelerindeki güvenliğin yeniden sağlanmasını başardı.

Irak’tan çekilen Hâricîlerin büyük kısmı İran’a iltica ederek bu ülkede zaten hüküm süren karışıklıkların daha da artmasına çalıştılar. Hicaz ve Yemen’de yenilgiye uğrayan Hâricîler ise Hadramut bölgesine çekildiler.

Bu şekilde güvenlik ve sükûnet sağlandıktan sonra Mervân kendi bağlılarından Yezîd b. Ömer b. Hubeyre’yi doğu genel valisi olarak tayin edip merkezdeki idarî işleri oğulları Abdülmelik ve Abdullah’a bıraktı. Kendisi de çok sevdiği Harran’daki inziva mekânına çekilerek orada yaşamaya başladı. Hânedanının düşüşüne neden olacak son seferine çıkıncaya kadar da bu kararîhı terk etmedi.

Mervân, Suriye, Irak ve Arabistan bölgelerinde bulunan Hâricîleri durdurmayı başardı ancak Asya’da Mudârîler görülmemiş bir şiddetle direniyor ve Emevî iktidarının bu bölgede sarsılmasına çalışıyorlardı. Horasan valisi

³⁸ Dâî’l-Hak, Hadramutlu olup asıl ismi Abdullah bin Yahya Hadramî’dir.

Nasr Mudârî olduğundan Himyerîler aleyhine düşmanlık göstermeye başladı.

Ebu Müslim

Hicrî 129 / Milâdî 747

Ebu Müslim ise çoktan beri beklediği bir fırsatı kaçırmadı ve [172] bu iki kabileyi birbiri aleyhine tahrik ederek isyanı büyütme ve Abbasî nüfuzunu artırmaya çalıştı.

Horasan'da İsyan

Abbasî propagandasını başarıyla gerçekleştirme konusunda Ebu Müslim'den daha elverişli bir kimse düşünülemezdi. Ne düşmanlıkla ne de başarıyla değişmesi ve etkilenmesi mümkün olmayan, görünüşte dayanıklı, ama gerçekte merhametsiz ve zalim bir kalp... İşte Ebu Müslim'in silahları bunlardı. Eski bir tarihçinin dediği gibi "En korkunç bir olay bile bu adamın yüzündeki memnuniyet belirtilerini gidermeye yetmezdi. En büyük başarıları haber aldığı zaman çehresinde en hafif bir sevinç emaresi belirmez, talihin kötü gitmesinden hiçbir zaman üzüntülü görünmez, en öfkeli zamanlarında bile metânet ve iradesini kaybetmezdi."

Ebu Müslim, davranış ve tavırlarındaki değişmez nezâket nedeniyle düşmanlarını kendine ısındırmış ve taraftarlarının sayısını artırmıştı. Bu şekilde etrafında toplanmış olan büyük gücü yönlendirip idare etme konusundaki beceri ve başarısı da hayret edilecek düzeydeydi.

Makyavel'i andırır bu beceri ve ikna kâbiliyetiyle Mudârîler ve Himyerîleri düşmanlığa ve savaşıma iterek amacını gerçekleştirdiği halde bu iki kabileden hiç birinin suçlamasına hedef olmadı.

Abbasî propagandasının nasıl başladığı, ne şekilde etkili olduğu ve genişlediğini daha önce anlatmışım.

Abbasî hânedanının âni yükselişini kolaylaştıran sebeplerin en önemlisi Haccâc tarafından başlatılan ve Ömer b. Abdülaziz hazretlerinin adaletli yönetimine rağmen bütün Emevî halifeleri zamanında uygulanan yönetim biçimiydi: Hükümdarlar tebaa ile hiçbir zaman temas etmez ve birbirlerini sevmeyizlerdi. Genetik gururlarının gereği olarak Araplar kendilerini, istila ettikleri ülkelerde yaşayan diğer milletlerden üstün saydıkları için tabii olarak [173] onların nefretlerini kazanıyorlardı. Arap olmayan milletlerden birçok kişi idarî ve askerî bazı küçük görevlerde çalıştırılsa da askerî rütbelere yükselemiyor ve büyük makamlara gelemiyorlardı.

Büyük Ömer'in zamanında isimleri duyulan veya yüksek hizmetlerde bulunarak ünlenen sınırlı sayıdaki birkaç kişiden başka diğer milletlerden hiç kimse yüksek mevkilerde veya hükümdar sarayında varlık gösteremediğinden eski güç ve büyüklüklerine hayret ederlerdi. Ancak Suriye Arapları, Mudârîler ve Himyerîler karşılıklı düşmanlıkla meşgul olduklarından diğer Arapların bu konudaki duygularına katılmak için zaman bulamamışlardı.

İran'da da bu sosyal eşitsizlikle, sürdürülen kötü yönetim tabii olarak şiddetli bir adaletsizlik duygusu doğurdu. Bu duyguyu alevlendirmek için küçük bir kelime yeterdi ve bu da doğudaki mahkûm milletlerin dillerindeki dolaşan "Ehl-i Beyt'in hakları" kavramı oldu. Horasan'da yerleşen Himyerî aşiretleriyle Hicaz ve Irak Arapları da aynı memnuniyetsizlik duygusunda ortaklı. İktidarda olan grup veya taraf, genellikle olduğu gibi, nüfuz ve iktidarı kendinde toplayarak diğerlerinin katılımı ve müdahalelerini kabul etmiyor ve bu durum en yakıcı haset duygularına ve en korkunç çatışmalara neden oluyordu. İşte Ebu Müslim bütün bu ayrılık ve farklılıklar içinde ihtilâl yapmak için gerekli bütün sebepleri kolaylıkla buldu. Horasan Abbasî taraftarlarının hareket merkezi oldu.

Horasan valisi Nasr gayretli ve güçlü bir kişilikti ve daha uygun bir ortam ve zamanda yetkinliğini ortaya koyması muhtemeldi. Fakat halife batıda

Hâricîlerle savaşıırken o da şarkta Kirmânî adında birinin başkanlığında toplanmış Yemenlilerle savaşıyordu. Arap askerlerinin devamlı ordugâhlarından uzaklaştığını gören Ebu Müslim sonunda çoktan beri tasarlayıp hazırladığı ihtilâlin ateşini yaktı. İhtilâlcilerin yağmacı Emevîlerden istediği şey [174] “Ehl-i Beyt’in hakları”ydı. Ebu Müslim’in bizzat koruyucusu olduğunu açıkladığı ve ne kastedildiği açık olmayan “Âl-i Hâşim” (Hâşim ailesi) kelimesi ise Fâtımî taraftarlarının da isyana katılmalarını sağladı.

Ramazan 129

İhtilâlciler Hicrî 129 yılı Ramazan’ının yirmi beşinde toplandılar. Bir hafta içinde ölmüş veya öldürülmüş reisleri için mâtem işareti olarak tepeden tırnağa siyahlar giyinmiş sınırsız sayıdaki büyük bir kalabalık, siyah bayraklarla şehirden şehre dolaşarak garba doğru yol almaya başladı. Yollarına çıkan engelleri devirerek ilerliyorlardı. Herat gibi doğu bölgesi sınırlarında bulunan şehirlerdeki askerî kuvvetler yerlerinden çıkarılıp uzaklaştırıldı.

Kirmânî’nin Mudârîler tarafından öldürülmesi üzerine oğulları Ebu Müslim’e katıldıklarından bu şekilde bir kat daha güç kazanan ihtilâlciler Nasr’ı Merv’e kadar kaçmaya mecbur bıraktılar.

Hâşim ailesinin siyah bayrağı o zamana kadar ayrılıklara düşen Suriyelileri birbirine yaklaştırdı. Meselenin ciddiyet ve tehlikesini anladıklarından bir süreliğine olsun birleşmek istiyorlardı. Fakat iş işten geçmişti. Çünkü artık ihtilâl hareketi hız kazanmış ve Hicaz ile Iraklılardan çok sayıda Arap da isyana katılmışlardı.

Biçare Horasan valisi tek başına Ebu Müslim’in gittikçe gelişen ve çoğalan korkunç ordusuna karşı koyamayacağını hissederek Mervân’dan yardım istedi. Ancak o sırada el-Cezîre’de Hâricîlerle uğraşan halifeden cevap alamadı. O da Merv’i terk etmeden önce halifeye son defa etkili bir yardım mektubu gönderdi. Mektubunda ihtilâl ateşinin henüz bir kıvılcım hâlinde olduğu için söndürülmesinin mümkün olacağını söylüyor ve yüreğinden tarihlere geçen

şu ümitsiz feryat kopuyordu: “Âh, keşke Ümeyye oğullarının uyumakta mı yoksa uyanık mı olduklarını bilseydim... Eğer böyle bir zamanda hâlâ uykuya dalmışlarsa onlara kalkın vakit geldi diye haykırın!” [175] Mervân bu âcil yardım çılgılığına cevap olarak Irak valisine Nasr’ın yardımına koşmasını emretti.

Hicrî 130

Fakat Irak valisi olayların olduğu bölgeye henüz ulaşamadan Fergana ve Horasan Ebu Müslim’in eline geçmiş ve ordusu sınırsız bir güç kazanmıştı. ihtilâlcilerin başının ne kadar güçlü ve ileri görüşlü olduğu adam seçiminden belliydi. Çünkü ordusunda görevlendirdiği subaylar dönemin en iyi komutanlarından oluşuyordu.

Horasan valisi Nasr’ın Vefatı

Kahtabe b. Şebib isminde Hicazlı bir Arap Nasr’ı Serahs’a kadar tâkip ederek büyük kayıplar verdirdiğinden Suriye askerlerinin moralleri büsbütün kırılmıştı. Seksen beş yaşında olan Nasr bu defa Cürcan’a sığındı ancak orada da yenilgiye uğrayarak Fars’a doğru kaçarken yolda vefat etti. Doğuda bu olaylar gerçekleşirken Mervân isyan bayrağının hangi Hâşimî için kaldırdığını anlamaya çalışmakla meşguldü.

Bu tarihlerde Abbas’ın torunları Filistin’in güneyinde bulunan Humeyme adlı kasabada oturuyorlardı. Mervân, taraftarlarının imam olarak kabul ettikleri İbrahim’in isyanın çıkmasına neden olduğunu ajanları vasıtasıyla haber alır almaz hemen İbrahim’i tutuklatıp Harran’a aldırdı.

Kahtabe’nin Başarıları

Harran’a ulaşan İbrahim çok sayıdaki Hâşimî ve Emevî mensubuyla birlikte zindana atıldı. Bunlar arasında II. Ömer’in oğlu Abdullah ve I. Velîd’in oğlu Abbas da vardı.

İbrahim'in tutuklanması Ebu Müslim'in faaliyetlerini duraklatmadı. [176] Kahtabe Cürcan'da Nasr'ı mağlup ettikten sonra hemen batıya yöneldi. Beraberinde Hâlid b. Bermek isminde bir kişi de vardı ki çocukları ve torunları Arap tarih ve edebiyatında iz bırakmışlardır.

Her tarafta idarî karışıklıklar hüküm sürüyordu. Kahtabe Rey şehrine girerek güvenliği sağlamakla uğraşırken oğlu Hasan ile komutanlarından İran asıllı Ebu Uyûn Emevîlerle Hâricîleri kovup ortadan kaldırıyorlardı. İran'ın eline geçinceye kadar şanlı bir savaşa sahne olan Nihavend şehri önemli bir askerî gücün savunması altında olduğundan Hasan b. Kahtabe şehri kuşattı. Bu arada babası, Mervân tarafından Nihavend'in yardımına gönderilen büyük bir orduyu yendi.

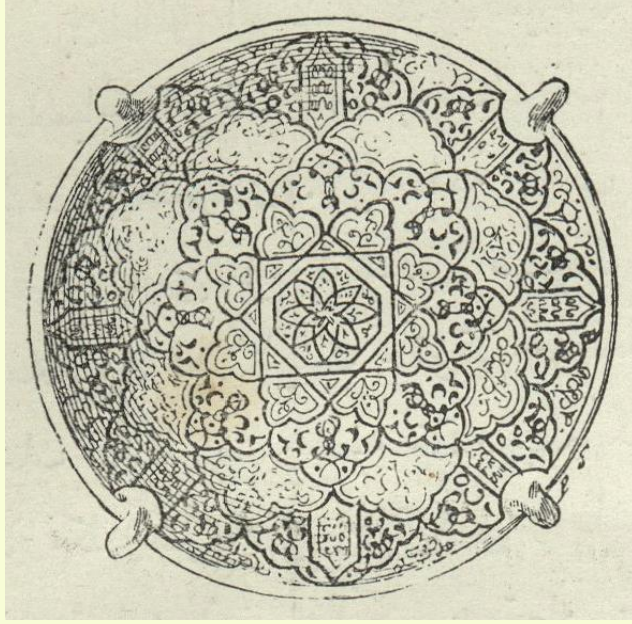
Biri Abdullah b. Mervân'ın diğeri Irak valisi Yezîd'in kumandası altında olan iki ordu Nihavend'e yöneldiyse de oraya varmalarından önce şehir ele geçirildi. Bunun üzerine Kahtabe, Ebu Uyûn'un kumandasında bir askerî kuvveti Abdullah ile çarpışmak üzere arkasında bırakarak asıl ordusuyla, Kûfe yolunda Celûla'da bekleyen Yezîd'le savaşmaksızın Irak'ın yönetim merkezine doğru ilerlemeye başladı.

Kahtabe'nin bu planını haber alan Yezîd ise onun yolunu kesmek için Kûfe ile düşman arasına kesmeye koştu. Kahtabe Yezîd'den sonra Fırat'a ulaştı ve birkaç mil daha uzak bir noktadan nehri geçti.

Irak valisi Yezîd'in Mağlûbiyeti

İki ordu Hazret-i Hüseyin'in şehid olduğu yerde karşılaştı. Burada meydana gelen kanlı bir savaşta Emevîler büyük bir yenilgiye uğradı. Kahtabe de nehirde boğularak veya savaş meydanında vefat etti.

Oğlu Hasan ordunun kumandasını eline alıp Yezîd’i Vâsıt’a kadar kaçmak zorunda bıraktığından³⁹ Kûfe şehri de direnmeksizin onun eline geçti. [177] Mervân felâket haberlerini duyunca delice bir kızgınlığa kapılarak büyük bir intikam almaya çalışıyordu.

Kuzey Afrikalıların İspanya’dayken ürettikleri bir çini örneği

Abbasi İmamı İbrahim’in Vefatı

İbrahim’in Ebu Müslim ile gizlice haberleştiklerini haber alan Mervân, onun hemen öldürülmesini ve kesik başının sönmemiş kireçle dolu bir deri

³⁹ Kûfe ile Basra arasında bulunan askeri bir yerleşim yeri olup Haccâc bin Yusuf tarafından kurulmuştu.

torba içine konulmasını emretti. Diğer mahpuslar da İbrahim ile birlikte idam edildiler.⁴⁰

İbrahim vefat etmeden önce imamlığı kardeşi Ebü'l-Abbas Abdullah'a bırakmıştı. Ebü'l-Abbas kardeşinin elem verici sonunun intikamını şiddetli biçimde alacağına yemin etti ki ileri de bu yeminini yerine getirerek Seffâh (çok kan dökücü) lakabını kazanacaktır.

İbrahim'in ölümü üzerine kardeşleri kaçarak Hasan b. Kahtabe'nin şehri ele geçirdiği güne kadar orada gizlendiler.

Ravzatü's-Safâ adlı eserin yazarına göre Hasan b. Kahtabe Kûfe'ye girdiği zaman Peygamber torunlarının işlerini gören Ebu Seleme el-Hallâl⁴¹ de ona katıldı. Duruma bakılırsa bu kişi Fatımîlerin işlerini görme hizmeti yapıyor idiyse de bu görevi ailenin resmî onayını almamıştı. El-Hallâl, Abbasi emirleri tarafından saygı içinde güzelce [178] karşılandı. Abbasîler onun elini öptükleri gibi en yüksek saygı makamını ona bıraktılar ve sadece Ebu Müslim'in emrine itaat etmesi gerektiğini kendisine bildirdiler. Hiç şüphesiz Ebu Seleme de bu iltifatlara oldukça kanmıştı.

Ebu Seleme ve Hasan b. Kahtabe, şehir halkını ertesi gün bir halife seçmek üzere büyük mescide toplanmaya çağırdı.

Kararlaştırılan günde Kûfe çok garip bir durumdaydı. Siyah elbiseler giyinmiş binlerce insan şehrin çeşitli yerlerinden aceleyle mescide akın ediyordu.

Bir aralık Ebu Seleme de siyah kıyafetiyle konuşma meydanında göründü. Ebü'l-Abbas taraftarları, Ebu Seleme'in Abbasîlere katılmasındaki

⁴⁰ İbnü'l-Esir bu olayı farklı şekilde anlatır. Ona göre İbrahim ya bir tavanın çökmesinden veya bir kap süte karıştırılmış öldürücü zehirle vefat etti. Diğer mahpuslar ise tâun hastalığından öldüler. Bu ihtimalin daha doğru olmasını temenni ederiz.

⁴¹ Asıl ismi Câfer'dir. Babasının ismi ise sirke tüccarlarının bulunduğu bir yerde oturmasından dolayı Süleyman el-Hallâl'dir.

amacı anlamışlardı. Ebu Seleme hayatını efendilerinin yararına tercih etmişti. İmamlık görevini yaptıktan sonra toplantının amacını halka anlattı. Konuşmasında İslâm dini ile Ehl-i Bey’in haklarını savunan Ebu Müslim’in artık Emevî hânedanının zalim idaresine son verdiğini ve bugün bir imam ve halife seçilmesi gerektiğini ifade etti. Bu bir göreve de dünya nimetlerini önemsememesi ve takvası, ehliyet ve kabiliyetiyle Ebü’l-Abbas Abdullah’ın lâıyk olduğunu ve halifelîğı ona teklif ettiğini söyledi. Ebu Seleme ile Abbasîler o ana kadar toplantının iyi bir sonuca ulaşacağından şüphe ediyorlardı. Hatta Fâtımîlerin hakkına tecavüz edildiğini gören Kûfelilerin şiddetli bir şekilde buna itiraz edeceklerinden bile korkuyorlardı. Fakat Iraklılar atasözü gibi meşhur olan döneklüklerini yine ispat ettiler. Ebu Seleme’nin dilinden Ebü’l-Abbas Abdullah kelimesi çıkar çıkmaz teklifini kabul ederek tekbir getirdiler.

Seffâh’ın Halife İlan Edilmesi

Ebü’l-Abbas vakit kaybedilmeden gizlendiğı yerden câmiye getirildi ve herkes elini tutarak yeni halifeye biat etti. Abdullah es-Seffâh biat töreninden sonra minbere çıkarak hutbe okudu. [179] Artık resmen İslâm dininin emanetini, Müslümanlara halifelik etme görevini üzerine almıştı.

13 Rebûlâhîr / 25 Teşrînisânî 799

Abbasîler işte bu şekilde Fâtımîlere âit olan hilafet tahtını Emevîlerden aldılar. Fâtımîler de ileride başka bir yerde nüfuz sahibi olarak iktidarlarını kuracaklardır. Kûfe’de bunlar olurken kuzeyde de birçok olay hızla gerçekleşmekteydi. Ebu Uyûn Şehrîzor’da Mervân’ın oğluyla karşılaştı ve düşmanını çok acı bir yenilgiye uğrattı. Oğlunun mağlubiyet haberi Mervân’ın işini zorlaştırdı. Emevî halifesi emrinde bulunan 120000’i aşkın askerle Dicle’yi geçerek Büyük Zap’a doğru ilerlemeye başladı.

Ebu Uyûn'un askerleri ise Kûfe'den gönderilen yardımcı kuvvetle artmıştı. Bu kuvveti idare eden Seffâh'ın amcası zalim Abdullah b. Ali bütün askerlerin başkomutanlığını yapıyordu. Emevîlerle Abbasîler arasında Zap⁴² nehrinin sağ kenarındaki Keşşâf adlı yerde şiddetli bir savaş gerçekleşti.

Mervân aksi yöndeki ısrarlı tavsiyelere rağmen nehrin üzerine bir köprü kurdurarak savaş meydanına atıldı ve yaratılıştan gelen cesaretini yine ispat etti. Seffâh'ın ordusunda baştanbaşa siyah giyinmiş olan askerler, atlar, develer ve bayraklar Şamlılara korkunç bir cenaze töreni duygusu yaşatıp ürkütüyordu. Bu arada beklenmedik bir olay da Emevîlerce felâket habercisi olarak yorumlandı. Bir sürü karga Emevîlerin üzerinden uçarak Abbasîlerin siyah bayrakları üzerine konmuştu. Mervân bu olaya hiç önem vermese de vehimli ve saf askerleri üzerinde oluşturduğu acı tesiri görüyordu.

Bizzat Mervân'ın kumandası altında yapılan ilk hücum Emevîlerin başırsıyla sonuçlanıp Abbasîler biraz geri çekildi. Fakat Ebu Uyûn [180] askerlerini attan indirerek mızraklarını yere saplattı. Abdullah b. Ali ise onları yeğeni İbrahim'in intikamını almaya tahrik ediyor "Yâ Muhammed! Yâ Mansur!" diye bağırarak askerleri cesaretlendirmeye çalışıyordu. Nihayet Abbasîler gayrete gelerek gürültü patırtı içinde düşmana saldırdılar. Mervân da kendi ordugâhında askerlerini hanedanının şeref ve nüfuzunu savunmaya dâvet ediyordu. Fakat onun bu çağrısına uyulmadı.

Zap Savaşı ve Mervân'ın Yenilgisi

Suriyeliler Abbasîlerin korkutucu hücumlarına karşı koyamadılar. Karğa sırasında Mervân'ın atı da seyisin elinden kurtulup kaçmış olduğundan halifelerinin öldürüldüğünü zanneden Şam askerleri büsbütün hayal kırıklığına düşerek geri çekilmeye başladılar.

⁴² Musu ile Erbil arasında bir nehirdir.

11 Cemâziyelâhir 132 / 25 Kânûnisâni 750

Emevîlerin saltanatına son veren bu savaş Hicrî 132 yılı Cemâziyelâhir ayının 11'inde gerçekleşti. Mervân Musul'a kaçtı ancak şehir kapılarını kapatarak girişine izin vermedi. Daha sonra Harran'a giderek bir süre yeni bir ordu toplamak için boş yere uğraştı. Abbasîler arkasından yetişerek bunu gerçekleştirmesine engel oldular. Mervân Harran'dan sonra Humus'a, oradan da Şam'a gitti. Orada da bir sığınılacak güvenli bir yer bulamadığından Filistin'e doğru yol çıktı fakat bu arada Abdullah b. Ali de onu takip etmekten vazgeçmiyordu.

Musul, Harran ve Humus şehirleri Seffâh'ı büyük bir memnuniyetle kabul etti. Şam'da Emevîler bir süre direnmeye çalıştıysa da sonunda şehir Abbasîler tarafından tahrip edildi. Suriye valisi olan Mervân'ın damadı öldürülerek [181] Suriye'nin ve dolayısıyla İslâm Devleti'nin başkenti ele geçirildi.

5 Ramazan 132 / Mart 750

Zap Savaşı'ndan üç, Kûfe'ye girişten beş ay sonra ve Hicrî 132 yılı Ramazan ayının 5'inde Abbasîlerin siyah sancağı Emevî sarayının üzerinde dalgalanmaya başladı. Abdullah b. Ali hayatta olan Emevîlerden aldığı intikamla yetinmeyerek tarihte örneğine çok az rastlanabilecek vahşi bir harekette bulundu. Onun emriyle ölümler mezarlarından çıkarılarak kemikleri yakıldı ve külleri havaya savruldu.

Abdullah bu hareketinin ardından yeniden Mervân'ı tâkib etmeye başladı. Son Emevî halifesi Filistin'den çıkıp Bizans'a giderek Kostantin'in halefinin yardımına başvurmayı düşündü. Bir İran şahının⁴³ bir Bizans imparatoru tarafından tekrar tahta geçirildiğini tarih kitaplarında okumuş olduğundan aynı yardımı kendisinin de göreceğinden şüphe duymuyordu. Anacak yanında bulunanlar Mervân'ı bu fikrinden caydırdılar. Onu Mısır veya Afrika

⁴³ Bu şah Hüsrev Perviz'di ve İmparator Moris sayesinde yeniden tahta çıkmıştı.

bölgelerine gittiği takdirde büyük bir ordu hazırlayarak tahtını geri alacağına veya o bölgelerde daha güçlü bir devlet kuracağına ikna ettiler. Mervân bu tavsiyelere uyarak Yukarı Mısır’da bulunan Feyyum şehrine gitti. Abdullah b. Ali’nin onu takip için gönderdiği kardeşi Sâlih ve Ebu Uyûn Fustat’da Mervân’ın izini buldular. Artık tâkip işi bir bakıma ava dönüşmüştü. Takipçiler Nil Nehri’nin batı sahilinde Buseyr veya Buseyris adlı yerde bulunan bir kilisede dinlenen Mervân’a rastladılar.

Mervân’ın Ölümü

26 Zilhicce 132 / Ağustos 750

Biçare Mervân hiç olmazsa hayatını pahalı satmak amacıyla kılıcını çekerek [182] düşmanlarına saldırdıysa da bir mızrak darbesiyle yere serildi. Böylece Emevî hanedanının en iyi, en mert evlatlarından biri ve onunla birlikte bütün hanedanı yok oldu.

Seffâh’ın emriyle bu hânedanın diğer bireyleri hakkında kovuşturma ve zulümler yapıldı. İlk Abbasî halifesi, Hâşimîlerin intikamcısı sıfatıyla tüyleri ürpertecek bir şekilde intikam aldı ve önüne çıkan her Emevî mensubunu kestirdi. Harâbeler, mağaralar ve dağlar bile araştırılarak oralarda gizlenenler bulunup hemen öldürüldü.

Abbasîler tarafından gerçekleştirilen bu vahşi zulümlerin niteliğini anlamak için gözlerimizi Savaşı’ndaki vahşet sahnelerine çevirip ikisini karşılaştırabiliriz. Abdullah b. Ali, Filistin’de Mervân’ın akrabalarından seksen kişiyi affetiğini söyleyerek onları bu bahâneyle çadırına dâvet etti fakat hepsini acımasız bir şekilde kılıçtan geçirdi. Bununla birlikte Emevîlerden bazıları da

Seffâh'ın intikam kılıcından yakalarını kurtarabildiler.⁴⁴ Bunların hepsi Seffâh'tan sonraki halifeler zamanında himaye edilmişlerdir.

Emevîlerden Hişâm'ın torunu Abdurrahman İspanya'ya kaçarak ölümden kurtuldu. Bir süre İspanya'da Hişâm ile birlikte zaman geçirmiş olan Mervân'ın kızları daha sonra diğer aile bireyleriyle birlikte Harran'a gönderildiler ve Mehdi'nin halifeliği dönemine kadar bu şehirde yoksulca bir hayat yaşadılar. Mehdi daha sonra hepsine ihtiyaçlarından fazla maaşlar bağlayarak onlara saygılı davranışlarda bulundu. [183] Doğudaki Emevî saltanatı Mervân'la son buldu. Bu aileye mensup olan hükümdarların bir kısmı şüphesiz büyük meliklerden sayılır. Diğerleri ise çağdaşları olan batı krallarından daha kötü değildi.

Arapların Mark Aurel'i sayılan Ömer b. Abdülaziz hazretleri yaşadığı yüzyılın oldukça üstünde ve döneminin eşsiz şahsiyeti olan şanlı bir hükümdardı. I. Velîd ile Hişâm ise Ömer b. Abdülaziz'le aynı seviyede olmasalar da onlar da ümmetin refahı için çalışan güçlü ve dürüst hükümdarlardı. Mervân bile saltanatı biraz daha devam etmiş olsaydı meşhur hükümdarlar arasında anılacaktı. Çünkü o aynı zamanda hem cesur hem de ileri görüşlü bir kişiydi. Emevîlerin iktidardan düşüşü meselesi faydalı bir ibret dersi içerir. Mervân'ın aile bireylerinden olan ve onun hilafeti zamanında önemli bir hizmette görev yapan biri nüfuz ve iktidarın Emevîlerden Abbasîlere geçmesine neden olan sebepleri şöyle izah eder:

“Görev olarak devlet işlerine harcamamız gereken zamanlarımız zevk ve eğlence ile geçiriyorduk. Biçare halk onlara yüklediğimiz vergilerle harap ve ümitsiz bir duruma düştüğünde artık bizden kurtulmayı temenni etmeye başladı. Topraklarımız ekilip biçilmiyor, hazinemiz dolmuyordu. Yönetim işini

⁴⁴ Medîne'de Fâtımîler sâyesinde birçok Emevî ölümden kurtuldu. Irak bölgesinde ise Seffâh'ın amcası Süleyman bin Ali Emevîler hakkında genel af çıkarmayı başararak gelecekte yapılacak zulümlerin önünü kesti.

valiler ve bürokratların eline terkettiğimizden bunlar kendi menfaatlerini kamu yararına tercih ederek bizden habersiz bir şekilde iş görüyorlardı. Ordunun maaşları her zaman birikip geciktiğinden savaş sırasında askerlerimiz düşmanlarla işbirliği yapıyordu. Müttefiklerimiz ise bizi en muhtaç olduğumuz zamanlarda terk ediyordu. Fakat iktidarımızın son bulmasına neden olan en önemli sebep ülkenin ne şekilde idare edildiğinden ve çevremizde ne gibi olaylar gerçekleştiğinden habersiz olmamızdı.⁴⁵

Hz. Ali'nin şehit olmasından II. Mervân'ın ölümüne kadar varlığını sürdüren Emevî Devleti yaklaşık olarak doksan bir yıl ayakta kalmıştır. Bununla birlikte Mesûdî bu süreden Hz. Hasan'ın imamlığı ve Abdullah b. Zübeyr'in halifeliği ile geçen [183] zamanları çıkararak Emevî hanedanının bin ay veya seksen üç yıl dört ay kadar hilafet tahtında oturduğunu ifade eder. Bu arada Emevîlerle Abbasîler arasında meydana gelen mücadeleler ne kadar vahşice ve menfaate dayalı olursa olsun Arap dünyasının fikrî gelişimine hizmet eden birçok faktörün doğmasını sağlamış ve bir hayli meşhur insanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

⁴⁵ Mesûdî.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**Devlet, Gelir Kaynakları, Yönetim Tarzı, Askerî Hizmet, Abdül-
melik'in Mâlî Düzenlemeleri, Şam, Saray Hayatı, Sosyal Hayat, Ka-
dınların Hayatı, Kadınların Açık Yaşama Âdetinin Başlaması, Giyim
Şekli, Âdetler, Edebiyat, Dînî ve Felsefî Akımlar**

Hicrî 132-140 / Milâdî 750-758

Devlet

Cumhuriyet zamanında halife Medine ahalisinin çoğunluk oylarıyla seçilir ve seçim şekli diğer Araplar tarafından tereddütsüz kabul edilirdi. Seçim gününde şehrin sakinleri büyük mescitte toplanıp yeni halifeye biat ederdi. Muâviye ile kendisinden sonraki halifeler kendi haleflerini bizzat kendileri tayin eder ve büyük memurlarla ordu komutanları hükümdar huzurunda yeni tayini kabul ederek bağlılık yemini ederdi. Dışarıda ise valiler yönetimleri altındaki halkın biatlarını halife adına kabul ederdi.

[186] Ahâli bu şekilde gelecek halifeye biat ettiklerinde onun hilafetini, zorla, gönül alarak veya rüşvet gibi vasıtalarla sağlanan kamu desteğine dayandığı için meşru saymış olurdu.

Hız. Ebubekir, Hız. Ömer ve Hız. Ali'nin halifelikleri zamanında Müslümanların devlet hazinesi tamamen milletin yararına harcanırdı. Müslüman toplumun bütün bireylerinin devlet gelirlerinden yararlanma hakkı vardı.

Muâviye ile başlamış olan saltanat yönetimi devrinde ise ülkenin gelirleri bir bakıma hükümdarların özel gelirleri gibiydi. Halifeler devlet hazinesini istedikleri gibi harcamakta serbestti. Muâviye Hız. Ali'ye karşı kendisine yardımda bulunmuş olan Amr b. el-Âs'a Mısır'ın bütün yıllık gelirlerini vermişti. Aslında Amr da daha az kıymetteki bir hediye kabul etmeyeceğini açıktan söylüyor ve "sütü bir başkası tarafından sağılan ineğin boynuzlarını tutmakla yetinemeyeceğini" ifade ediyordu.

Devlet Gelirleri

Devlet gelirlerinin kaynağı cumhuriyet zamanındaki kaynaklardı: 1. Arazi vergisi 2. Gayrimüslim ahâlden alınan cizye vergisi 3. Toprak ürünlerinden alınan öşür vergisi 4. Gümrük ve belediye vergisi 5. Anlaşmalara dayanan haraç ve tazminatlar 6. Savaş ganimetleri.

Her vilayette toplanan vergiler o vilayetin hazinesine konurdu. Diğer konularda olduğu gibi mâlî işlerde de yerinde yönetim şekli geçerliydi. Herhangi bir vilayetin yönetimine âit masraflar o vilayetin kendi bütçesinden karşılanırdı. Yol ve köprü inşası, su kanalı kazılması, câmi ve medrese yapılması gibi faydalı işler için de yine her vilayetin kendi bütçesinden harcama yapılarırdı. Yapılan masraflar daha sonra gelirlerden düşölüp kalan meblağ devletin merkez hazinesine gönderilirdi. Vergilerin toplanması [187] görevini "âmil" ismi verilen memurlar yapardı. Bunlar İngiliz Hindistanı'nda görevli vergi memurları gibi aynı zamanda yürütme yetkisine de sahipti.

II. Ömer zamanında olduğu gibi valiler bazen "sâhibü'l-harâc" (vergi memurluğu) görevini de bizzat yerine getirirlerdi. Bu durumda vergiler emirlerindeki kâtipler tarafından toplanırdı. Bu toplama şekli hırsızlık yapılmasına uygunsu da devlet malını çalanlar çok şiddetli bir biçimde cezalandırılır ve

genellikle varlıklarına el konulurdu. Hükümdarlarla prensler sınırsız özel mülke sahipti.

II. Velîd zamanına kadar bu geniş topraklar ekilip biçilmişti. Abdülme-lik'in halifeliğinden önce meydana gelen iç savaşlar, Ömer zamanında Keldanistan'da yapılmaya başlanan büyük sulama faaliyetlerini bütünüyle sekteye uğrattı. O zamana kadar bu sulama işi için yapılan inşaat işleri bile ihmal veya tahrip edildi. Bunun sonucu olarak oldukça geniş topraklar bataklığa dönüştü. Sevad'ın (Fırat Nehri'nin güney bölgesi) büyük kısmını yönetimi altında bulunduran Mesleme⁴⁶ bataklık araziye kurutup tarıma elverişli bir hâle getirdi.

Vergiler her yerde aynı miktarda konulmuş değildi. İlk halifeler tarafından çeşitli vilayetlerin ahâlisine tanınan ayrıcalıklardan dolayı vergi düzenlemeleri her vilâyette az çok farklılık gösterirdi.

Bu ayrıcalıkların kaldırılması için defalarca girişimlerde bulunuldu ancak her girişim karışıklıklar çıkmaya neden olmaktan başka bir işe yaramadı.

Yönetim Bölgeleri

Arap Devleti beş büyük eyâlete bölünmüştü. Hicaz, Yemen, Arabistan merkezî bir genel valinin yönetimindeydi. Irakeyn, yani Arap Irakı (eski Babilistan ve Keldanistan) ve Acem Irakı (İran) ile Umman, Bahreyn, Kirman, Sicistan, Kâbil, Horasan, Mâverâünnehir, Sind ve kısmen [188] Pençap bölgesi aynı şekilde ayrı bir büyük eyâlet olarak Kûfe'de oturan Irak genel valisine bağlıydı. Horasan ve Mâverâünnehir bölgeleri Irak genel valisi tarafından tayin edilmiş ve Merv'de oturan bir vali tarafından idare edilirdi. Bahreyn ile Umman ise Basra'da yaşayan valilere bırakılmıştı. Sind ve Pencap bölgeleri de aynı şekilde ikinci derecede bir valinin idaresinde bulunurdu.

⁴⁶ Hişam'ın kardeşi.

El-Cezâire, Kürdistan, Azerbaycan ve kısmen Küçük Asya üçüncü, Yukarı Mısır ile Aşağı Mısır ise dördüncü bir eyâlet şeklindeydi. Beş eyâletten en önemlisi Afrika (İfrîkiyye) Eyâleti'ydi ve Mısır bölgesinin batı sınırlarına kadar bütün Kuzey Afrika ile İspanya, Güney Fransa bölgeleri, Sicilya, Sardunya ve Balaar adalarını içine alırdı. Afrika genel valisinin yönetim merkezi Kayrevan şehriydi. Tanca ile Akdeniz adalarında da ikinci derecede valiler bulunurdu. İspanya ise Kurtuba'da oturan bir vali tarafından idare edilirdi.

Sivil ve Askerî Yönetim

Her eyâletin idarî ve askerî yönetimi genel valiye bırakılmıştı. Ancak devlet gelirlerinin toplanmasından “sâhibü'l-harâc” isimli bağımsız bazı mâliye memurları sorumluydu. Bunlar doğrudan doğruya halife tarafından atanıp görevlendirilirdi. Meşhur şehirlerdeki kadılar da memurlarını bizzat kendileri seçip tayin ederdi. Gayrimüslim gruplar kendi hâkimleri tarafından muhakeme olunurdu. Cemaate imamlık yapma görevi ise hem valiler hem de kadılar tarafından yerine getirilirdi.

“Sâhibü's-Şurta” adıyla görevli olan zaptiye müdürü valinin emrine tâbiydi. Hişâm'ın halifeliğinin başlarından itibaren “Ahdâs” adı altında polis ve düzenli ordu arasında askerî hizmetle sorumlu bir çeşit jandarma teşkilatı kuruldu.

[189] Muâviye'nin Divânü'l-Hâtem'i Kurması

Muâviye hükümdarlar ve valiler arasında yapılacak haberleşmenin kolaylaştırılması ve sultanlık kararları üzerinde değişiklik ve sahtekârlık yapılmasını önlemek amacıyla “Divânü'l-Hâtem” adıyla bir merkezî birim oluşturdu. Halifelerin emir ve buyrukları bu resmî dâiredeki özel deftere kaydedilip asılları mühürlenir ve kime yazılmışsa ona gönderilirdi. Muâviye aynı şekilde bir posta teşkilatı da kurdu fakat bu kurum ancak Abbasiler zamanında mükemmel bir nitelik kazanabildi.

Emevîlerin kendilerine özel yönetim biçimi Muâviyeden çok Abdülmelik tarafından ortaya konmuştur. Bu halife devlet işlerinin yabancı tesirlerden uzak tutulması için kamu işlerinin sadece Araplar tarafından yapılmasını emretti. Bu taraflı politika Irak valisi olarak tayin ettiği Haccâc-ı Zalim tarafından aşırı bir biçimde uygulandı. Haccâc, gayrimüslim gruplardan hiçbir kimseyi devlet hizmetinde çalıştırmadığı gibi Arap asıllı olmayan Müslümanları bile bu haktan mahrum bırakıyor ve üstelik onlardan haraç da alıyordu. Bununla birlikte çok zaman geçmeden bu aşırı ayrımcı yönetim biçimi eski şiddetini kaybetti. Bir süre sonra İranlılarla Hristiyanlar ikinci derecedeki bazı idarî ve mâlî hizmetlerde çalıştırılmaya başlandı. Ne var ki Abdülmelik ile Haccâc-ı Zalim'in açığa vurmaktan çekinmedikleri ayrımcı duyguları milletin kalbinde kötü izler bırakıp yerleşti ve bilindiği gibi II. Mervân zamanında acı meyvelerini verdi.

Abdülmelik'in Mâlî Düzenlemeleri

Abdülmelik tarafından uygulamaya konulan iki önemli düzenleme vardır ve bunların her ikisi de kamu yararını önceleyen ileri görüşlü bir yönetim anlayışını gösterir. Onun zamanına kadar Arap Devleti'nde sabit ve herkesin kullanabildiği hiçbir sikke yoktu. Valiler kendi darphânelerinde gerekli gördükleri kadar sikkeyi bastırıp [190] üretirlerdi. Bu paraların gerçek ve farazî değerleri birbirine tam denk olmadığından her tarafta kalpazanlık yapıldı. İlk zamanlar genel olarak Bizans ve eski İran paraları kullanılırdı. Fakat daha sonraları ülke genişledikçe değişmez ve sabit bir para bastırılması gereği duyuldu.

Bunun için Abdülmelik ülkede geçerli olan bütün eski sikkeleri toplatarak onların yerine kendi adına altın ve gümüş paralar bastırdı.⁴⁷

⁴⁷ İlk altın Arap sikkesinin ayarındaki doğruluk hayret vericiydi ve ağırlığı 0,27625 gram olup gümüş sikkeden 7/10 oranında daha ağırdı. Dirhem yani gümüş sikke ise 0,19305 gram ağırlıktaydı.

Hicrî 77 / Milâdî 696

Bu sikkelerin şekilleri Rumlarla Sâsanîlerden alındı. Rumların “Solidi” diye adlandırılan paraları Arapların altın paralarının, büyük Ömer tarafından ithal edilen dirhem ise gümüş paraların temelini oluşturur.

Resmî İşlemlerde Arapçanın Kullanılması

Abdûlmelik’in ikinci güzel düzenlemesi de onun zamanına kadar resmî yazışmalarda kullanılan Farsça, Rumca veya Süryaniceyi kaldırarak bunların yerine Arapçayı kullanmayı başlatmasıdır.

II. Yezîd’in halifeliğinden önce valiler bazı siyasî veya idarî nedenlere bağlı olarak tayin edilirdi. Yani normal şartlarda halifeler ya ehliyet veya liyakatlerinden ya da hükümdara veya ailesine olan hizmet ve bağlılığından emin oldukları adamları genel vali olarak seçerlerdi.

İşte II. Yezîd’den sonra sâdece ikinci şık tayin şekli uygulanmaya başlandı. Yezîd döneminde görülen kötü uygulamalardan biri daha -devletin menfaatleri açısından çok zararlı olan ve gelecekte de başka zararlarının görülecek olması açısından- anılmaya değerdir. Yezîd zamanına kadar valiler kendi vilâyetleri içinde oturmak zorundaydı. Sonraları bu zorunluluk kaldırıldı. Hükümdar sülâlesine ve saraya mensup olan valiler maaşlarını aldıkları [191] halde başkentte oturmayı tercih ederek yerlerine vekil gönderirlerdi. Bu vekiller de şüphesiz eyâletin gelirleriyle hem kendilerinin hem de vekili oldukları valilerin keselerini doldurmaktan başka hiçbir kaygı taşımazlardı.

Yönetim Birimleri

Emevîler zamanındaki yönetim biçimi ilkel bir durumdaydı. Ne Abbasîler devrindeki mükemmel kurumlardan ne de görev dağılımından eser vardı. Bütün devlet işleri dört temel idarî birimle yürütülürdü: 1. Dîvânü’l-Harâc. Bu kurum dönemin mâliye bakanlığıydı. 2. Dîvânü’l-Hâtem 3. Dîvânü’r-Resâil. Burada eyâletlere âit işler ve haberleşmeler yapılırdı. 4.

Dîvânü'l-Müstegallât. Burası çeşitli gelirlerin yönetiminden sorumlu kurumdur.

Bu dört kurumdan başka mâliye bakanlığının yanında zâbıta ile askerin maaşlarının verilmesiyle görevli alt derecede iki kurum daha vardı.

Askerî Hizmet

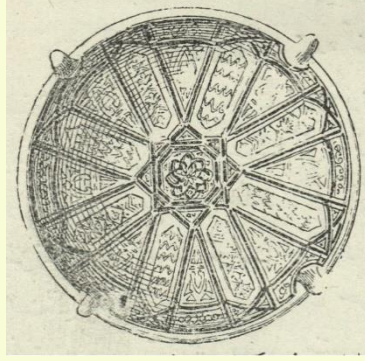
Arap asıllı bütün teba askerlik görevinden sorumlu olup belli zamanlarda alacakları eğitim için bağlı oldukları taburun sancağı altında hazır bulunmak zorundaydı. Askerler sefere çıktıkları zaman daha yüksek maaşlar alırdı. Bununla birlikte askerlik hizmetine yetenekli olan herkese devlet tarafından maaş bağlanırdı. Askerlik kurumundan Abbasîler devrini anlatırken bahsedeceğim. Çünkü devlet çarkı gerek savaş gerekse barış zamanlarında ancak bu halifeler zamanında mükemmel ve düzenli bir şekilde çalışabilmiştir.

Arap donanması “Emîrü'l-Bahr” (deniz komutanı) diye adlandırılan bir komutanın kumandası altındaydı.

Meşhur Şehirler

Meşhur şehirler savunma amaçlı inşa edilmiş duvarlarla çevrelenmişti. Çeşitli alanlardaki ticaret ve meslek erbabı farklı mahalle veya sokaklarda oturlardı. Oturdıkları [192] mahalle ve sokaklar da genellikle o meslek veya ticaret grubunun adlarıyla anılırdı. Bununla birlikte şehirlerin bu şekilde ayrılması yalnız meslek ve ticaret erbabına özel bir durum değildi. Araplar her zaman merkezî yönetim biçiminin aleyhinde olmuşlardır. Nereye yerleşseler hemen çeşitli bölgelere ayrılırlardı. Ancak bu ayrılma meyli çok sayıdaki isyan ve karışıklığın çıkmasına da neden olurdu. Şehir içinde âdetâ başka bir şehir oluşturan söz konusu bölgelerin her biri diğeriyle birleşip karışmamak için “hâris” adlı bekçilerin kontrolüne bırakılmış kapılarla donatılırdı. Hârislerin en önemli görevi giren çıkan insanlara ve özellikle gece vakti geç gelen-

lere kapıyı açmaktan ibaretti. Karışıklık zamanlarında ise bu kapılar aşiretlerin farklı gruplarının birbirine temas etmesine kesin bir şekilde engel olma hizmeti görüyordu.

Kuzey Afrikalı Müslümanların İspanya'da yaşarken ürettikleri başka bir çini

Şam

Şam Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce Rum valilerin oturduğu merkezî ve gelişmiş bir şehir konumundaydı. Emevîler devrinde ise bu hânedana başkent olarak dünyanın en güzel beldelerinden biri hâline geldi. Emevîler muhteşem binalar ve köşklerle şehri süslediler. Şehri süsleyen bu binaların yapılış tarihi açısından ilki Muâviye tarafından yaptırılan Kasru'l-Hadrâ'dır.⁴⁸ Ondan sonraki halifeler ise Şam'ı beyaz kubbeli sayısız saray ve câmilerle süslediler. Özellikle I. Velîd şehrin içinde ve dışında birçok kamu binası yaptırdığı gibi şehrin en büyük câmiinin içinde kendi adına bir de anıt diktirdi.

Bina yaptırma merakı yalnız hükümdarlara özel değildi. Sultanlık hânedanı ile eşraf ve diğer büyükler de birbirleriyle rekabet edercesine Şam ve diğer meşhur şehirleri mîmârî eserlerle doldurdu.

⁴⁸ Döşeme ve kaplamalarının yeşil renkli olması nedeniyle bu isim verilmiştir.

[193] Musul

Hicrî 106-117

Hişam'ın hilafeti zamanında Musul vilayetini on bir yıl kadar yönetmiş olan Hür⁴⁹ Musul'da bir medrese ve bir kervansaray ile kendisi için olağanüstü muhteşem bir saray yaptırdı. Bu binanın tamamı tek parça beyaz kaymak taşından inşa edildi. Duvarlarının üzerinde de rengârenk kakmak taşlardan oluşan nakışlar ve süslemeler vardı. Tavanları tık (Hind meşesi) ağacından üretilen kalın sütunlara dayanıyordu ve üzerinde sanatsal ve renkli süslemeler vardı. Eskiden bu saray “el-Menkûşe” adıyla anılırdı.

Milâdî 14. yüzyıldan beri Paris'te Louvre Müzesi'nde korunan Arap işi mâdenî bir vazö

Musul ahâlisinin içilebilecek su bulmak için çok zahmet çektiğini gören Hür, bir de su kanalı yaptırdı. Bu kanal üzerinden asırlar geçmiş olmasına rağmen hâlâ varlığını korumaktadır. Söz konusu kanalın iki tarafına ağaçlar dikilerek Musul sâkinlerinin aileleriyle gezintiye çıktıkları özel bir mesire yeri oluşturulmuştu.

⁴⁹ Hür'ün babası Yusuf, Birinci Mervan'ın babası olan Hakem'in torunudur.

Şam'ın Su Kanalları

Şam'da bulunan su kanalları Emevî saltanatının silinmez hâtıralarındandır. [194] Yunanlılar tarafından daha önce inşa edilen kanallar aslında şehre bol ve lezzetli sular akıtıyordu fakat bu suların şehrin her tarafına ulaşması için yapılan uçsuz bucaksız kanal ağı Emevîler zamanından kalmadır. En fakir bir ev bile şehrin suyundan yararlanırdı, çünkü söz konusu su kanalları ve kemerler Şam'ın her tarafına yapılmıştı.

Halifelerin Sarayları

Halifelere için yaptırılan saraylar mermer ve yıldızla süslüydü. Duvar ve döşemeleri de en değerli mozaik nakışlarla donatılmıştı. Çok sayıda fıskiyeli havuz veya çeşme bu saraylara tatlı bir serinlik verirdi. Bahçelerinde dikili olan oldukça nâdir türden ve gölgeli ağaçlar sayısız şarkıcı kuşa ev sahipliği yapardı. Câriyeler açık renkli ve çizgili kadehleriyle sarayın odalarında yaşardı. Hişam mermer döşemeli ve döşeme taşları birbirinden yıldızla ayrılmış geniş bir salonda, sırma nakışlı kırmızı bir halı üstünde kırmızı ipekten üretilmiş elbisesini giymiş olarak ve etrafı misk ve amberle kokulandırılmış olduğu halde özel ziyaretleri kabul ederdi.⁵⁰

Sarayın altı büyük kapısı vardı⁵¹ ki şaşırtıcı yükseklikleri seyyahlarca çok uzak mesafelerden bile görülürdü.

Araplar Suriye'yi ele geçirdikleri zaman burası henüz özel bir mimariye sahip değildi. Fakat kısa zaman içinde geliştirilen Arap mimarisi güzellik ve mükemmellik açısından İran ve Bizans mimarilerine üstün gelecek bir ilerleme kaydetti. Herhangi bir milletin mimarisi, ayırıcı özelliklerini o milletin ilk oturdukları mekanlarla oradaki ilkel yaşama tarzlarından alır. Arap mi-

⁵⁰ Harîrî.

⁵¹ 1. Cennet kapısı (Bâbü'l-Ferâdis) 2. Caypa 3. Bâbü's-Şark 4. Tûme 5. Bâbü's-Sağır 6. Kaysan

marisinde inşa edilen sütun ve kemerler, minare ve kubbeler ile Araplar tarafından çok değerli görülen nahlistanlar (hurma bahçeleri) arasındaki benzerlik bu iddiamızı güçlendiriyor.

[195] İlk zamanlar Suriyeliler Bizans mimarisinde evler inşa ettiler. Irak taraflarında ise İran tarzı etkiliydi.

Zamanın akıp gitmesi ne binaların şeklinde ne de ev yönetiminde bir değişiklik oluşturmadi. Zengin evlerinde -bugün olduğu gibi- kapıcılar kapı yakınındaki taş veya mermerden yapılmış bir kanepede oturarak misafirlerin giriş-çıkışlarına rehberlik ederdi.

Yoksul evlerinde ise kapıların üzerinde büyük mâdenî halkalar zil görevi yapardı. Evlere girilince uzun bir avluya girilir ve avlunun iki tarafında çoğunlukla sütunlar bulunurdu. Bu avlu taş, mermer veya çakıl taşı ile döşeli olurdu. Ortasında da güzel kokulu çiçekler, limon ve portakal ağaçlarıyla gölgelenmiş küçük bir bahçe ile çevrili bir fıskiye bulunurdu. Avlunun bir tarafında yer alan ve “eyvan” ismi verilen mermer veya renkli taşlarla döşeli bölüm de sıcak mevsimlerde kabul salonu hizmeti görürdü.

İleri gelenlerin evleri çoğunlukla iki katlı olur ve bu evlerde farklı şekillerde süslenmiş birçok avlu bulunurdu. Avlunun sağ ve sol taraflarında ise oturmaya veya misafir kabul etmeye özel çok sayıda odanın ağır perdelerle kapatılmış kapıları göze çarpardı. Kışın “eyvan” ile odaların mermer döşemelerine desenli halılar, yazın ise hasırlar serilirdi. Emevîler zamanında duvar diplerini çevreleyen ve “divan” denilen uzun sedire rastlanmaz. Bu sedirden ilk olarak Abbasîler zamanında bahsedilmiştir.

Sosyal düzeyleri yüksek ev sahipleri birbiri üstüne konulmuş ve çok sayıdaki kilimden oluşturulmuş yüksek bir oturak üzerinde oturlardı. Kapının karşısında mermer direklerle süslü bir odanın içinde abdest almaya özel leğen ve ibrik bulunurdu. Duvarlarda ise günümüzde olduğu gibi çok kullanılan eşyaları ve sanatlı süs eserlerini koymaya yarayan birçok süslü raf vardı.

Odaların tavanları Arap işi nakışlarla [196] bezeli ve itinalı bir şekilde yaldızlanmış olurdu. Odalar kışın mangal ile ısıtılır, yazın ise fısıkiyeler ve açık pencerelerden serinletilirdi.

Saray Hayatı

Halifeler gerek Cuma namazında gerekse beş vakit namazlarda halka imamlık yapmakla sorumluydu. Bu görev Muâviye, Abdülmelik ve II. Ömer hazretleri tarafından büyük bir dikkatle yerine getirilmiştir. Diğer halifeler ise genellikle normal günlerde imamlık görevi için kendi yerine başka birisini vekil yapardı. Fakat halifelerin Cuma günü hutbe okumak için muhakkak câmide bulunmaları gerekirdi. Bu dînî tören sırasında halifeler beyaz kıyafetler giyinir ve başlarına da çoğunlukla mücevherle süslü, aynı şekilde beyaz ve sivri başlıklar takar, Hz. Peygamber'in mühür ve asâsını yanlarına alarak minbere çıkarlardı. Diğer taraftan halifelerin az bir kısmı bazen Cuma töreninde de namaz ve hutbe için başka birisini görevlendirmekten çekinmemişlerdir. Örnek olarak II. Yezîd adına Cuma namazını çok defa "sâhibü's-şurta" adı verilen dönemin güvenlik müdürü kıldırırdı. Bu arada II. Velid'in sergilediği yakışsız bir hareket ise Şam ahâlisini çok kızdırmıştır. Çünkü Velid bir gün sarayındaki kadınlardan oldukça güzel birisine kendi elbisesini giydirip kendisine vekil olarak Cuma törenine başkanlık etme göreviyle câmiye göndermişti.

Bu dînî görevlerden başka Emevî hükümdarları geniş yetkilere sahip bir üst mahkemeye âit bütün görevleri yapar ve devlet adamlarıyla sefirleri huzurlarına kabul ederlerdi. Kabul töreni ya genel veya özel olurdu. Genel kabullerde halifenin sağ tarafında şehzâdeler, sol tarafında ise devlet adamlarıyla saray görevlileri yer alırdı. Halifeler bu şekilde şehrin ileri gelenleri, meşhur işadamları ve meslek erbâbı ile şâirler ve din âlimlerini vs. huzurlarına kabul ederlerdi.

Özel kabullerde ise saltanat hânedanının üyeleriyle devlet adamları ve bazı halife yakınları oldukça süslü ve muhteşem kıyafetler giyerlerdi.

Emevîlerin Sardanapal'ı olan II. Velid, sırma işlemeli kolsuz bir harmâni (kolsuz uzun ve geniş üstlük) ile ince ipek üretimi [197] Şam kumaşından dikilmiş pantolon giyerdi. Amcası Süleyman ise sâdece ipekten bol bir harmâni giymiş olarak ziyaretçileri kabul ederdi.

İlk Emevî hükümdarları boş zamanlarda savaş ve cengâverlik hikâyeleri ile İslâm'dan önce yaşamış olan Arap kahramanlarının menkıbelerini dinlemekten hoşlanırlardı. Şiir dinlemek de temel zevklerinden idi. I. Yezîd ile birlikte şarap içmek moda olmuştur. Bu halife aşırı biçimde şarap bağımlısıydı. Gerek kendi döneminde gerekse II. Yezîd ve daha sonra II. Velid dönemlerinde saray, hükümdarın şarkı ve mûsiki gürültüleriyle bir içki ve yemek mekânı hâline gelmişti. Mekke ve Medine'nin en meşhur şarkıcıları bu tarihlerde müziğin vatanı olan Şam'a büyük ilgi duyarlardı. O dönemde henüz satranç ve çevgen gibi oyunlar yaygın değildi. Ancak tavla ile kağıt oyunları oldukça fazla rağbet görürdü.

I. Velid ile II. Ömer hazretleri tarafından şiddetli bir şekilde yasaklandığı halde horoz dövüşü de -yakın zamanlarda İngiltere'de olduğu gibi- Arapların başlıca eğlencelerinden biriydi.

At Yarışları

Bütün bunlarla birlikte Arapların en çok ilgi gören eğlencesi at yarışlarıydı. İlk at yarışları at türünün ıslahı amacıyla Hişam tarafından düzenlenmişti. Gerek kendi özel ahırında bulunan gerekse başkalarına âit atlardan oluşan yaklaşık dört bini aşkın at sürüsü onun düzenlediği yarışmalara katılırdı. Prensler bile atlara binerek yarışmaya katılırlardı. II. Velid'de de at yarışı tutkusu olduğundan Hişam ile aralarında büyük bir rekabet vardı.

Mûsiki

II. Velid zamanında mûsiki sevgisi delice bir tutku şeklini almıştı. Saraya getirilen meşhur şarkıcılar ve mûsiki üstadları çok büyük hediyelere [198] bo-

ğulurlardı. Diğer taraftan dans veya şarkı için akın akın başkente gelerek evleri etkisi altına alan bayağı gruplarla sosyal hayat gittikçe bozuluyor ve kadınların yavaş yavaş açık saçık giyinme tarzının oluşmasına neden oluyordu.

Evlerde Haremlik Bölümlerin Ayrılması Geleneği

İleri görüşlü bir tarihçi der ki:

“Bugünkü harem hayatı II. Velid zamanında ortaya çıktı. Bu halife Bizanslıları taklit ederek sarayına birçok harem ağası aldı. İşte bu biçareler o zamandan beri kadınların namus bekçiliği ve ev sahibinin sırdaşı olma hizmetini görürler. Zavallılara reva görülen bu zalimce tutumu ilk olarak Rumlar uygulamıştır.”

Hicrî III. yüzyılda yaşayan meşhur Araplardan Câhız⁵² şiddetle bu usûlün aleyhinde bulunmuştur. Yine birçok imam ve müctehidin karşı görüşüne rağmen söz konusu uygulama Emevîler zamanında tam kök salmıştır.

Yabancıardan Alınan Bazı Âdetler

Emevîler Bizanslılardan harem ağaları çalıştırma usûlünü aldıkları gibi eski İran şahları zamanında geçerli olan bazı âdetleri de alıp benimsediler. Halifeler şarap içmeyi erkekler arasında yayarken kadınlar da onlara uyararak bugün Şam ve Beyrut çarşılarında satılan ve yazın buz içinde soğutulan gül şerbetine alışmışlardı. Bu sıvıya özellikle saray kadınları bağımlıydı. Yakın zamanlarda Bağdat'ta, Hişam'ın hanımı Ümmü Halîm'in altın ve billurdan üretilmiş büyük bir şerbet kadehi sergilenmişti.

İkinci Emevî halifesi olan I. Yezîd İran şahları gibi [199] her gün içki içerdi. Abdülmelik'in ise ayda bir defa aşırı miktarda şarap içme âdeti vardı. Bizans

⁵² Bu şahıs Câhız lakabıyla ünlenen ve Kinâne kabilesine mensup olan Ebu Osman Amr'dır. İbni Hallikan'a göre çeşitli ilim dallarında çok sayıda eser yazmıştır. Vefat tarihi Hicrî 255'dir.

imparatorları tarafından kullanılan bir ilaç sayesinde de içki gecesinin sabahında sarhoşluk hissetmeksizin gözlerini açmayı başarırdı. I. Velid iki günde bir alkol alırdı. Kardeşi II. Yezîd ile yeğeni II. Velid ise devamlı şekilde içerlerdi. Emevîler içinde sâdece II. Ömer hazretleriyle Hişam ve III. Yezîd alkol kullanmamışlardır.

Saraylardaki yeme içme toplantıları mûsiki ve şarkılarla daha çok keyfe ve neşeye boğulurdu. Bu gibi toplantılara ayrılmış özel salonlar ortadan birer perdeyle bölünür ve hükümdar ile yakınları sarayın ileri gelen görevlileriyle perdenin bir tarafında, şarkıcı ve çalgıcılar da diğer tarafta yer alırdı.

Kadınlar

Biraz önce ifade edildiği gibi kadınların çıplak giyinme âdeti -ki çok eski zamanlardan beri İranlılarda görülürdü- II. Velid'in halifeliği döneminde başladı. Velid'in sosyal kurallara karşı gösterdiği saygısızlık ile özel evlere girme konusundaki cüret ve umursamazlığı da beklenmeyen ziyaretlere karşı nöbetçiler görevlendirilmesi usûlünün uygulanmasına neden oldu. Bu uygulama başlar başlamaz bir âdet şeklini aldı. Görgüsüz düşünce sahipleri duvarlarla bekçileri duygusal soyluluk ve kalp temizliğinden daha güvenli görürler.

Bütün bu engellere rağmen Arap kadınları Abbasîlerin onuncu halifesi olan Mütevekkil dönemine kadar yine olağanüstü bir özgürlüğe sahipti. Eski mertçe özellikler erkekler arasında hâlâ geçerliydi. Bizans ve İran bölgelerinden yayılan zevk ve eğlence düşkünlüğü çöl hayatının özgürlük ve sâdeliğini henüz bozup yok edememişti. Babalar güzel ve yetişkin kızlarının adlarına bağlı lakaplarla anılırlardı.⁵³

⁵³ Ebu Süfre, Ebu Leylâ gibi.

[200] Asîl bir Arap kızı çekinmeden erkeklerle konuşabilirdi. Firdevsî'nin şu güzel satırları şimdi de onu anlatır:

(Farsça beyt)

Arap kızı misafirlerle rahat bir şekilde görüşür, çekingenlikten hoşlanmazdı. Üstün kişisel özelliğiyle gurur duyar ve çevresine bir saygınlık duygusu telkin etme zevkini bilirdi. Meşhur bir yazar, günün birinde Mekke'den dönerken Medine yakınlarında durup güneşin şiddetli sıcaklığından biraz kurtulabilmek için bir zengin evine sığınmıştı. Evin avlusuna girdikten sonra devesinden inmesine izin verilip verilmeyeceğini sorunca ev sahibi kadın “in” diyerek izin verdi. Biraz sonra eve girmek için izin isteyince ona da izin verildi. Yolcu içeri girer girmez karşısına ev işleriyle meşgul olan aydan daha güzel bir kız çıktı. Genç kız misafirine yer göstererek kendisiyle konuşmaya başladı. Konuştukça “kelimeler dudaklarından inci gibi dökülüyordu.” Onlar konuşurken kızın büyük annesi de içeriye girerek yanlarına oturduktan sonra kahkahalar içinde yabancı ziyaretçiyi genç kızın güzelliğinin büyüünden sakınması için uyardı.

Harkâ

Aynı yazarın babası tarafından aktarılan ikinci bir olay da bizi dönemin hayat tarzı hakkında yeterli derecede aydınlatır. Buna göre olayı anlatan, bir gün yine Mekke'den dönerken yolda bir dostunun evine misafir olur. Ev sahibi ona, Emevî devrinin en büyük şâirlerinden birine mükemmel şiirler ilham eden Harkâ ismindeki çekici güzelle sohbet etmek isteyip istemediğini sorar. Misafir teklifi memnuniyetle kabul eder. Harkâ'nın evine girdiği zaman karşısına genç yaşta uzun [201] boylu olağanüstü güzel bir kız çıkar. Genç kız ziyaretçisinin selamını aldıktan sonra oturması için yer gösterir. Olayı anlatan, Harkâ ile aralarında geçen konuşmayı şöyle aktarır:

“Bir süre görüştükten sonra genç kız bana sordu:

-Hacca gittin mi?

-Defalarca...

Genç kız:

-O halde beni daha önce ziyaret etmene engel olan neydi? Hac sırasında ziyaret edilen şeylerden birinin de ben olduğumu bilmiyor muydun?

Ben:

-Amacın nedir?

-Zürreme'nin "Haccın tamamlanması için kervanın Harkâ'nın evinin önünde durması ve onun peçesini atarak hacılara görünmesi gerekir" dediğini duymadın mı?

Seyyide Sekîne

Hakemiler devrinin başlarında Kerbela şehidi Hz. Hüseyin'in kızı⁵⁴ Seyyide Sekîne⁵⁵ hazretleri asâlet, güzellik, zekâ ve ahlâk bakımından kendi zamanındaki kadınların en mükemmeli kabul edilirdi. Evi şâirler ve din bilginleriyle Arap milletin en aydın ve dindar kesimlerinin toplandığı bir mekândı.

[202] I. Velid'in eşi ve II. Ömer hazretlerinin kızkardeşi olan Ümmü'l-Benîn de Emevî döneminin en ünlü kadınlarından. Kocasının üzerinde sınırsız bir nüfuza sahipti ve halkın menfaatlerine hizmet etmek en büyük arzusuydu. Tarihte Haccâc-ı Zalim'e verdiği ibretli ders meşhurdur. Bir gün Haccâc

⁵⁴ Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın çocukları ve torunlarından erkek olanlara sey-yid, kadınlara ise sey-yide denir.

⁵⁵ Asıl ismi Umeyme olup annesi tarafından Sekîne diye çağrılırdı. Seyyide Sekîne 1 Rebülevvel 117 tarihinde ve Hişam'ın hilafeti döneminde Medine-i Münevvere'de vefat etti. Kocasının Musab bin Zübeyr bir savaşta şehid olduğu için henüz çok genç yaşta dul kalmış olan Umeyme, Abdullah Hizâmî isminde bir kişiyle evlendi ve soylarından Karîn adında bir erkek çocuk dünyaya geldi. Bir süre sonra Abdullah Hizâmî de vefat edince İkinci Ömer hazretlerinin bir kardeşi onunla evlenmek istedi. Fakat Birinci Velid'in buna engel olması üzerine o da Hz. Osman'ın bir torunu ile evlendi. Ancak bu kocasından da dönemin Emevî halifesi Süleyman'ın emriyle ayrılmak zorunda kaldı.

Şam’a gelerek Velid’in huzuruna çıkmış ve söz arasında halifeye hanımının etkisinden sıyrılmasını tavsiye etmişti. Bu durumdan haberdar olan Ümmü’l-Benîn Velid’den Haccâc’ı yanına göndermesini rica etti. Haccâc da halifenin emrine uyarak Ümmü’l-Benîn’in odasına girdi ancak oldukça sönük bir şekilde karşılandı ve hatta uzun süre odada beklemek zorunda kaldı. Nihayet Ümmü’l-Benîn câriyeleriyle birlikte gelip soğuk bir tavırla selamını aldı ve Velid’e, söylediği sözlerin doğru olup olmadığını sordu. Ümmü’l-Benîn ondan bunu doğrulayıcı ve pervasız bir cevap alınca Haccâc’ın bütün fenâlıklarını saymaya başladı. Kocasını zulümler yapmaya yönelttiğini, İslâm’a hizmet eden en saygın şahsiyetlerin zulüm pençesinde harcandığını söyledi. Haccâc’ı hiyânet ve korkaklıkla suçladıktan sonra onu hizmetçileri aracılığıyla odasından çıkarttı.

Arap kadınları şiir yazma ve okuma konusunda büyük bir tutkuya sahiptir. Çok sayıda Arap kadını bir hayli güzel şiirler yazmıştır.

Hız. Râbia

Meşhur Râbia da bu devrin bereketli çocuklarından. Kendisi büyük bir kadın evliya olarak tanınmıştır.⁵⁶

Giyim Şekli

Emevîler zamanında erkek elbisesi büyük bir değişime uğramamış, sadece keçe kullanımı Araplar arasında daha çok yaygınlaşmıştır. Giyilen elbiselerin çeşidi ve [203] niteliği herkesin ekonomik düzeyine bağlı olmakla birlikte meslek ve ünvanlara göre de değişirdi. Din bilginleriyle kâtiplerin elbiseleri askerlerinkinden tamamen farklıydı. Aynı şekilde günlük hayatın farklı hallerinde giyinme tarzı da değişirdi. Mesela atlı bir Arap dar ve sıkı bir gömlek ile şalvar giyerdi.

⁵⁶ Ümmü’l-Hayr lakabıyla bilinirdi. Hicrî 130 yılında (Milâdî 752-753) vefat etmiş ve Doğu Kudüs’te Tir Dağı’nda defnedilmiştir. Mübarek kabri bir ziyaret yeridir.

Şam'ın, Emevîler zamanında zengin ve muhteşem saraylarıyla koca bir devletin ticâret merkezi ve önemli bir askerî bölge olduğu düşünülürse o dönemdeki câzip durumu hayal edilebilir. Devlet büyükleri emrindekilerle beraber süslü cins atlar üzerinde ihtişam ve vakarla saraya gider; bedevî reisleri göz alıcı elbiseleri içinde gururla sokaklarda at sürer; yanık benizli çöl Arapları beyaz ve kahverengi deve tüyünden yapılmış kıyafetleri, çizgili kırmızı ve sarı kefiyeleriyle şaşkınlık ve hayret içinde etrafa bakar; al renkli cübbeleri, geniş şalvarları, kırmızı burunlu papuçları ve beyaz ya da mavi sarıklarıyla Şam'ın avam halkı yöresel ürünlerini taşıyan eşek, katır veya develerini sürer; Hâşimîler asîl ve zarif simalarıyla uzun elbiseler içinde ağır ağır yürür; etrafı câriyelerle çevrili kadınlar dükkân önlerinde alış veriş yapardı. Şüphesiz bütün bunlar göz önüne getirilince dikkat çekici ve hareketli bir tablonun oluştuğu görülüyor.

Yemek

Sofrada kumaş peçete ve kaşık kullanılması bu tarihlerde yaygınlaşmıştır. Peçeteler, Avrupa'nın bazı yerlerinde şimdi de görüldüğü gibi ya elbise üzerine serilir veya boyuna iliştilirdi. Şerbet içmek için uzun saplı, tahtadan yapılmış veya Çin'den ithal edilmiş porselen kaşıklar kullanılırdı. Zenginler sabahleyin erkenden bir kadeh ballı veya şekerli süt içerlerdi. Bazen güneşin doğuşundan bir süre sonra evde yemek sofrası kurulur ve bütün aile bireyleri birlikte yemek yer, yemekten sonra ev sahibi görevine giderdi. [204] Akşam yemeği ise ikinci vaktinden sonra yenirdi. Yemek odasının ortasına bir masa konularak üzerine beyaz bir örtü serilir ve bütün aile sofranın etrafında yer alırdı. Yemeğe ballı süt veya diğer içeceklerle başlanırdı. Akşam yemeğinden sonra aile bireyleri ile dâvetliler yatsı namazını kıldıktan sonra başka bir odada toplanır ve sohbetle vakit geçirirlerdi. Diğer taraftan bu dönemlerde İran ve Bizans'ın Arapların toplumsal hayatı üzerindeki etkisi arttıkça erkeklerle kadınlar arasında sosyal ilişkiler azalmaktaydı.

Esirlik

İslâm'ın kabul ettiği esirlik için “esirlik” demek pek doğru olmaz. Çünkü bu esirlik diğer milletlerde görülen esirliklerden tamamen başka bir nitekil taşır. Peygamber Efendimiz insan ticaretini kesinlikle yasaklayarak çocukların anne ve babasından ayrılmamalarını emir buyurmuşlardı. Ayrıca esirler de efendileri gibi yedirilip giydirilmeliydi ve onlara hiçbir zaman kötü davranmama zorunluluğu vardı. Esir azad etmek en büyük iyiliklerden sayılırdı. Esirler efendilerinin mensup olduğu aile bireylerindenmiş gibi ayrıcalığa sahipti. Yine de sosyal konumları ne olursa olsun çok büyük sayılarda esirin Arap toplumlarına karışmasının kötü etkileri oldu. Örneğin esirlerin çokluğu ahlâkî bağların bozulmasına yol açtı. Aynı şekilde ele geçirilen bölgelerde yerleşik Araplar genellikle mahkûm milletlerin kızlarıyla evlenmekteydi ki bunun da sonuçları tarih kaynaklarında anlatılır. Buna göre eğer söz konusu milletler Gotlar, Franklar, İranlılar ve hatta Yunanlılar gibi insanlık ailesinin yüksek seviyeli milletleriyse soylarından meydana gelen çocuklar ve nesiller ıslah edilmiş oluyor, fakat Habeşliler gibi kendi içlerinde bulunan milletlerle evlenmeleri durumunda bu evliliklerden olan nesiller gittikçe değişime uğrayıp geriliyordu.

[205] Edebiyat⁵⁷

Emevîler zamanında edebiyat, mûsiki, güzel sanatlar ve şiir kadar ilgi görmemiştir. II. Ömer hazretlerinin halifeliği döneminde fakihler ve âlimler teşvik ve yardım görürdü. Ne yazık ki diğer Emevî halifeleri bu konuda Ömer'le aynı düşüncede değildi. Saltanatları döneminde sâdece Hâlid bin Yezîd (I. Yezîd) isminde bir âlim yetişmiştir. Bu zat tabiat ilimleri ve edebî ilimlerde derin bilgiye sahipti.⁵⁸

Dînî ve Felsefî Akımlar

⁵⁷ Yazar burada edebiyat kelimesinin târihî anlamını kastediyor.

⁵⁸ Hâlid özellikle tıp ve kimya alanında uzmanlaşarak bu ilim dallarında çok sayıda eser yazmış ve Hicrî 85 yılında vefat etmiştir. (Milâdî 704)

Abbasîler döneminde görülen çeşitli mezheplerin Emevîler zamanında henüz izi bile yoktu. O dönemde tek dinî görüş ayrılığı, yarı siyasi bir nitelikte olan imâmet hakkı meselesinden ibaretti. Emevîler ve Abbasîler bu hakkın kendilerine âit olduğunu, Peygamber sülâlesi taraftarları ise söz konusu hakkın sâdece Hz. Peygamber'in torunlarında olduğunu iddia ediyorlardı. Hâricîler ise kavim, kabile veya aile farklılığı dikkate alınmadan bütün Arapların birlikte Müslümanlara bir imam seçmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı.

Emevî taraftarları Hz. Ali ile ailesinden nefret ederlerdi. Bu nefret hissini taşıyan gruba “Nevâsıb” veya “Nesabîler” adı verilir. Ehl-i Beyt'i sevenler ise “eş-Şiatü Ehlî'l-Beyt” (Ehl-i Beyt taraftarları) ismiyle anılırdı.

Dinî fikirler sâdece Fâtımîlerde felsefî bir nitelik kazanabilmiştir. Çünkü ilim ve kültürün yaygınlık kazanması ve gelişmesi halkı gerçekleri araştırmaya sevk ediyordu. Hemen bütün büyük şehirlerde felsefe konularını tartışmak gelenek hâlini almıştı. Bu düşünce akımının kaynağı ve ilk adımı ise Hz. Ali'nin [206] torunu İmam Câfer Sâdık hazretleri tarafından Medine'de açılan bir kültür medresesiydi.

İmâm Câfer derin ve araştırmacı bir düşünce anlayışına sahipti. O kendi döneminde yazılı ilim kaynaklarının büyük kısmına vâkıf bir âlim olup İslâm dinine dâir felsefe ekollerinin⁵⁹ ilk kurucusuydu.

Kendisinden sonra birer bağımsız ekol kuran İmam Ebû Hanife ile İmam Mâlik, İmam Câfer'in öğrencileriydi. Başka bazı ülkelerin âlim ve filozoflarından birçoğu da onun ilminden yararlanıp ahlâkî olgunluğa ulaştı. Doğum yeri olan Basra'da bir felsefe okulu açan İmam Hasan-ı Basrî hazretleri de onun öğrencilerindendi.⁶⁰

⁵⁹ Mectehid mezhepleri.

⁶⁰ İmam Hasan-ı Basrî Hicrî 110 yılı Receb ayında vefat etmiştir. (Teşrînîevvel 728)

Mu'tezile Mezhebi'nin kurucusu olan Vâsıl bin Atâ da⁶¹ aynı ilim ocağından faydalandı. İmam Câfer hazretleri gibi Vâsıl da insan irâdesinin İlâhî irâdeden bağımsızlığını kabul eder ve bunu eserlerini bu temelde yazardı.⁶²

III. Yezîd ile II. Mervân ve III. Yezîd'in kardeşi İbrahim, Mu'tezile mezhebindendi. Şam'da Mâbed el-Cühenî, Cîlân Dımışkî ve Ans el-Esvârî, Vâsıl bin Atâ'dan daha da ileri giderek insan irâdesinin tam bağımsızlığını iddia etti. Aynı dönemde Cehm bin Safvan ise Cehmiye Mezhebi'ni ortaya attı.

⁶¹ Vâsıl bin Atâ Hicrî 80 yılında (Milâdî 699) doğmuş ve Hicrî 131 (Milâdî 748-40) yılında vefat etmiştir.

⁶² İleride Me'mun'un halifeliği döneminde Vâsıl'ın görüşlerinden ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Abbasîler

Hicrî 132-158 / Milâdî 749-775

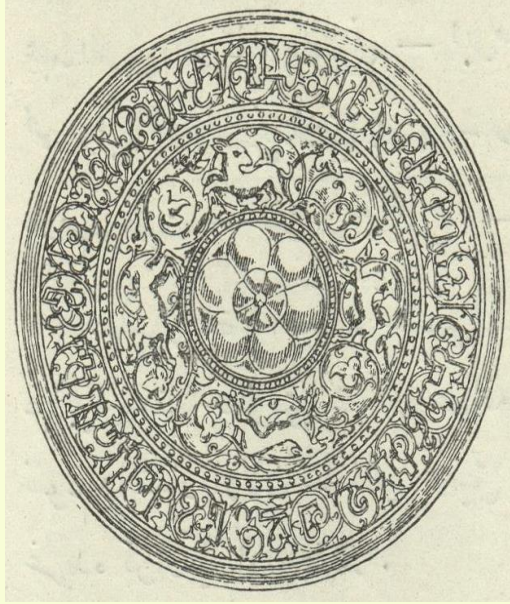
Seffâh ve Mansûr

Seffâh Dönemi, Ölümü, Mansûr'un Halifelik Makamına Oturması, Ahlâkı, Abdullah bin Ali'nin İsyanı, Ebû Müslim'in Vefatı, Bağdat'ın Kurulması, Muhammed ve İbrahim el-Hasenî'nin İsyanları, Mağlûbiyetleri ve Vefatları, İspanya'nın İstilasası, Başarısızlık, Hazarların Hücumu, Bizanslıların Saldırısı, Mansûr'un Vefatı

Abbasîlerin halifelik makamına geçmesi Batı Asya'nın durumunu değiştirdi. Zira Abbasîler yönetim merkezini Şam'dan Irak'a naklettiler. Bu tarihlere kadar iktidar ve nüfuz sahibi olan Şamlılar artık düşüşe geçti ve yükseliş doğudan ayrılarak batıda karar kıldı.

İspanya hiçbir zaman Abbasîlere tâbi olmadı. Çünkü yarımadayı tamamen yönetimi altına alan vali Abdurrahman, ihtişam açısından Abbasî hükümdarlarıyla rekabet edebilecek bir saltanat hanedanı kurdu.

Batı Afrika, ilk Abbasîler zamanında bir açıdan İslâm ülkeleri arasında sayılıyordu ancak zaman içinde Abbasî Devleti'ne sâdece sözde tâbi [208] bağımsız bir yönetime dönüştü. Bununla birlikte sınırların bu şekilde daralması birçok güzel sonuç da doğurdu. Zira Abbasî hükümdarları genişliğini kaybetmiş olan ülkeyi kolaylıkla güçlendirip mevcut ekonomik kaynaklarla milletin maddî ve mânevî zenginliğini artırdılar ve söz konusu toprak kayıplarını fazlasıyla telâfi ettiler. Biri hariç tutulursa Abbasî hânedanının ilk dokuz halifesi halkın refahı için çalışan olağanüstü ileri görüşlü ve tecrübeli idarecilerdi. Hepsinin yiğitçe özellikleriyle aklî olgunlukları eşit seviyede ve kaynaşmış durumdaydı. Birkaçının saltanat dönemi bazı zulümlerle lekelenmiş olsa da bu durum devrin zorunluluklarındandı ve benzer şeyler devrin başka ülkelere de görülmekteydi.

Mâdenî bir aynanın arka tarafı

Bir Fransız tarihçi şöyle der: “İlk Abbasîlerin saltanat dönemi Doğu Arap Devleti'nin yükseliş devresidir. İstila dönemi artık sona ermiş, medeniyet devri başlamıştı.”

Ebü'l-Abbas Abdullah es-Seffâh

(12 Rebîülevvel 132-136 / Teşrînievvel 749-754)

Ebü'l-Abbas'ın saltanat tahtını nasıl ele geçirdiği ve hangi kanlı hareketleri nedeniyle Seffâh lakabını aldığı daha önce anlatılmıştı.

Bu tarihlerde gerek doğuda ve gerekse batıda insan hayatı çok fazla değerli değildi.⁶³ Bununla birlikte Seffâh birçok zulmüne rağmen görevini yapan, yüksek ruhlu, saygılı ve halkını düşünen bir hükümdar olarak bilinirdi.

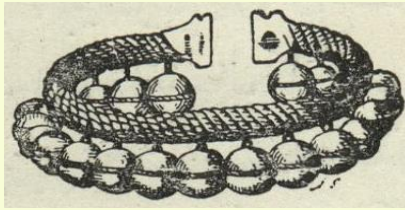
Seffâh, dönemin geleneğine aykırı olarak yalnız Ümmü Seleme isminde bir kadın ile evlendi ve ölünceye kadar hanımına sâdık kaldı. Diğer taraftan Ümmü Seleme'nin [209] kocası üzerindeki etkisi sınırsız olduğu halde Emevîlere karşı beslediği nefreti yatıştırıp hafifletmeye yetmedi.

Suriye ve Cezîre'de Karışıklık

Bu nefret duygusunun tabii sonucu çok geçmeden görüldü: Emevî hanedanı taraftarları Humus, Kınnesrin, Filistin ve Cezîre'de Seffâh'a karşı isyan ilân ettiler. İsyan işareti olarak âsiler yüzlerini tıraş etmiş ve Ebü'l-Abbas için ettikleri biat yeminini bozmuşlardı. Ancak bu karışıklık Emevîler zamanında örneklerine pek az rastlanacak bir siyasî tedbirle durduruldu ve isyancılar bazı uygun şartlar karşılığında susturuldu.

Küpe

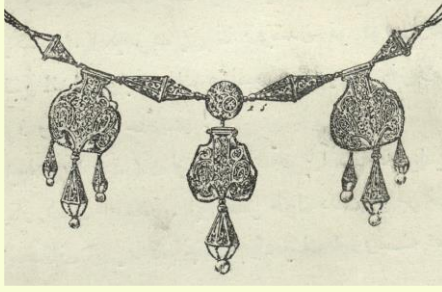

Bilezik

Yüzük

⁶³ Sismondi "Bir ortaçağ prensine göre kan dökmek sıradan bir işti" demiştir.

Arap usûlü üretilmiş bir gerdanlık

Yezîd b. Hübeyre'nin Kuşatılması

Mervân'ın Irak valisi Yezîd b. Hübeyre, hâlâ Vâsıt'da direniyor, Hasan b. Kahtabe ile Seffâh'ın kardeşi ve halefi Ebû Câfer'in kuşatması altında bulunuyordu.

[210] Kuşatma on bir ay kadar sürdü. Bu zaman zarfında muhasaracılar şehri ateşe vermek amacıyla bazı salları yakarak nehir yoluyla defalarca düşmana sevk ettilerse de Yezîd'in askerleri demir kancalarla bunları uzaklaştırmayı başardı. Yezîd Emevî hânedanının kesin olarak düşeceğini hissedince bizzat Hz. Ali'nin torunlarından birine⁶⁴ yazılı başvuruda bulunarak kendi halifeliğini ilân etmeye teşvik edip böylece onun yardımını almayı düşündü. Fakat bu başvuruya verilen cevap zamanında gelmedi. Diğer taraftan Vâsıt'da bulunan Yemânîlerin de gizli olarak Seffâh tarafından kandırılıp desteklerinin alınması Yezîd b. Hübeyre'ye daha uzun süre direnme imkânı bırakmadı. Sonun da şahsıyla ailesi ve mal varlığına dokunulmaması yönünde güçlü bir teminat aldıktan sonra Ebû Câfer'e teslim oldu. Ebû Câfer verdiği teminattan dönmek istemediyse de Seffâh, Ebû Müslim'in telkinleriyle sözünden döndü. İkisi de Yezîd'e rekabet etmekten korkuyorlardı. Hübeyre ise hâlâ

⁶⁴ Başvurdukları kişi Abdullah bin Hasan-ı Sâni bin Hasan-ı Evvel bin Ali'ydi.

çok sayıda tebaaya sahipti ve mensup olduğu Hazzara aşiretinde oldukça fazla nüfuz ve itibar görüyordu.

Nihayet Ebû Müslim Yezîd'in öldürülmesi gerektiğini Seffâh'a mektupla bildirdi. O da konuyu kardeşine haber verdi. Ebû Câfer uzun süre bu zalimce emre uymak istemedi ancak sonunda kardeşinin arzusuna boyun eğmek zorunda kaldı.

Yezîd'in Öldürülmesi

Yezîd'in evine bir askerî birlik gönderilerek kendisiyle birlikte büyük oğlu ve çok sayıda adamı öldürölüp ortadan kaldırıldı.

Bu tarihten itibaren Seffâh, Asya ve Mısır bölgelerinin tek hâkimi oldu. Batı Afrika da onun nüfuzu altında bulunuyordu. İlk Abbasî halifesi, valileri, aile bireyleri ve hilafeti ele geçirme konusunda kendisine yardımcı olanlar arasından seçti.

[211] Vilâyetler ve valiler

Ebû Câfer, Cezîre, Kürdistan ve Azerbaycan bölgelerinin genel valisiydi. Amcası Dâvud b. Ali, Hicaz, Yemen ve Yemâme'yi idare ediyordu. Abdullah b. Ali Suriye, Süleyman b. Ali Basra ve bağlı yerlerinde⁶⁵, Ebû Müslüm Horasan'da, Ebû Uyûn ise Mısır'da valilik yapıyordu. Hâlid b. Bermek mâliye bakanlığı makamında, Seffâh'ın halifelik ilân etmesine âlet olan Ebû Seleme de vezir ve özel danışman sıfatıyla görev yapıyordu.

Ebû Seleme'nin Öldürülmesi

Ebû Seleme'nin sahip olduğu nüfuz ve itibar Ebû Müslim'i kıskandırdığından bir gece devlet sarayından evine dönerken onun adamları tarafından öldürölldü ve cinayet Hâricilerin üzerine atıldı.

⁶⁵ Bahreyn, Ahsâ, Umman, Ahvaz vs.

Bizanslıların Saldırısı

Seffâh tarafından alınan sınırsız tedbirlere rağmen ülke henüz sükûnete ermemişti. Bizanslılar bu durumdan yararlanarak kuzeyde bulunan İslâm topraklarını saldırıp ahalisini öldürüyor veya esir alıyordu.

Seffâh'ın Ölümü (Zilhicce 136 / Haziran 754)

Seffâh, Hayra yakınlarındaki Anber adlı yerde öldüğü zaman Muhammed ismindeki oğluyla Reyte adındaki kızı hayattaydı. Reyte daha sonra amcasının oğlu Muhammed Mehdi⁶⁶ ile evlenmiştir. [212] Seffâh, ölümünden önce kardeşi Ebû Câfer'i vâliyet ve yeğeni İsa'yı da ona halef tâyin etti.

Ebû Câfer Abdullah Mansûr'un Hilafet Makamına Oturması

(Zilhicce 136 / Haziran 754)

Ebû Câfer bu sırada Mekke'de Hac görevini yapmakla meşgul olduğundan İsa ona vekâleten biat törenini yaptı. Abbasîlerin ilk halifesi Seffâh olsa da Abbasî hânedanının gerçek kurucusu Ebû Câfer'dir.

Ortodoks Kilisesi'nin Kurulması

Yeni halife her şeyden önce ülkede Ortodoks Kilisesi'nin temellerini kurarak etki ve itibarını güçlendirmeye çalıştı. Uzun zaman süren saltanatı döneminde uyguladığı ileri görüşlü idari tedbirler sâyesinde hem kendini halka sevdirdi, hem de hanedanına yürekten bağlı nüfuz sâhibi güçlü insanların desteğini aldı. Bu yönetim biçiminin temel taşı halkı hoşnut edecek şekilde davranmaktan ibaretti.

⁶⁶ Muhammed Mehdi, Ebu Câfer'in oğlu olup ileride hilafet makamına geçecektir. Reyte, Harun Reşid'in halifeliğinin başlarında Hicri 170 veya 171 yılında vefat etti. Onu Ali isminde bir oğlu vardı. Seffâh'ın oğlu Muhammed ise Mansur döneminde çeşitli vilayetlerde vâililik yaptı. Seffâh'ın nerede gömülü olduğunu hiç kimse bilmiyor. Taraftarları, Emevîlerin gördüğü muâmeleyle Seffâh'ın da maruz kalacağından korkarak mezarını gizlediler. Ancak on birinci Abbasî halifesi zamanında onun adına bir türbe yaptırılabilirdi.

Asya'da çok büyük şöhret kazanmış hükümdarlar silsilesi Mansûr ile başlar. Ebü'l-Abbas'tan sonraki hükümdarlar Antonin ve Mediçilere benzetilebilir. Onlar da halkın refahını artırmaya çalıştılar.

Komşularına saygı göstererek çalışkan, özgürlükçü bir yönetim, faydalı girişim ve ıslahatlarla halkın saygı ve sevgisini kazandılar. Bu ilk hükümdarlar hayatlarını yeni yeni şehirler kurulmasına; yollar, kervansaraylar, su kanalları ve çeşmeler yaptırılmasına; hayır ve eğitim kurumları inşa ettirip sosyal ve fen ilimlerinin geliştirilmesine; ticaret ve sanatın teşviki konularına adadılar. Çünkü artık başka topraklara yayılma arzusu sönmüştü.

Sedio der ki: "Abbasî halifeleri ülkeler fethetmeyi bırakıp dönemlerinin şartlarına uygun hareket ettiler. Endülüslüler bu tarihte medeniyet nimetlerinden faydalanmaya [213] başlamışlardı. Bağdat hükümdarları da yönetim şeklini ıslah ederek, adaleti tam tatbik etmek için bazı kurumlar oluşturarak, eğitimi teşvik edip yaygınlaştırarak ve ticareti canlandırarak milletin sesine kulak verdiler."

Ebû Câfer'in Ahlâkı

Ebû Câfer'in ahlâkı, onun hem üstün meziyetlerini hem de kötü davranışlarını birlikte ifade eder. Bir siyâset ve devlet adamı, bir hükümdar olması açısından benzeri yoktur. Halkın refahını temin konusundaki siyasî ve idarî tedbirleri hayret vericidir. Bir baba, bir aile reisi olarak da çocuklarına büyük sevgisi vardı. Fakat genel anlamda bir insan olarak Mansûr, hâin ve kan dökücü biriydi. Seffâh'ın zulümleri intikam arzusundan kaynaklandığı halde Mansûr'un zulmü düşünceye ve akla dayanırdı. Soğukkanlı, derin düşünceli ve şüpheli bir karaktere sahip olduğundan gerek kendisine gerekse hânedanına zararlı olduğuna inandığı adamları öldürttü. Hz. Ali'nin torunlarına yaptığı muamele Abbasî tarihinin en karanlık sayfalarını oluşturur. Süyûtî der ki: "Abbasîlerle Fâtımiler arasındaki ihtilafı çıkaran Mansûr'dur. Çünkü ondan önce bu iki hânedan birbirine bağlıydı."

Abdullah b. Ali'nin İsyanı (Safer 137 / Teşrînisânî 754)

Ebû Câfer, Seffâh'ın ölümünü haber alır almaz Kûfe'ye giderek “el-Mansûr” ünvanıyla yönetime geçti.

Tahta oturmasının ardından Seffâh'ın döneminde Suriye valisi olan amcası Abdullah b. Ali isyan bayrağını kaldırdı. Mansûr bu isyanı bastırma işini Ebû Müslim'e bıraktı. Ebû Müslim ile Abdullah b. Ali arasında Nusaybin yakınlarında meydana gelen savaşta isyancılar yenildi. İsyancıların reisi ailesiyle beraber [214] Basra'da vali olan kardeşi Süleyman'a sığındı ve onun valilikten ayrılmasına kadar da bu şehirde gizlendi.

Abdullah daha sonra iki büyük kardeşiyle birlikte yakalanarak Hâşimiye⁶⁷ yakınlarındaki bir kaleye hapsedildi. Fakat Zap kahramanı böyle başkent yakınında bulunmasına izin verilmeyecek kadar tehlikeli bir adam olarak bilindiğinden onun için temelleri topraktan olan yeni bir ev inşa edilerek uygun bir törenle söz konusu eve nakledildi.

Abdullah b. Ali'nin Vefatı

İlk yağan yağmurla birlikte bu zindan evinin temelleri eriyince zavallı Abdullah enkaz altında kalarak can verdi. Kendisinin daha önce Emevîlere revâ gördüğü zalimce davranışların karşılığını bu şekilde görmüş oldu.

Nusaybin savaşından sonra Ebû Müslim fiilen hükümdar olduğu Horasan eyâletine dönmek istemedi. Eyâletteki nüfuz ve iktidarı sınırsız bir seviyeye gelmiş ve Abbasîleri endişeye sevk edecek bir nitelik kazanmıştı. Bağlılarının sayısı çok olduğu gibi bunların birçoğu onu peygamber olarak görüyordu. Bir parmak işaretiyle hilafet tahtına çıkardığı Abbasî hânedanını aynı kolaylıkla devirecek güçteydi.

⁶⁷ Hâşimiye şehri, Kûfe yakınında olup Seffâh tarafından kurulmuştu.

Bu nedenle halifeye karşı tavırları yavaş yavaş üstünlük taslar nitelikte olmaya başladı. Örneğin ganimetlerin miktarını tespit için halife tarafından gönderilen özel memur Nusaybin’de onunla buluştuğunda Ebû Müslim, Mansûr hakkında saygı sınırlarını aşan bir dil kullandı. Bu kadar tehlikeli bir adamı görevde tutmanın doğru olmayacağını düşünen Mansûr, Ebû Müslim’in Horasan’da bulunan sâdık taraftarlarına ulaşmasına engel olmak istedi. Bu amaçla ona Suriye ve buraya bağlı yerlerin valiliğini vermek istedi. Ancak Ebû Müslim Abdullah b. Ali’yi yendiği ordusuyla Horasan’a doğru yol almaya başladı. Mansûr’un bu yolculuğa engel olması imkansızdı. Bu nedenle [215] ondan intikam almak için yine en çok başvurduğu aldatma silahına sarıldı. Başkalarına ihânet edenler de genellikle ihânete uğrar. Ebû Müslim, çok sayıda yalan vaatle aldatılarak halifenin yanına çağırıldı ve Munsur tarafından çok gösterişli bir şekilde karşılandı.

Ebû Müslim’in Ölümü

Ebû Müslim tüm irade ve itibarına rağmen günün birinde halifenin huzurunda itibarla ağırlandığı sırada Mansûr’un adamları tarafından yakalanarak öldürölüp ortadan kaldırıldı. Çünkü Mansûr, Ebû Müslim hayatta oldukça saltanatından emin olamayacağını anlamıştı. Onun öldürölmesiyle artık rakipsiz bir hükümdardı ve huzur içinde işe yeniden başlayıp ilk olarak kendisine bir başkent seçmeyi düşünmeye başladı.

Şam, Abbasilere için tabii olarak câzip görünenin yanında aynı zamanda bir tehlike ve endişe kaynağıydı. Basra ve Kûfe şehirleri ise halklarının kaypak ve güvenilmez karakterlerinden dolayı başkent yapılmaya pek uygun değildi. Mansûr, uzun araştırmalardan sonra nehir yoluyla Basra’dan altı günlük bir mesafede olan bugünkü Bağdat şehrinin bulunduğı yerde karar kıldı.

Bağdat şehri daha önce meşhur İran hükümdarı Âdil Nûşirevan'ın yazlı-ğıydı ve bu hükümdarın isminden dolayı Adalet Bahçesi⁶⁸ diye adlandırılmıştı. İran Devleti'nin yıkılması üzerine şehirdeki “Bâğ-ı Dâd”⁶⁹ da tahribe uğrayıp kaybolduysa da daha sonra söz konusu bahçenin adı bütün şehrin ismi olarak kabul edildi. İslâm Devleti'nin merkezinde bulunan bu güvenli yer, sonunda Mansûr'un ilgisini çekti ve Bağdat şehri, dalgalar arasından çıkan bir deniz güzeli gibi zamanın en meşhur mimarları tarafından inşa edildi.

[216] Bağdat Şehri

Mansûr'un Bağdat'ı Dicle Nehri'nin batı sahilindeydi. Fakat bir süre sonra nehrin doğu sâhilinde de veliahdın gözetimi altında yeni bir Bağdat kuruldu ve “Mehdiye” olarak isimlendirildi. Mehdiye, binalarının ihtişam ve büyüklüğü açısından Mansûriye (Bağdat) ile rekâbet etmekteydi.

Bağdat şehri, Arap medeniyetini tahrip eden Cengiz ordusunun gelişinden önce İslâm halifeliğinin merkezi olmaya lâyık muhteşem bir şehirdi. Bu şehir yuvarlak planlı olup çift surlarla çevriliydi. Hükümdar sarayı ile büyük mescit yan yana ve şehrin ortasındaydı. Devlet adamlarına âit evler ise geçit töreni yapılan bir meydanın diğer tarafında bulunuyordu. Sokaklar son derece düzenli ve kırk eski zirâ genişliğindeydi. Büyük pazarlar boş gezen ser-serilere mekân olur düşüncesiyle surların dışında kurulmuştu ancak her sokağın başında, zâbıtanın gözetimi altında bir gıda dükkânı da bulunurdu. Askerî kışlalar ise nehrin doğu sâhilinde inşa edilmişti. Bu kışlalar üç kısımdan oluşuyordu. Birincisinde Mudârî, ikincisinde Yemânî, üçüncüsünde ise Horasan askerleri bulunurdu. Şehrin çeşitli kale kapıları vardı ve bu kapıların

⁶⁸ Bu meşhur bahçede Nûşirevan halkın dâvalarını görür ve adâletli kararlar verirdi. Söz konusu bahçeye bu ismin verilmesinin nedeni budur.

⁶⁹ Adâlet Bahçesi anlamındaki “Bâğ-ı Dâd” tamlaması, zaman içinde “Bağdad” kelimesine dönüştü.

üzerinde gece gündüz gözcülük yapan askerler için yüksek birer kule yapılmıştı.

Bağdat şehrinin inşa süreci ancak Hicrî 150 yılında sona erdi. Bu zaman zarfında birçok olay meydana geldiyse de hepsi Mansûr'un başarısıyla son buldu. Örneğin Ebû Müslim'in öldürülmesi Horasan'daki⁷⁰ taraftarlarının [217] isyan etmelerine neden oldu. Fakat âsiler kısa zaman içinde darmadağın edildiler.

Horasan'da İsyân (Hicrî 141)

Aynı dönemde Ravendiye⁷¹ denilen câhil bir grup türeyerek Hâşimiye'de karışıklık çıkardı.⁷² Kısa bir zaman içinde bu Ravendîler de cezalandırıldı ve şehirden çıkarılıp uzaklaştırıldılar.

Bizans Saldırısı

Bizanslıların gerçekleştirdiği saldırı çok şiddetli bir şekilde püskürtülerek Rumların büyük kayıplar vermesiyle sonuçlandı. İmparator barış antlaşması yapmak zorunda kaldı ve iki devlet arasında yedi yıllık bir ateşkes antlaşması yapıldı.

⁷⁰ Mesûdî'yi göre Ebu Müslim'in taraftarları Hırâmî adı altında toplanarak Ebu Müslim'i kendilerine imam tâyin ettiler. Bu grup Horasan ile doğusundaki dağlık bölge halkı arasından çıkmıştı. Ebu Müslim'in vefatından sonra taraftarları iki gruba ayrıldı. Bir kısmı Ebu Müslim'in hâlâ hayatta olduğuna ve günün birinde ortaya çıkarak insanlar arasında adâleti uygulayacağına inanıyordu. Diğer kısmı ise imamlarının vefat ettiğine inandıkları için imamlığın onun kızına intikal ettiğini savunuyorlardı. İsyânı Sinfâd adında biri yönetiyordu. İbnü'l-Esîr'e göre o bir Mecûsiydi. (Adı bazı kaynaklarda Sinbâd olarak geçer. Mütercim)

⁷¹ Bazı tarihlerde "Râvendiye" şeklinde ifade edilir. Mütercim.

⁷² Râvendiye grubu ilahlığın Mansur'da ve Cebrâil'in de halifenin baş komutanında göründüğünü iddia ederek cahilce hareketlerle dindar kitleleri kızdırıyorlardı. Mansur, güvenliği sağlamak için birçoklarını hapsedtiğinde Râvendîler de isyan etti. Halife, Mâ'n b. Zâide sâyesinde ölümünden kurtulabildi. Mâ'n, Mervan'ın adamlarındandı ve daha önce onun kesik başını getirecek kimseye Abbasîler tarafından ödül vaat edilmişti. Şimdi ise yaptığı hizmetten dolayı Mâ'n, Mansur'un beğenisini kazanarak arka arkaya Yemâme ve Sicistan valiliklerine atanıyordu.

Mansûr savaşın sona ermesinin ardından Rumların yaptığı tahribatı gidermeye çalıştı. Bu çerçevede ıssız ve harbe kalan şehir ve kasabaları yeniden yerleşim yeri hâline getirip imar etti. Sınırları da askerî açıdan mükemmel bir şekilde güçlendirip sağlamlaştırdı. Bunları gerçekleştirebilmek için çok sayıda vilâyeti bizzat gezdi. Diğer taraftan aynı amaçla Hasan b. Kahtabe'yi⁷³ büyük bir ordu ile Kapadokya'ya gönderdi. Bu şekilde Malatya (Maliten), Amasya (Lopsuesta) gibi birçok şehir yeniden inşa edilip buralara nüfus aktarıldı ve askerî olarak da güçlendirildi. Ayrıca Bizanslıların saldırılarına engel olmak amacıyla Kalodya vs. gibi ordunun sevk ve idaresi açısından önemli bazı askerî noktalara kaleler inşa edildi.

Taberistan'ın Alınması (Hicrî 142)

Hazar Denizi'nin güneybatısında bulunan Taberistan dağları halkı, eski [218] dinlerini değiştirmeden ve sâdece isim olarak halifenin yönetimine bağlı bir reis tarafından idare edilmekteydi. Bunlar âniden Araplara karşı isyan ederek onların birçoğunu kılıçtan geçirdiler. İsyanı durdurmak için o bölgeye sevk edilen bir askerî kuvvet, isyancı reislerinden bir kısmını idam edip diğer kısmını ise sürgüne yollayarak bölgeden uzaklaştırdı. Bu şekilde Taberistan ve Gılan civârı kesin şekilde Abbasîlerin hâkimiyeti altına girdi.

Bu isyan sona erer ermez bu defa da İslâm Devleti'ne tâbi olmakla birlikte Mecûsî dininden olan Deylem⁷⁴ ahâlisi, İslâm topraklarına saldırılara geçip yağmacılığı başladı.

⁷³ 176 ve 177. sayfalara bakınız.

⁷⁴ Hazar Denizi'nin batısında ve Gılan'ın güneyindeki dağlık bölge. Son Abbâsî halifeleri zamanında Deylemlilerden ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

Hicrî 143

Bir iki büyükçe savaştan sonra yağmacılar geri kaçmaya mecbur edildi ve güvenlik sağlandı. Ayrıca gelecekte olması muhtemel başka isyanlara engel olmak amacıyla bölgede birkaç askerî merkez kuruldu.

Hicrî 143 yılında valiler değiştirildi. Ayrıca vilâyetlerde meydana gelecek durumlardan merkezi yönetimin haberdar olmasına sağlamak amacıyla resmî haberciler görevlendirilmesi kararlaştırıldı. Bunun için ülkenin her tarafına çok sayıda gizli görevli gönderildi. Bunlar halifeler aleyhinde meydana gelecek hareketleri merkeze haber vermekle sorumluydu.

Hız. Hasan'ın Çocuklarının Maruz Kaldıkları Yakışksız Davranışlar

(Hicrî 144 / Milâdî 761)

Mansûr'un saltanat tarihinden aktaracağımız bir iki sayfa, bu halifenin şefkat ve merhamet duygularından ne kadar uzak olduğunu gösterecektir. Fakat öncelikle Alevîlerin bu tarihlerde ne halde bulunduklarını izah etmek gerekir. Beşinci Halife'nin⁷⁵ torunları olan Hasanoğulları bu tarihlere kadar siyasete karışmamışlardı. Hız. Hüseyin'in oğlu II. Ali'nin [219] çocukları edebî ve felsefî okumalarla zaman geçirerek şakin bir hayat yaşıyor, akrabaları olan Abbasîlerin mücadelelerine katılmıyorlardı. Zeyd ile oğlu ise uğradıkları zulüm ve haksızlıklar nedeniyle Hişam ile II. Velid'e karşı isyan edip bu uğurda hayatlarını feda etmişlerdi.

Hüseyin'in çocukları Medine-i Münevvere'de babalarından kalan küçük bir gelirle geçimlerini sağlıyorlardı. Kısmen ticaret ve kısmen de ilim öğreti-

⁷⁵ Birinci Hız. Hasan olup Hasan el-Müctebâ lakabıyla anılır.

ciliği yaparak bu gelirlerini artırmaya çalışıyorlardı. Fakat maddî yetersizliklerine rağmen Ehl-i Beyt taraftarlarından her zaman sonsuz derecede bir saygı görüyorlardı.

İlk üç halife ile Zübeyr'in çocukları ve torunları da Medine'de yaşıyordu. Bunların hepsi Alevîlerle çeşitli şekillerde bağlantılı olup yakın ilişki içindeydi. Fakat Alevîlerin gördüğü bu sevgi ve saygı, sonunda Mansûr'un şüpheli karakterini telaşlandırdı. Çünkü Mervân hânedanının nasıl kolayca iktidardan düştüğünü hatırlayarak aynı duruma kendisinin de mâruz kalacağından korkuyordu.

Mansûr kendi aleyhine bir hazırlık olup olmadığını anlamak için casusluğun farklı şekillerini uyguladı. Bazı ajanlar Alevîlerle ilişki kurarak ağızlarından Abbasîler aleyhinde söz almaya çalışıyor, daha sonra bu sözleri halifeye haber vererek onların zulme uğramalarına sebep oluyorlardı. Ancak Alevîlerin işkencelere maruz kalması bununla sınırlı değildi. Emevîler hilafetten düştüklerinde bu durum tabii olarak Peygamber ailesini de ilgilendiriyordu. Bu nedenle Medine'de Hâşim ailesinin çoğunluğundan oluşan ve Mansûr'un da hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı.⁷⁶ Söz konusu toplantıda Hz. Hasan'ın torunu Muhammed,⁷⁷ Hasanogulları ailesinin reisi kabul edildi ve babası hayatta olmasına rağmen halife seçildi.

Nefsü'z-Zekiyye

Muhammed'in asıl ve ahlâkî değerlere sâhip karakteri onun "Nefsü'z-Zekiyye" (Allah'ın nuruyla aydınlanmış temiz kişi) lakabıyla anılmasına [220] neden olmuştu. Üstün özellikler taşıdığı konusunda herkes birleştiklerinden Ebû Câfer de dâhil toplantıya katılan herkes Muhammed'e biat etti. Bu biata rağmen daha sonra hilafet makamının Abbasîler tarafından nasıl ele geçirildiğini yukarıda anlatmıştık. Çünkü Mansûr saltanat tahtına oturunca bu biat

⁷⁶ Bu toplantıda İmam Câfer-i Sâdık yoktu.

⁷⁷ Muhammed bin Abdullah bin Hasan-ı Sâni bin Hasan-ı Evvel bin Aliyyü'l-Murtezâ.

hâtırası rahatını bozuyor, câsusları da temelsiz bazı iftiralarla Mansûr'un şüphelerini tahrik ederek düşüncesini tamamen Hasan'ın oğulları aleyhine çeviriyorlardı.

Mansûr bu faktörlerin etkisiyle Muhammed ve kardeşi İbrahim'i yakalatma girişiminde bulundu ancak her ikisi de firar etti. Abbasî halifesi bu başarısızlığını telâfi etmek için Hâşimî ailesinin başlıca üyeleri ile reisi Abdullah'ı ve Hz. Osman ailesinin reisi olup kızı İbrahim'le evli olan Muhammed el-Osmânî'yi yakalattı. Bunları zincirli bir halde Kûfe'ye gönderdi ve oradaki Hübeyre Kalesi'ne hapsedtirdi. Suriyelilerin sevgi ve saygı duyduğu Muhammed el-Osmânî Abbasî saltanatı için büyük bir tehlike ve endişe kaynağıydı. Biçare Kûfe'de bir hayli eziyete ve zulme uğradıktan sonra öldürüldü. Diğer mahpuslar da çok zalimce işkenceler mâruz kaldılar ve Emevîler zamanında daha rahat yaşadıklarını itiraf ettiler.

Muhammed ve İbrahim el-Hasenî'nin Ortaya Çıkışları

Diğer taraftan Muhammed⁷⁸ ile kardeşi İbrahim aralıksız bir şekilde aranıyordu. Çöllerde onları aramaktan sorumlu birçok bedevî kiralanmıştı. Onlara sığınak olabilecek her köy aranıyor, kendilerini misâfir ettiklerini düşündükleri kimselere zindanlarda acımasız işkenceler yapılıyordu. Sonu gelmeyen bu baskılardan son derecede bıkmış olan Muhammed nihayet kardeşini bir isyan başlatması için Ahvaz ve Basra'ya gönderip kendisi de Medine'de isyan başlattı. Basra ve Medine halkı bu isyan girişimiyle birlikte Mansûr'un hilafet tahtından indirildiğini ilân etti.

[221] Eğer bu isyan iyi yönetilmiş olsaydı Abbasî hânedanının Mansûr döneminde iktidardan düşeceği şüphesizdi. Fakat Muhammed, kardeşinin hazırlıkları tamamlanmadan isyan meydanına çıktığı için Mansûr ikisiyle ayrı zaman ve mekânlarda çarpışma imkanı buldu. Mansûr'un Medine'deki valisi

⁷⁸ Muhammed bin Abdullah bin Ömer bin Hz. Osman.

Muhammed tarafından yakalanıp hapsedildi. Çok kısa zaman sonra Muhammed bütün Hicaz ve Yemen halkı tarafından İslâm halifesi olarak kabul edildi. İmam Ebû Hanife ile İmam Mâlik bile bu seçimi uygun görüp onayladılar. Bu karışıklığı çok büyük tehlike olarak gören Mansûr, yine hile silahına başvurma gereği duyarak Nefsü’z-Zekiyye’nin kesinlikle affedildiğini, istediği yerde oturmakta serbest olduğunu, aynı şekilde ailesi ile adamlarını da affettiğini yazılı olarak bildirdi. Muhammed ise bu bildiriye hilafet hakkı kendisinde olduğu için affetme yetkisinin de kendisinde olduğu cevabını verdi. Ayrıca Mansûr tarafından teklif edilen af lütfunun daha önceleri Ebû Müslim, Abdullah b. Ali ve Yezîd b. Hübeyre’den esirgenmeyen lütufla aynı olup olmadığına sordu.

Mansûr buna verdiği cevapta eski biatını unutarak Abbasîlerin hilafet makamına meşru bir şekilde geçtiğini iddia etti. Hz. Peygamber’in vefatından sonra erkek evladı kalmadığı için yönetim hakkının kızı Hz. Fâtıma’nın oğullarına değil amcası Hz. Abbas’a ve dolayısıyla onun çocukları ve torunlarına geçtiğini söyledi. Mansûr bu cevabı gönderdikten sonra yeğeni İsa’nın kumandası altında büyük bir orduyu da Muhammed ile savaşmaya sevk etti. Muhammed savaştan önce taraftarlarına birlikte savaşma veya kendisini terk etme konusunda serbest olduklarını söyledi. Bu teklif üzerine ailelerinin tehlikede olduğunu gören Medinelilerin çoğu Muhammed’i terk ederek evlerine döndüler.

Muhammed’in Öldürülmesi

Muhammed’in yanında sâdece üç yüz kişi kaldı. Gerçekleşen şiddetli bir savaşta Muhammed ve bütün adamları öldürüldü. Âdet olduğu üzere cesetleri asıldı.

[222] 15 Ramazan 145 / Milâdî 762

Muhammed'in aile bireylerinden bir kadın öldürülenlerin toprağa verilmesi konusunda İsa'dan izin almayı başardı ve Muhammed ile adamları Medine yakınında bulunan şehit mezarlarına defnedildi.

Muhammed'in vaktinden önce isyan başlatması kardeşini de çabuk hareket etmeye zorladı. Yine de İbrahim oldukça büyük bir ordu toplamayı başardığından Mansûr'un askerlerini defalarca geri çekilmek zorunda bıraktı. Zor bir durumda kalan Mansûr Kûfe'ye çekilerek İsa'dan yardım istedi. Fırat Nehri kenarında meydana gelen şiddetli bir savaşta Abbasiler yine büyük kayıplar vererek geri çekilmeye mecbur oldu. Fakat Alevilerin mertçe davranışları kendi sonlarını getirdi. Çünkü düşmanlarının kaçtığını gören İbrahim ordusunu durdurmuştu. İşte bu duruştan yararlanan Abbasiler birden geri dönüp hücumla geçtiler. Ayrıca daha önce düşman ordugâhında yaralı gibi yatan çok sayıda adamları da âniden ayağa kalkarak hücumla katıldılar.

İbrahim'in Öldürülmesi (24 Zilkâde 145)

Gerçekleşen çatışmada İbrahim bir ok darbesiyle öldürülünce emrindeki adamları dağıldı. Mansûr bu başarıdan sonra Medine ve Basra halkından intikam almaya gitti. İbrahim'e katılmış olan Basra eşrafından birçoğu yakalanıp asıldı. Evleri yıkılarak hurma bahçeleri kesilip tahrip edildi. Medine'de ise Hüseyin'in torunlarının arazilerine el konuldu ve şehrin bütün ayrıcalıkları kaldırıldı. Medinelilerin Mısır'dan aldığı tahıl ve ödenek de kesildi.

Mansûr, malının geri verilmesini rica eden İmam Câfer-i Sâdık hazretlerini bile ölümle tehdit etti. Hübeyre Kalesi'nde bulunan mahpuslar öldürüldü. Mansûr, Muhammed'in kesik başını babasına gönderdi. Abdullah, oğlunun başını getiren adama şu cevabı verdi: "Git efendine de ki, bizim [223] felâketimiz/musibetimiz de onun tâlihi/mutluluğu da çabuk geçer ve kaybolur. Ama çok geçmeden o da biz de bizi yargılayacak olan âlemlerin Rabbi'nin huzuruna çıkacağız."

Bu haber kendisine ulaştırıldığı zaman Mansûr çok şaşırdı. Muhammed ve İbrahim'in vefatlarından sonra bütün Batı Asya ve Afrika Mansûr'u tanıyor, İspanya'da bile halifenin mukaddes şehirlere hâkim olması nedeniyle onun adına hutbe okunuyordu.

Mansûr Hicrî 146 yılında oğlu Câfer'in emrine Harb b. Abdullah adlı savaş tecrübesi olan bir kişiyi vererek onu Musul'a vali olarak gönderdi. Câfer, Harb'in Musul yakınlarında bulunan muhteşem köşküne yerleşti. Onun Zübeyde⁷⁹ ismindeki kızı da burada dünyaya geldi.

İspanya

Bu tarihlerde Afrika valisi İspanya'nın istila edilmesi teşebbüsünde bulunmuştu. Ancak valinin askerleri Emevî Abdurrahman tarafından dehşet verici bir bozguna uğratıldı. Abbasî komutanı da öldürülerek kesik başı Mansûr'a gönderildi. Ancak bu kanlı hediye'nin kim tarafından getirildiği meçhul kaldı. Mansûr, komutanının başını görür görmez şaşkınlık içinde kaldı ve "Kureyşlilerin Şâhini" diye adlandırdığı Abdurrahman ile kendisi arasında büyük bir deniz olmasından dolayı Allah'a şükretti.

Hazarların Hücumu

Yine aynı tarihlerde Hazarlar tarafından Gürcistan'a bir sefer düzenlen-diye de bu saldırı büyük bir kolaylıkla püskürtüldü. Gelecekte gerçekleşmesi muhtemel hücumlara karşı da bazı güvenlik tedbirleri alındı. Bu sırada Kürtler de karışıklık çıkarmaya başladıkları için Mansûr mâliye bakanlığı görevinde olan Hâlid b. Bermek'i Cezîre valiliğine tayin etti. Hâlid adaleti ve güçlü karakteriyle [224] çok kısa zamanda bütün Cezîre'de barış ve güvenliği sağlamayı başararak düzen tanımaz Kürtleri sükûnet ortamına kavuşturdu.

⁷⁹ Harun Reşid'in hanımı olup asıl ismi Ammetü'l-Azîz idi.

Muhammed Mehdi'nin Veliaht Tayin Edilmesi

Mansûr, İsa'yı hilafet hakkından vazgeçmek zorunda bırakıp oğlu Muhammed'i "Mehdi" ünvanıyla veliaht tayin etti. Halk da bu tayini kabul edip Muhammed'e biat etti.

Câfer-i Sâdık'ın Vefatı (Hicrî 148 / Milâdî 765)

İmam Câfer-i Sâdık hazretleri Hicrî 148 yılında Medine'de vefat etti. Burada daha önce kurmuş olduğu ilim meclisi onun vefatından sonra da kapanmadı ve oğlu Musâ Kâzım bu mecliste babasına halef oldu.

Musâ Kâzım'ın İmam Câfer'in Yerine Geçmesi

Bu olay Alevîlerle Şîa arasında görüş ayrılığı çıkmasına neden oldu. İmam Câfer hazretleri daha önceleri büyük oğlu İsmail'i halef olarak seçmişse de İsmail'in kendisinden önce vefat etmesi üzerine imamete Musa'yı tâyin etmişti. Fakat bağlılardan bir kısmı Musa'nın imamlığını kabul etmedi ve İsmail'in oğlu Habib'i imam olarak seçtiler. İleriki tarihlerde Mısır'da Fâtımî sülâlesini oluşturacak olan İsmailîlerin temeli buraya dayanır.

Üstad Sis'in İsyanı

Ertesi yıl Horasan eşrafından Üstad Sis adında birinin yönetiminde büyük bir isyan çıktı. Ancak isyan kısa sürede durdurularak elebaşı ailesiyle birlikte Bağdat'a getirildi ve onlara iyi davranıldı.

Afrika

Afrika Mansûr için her zaman bir endişe ve sıkıntı kaynağıydı. Hicrî 148 [225] yılında vali tayin edilen Temim kabilesinden Ağleb adında bir kişi eyâleti iki sene boyunca güzelce idare ettiyse de nihâyet Hâricîlerle yapılan bir savaşta öldü. Halefi olan Ömer b. Hafs da üç yıl büyük bir dikkatle görev yaptıktan sonra Hâricîler yeniden isyan ederek Kayrevan'ı kuşatma altına aldı. Ömer kuşatma sırasında öldürüldü ve şehir isyancıların eline geçti. Bu

felâket haberiyle son derece öfkelenen Mansûr, Yezîd Mühellebî⁸⁰ kumandasındaki büyük bir orduyu bölgeye sevk etti.

Yezîd yorulmaz bir karaktere, büyük bir ehliyet ve yönetim tecrübesine sahipti. Hâricîleri mağlup ederek reislerini öldürttü ve isyancı kabileyi aralıksız takip ederek birkaç ay içinde Afrika Eyâleti'nde güvenlik ve huzuru sağlamayı başardı. Bu şekilde Hicrî 170 yılında vefat etmesine kadar geçen on beş yıl boyunca eyâleti güzelce idare etti. Vefat ederken yönetimi oğlu Dâvûd'a bıraktı. Bu arada Bizans imparatoru eski antlaşmayı bozarak İslâm topraklarına saldırmaya başladı. Ancak gerçekleşen bir yenilgiye uğradı ve Abbâsî Devleti'ne tazminat vermek şartıyla yeni bir antlaşma yapmak zorunda kaldı.

Mansûr Hicrî 156'da valileri değiştirdi ve Medine'de de Hasan'ın oğullarından⁸¹ bir kişiyi vali olarak atadı. Ülkenin imarı ve kalkındırılması için gösterdiği büyük gayret Mansûr'u hayli zayıf düşürdü. Artık daha fazla yaşayamayacağını biliyordu. Veliahtı yanına çağırarak idarî işler hakkında kendisine bazı bilgiler verip telkinlerde bulundu. Bu telkinlerin bazısı dikkat çekiciydi: “Bugün yapılabilecek bir şeyi kesinlikle yarına bırakma. Halkı da orduyu da memnun etmeye çalış. Ceza verme konusunda hiç [226] bir zaman adaletten şaşma. Devlet hazinesini hiçbir zaman boş bırakma. Yapmak istediğin her şeyi bizzat kendin yap. Bütün imkânlarını yaptığın işin üzerinde toplamaya çalış. Halk ile temasta bulun ki onlar da sana güzel tavsiye ve nasihatlerde bulunabilsinler. Dost ve akrabalarını ihmal etme. Sınırlarını dindarca bir dirençle savun.”

“Halife için dindarlık, hükümdar için itaat ve halkları güzelce idare etmek için adalet kadar gerekli ve önemli hiçbir şey düşünülemez. Kendisinden

⁸⁰ Yezîd bin Haysem bin Ebu Safre Kebise meşhur Mühelleb'in kardeşiydi. Bundan dolayı Mühellebî lakabını almıştır. 96 ve 97. sahyalara bakınız.

⁸¹ Yezîd.

aşağı mevkide bulunanları ezip baskılayanlar en kötü insanlardır. Bir işe başlamadan önce o iş hakkında uzun uzadıya düşün. Düşünüp incelemek olgun insana hatalarını ve üstün yönlerini gösteren bir aynadır. İyilik istersen şükürden, güç ve kuvvet istersen af ve merhametten, itaat beklersen kalpleri birleştirmekten, zafer istersen tevâzu ve yumuşaklıktan ayrılma.”

Mansûr’un Vefat (6 Zilhicce 158 / Teşrînievvel 775)

Mansûr, oğlundan büyük bir yürek acısıyla ayrıldı ve hayatının son nefeslerini Mekke-i Mükەرreme’de vermek için Bağdat’tan hareket etti. Ancak hedefine varamadan Mekke’ye birkaç saat uzaklıktaki Bi’rimaûne adı verilen yerde varlık âlemine veda etti. Yüz kadar mezar kazılarak bunlardan birine gizlice defnedildi. Böylece gerçekte hangi mezara konulduğu halktan gizlenmiş oldu.

Mansûr, devleti yaklaşık yirmi iki yıl yönetti. Bu halife ince uzun boylu ve güzel yüzlüydü. Onun yaşayış tarzı örnek alınmaya lâyıktır. Sarayında edebe ters hiçbir şeye rastlanmazdı. Sabahleyin kalkar ikindi vaktine kadar devlet işleriyle meşgul olurdu. Bu çerçevede memurların tayin ve azilleri, sınırların güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirlerin alınması, yollar ve köprüler inşası, halkın ihtiyaçlarının karşılanması, devletin gelir ve giderlerinin incelenip kontrol edilmesi gibi konulara bakar; akşam namazına kadar çok bağlı olduğu ailesi ve çocuklarıyla ilgilenir, akşam namazını kıldıktan sonra gün içinde gelen [227] mektupları dinlerdi. Son olarak vezirleriyle toplantı yaptıktan sonra dinlenmeye çekilirdi. Mansûr az uyur ve çok erken kalkarak sabah namazını kılardı. Askerlerine bizzat kendisi geçit töreni yaptırır, kale ve karakolları yine kendisi teftişe çıkardı. Ordusu en mükemmel silahlarla donatılmıştı.

Mansûr memurların hesaplarını kontrol ederken çok dikkatli hareket eder ve en küçük rakamlara varıncaya kadar kayıt tuttururdu. Bu âdeti nede- niyle “Abdüddevânîk” veya “Dânikî”⁸² lakabıyla anılmasına neden olmuştur.

Bu halife halkı adalete uymaya ve tam itaat etmeye alıştırmıştı. Bir kendisi bir deve meselesi için dâvalı sıfatıyla hâkim huzuruna çağırıldığı zaman sâdece sarayın mâbeyin görevlisini yanına alıp mahkemeye gitti. Mahkemede o ayakta beklerken kadı halifeyi oturarak dinlemekten çekinmedi. Mahkeme- nin kararı iddia sahibi devecilerin lehinde çıktı. Mansûr uygun bir zamanda bu hâkime büyük bir kese dolusu para ihsan ederek hâkimlerin özgür ve ba- ğımsız olmaları gerektiğini halka fiilen anlatmış oldu.

Onun vefatı sırasında devlet hazinesi ağzına kadar servetle doluydu. Oğ- lunun anlattığına göre devlet babasından miras kalan gelirlerle on sene bo- yunca ihtiyaçlarını karşılayabilirdi.

⁸² Dânik, dirhemin altıda biridir.

ON ALTINCI BÖLÜM

Abbasîler -Devamı-

Hicrî 158-170 / Milâdî 775-786

Mehdi ve Hâdi

Mehdi'nin Halifelik Tahtına Oturması, Mükemmel Yönetimi, İnsan Severliği, Zındıklar, Rumlarla Savaş, İren'in Haraç Vermeyi Kabul Etmesi, Mehdi'nin Vefatı, Hâdi'nin Tahta Oturması, Ayrılması, Hâdi'nin Vefatı

Muhammed Mehdi'nin Halifelik Tahtına Oturması

(Hicrî 158-169 / Milâdî 775-785)

Mansûr'un vefatından sonra oğlu Muhammed -annesi tarafından Yemen Himyerî hükümdarları soyundandı- "Mehdi" lakabıyla hilafet ve saltanat tahtına oturdu. Mehdi'nin yönetim tarzı babasınınkinden tamamen farklıdır. Yaratılış olarak cömert ve yumuşak huylu olduğundan tahta oturunca babasının gösterdiği sertlik ve şiddetin izlerini silmeye çalıştı. Öldürme veya insanlık dışı cinayetler nedeniyle idama ya da hapse mahkum olan şerlilerden

başka herkesi özgürlüğüne kavuşturarak döneminin açılış törenini yaptı. İbrahim'in oğlu Hasan'ı zindandan çıkarıp kendisine yeterli miktarda maaş bağladı. Mukaddes şehirlere babası tarafından verilen eski ayrıcalıkları yeniden tanıdı ve önceden olduğu gibi Mısır'dan tahıl almalarına da tekrar izin verdi. Aynı şekilde Mansûr'un Peygamber ailesinden gasp ettiği mülkleri de Peygamber torunlarına iade etti. Hırsızlık ve yolsuzluk yapmalarından dolayı azledilen memurlar Mansûr zamanında son derece ağır para cezalarına mahkum edilmişlerdi. Mehdi bu paraları "Beytü'l-Mâli'l-Mezalim" ismi verilen bir hazineye koydurdu. Rumlarla yapılan savaşta Mesleme'nin evinin yakınından geçtiği sırada bu cengâverin daha önce babasına yaptığı iyilikleri hatırlayıp onun ailesine 20000 dinar ile geniş araziler hediye [229] etti. Hicrî 160 yılında Hac görevi için Mekke'ye giderken Hicaz halkının fakirlerine otuz milyon dirhem, Mekke sakinlerine de 150000 adet elbise dağıttırdı. Mescid-i Nebvî'yi kendi gözetimi altında yeniden inşa ettirdi. Mevcut okulları ve mescitleri tâmir ettirip genişletti. Birçok yeni okul ve mescit yaptırdı. Babasından daha büyük bir kararlılık göstererek 500 kişilik özel muhafız askerlerini Medine'deki ensârdan oluşturdu.⁸³

Fakirlere ve borçlarından dolayı mahpus olan yoksul halka ödenekler ayırdı. Seffâh zamanında Mekke yolunda yaptırılan kervansaraylar sâdece Kâdisiye ile Zebîl'e 300 mil mesafe arasında bulunuyordu. Söz konusu yol Mehdi tarafından genişletildi, üzerinde kuyu ve su depoları bulunan büyük binalar inşa edildi. Hacıları ve seyyahları gözetmesi için bazı muhafızlar görevlendirildi.

Bu arada II. Mervân'ın oğullarından biri Suriye'de isyana kalkıştıysa da kolaylıkla mağlup edilip ele geçirildi. Mehdi bu âsiyi bir süre tutuklu bulundurduktan sonra kendisine maaş bağlayıp serbest bıraktı. Mervân'ın dul eşi

⁸³ Eğer bu âdeti kendisinden sonraki halifeler tarafından da uygulansaydı sonraları özel muhafız askerlerinin Türklerden kurulması usûlü gerçekleşmeyecekti.

Mezvine'nin Mehdi'nin hanımı Hayzürân'ın sarayında oturmasına izin verildi. Hayzürân'ın, kocası üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduğu rivayet edilir.

Bu nedenle Hayzürân'ın kabul salonları genellikle devlet görevlileri, bakanlar ve memurlarla veya yardım isteyen ihtiyaç sahipleriyle dolu olurdu. Seffâh'ın yeğeni biçare İsa kesin bir şekilde hilafet hakkından vazgeçmek zorunda bırakılıp Mehdi'nin Hayzürân'da dünyaya gelen oğulları Musa ve Harun'un sırayla hilafet makamına geçmeleri kararlaştırıldı.

Mukanna (Hicrî 158-161)

Hâşim b. Hâkim adındaki evlatlık sâhibi bir kişi Mehdi zamanında ortaya çıktı. Bu tarihlerde [230] Horasan'da çeşitli mezhepler vardı ve bir dinî karışıklık görülüyordu. Hâşim kısa boylu, çirkin bir adam olup yüzünü her zaman süslü bir peçe ile kapatırdı. Bundan dolayı kendisine “Mukanna” lakabı verilmişti. Halka, ilahlığın devamlı olarak vücutlara girip onlarda görüldüğünden bahseder, önce Hz. Âdem'e, ondan Nûh'a, ondan Ebû Müslim'e ve en sonunda kendisine geçtiğini iddia ederdi. Kurduğu mezhebin görüşleri bu türden inançlara dayanırdı. Diğer fikirleri ise ahlâk dışı ve bozguncuydu.

Mukanna zaman içinde bir hayli taraftar toplayarak halifeyi tehdit etmeye cüret edecek noktaya geldiyse de sonunda Keş'te yakalanıp öldürüldü.

Zındıklar

Hâşim'in bağlıları beyaz giydiklerinden dolayı “Mübeyyiza” adını aldı. Bir süre sonra Hazar denizinin doğusunda Cürcan'da “Muhammire” (kırmızı giyinmiş) adıyla din ve ahlâk dışı bir mezhep daha türedi. Bütün bunlar çok kolaylıkla ortadan kaldırılıp susturuldu.

Sosyalizm temellerine dayanan Mezdek tarafından daha önceleri kurulmuş olan eski bir mezhep de yeniden nüfuz kazanarak birden bire etki alanını genişletti. Mezdek Milâdî 4. yüzyılda Nûşirevan zamanında hayattaydı ve

kurduğu kânun tanımaz, vahşi bir komünist mezhebi yaymaya çalışıyordu. İran hükümdarları silah zoruyla bu mezhebin yayılmasına engel oldular. Fakat bu fesat yılanı aslında tam imha edilememiş bir süreliğine uyuşturulmuştu. Daha sonraları görülen Mani ise bir filozoftu.

Mehdi devrinde Mani felsefesi, eski komünist Mezdek mezhebiyle birleştirilerek Horasan’da yeni bir din oluşturuldu. Batı İran ile Irak’ı etkileyen bu din, sosyal bağlarla toplumsal direnç ve dayanaklılığı ortadan kaldırıp insanın şiddetli arzularına geniş bir alan açıyordu. Bu dinin taraftarlarına “Zındıklar” denirdi. Onlar hakkındaki şikâyetlerden biri sokakta rastladıkları çocukları çaldıkları iddiasıdır. Bu iddianın gerçek veya yalan olması bir tarafa şüphesiz olan bir durum varsa o da Zındıkların dinî ve ahlâkî değerleri ayaklar altına almış olmalarıdır.

[231] Mehdi, Zındıkların imha edilmesi için elinden gelen gayreti göstererek onları amansız bir takip ve baskı altına aldı. Zındıklar her yerde yakalanıp ahlâk, kânun ve sosyal düzen düşmanı ilân edilip hapse atılıyorlardı.

Bizanslıların Hücumu

Hicrî 163 yılında Bizanslılar İslâm topraklarına saldırarak sınırlarda büyük tahribat yaptılar. Örnek olarak Maraş (eski Cermaniçe) şehrini yerle bir edip halkını katlettiler. Hasan b. Kahtabe’nin yaklaşması üzerine geri çekildiler. İslâm ordusunun komutanı da misilleme olarak bir iki Rum şehrini tahrip etti.

Gerçekleşen yeni bir saldırı bizzat halifenin de savaş meydanına gitmesine neden oldu. Mehdi, oğlu Musa’yı Bağdat’ta kendisine vekil olarak bırakıp Musul yoluyla kuzeye yöneldi. Halep şehri askerî harekâtlar için merkez yapıldı ve ordu, Hârûn, İsa b. Musa, Abdülmelik b. Sâlih ve Hasan b. Kahtabe ile birlikte düşman üzerine sevk edildi. Bu askerî kuvvetin kumandası Yahya b. Hâlid’e verilmişti. Bu şekilde Samalyon vb. bazı şehir ve kasabalar ele ge-

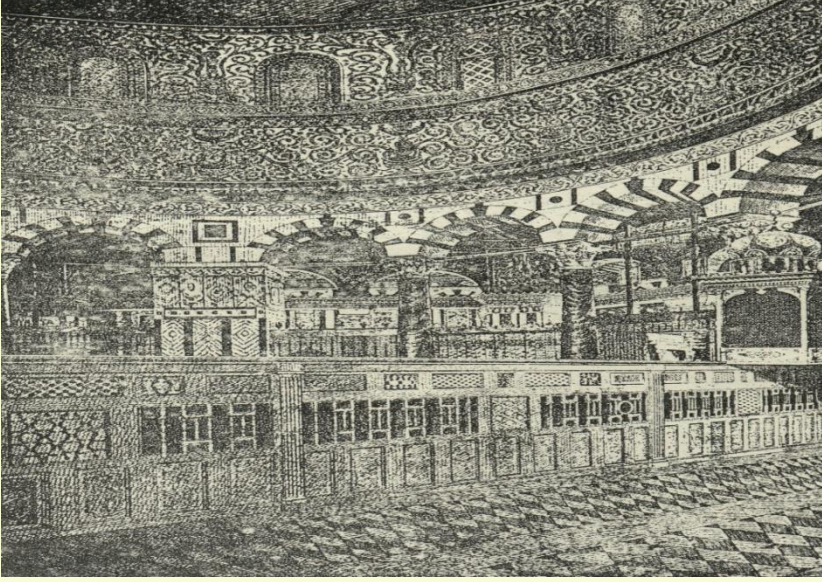
çirildi. Bu seferin sonunda Mehdi kutsal Kudüs şehrini ziyarete gitti. Bu sırada Kürdistan ve Azerbaycan bölgeleri dâhil olmak üzere batı vilâyetleri valiliği Hârûn’a verilmişti. Sâbit b. Musa mâliye vezirliği, Yahya b. Hâlid ise baş vezirlik görevi yapıyordu. Diğer taraftan Bizans’ın aralıksız saldırıları sükûnetin sağlanmasına engel olmaya devam ediyordu.

Milâdî 758

Magatakomas adlı generalin kumandası altındaki bir Rum ordusu yeniden Abbasî sınırlarını geçerek yağmacılığa başladı. Hârûn hemen saldırganların üzerine yürüdü ve Rum ordusu kesin bir bozguna uğradı. İslâm ordusu ise Kostantiniye’ye yönelerek tam bir zaferle ilerlemeye başladı.

[232] Dördüncü Leo’nun eşi olup Altıncı Kostantin ünvanıyla Bizans tahtında oturan İren -ki iktidarını devam ettirme arzusuyla yeni savaşların çıkmasına neden olmuştu- Arapların Boğaziçi [233] sahillerine geldiğini görerek telaşa kapıldı. Bizanslılar son bir acı yenilgiye uğrayarak barış antlaşması yapmaya yanaştılar. Büyük miktarda yıllık tazminat vermek şartıyla bu talepleri kabul edildi. Muzaffer askerlerin dönüşü için gerekli âletlerin ve mühimmatın Bizanslılar tarafından sağlanması da barış sözleşmesinin şartları arasındaydı.

Diğer taraftan Hicrî 168 yılında çöl aşiretleri arasında bir isyan çıktı. İs-yancılar Hacı kâfilelerine saldırarak yolcuları öldürüp mallarını yağmalıyorlardı.

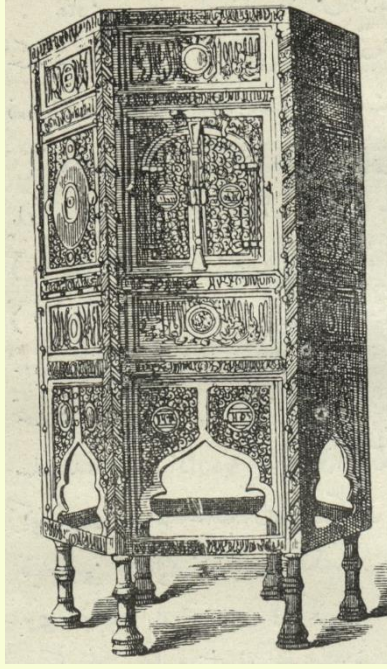

Hz. Ömer (Allah ondan râzı olsun) Câmii'nin iç kısmı

Mehdi'nin Vefatı (21 Muharrem 169)

Ertesi yıl Mehdi doğuya bir seyahat düzenlendi. Fakat avlanmak için dinlendiği Mazenderan'da hayata veda etti. Avının arkasından koşarken atı harap bir sarayın kapısına şiddetle çarptı ve bu kazada yaralanan halife bir gün içinde vefat etti.

Mehdi vefat ettiğinde kırk üç yaşlarındaydı ve on yıldır yönetimdeydi. Uzun, düzgün yapılı ve güzel görünümlü bir kişiydi. Döneminin başlarında Ebû Abdullah, Mehdi'ye vezirlik yaptı. Daha sonraları aynı göreve Yâkub b. Dâvud tâyin edildi. Bu halifenin idaresi zamanında yapılan ve hayırlı sonuçları görülen işler Yâkub'un görev yaptığı döneme rastlar. Fakat halife saltanatının son zamanlarında Yâkub'un aleyhine kışkırtıldığı için Mehdi bu veziriâzamını kendisine karşı Alevîlerle ittifak [234] yaptığı düşüncesiyle zindana attırdı. Yâkub uzun süre zindanda yaşadı ve ancak Hârûn zamanında özgürlüğüne kavuşabildi.

Tunçtan üretilmiş gümüş kaplamalı bir sehpa

Musa Hâdî'nin Tahta Oturması

Hârûn, babasının vefatında yukarıda anlatıldığı gibi Musa Hâdî'yi halife ilân edip herkesten önce kendisi kardeşine biat etti. Halifeliğe mahsus olan mühürle asa ve elbiseyi de ona gönderdi. Hâdî, saltanatı sırasında yirmi dört yaşlarındaydı. İki yıl kadar devleti yönetti. Kendisi güçlü yapılı, inatçı, katı yürekli; fakat cesur, çalışkan, cömert ve edebiyata tutkulu bir kişi olarak biliniyordu.

Hâdî, kardeşinden görmüş olduğu içtenlik ve samimiyetin kıymetini bilemedi ve oldukça kısa süren yönetimi döneminde hilafet hakkını kendisinden oğlu Câfer'e aktarmak için çok uğraştı. Bu amacını gerçekleştirme uğrunda Hârûn'un danışmanı Yahya b. Bermekî ile bazı bağlıları ve adamlarını hapse atmaktan kaçınmadı. Bu arada Hâdî ile annesi arasında görüş ayrılığı

ve düşmanlık oluştu. Çünkü annesi Hayzürân, eşi zamanında olduğu gibi oğlunun saltanat döneminde de idarî işlere müdahale etmek istiyordu. Ancak Hâdi buna engel oldu ve annesinin yanına giden devlet adamları ile memurları tehdit etti. Bu durumun sonucu olarak devlet sarayında iki farklı görüş taraftarlığı oluştu. Taraftarların bir kısmı halife ile oğlunu, diğer kısmı ise Hârûn ile annesini destekliyordu. Hârûn kardeşiyle anlaşma konusunda gayret gösterdiyse de başarılı olamadı. Hâdi, Bağdat’a bir günlük mesafede olan İsaâbad adlı yerde tedâvisi olmayan bir hastalık nedeniyle vefat etti. Sonunun geldiğini hissettiğinde annesini yanına getirtti. Buluşma son derece dokunaklı ve hüznü oldu. Hâdi, son nefeslerinde annesine hitaben yönetimi döneminde bazen iş icabı ona çirkin görünecek tedbirler almış olsa da hiçbir zaman nankör bir evlat olmadığını ve kendisine hiçbir şekilde sevgi ve saygısını [235] göstermekten geri durmadığını söyledi. Sonra ellerini tutarak kalbine götürdü⁸⁴ ve Hârûn’u halife tâyin etti. Vefatı Rebûlevvel ayının 15’inci gününe rastlar.

Hâdi, babası gibi uzun boylu ve güçlü yapıda biriydi. Vefatı sırasında yedi oğlu ile iki kızı vardı. Bu kızlarından biri olan Ümmü İsa daha sonra Hârûn’un oğlu Me’mun ile evlenmiştir.

⁸⁴ Mesûdî.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Abbasîler -Devamı-

Hicrî 170-198 / Milâdî 786-814

Hârûn ve Emîn

Hârûn Reşid'in Tahta Oturması, Karakteri ve Ahlâkı, Gösterişli Saltanatı, Bermekîler, Afrika'nın İdârî Özerkliği, Asya'nın Durumu, Halifelerin Tâyin Şekli, Emîn ve Me'mun'un Sırayla Halife Olmaları, Abbasî Devleti'nin Bölünmesi, Bermekîlerin Düşüşü, Araplar'ın Jan Dark'ı, Rumlarla Savaş, Nikiforos'un İhâneti, Mağlûbiyeti, Yeni Bir Antlaşma, Bizanslıların Antlaşmayı Bozması, Sonuçları, Hârûn Reşid'in Vefatı, Emîn'in Tahta Oturması, Karakteri ve Mizacı, Me'mun ile Savaş, Tâhir'in Emîn'in Ordusunu Yenmesi, Bağdat'ın Kuşatılması, Me'mun'un Mekke ve Medine'de Halife İlân Edilmesi, Emîn'in Vefatı

Hârûn Reşid'in Tahta Oturması

Hârûn kardeşinin vefatı üzerine hilafet tahtına oturdu. Hâdî'nin oğlu Câfer ise hilafet iddiasından vazgeçti. Hârûn Reşid'in saltanat dönemi,

Asya'daki Arap saltanatının en parlak devresidir. “Arabistan Geceleri” adlı hikâyelerde gece vakti Bağdat sokaklarında gezerek ahâlinin sosyal durumların kontrol eden ve mağdurlarla kimsesizlere yardım eden bu halifenin nâmı anlatılır. Hikâyelerdeki hayalî ve abartılı yönler olsa bile Hârûn Reşid hiç şüphe [237] yok ki dünyanın en büyük hükümdarlarından biridir. Bu büyük halife, dînî görevlerine sonsuz bir sadâkatle bağlı, yasaklardan kaçınan, dindar ve merhametli bir kişiydi. Diğer taraftan debdebe ve ihtişama da meyilliydi. Bu özellikleriyle Arapların sosyal hayatını da büyük ölçüde etkiledi. Yaratılış olarak asker karakterli olduğundan genellikle savaşımlara bizzat katılır, tebaasının geçim şartlarını takip eder, haksızlıkları ortadan kaldırmak için kesintisiz biçimde teftişlerde bulunur, yolları ve askerî karakolları bizzat kontrole çıkardı. Özet olarak halkın yararına olabilecek her konuda gayret ve emek sarf etmekten geri durmazdı. Saltanatı döneminde ticaret ve sanat erbâbı ile öğrenciler ve hacıların tam bir emniyet ve huzur içinde ülkede seyahat etmeleri, Hârûn'un yönetiminin gücünü gösterir. İdâresi sırasında inşa edilen câmiler, okullar ve medreseler, hastaneler, kervansaraylar, yollar, köprüler ve su kanalları ise Hârûn'un genel refahı ne derece önemsedığını gösteren eserlerdir. Edebiyat ve güzel sanatların teşvikçisi sıfatıyla aynı ihtişam içinde hüküm süren oğlundan geri olsa da karakter sağlamlığı ve derin zekâsı açısından kendisinden sonraki ve önceki hükümdarlardan üstündür. Fakat Me'mun'un saltanatı döneminde görülen huzura Hârûn döneminde rastlanmaz. Sınırsız ve sorumsuz iktidara sahip bir şahıs olarak çok sayıda karışıklığın çıkmasına neden olmuş olsa da ortaya çıkan benzersiz medenî gelişim, bir iki despotluk belirtisini ortadan kaldıracak çaptadır.

Bermekîler

Hârûn Reşid'in yönetimdeki başarısının en büyük sebebi saltanatının ilk on yedi senesi içinde devlet işlerini ehil ve liyakatli ellere vermiş olmasıdır. Seffâh ve Mansûr zamanlarında Hâlid b. Bermek'in nasıl seçkin ve özel bir

konuma sahip olduğunu daha önce anlatmıştım. Bir zamanlar Kürdistan valiliği yapmış olan Yahya b. Bermek, Mehdi tarafından Hârûn’un eğitim ve öğretimi için görevlendirilmişti. Öğrencisi hilafet tahtına geçer geçmez o da müsteşar ve veziriâzam olarak tâyin edildi. Hârûn Reşid hocasına beslediği [238] sevgi ve saygının işareti olarak ona “baba” şeklinde hitap eder ve gerek kendisinin gerekse halkın yararına hizmet edecek nasihat ve öğütlerine uymayı hiçbir zaman ihmal etmezdi.

Tam bir yetkiyle veziriâzam seçtiği Yahya’nın yönetimi sağlam, akıl temelli ve iyilik eksenliydi. Halkın refahının tam olarak sağlanması devletin en büyük göreviydi. Yahya’nın oğulları Fazl, Câfer, Musa ve Muhammed de kendisi gibi tedbirli ve yönetim işinde yüksek yetenek ve ehliyet sahibiydiler. Bunlardan Fazl, arka arkaya Horasan ve Mısır valiliklerinde bulunmuş ve Deylem’de (eski Medyen’in kuzeyi) ayrı devlet kurduğunu ilan etmiş olan Yahya b. Abdullah’ı⁸⁵ itaat altına almıştı. Câfer de birçok önemli vilâyette hizmet yapmış ve Suriye’de yeniden ortaya çıkan Mudârililer ve Himyerîler çekişmesini durdurup düşmanlıklarına son verme işiyle görevlendirilmişti. Yahya yaşlanınca tam bir başarıyla yerine getirdiği vezirlik görevini oğlu Câfer’e bıraktı. Bu aile on yedi yıl boyunca Hârûn Reşid yönetiminde büyük bir sadâkatle çalıştı. Bermekîlerin bulundukları konumdan âniden düşüşleri, despot yönetim sırasında ne tür entrikalar çevrildiğini ve hangi yolsuzlukların yapıldığını gösteren yararlı bir ders niteliğindedir.

Afrika

Daha önce anlatıldığı gibi Mağrib bölgesi Abbasî Devleti’nden ayrılmıştı. Afrika valileri Batı Afrika’nın yeniden ele geçirilmesi için defalarca girişimlerde bulundu ancak bütün bunlar sonuçsuz kaldı. Afrika’nın şimdiki valisi Yezîd b. Haysem’di. Onun Hicrî 170 yılında vefat etmesi üzerine karışıklıklar çıktı. Hicrî 171 yılında Hârûn tarafından onun yerine tâyin edilen Yezîd’in

⁸⁵ Hz. Hasan’ın torununun oğlu.

kardeşi Ravh sâyesinde bölge yeniden sükûnete kavuştu. Ravh birkaç yıl söz konusu topraklarda iyi bir yönetim sergiledikten sonra vefat etti. Hârûn Reşid, oğlu aleyhine yeniden başlayan isyanın durdurulması için [239] Herseme adında meşhur bir komutanı Afrika'ya gönderdi. Herseme öncelikle barış ve huzur ortamını sağladı. Sonra eyâletin yönetimini eline alıp üç yıl kadar bir süre çalıştı ve bu sürenin sonunda istifa etti. Hârûn Reşid'in onun yerine yönetim işlerini bilmeyen birisini vali olarak göndermesi üzerine batı vilâyeti tekrar karışıklık içine düştü. Bu tarihlerde Afrika eyâleti, Abbasî Devleti'ne hiçbir şekilde gelir sağlamadığı gibi mali gücünü zayıflatıyor, Mısır gelirlerinden yıllık 100000 dinar kadar bir paranın da masraflarına karşılık tutulmasına neden oluyordu. Bu arada İbrahim b. Ağleb isminde biri Hârûn Reşid'e başvurarak Afrika bölgesi yönetiminin -veraset yoluyla ailesine devredilmesi şartıyla- kendisine verilmesi durumunda barış ve güvenliği tam sağlayacağını ve devletten nakdî yardım istemeyeceği gibi hazineye yıllık 40000 dinar vermeyi teklifi etti. Bu eyâleti yönetmedeki zorluk ve problemi iyi bilen Herseme, teklifin kabul edilmesini Hârûn Reşid'e tavsiye edince İbrahim Afrika Eyâleti'ne vali tâyin edildi. Bu tarihten itibaren söz konusu eyâlet özerk yönetim biçimiyle idare edilmeye başlandı.

Asya'daki Olaylar

Asya'da yönetim işleri sağlam ve kolaylıkla yürütülüyordu. Hicrî 171 yılında Zanher ve Kâbil şehirleri Abbasî topraklarına katıldı ve sınırlar Hindikuş'a kadar genişletilmiş oldu. Aynı tarihlerde Hârûn Reşid Küçük Asya'yı diğer vilâyetlerden ayırıp "avâsım" adıyla bazı bölümlere ayırarak askerî bir valinin kontrolüne verdi. Diğer tarafta Silisya'da bulunan Tarsus yeniden iskâna açıldı ve güçlü bir askerî merkez hâline getirildi. [240]

Hicrî 173 / Milâdî 889

İki yıl sonra Hârûn Reşid'in annesi Hayzürân vefat etti. Yahya b. Hâlid'in Hârûn Reşid üzerinde etkili olmasına sağlayan bu kadının vefatı veziriâzamın

da düşüşüne neden oldu. Hârûn tahta oturmasının ardından Hâdî'nin annesinin elinden aldığı bütün ayrıcalıkları ona tekrar tanımıştı. Mehdi zamanında olduğu gibi valide sultanın sarayı devlet adamları ve büyüklerinin bir buluşma yeri şeklini almıştı. Ancak Hayzürân'ın vefatından çok kısa zaman sonra Hârûn Reşid saltanat mührünü Yahya'dan alarak Fazl b. Rebî'e teslim etti.

Muhammed el-Emîn'in Veliaht Tâyin Edilmesi (Hicrî 175 / Milâdî 791)

Hârûn Hicrî 175 yılında eşi Zübeyde ile kardeşi İsa b. Câfer ve bütün Abbasî ailesinin ısrarıyla beş yaşındaki oğlu Muhammed'i "el-Emîn" unvanıyla kendisine veliaht olarak seçti.

Abdullah el-Me'mun'un Tayini

Yedi yıl sonra da Hârûn diğer oğlu Abdullah el-Me'mun'u Muhammed el-Emîn'e ve diğer bir oğlu olan Kâsım'ı da "Mü'temen" unvanıyla Abdullah el-Me'mun'a halef tâyin etti. Babalarının sağlığında bu üç kardeş ülkenin çeşitli yerlerinde görev yapmışlardır. Batı vilâyetleri Emîn'e, doğunun idaresi Me'mun'a ve Cezîre ile Küçük Asya ise Kâsım'ın yönetimine verilmişti.

Hârûn Reşid, Me'mun'un sadâkat ve kabiliyetine o kadar çok güvenirdi ki ona gerektiğinde Kâsım'dan hilafet hakkını alma yetkisini bile vermişti. Me'mun, Câfer b. Yahya'nın emrine verilmiş, Kâsım ise halifenin amcasının oğlu Abdullah b. Sâlih'e emanet edilmişti. [241] Hârûn Reşid Hicrî 186 yılında oğulları Emîn ve Me'mun ile hacca giderek halifelik hakkı konusunda kararlaştırıldığı gibi hareket edeceklerine dâir onlardan iki yazılı sözleşme metni aldı ve Kâbe'nin içine koydurdu. Bu sözleşmelerden biri İbnü'l-Esîr'de aynen aktarılmaktadır. Hârûn daha o zamanlar oğlu Emîn'in zayıf kalpli oluşu ve kaypak yapısını hissederek ileride sözünden dönmemesini sağlamak için onu en mukaddes yeminlerle verdiği söze bağlamak istedi.

Zübeyde’nin Mekke ve Medine’yi Ziyaret Etmesi

Hâtıraları şimdi de elimizde olan Zübeyde’nin Hicaz yolculuğu aynı yıl içinde gerçekleşti. Mekke-i Mükerreme halkının susuzluktan şikâyetçi olduklarını bizzat görerek özel bütçesinden kendi adıyla anılan su kemerini yaptırdı. Bu kemerin şehir halkını ne kadar çok mutlu ettiği hayal bile edilemez.⁸⁶

Hazarların Saldırısı (Hicrî 183 / Milâdî 799)

Hicrî 183 yılında vahşi Hazar aşiretleri dostluk kurdukları⁸⁷ Rum İmparatorlarının kışkırtmalarıyla yeniden düşmanlığa başlayıp Kürdistan’ın kuzey taraflarına saldırdılar. Söz konusu bölgelerde gösterdikleri vahşetin benzeri tarihte bulunamaz. Hârûn Reşid bu vahşi kabilelere hadlerini bildirmek amacıyla askerlerinden iki seçkin komutanı Hazarların üzerine sevk etti ve yaptıkları zulümlerin tam karşılığı bir cezaya çarptırıldılar.

İmam Musa Kâzım’ın Vefatı

İmam Musa Kâzım hazretleri de aynı yıl içinde vefat etti. [242] İbnü’l-Esîr’e göre bu imam, sabır ve kararlılığı, yaratılışındaki yüksek karakteri ve kötülüğe iyilikle karşılık vermesinden dolayı “Kâzım” lakabıyla adlandırılmıştır. Kendisi Medine’de büyük saygı görürdü. Büyük babasının şüpheci özelliğini az da olsa taşıyan Hârûn, İmam Musa’nın kendi aleyhine isyan etmesinden korkarak onu Hicaz’dan alıp birlikte Bağdat’a götürdü. Onu gözetim altında tutmak amacıyla vali Sindî b. Şâhek’in kız kardeşinin himayesine verdi. Sözü edilen kız kardeş, Musa’ya büyük bir nezâket ve içtenlikle davrandı. Diğer taraftan bu durumdan vicdânen rahatsız olan Hârûn iki defa İmam Musa’yı Medine’deki evine gönderdiyse de her defasında şüpheciliği kalbinin merhametine galip geldiğinden onu yeniden getirtti. Fakat sonunda

⁸⁶ Söz konusu kemer için bir buçuk milyar dinar harcandığı rivayet edilir.

⁸⁷ İmparatorlar Hazar reisleriyle akrabalık kurmuşlardı.

imam hazretlerinin sağlığı bozuldu ve yakalandığn bir hastalıktan dolayı koruyucusu olan kadının evinde hayata veda etti.⁸⁸ Onun vefatı üzerine imamet bu dönemdeki âlimlerin en seçkini olarak nitelenmeye lâayık oğlu Ali er-Rızâ'ya geçmiş oldu.

Bermekîlerin Düşüşü (Milâdî 803)

Hicrî 187 yılında meydana gelen bazı olaylar Hârûn devrinin ihtişamını gölgelediğı gibi onun daha sonraki hayatını da vicdan azabı ile acılaştırdı. Bermekî sülâlesi on yedi yıl boyunca örneğı görölmemiş bir bağıllık ve liyakatle devlet işlerini gördü. Bunun neticesi olarak halk refaha kavuştu ve devlet zenginleşerek güçlendi. Medenî gelişimi sağılayan endüstri alanında da gurun verici ilerlemeler kaydedildi. Fakat Bermekîlerin ihtişam ve nüfuzlarıyla halkı kendilerine bağlayan aşırı şefkatleri, onların yıkılması için çalışan çok sayıda düşmanı da ortaya çıkardı. Bununla birlikte tarihî kaynaklarda Bermekîlerin düşüşüne neden olan başka birçok sebep de anlatılır. [243] İbni Haldun, Hârûn Reşid'in bu seçkin sülâle hakkındaki davranış biçimini anlatan eski menkıbe ve hikâyeleri araştırıp incelemiştir. Adı geçen tarihçi, Câfer b. Yahya'nın, Hârûn Reşid'in kız kardeşi Abbâse ile evlendiğı iddiasının temel-siz bir efsane olduğunu söyler. Ona göre Bermekî hânedanının düşüşüne neden olan gerçek sebepleri, sahip oldukları nüfuz ve sınırsız yetkilerde aramak gerekir. Bermekîler devlet gelirlerinin bütününe el koyarak istedikleri gibi harcarlardı. Hârûn bile çok defa veziriâzamından biraz para istediğinde ve onun bu talebinin yerine getirilmediğı olurdu. Ülkenin her tarafında Bermekîlerin ünü ve etkisi hüküm sürüyordu. En büyük devlet makamları ya Bermekîlere veya onların taraftarlarına verilirdi. Herkes onların yüzüne bakar, her baş onların önünde eğilirdi. Bütün yüksek makamlar ve yükselmeler onlara bağılydı. Bermekîler köylere varıncaya kadar bütün vilâyetlerde halka

⁸⁸ Zehirlendiğı rivâyet edilir.

cömertlik ve şefkatlerini gösterirlerdi. Bu nedenle onların destanlara ve şiir-
lere konu olan seçkin özellikleri dillerdeydi. Bermekîleri Hârûn Reşid'den
daha çok bilinir ve takdir edilirdi.

İşte bütün bu sebepler sarayın ileri gelenleriyle bazı büyük devlet görev-
lilerini Bermekîlere düşman yaptı. “İftira akrebi, hilafet tahtının gölgesinde
sağladıkları huzur ortamına girip bu aileyi ısırarak yaraladı.” En büyük düş-
manları olan veziriâzam Fazl b. Rebî, Hârûn Reşid'in fikrini Bermekîler aley-
hine çevirmek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. İttifak halkasına kattığı birçok
kimse -İbni Haldun'un dediği gibi- akrabalık bağlarını tanımayacak kadar
nefret ve haset ateşiyle yanıyordu. Bermekîlerin Abbasîlerin düşüşüne çalış-
tıkları yönünde defalarca ihbarlarda bulunuldu. Bu sâdık aile tarafından bir-
kaç kuşak boyunca gerçekleştirilen bunca hizmet, şüphe ve kuruntuların so-
nucu delice bir körlükle ardı ardına atılan sayısız iftira arasında yok sayıldı.

Bir gece âniden vezir Câfer'in idam edilmesi ve ihtiyar Yahya ile oğulları
Fazl, Musa ve Muhammed'in hapsedilmesi için hükümdar fermanı çıktı. [244]
Câfer, Hârûn Reşid ile veziriâzamına gece teftişlerinde koruma göreviyle eş-
lik eden Mesrur tarafından öldürüldü. Diğer kardeşleri ise Rakka'da hapsedi-
lerek mal ve mülklerine el konuldu. İlk zamanlar mahpuslara sert davranıl-
mıyor ve dinlenmeleri sağlanıyordu. Ancak bir yıl sonra Abdülmelik b. Sâlih⁸⁹
ile oğlu, halife aleyhinde hazırlıklarda bulunmak suçlamasıyla zindana atıldı
ve Bermekîlerin de onlara yardımcı oldukları iddia edildi. İşte bu iddia Hârûn
Reşid'in mahpuslara kötü davranmaya başlamasına neden oldu.

Yahya Bermekî'ni Vefatı (Milâdî 800)

Sadâkatli Yahya, Hicrî 190 yılında zindanda dünya hayatını tamamladı.
Oğlu Fazl ise üç yıl sonra ona kavuştu. Musa ile Muhammed, babalarının ve-
fatından sonra tahliye edildiler. Ancak Abdülmelik, Emîn'in tahta oturmasına

⁸⁹ Ali bin Abdullah bin Abbas'ın torunu ve Mehdi'nin amcasının oğlu.

kadar hapiste kaldı ve onun döneminde Suriye valisi olarak tâyin edildi. Daha sonra Me'mun halife olunca Bermekîlerin mal varlıkları ve kaybettikleri haklar geri verildi.

Hâricîler

Hâricîler her zaman yaptıkları gibi Hârûn Reşid devrinde de defalarca isyan ettiler. Fakat isyanları her defasında çok kolaylıkla püskürtülüp durduruldu.

Arapların Jan Dark'ı

Hârûn zamanındaki karışıklıklar sırasında söz konusu baĝnaz grubun başında bulunan Leyla⁹⁰ isminde bir kız yiĝitçe davranışlarda bulundu. Devlete karşı yürütölen isyan hareketi ilk başlarda bu kızın kardeşı Velid b. Türeyy'ın kumandası altındaydı. Onun bir çatışma sırasında ölməsi üzerine kız kardeşı Leyla onun yerine geçti ve Hârûn [245] Reşid'in ordusuyla bir süre çarpıştı. Fakat halifenin ordusuna kumanda eden akrabalarından biri tarafından silah bırakmaya ve daha kadınca bir hayat yaşamaya mecbur edildi. Leyla, güzelliği ve güçlü şairliğiyle meşhurdur.

Musul Surlarının Yıkılıp Tahrip Edilmesi

Harun Reşid, Musul halkının yağmacılık yapmalarına ceza olarak bu şehrin surlarını yıktırmıştı. Aynı tarihlerde Şam bölgesi de Himyerîlerle Mudârîlerin anlaşmazlıkları nedeniyle karışmış durumdaydı. Suriyelilerin Abbasi hânedanına çok da meyilli olmadığını bilen Hârûn Reşid, bir süre bu iki düşman aşiretin kan dökerek zayıflamalarına aldırmadı. Ancak daha sonra söz konusu çatışmalara müdahale ederek eski düşmanlıklarını yeniden yatıştırmayı başardı.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr bu kızı Leyla ismiyle, İbni Haldun ise el-Fâriye adıyla anlatır.

Bizanslılarla Savaş

Hârûn Reşid'in Bizanslılarla yaptığı savaş, onun devrinin en önemli olayıdır. Bizanslılar Hicrî 181 yılında, daha önce Mehdi zamanında İren ile yapılan antlaşmayı bozarak İslâm topraklarına saldırılarda bulundular. Ancak orduları büyük kayıplarla darmadağın edilerek mağlup edildi. Matra ve Angira şehirleriyle iç savaşlar sırasında Arapların kontrolünden sıyrılmayı başaran Kıbrıs Adası yeniden itaat altına alındı. Bu arada Girit de istila edildi.

Yapılan fetihlerin sonunda yeniden antlaşma yapıldı ve Bizanslılar eski antlaşmaya göre vermek zorunda oldukları yıllık tazminatları düzenli bir şekilde ödemekle sorumlu tutuldular. Esirler karşılıklı olarak iade edildi. Görünüşe bakılırsa bu yeni antlaşmanın, hükümlerini uzun süre koruyacağı beklenebilirdi.

Hicrî 182 / Milâdî 792

Hicrî 182 yılında zalim ve gaddar İren henüz pek küçük [246] olan oğlu Altıncı Kostantin'in gözlerini oyarak Ogusta adıyla imparatorluk tahtını gasp etti. Danışmanı olan Atbus isminde bir hizmetçi kölenin yardımıyla yönetimi beş yıl boyunca elinde bulundurduktan sonra Rumlar tarafından tahttan indirilip sürgüne gönderildi. Yerine de baş veziri olan Nikiforos⁹¹ tahta oturuldu. Nikiforos benzerleri gibi İren ile yapılmış olan eski antlaşmayı bozdu. Hârûn Reşid'e de hakaret içeren bir mektup gönderdi.

“Roma imparatoru Nikiforos'tan Arapların hükümdarı Hârûn'a:

Benden önce hükümdar olan imparatoriçe sana bir ruh vererek mat oldu.⁹² Servetinden önemli bir kısmını sana bıraktı. Bu durum sâdece kadın

⁹¹ Araplar arasında Nikfor olarak bilinir.

⁹² Satranç oyununun Hârûn Reşid tarafından Batı Asya'ya sokulduğuna işarettir.

zayıflığının sonucu ve bir delilik eseridir. Bu mektubumu okur okumaz ondan almış olduğun paraların hepsini bana iade etmelisin. Yoksa meselemizi kılıç çözecektir.”

Hârin Reşid bu mektubu okuduğu anda o kadar çok öfkelenmişti ki hiç kimse onun yüzüne bakamıyor, vezirler korkudan dilleri tutulmuş bir şekilde huzurundan çıkıyorlardı.

Hârun, Rum imparatoruna şöyle cevap verdi:

“Müslümanların halifesi Hârun’dan Rum köpeği Nikiforos’a:

Mektubunu okudum. Cevabını duymayacak, ama göreceksin.”

Halife düşüncesini gerçekleştirmek için ordusunu hiç duraksamadan yola çıkarıp İstanbul’a doğru hareket etti. Abbasî ordusu Bizans’ın askerî açıdan güçlü yerlerinden olan Hirakliye⁹³ adlı yere gelinceye kadar durmadı. Mağrur Rumlar burada İslâm askerleriyle karşı karşı gelince gerçekleşen savaşın sonunda çok büyük bir bozguna uğradılar.

[247] “Arapların şiddetli ve hızlı savaşçılıklarına ancak hile ya da tam bir pişmanlıkla karşılık verebiliyorlardı.” Nikiforos barış antlaşması yapmak için yalvardı ve öncekinden daha fazla tazminat ödemeyi teklif etti. Bu teklif yine kabul edildi ve muzaffer halife Rakka’ya dönüş için yola çıktı. Ancak ülkesine ayak basar basmaz Nikiforos, Hârun’un sert mevsim şartları nedeniyle geri dönemeyeceğini düşünerek antlaşmayı tekrar bozmaktan çekinmedi. Fakat tahmininde yanıldı. Çünkü Hârun onun antlaşmayı bozduğu haberini alır almaz geriye dönerek tekrar Bizans’a yöneldi. Nikiforos, kışın ortasında karlı Toros dağlarını aşan Abbasî ordusunun hareketindeki hıza şaşırdı ve bütün ümitleri kırıldı. Antlaşmaya ihanet eden Bizanslılar meydana gelen savaşta üç

⁹³ Arap tarihçiler Arap ve Rum askerleri arasındaki savaşın Hirakliye’de gerçekleştiğini söyler. Ancak daha sonra gelen tarihçiler söz konusu savaşın Tempris üzerinde bulunan Dorileum’da meydana geldiğini kanıtlamışlardır.

defa bozguna uğrayıp kırk bin kişiyi aşkın ordularıyla kaçma utancını tercih ettiler.

Hicrî 188

Nikiforos yeniden barış yapmak istedi ve bu arzusu yine olumlu karşılık buldu. Hârûn Reşid Bizans hükümdarının karakterini bildiği için Frigya'yı terk etmeden önce antlaşmanın tekrar bozulmasına meydan vermemek amacıyla bazı girişimlerde bulundu. Ancak Nikiforos Hârûn'un başka bir meseleyle meşgul olduğu her durumda barış antlaşmasını bozarak saldırılara geçti. Fakat her defasında da hezimete uğradı. Hârûn, Hicrî 189 yılında itaatten ayrılan bir valinin cezalandırılması için Rey'e gittiği zaman bu fırsatı ganimet bilen Nikiforos antlaşmayı bozarak tekrar hücumlara başladı. Ancak daha önce Küçük Asya'ya valin tâyin edilen Hârûn'un oğlu Kâsım tarafından mağlup edildi ve Müslümanların halifesi onu yine affetti.

Hârûn Reşid Rey'de dinlenirken Deylem ve Taberistan'daki Mecûsî reislerini huzuruna kabul edip onlara özgürlük ve saygı çerçevesinde davrandı ve içten bağlılıklarını sağladı. Daha sonra Bağdat'a [248] dönüş yolunda Rakka'da durmaya karar verdi. Rakka'dan Rumlara karşı gerçekleştirilen askerî harekâtlar üzerinde uzun uzadıya duruyor, aynı zamanda kuzeydeki bedvî aşiretlerle yarı güvenilir Suriye kabilelerinin durumundan haberdar oluyordu. Halife adı geçen şehirde bir süre de dinlenmek istedi.

Hacıların Medine kapılarına kadar ulaşmaları

[249] Nikiforos'un İhâneti

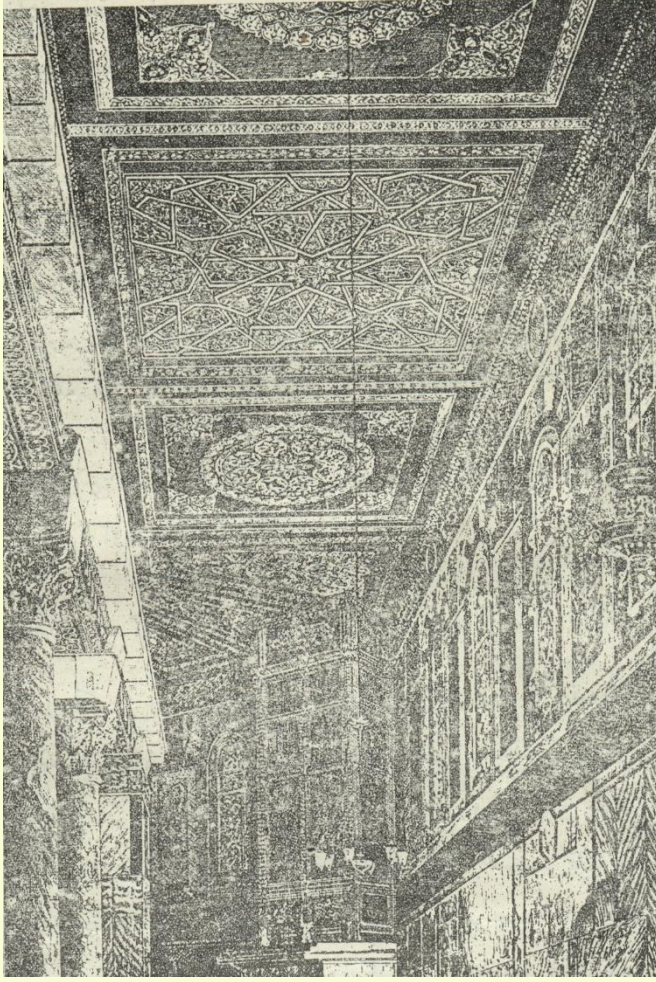
Ama Rumlar ona bir an bile dinlenmeyi çok gördüler. Mâverâünnehir'de meydana gelen bir karışıklık Nikiforos'u yeniden tahrik etti ve Rumlar İslâm sınırlarına saldırarak yağmacılık yapmaya başladılar. Hârun Reşid artık bu hâince davranışa daha fazla tahammül edemezdi. Oğlu [250] Me'mun'u tam yetkiyle Rakka'da vekil bırakarak kuzeye yöneldi. Barış ve güvenliğin yeniden temini ve Rumların antlaşma hükümlerine uymalarını sağlamak için mukaddes bir cihat gerçekleştirilecekti. Yüz otuz beş bini aşkın asker, hilafet bayrağını takip ediyor, çok sayıda isimsiz gönüllü de bu orduda yer alıyordu.

İslâm askerleri kuzeyde Bitinya, batıda Misya ve Karya'ya varıncaya kadar Küçük Asya'yı istila etti. Şehir ve kasabalar birbiri ardına Arap komutanlara kapılarını açtı. Konya (İkonium)⁹⁴ ve Efesus (Ayasuluğ) Yezîd b. Muhal- led tarafından fethedildi. Sakalya, Jebze (Gebze), Malakopa, Asideropolis, Andrasus şehirleriyle Nikia, Şurcil b. Maan b. Zâide tarafından İslâm topraklarına eklendi. Muzaffer ordu daha sonra Karadeniz sahilindeki Hirakliya Pontika'yı da aldı. Zira şehri savunmak için Nikiforos tarafından gönderilen askerî güç yenilgiye uğratılmıştı.

Hârûn'un İleriyi Göremeyen Merhameti

Rumlar yeniden yalvarmaya başladı. Hârûn Reşid bu defa da ileriye göremeyen merhametine mağlup olarak düşmanı affetti. Hâlbuki eğer Bizans Devleti'ne o zaman bir son verilse ve İstanbul Araplar tarafından o dönemde fethedilseydi Avrupa medeniyeti ve genel barışı açısından hiç şüphesiz kat kat daha iyi olacaktı. Yeniden yapılan bir antlaşma gereği öncekinden daha çok yıllık tazminat ve Nikiforos ile sülâlesinin bireylerinden ayrıca belli miktarda vergi alınması kararlaştırıldı.

⁹⁴ Bu isim İbni Haldun tarafından verilmiştir. Diğer tarihçiler ise Malakonya şeklinde isimlendirmiştir.

Hiz. Ömer Câmii tavanının içinden görünüşü

[251] Hicrî 192 / Milâdî 808

Hicrî 192 yılında Rumlar yeniden antlaşmayı bozup yeni saldırılara başladılar. Aynı dönemde Horasan'da meydana gelmiş olan karışıklıklar nedeniyle Hârun Reşid doğuya hareket edip bir süre o taraflarda bulunmak zorundaydı. Bu nedenle Kâsım'ı Rakka'da kendi yerine bırakıp Huzeyme b.

Hâzim isminde tecrübeli bir komutanı da yanına danışman ve yardımcı olarak tayin etti. Emîn'i ise Bağdat'da bıraktı ve Horasan'a yöneldi. Me'mun da yanındaydı. Fakat İran'a girdikten sonra Me'mun öncü güç olarak bir bölük askerle birlikte Merv'e gönderildi. Halife ise kalan kuvvetlerle yavaş bir şekilde ilerlemekteydi. Ancak Rakka'dan hareket etmesinden beri tutulmuş olduğu bir hastalık Tûs⁹⁵ civârındaki Senââbad şehrinde iyice şiddetlendi. Hârun Reşid son zamanlarının yakın olduğunu hissedip ordu içinde bulunan ailesinin (Hâşimîler) ileri gelenlerini çağırarak onlara şöyle hitap etti:

“Her genç ihtiyar olacak, dünyaya her gelen sonunda ölecektir. Sizlere yalnız üç nasihatim vardır. Antlaşmalarınıza tam bir sadâkatle bağlı olunuz. İmamlarınıza (halifelerinize) karşı doğruluktan ayrılmayınız. Aranızda her zaman birlik içinde olunuz. Muhammed ve Abdullah (Emîn ve Me'mun'u) seviniz. Eğer bunlardan biri diğeri aleyhinde isyan ederse isyanı bastırıp ihanet edeni cezalandırınız.” Halife bu sözleri söyledikten sonra yanındaki adamlarına ve askerlere büyük ihsanlarda bulundu. İki gün sonra da hayata veda etti.

Hicrî 193 / Milâdî 809

Hârun Reşid Hicrî 193 yılı 4 Cemâziyeâhir'inin Salı günü gerçekleşen vefatıyla yirmi üç yıl süren şanlı saltanatına son verdi.

[252] Hârun Reşid'in Üstün Karakteri ve İdaresi

Tarihin hangi eleştiri biçimiyle bakılırsa bakılsın Hârun Reşid hiç şüphesiz dünyanın en büyük hükümdarları arasında sayılmaya lâyıktır. Günümüzü mâzi ile, on dokuzuncu yüzyılın ilerleme ve gelişmesinin meyvesi olan sosyo-kültürel seviyeyi ve sınırsız medeniyet prensiplerini bin yıl önceki bir devrin sert şartlarıyla karşılaştırmak büyük haksızlık olur. Hârun Reşid'in karakterinde görülen zayıf noktalar, gittikçe alevlenen şüphe ve kin ateşi, despot

⁹⁵ Meşhur şâir Firdevsî'nin doğum yeri.

idare biçiminin tabii zorunluluklarındandır. Sahip olduğu sınırsız güce rağmen nefsine karşı bu kadar kanaatkâr, milleti için bu derece iyiliksever ve fedâkâr olması onun dehâsına yeterli bir kanıttır. Hiç bir şey onu görevlerini yapmaktan alıkoyamamıştır. Hârûn, hükmettiği geniş toprakları defalarca gezerek halkın durumunu incelemekle meşgul olmuş ve yapılan haksızlıklarla kânunsuzlukları bizzat yerinde görüp bunları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Hac kâfilesini dokuz defa mukaddes şehre bizzat kendisi sevk ederek değerini halka onaylatmış ve Müslümanlar arasındaki birliğin gereklilik ve önemini çok iyi bildiğini ortaya koymuştur.

Hârûn’un sarayı, döneminin en parlak ve muhteşem saraylarından biriydi. Dünyanın her tarafından bu kültür merkezine en büyük âlimler ve filozoflar kesintisiz olarak gider ve cömertçe bir teşvik ve karşılama görürdü. İlimlerin ve sanatların bütün kolları halifeden himaye görürdü. Mûsikiyi saygın bir meslek derecesine yükselten; ilim, fen ve edebiyatta ilerlemeler kaydedilmesini sağlayan Hârûn Reşid’dir.

Hanefî Hukuk Medresesi

Hanefî Mezhebi Şeyhülislâm’ı Ebû Yusuf

Sonradan Ebû Hanîfe’ye dayandırılmış olan Hanefî ekolü, Hârûn Reşid’in [253] şeyhülislâmı⁹⁶ olan Ebû Yusuf’un çalışma ve gayretlerinin eseri-
dir. Ebû Yusuf’un düşünce sistematüğinde Bacon ile Kramer’in fikirlerine rastlanır. Onun fıkıh ilimlerinde ortaya koyduğu esaslar ilk dönemlerde henüz yeni olması ve direnç kabiliyetinin bulunmaması nedeniyle son zamanlarındaki güç ve önemine sahip değildi.

⁹⁶ Kâdî’l-kudât.

Bilim ve Edebiyat

Hârûn Reşid, bilim kitaplarının Arapçaya tercümelerini yapmak üzere büyük babası Mansûr tarafından kurulmuş olan bir kurumu genişletti. Onun zamanında yetişen âlimler arasında, oğullarının eğitim ve öğretimi için görevlendirilmiş olan meşhur dilbilimcilerden Esmâî ile Şâfiî, Abdullah b. İdris, İsa b. Yunus, Süfyan-ı Sevrî ve mûsikişinas İbrahim Mevsilî'yi sayabiliriz. Hiçbir halife, eğitimi onun kadar teşvik etmemiştir. Kendisi de şâir olduğundan özellikle şâirlere çok büyük ilgi gösterirdi.

Hârûn Reşid'in Elen hakkında yazdığı şiirlerin birçoğu gerçekten güzeldir. Elen gerçek veya hayâlî birisi de olsa Hârûn'un kendisiyle beraber Hirakliye'den getirdiği asilzâde Rum kızını derin bir aşk ile sevdiği kesindir. Sevgili için Fırat Nehri üzerinde Refîka'dan birkaç mil uzakta bir saray inşa ettirerek bu sarayı onun asıl memleketi olan Hirakliye adıyla isimlendirmiş, Rum kızını ziynet ve ihtişama boğmuştur. Bu saray tarihçi Mesûdî zamanında henüz ayakta idi. Hârûn Reşid döneminde Batı ve Uzakdoğu ile ilişkiler kurulmuş ve ilk defa Çin imparatoru ile Şarلمان tarafından Abbasî Devleti'ne elçiler ve delegeler gönderilmiştir.

Bu halifenin Fransız hükümdarına gönderdiği dünyaca ünlü çok değerli hediyeler onun dönemindeki kültürün gelişmişlik seviyesi hakkında yeterli bir fikir verebilir. [254] Bunlar arasında bulunan bir çalar saat, olağanüstü bir sanat eseri olarak bilinir.⁹⁷

Hârûn'un vefatı sırasında hayatta olan oğullarından dördü tarihte meşhurdur: Muhammed el-Emîn, Abdullah el-Me'mun, Kâsım el-Mü'temen, Ebû İshak Muhammed el-Mu'tasım.

⁹⁷ Bu asma saat, içindeki küçük topların her saat başında mâdenî ve düz bir yüzey üzerine düşmesiyle birlikte çalmaya başlardı. Saat her çaldığında âniden açılan bir kapıdan o anda saat kaç ise o sayı oranında bir veya daha fazla sayıda atlı dışarı çıkar, zil darbelerinin bitiminde yine aynı kapıdan içeri girerlerdi. Saatin kapısı da hemen kapanırdı.

Muhammed el-Emîn (Hicrî 196-198 / Milâdî 809-813)

Reşid vefat ettiğinde oğlu Muhammed el-Emîn başkentte bulunuyordu. Me'mun, vilâyetinin merkezi olan Merv'de, Kâsım Kınnesrin'de, Zübeyde ise Rakka'daydı.

Halifenin vefat haberi posta müdürü Hamuye aracılığıyla Bağdat'a bildirildi. Ertesi günü hilafete mahsus mühür, kılıç ve hilat, Hârun'un vefatı sırasında yanında bulunan oğlu Sâlih tarafından Muhammed el-Emîn'e teslim edildi. Bunun üzerine Emîn Kasru'l-Huld'dan Kasru'l-Hilâfet'e taşındı. Muhammed el-Emîn Cuma günü cemaate imamlık yaptı ve hilafet hutbesini okudu. Daha sonra büyük makam sahipleri, ordu ve halk, âdet olduğu üzere ona biat ettiler. Me'mun da kardeşine samîmî tebriklerini iletip kendisine çok sayıda hediye gönderdi. Zübeyde, Hârun'un vefat ettiğini haber alır almaz Rakka'dan Bağdat'a gitti ve oğlu tarafından çok ihtişamlı bir şekilde karşılandı. Emîn'in vefatına kadar da hükümdar sarayında oturdu.

Emîn ile Me'mun'un Mizaç ve Karakter Yapıları

Bir süre sonra birbirlerine düşman olup rekabet eden iki kardeşin mizaç ve karakterlerinden burada biraz bahsetmek gerekir.

[255] Bunların her ikisi de zamanın en büyük âlimleri ve faziletli şahsiyetlerinin gözetiminde yüksek bir kültür eğitimi aldı. Emîn, annesiyle dayısı İsa'nın ellerinde büyüdü. Me'mun'un annesi İranlı olup kendisi çocukken vefat ettiğinden Câfer'in vezirinin himayesine verildi. İkisi de aynı kültür eğitiminden geçti. Kendi dönemlerinde yazılı kaynakları olan ilim dallarından edebiyat, fıkıh ve tarih eğitimi aldılar. Fakat Me'mun eğitimini aldığı ilimleri büyük bir ilgi ve dikkatle zihnine iyice yerleştirirken heveslerine ve keyfine düşkün Emîn söz konusu eğitimden yararlanamadı. Bir Arap şehzadesinde bulunması zorunlu olan hitabet yeteneği her ikisinde de vardı. Fakat Me'mun fazladan olarak bir âlim ve fakihti. Ayrıca kendisi bir hâfızdı ve tefsir ilminde de geniş bilgi sahibiydi. Hârun Reşid iki oğlu arasında gördüğü bu karakter

farklılığından dolayı hilafete seçilmeleri hakkında önceden kendileriyle yaptığı sözleşmenin nasıl bir sonuç doğuracağını vefatından kısa zaman önce tahmin etmişti. Halife, Horasan’da bulunan askerî gücü ve hazineyi Me’mun’a bırakmıştı. Emîn ise Bağdat’daki büyük bir orduya sahipti.

Fazl b. Rebî’in İhâneti

Hârun Reşid tarafından son zamanlarda Me’mun’a tanınan ayrıcalık olmasaydı Emîn’in, babasına verdiği sözlere sâdık kalması beklenebilirdi. Fakat söz konusu ayrıcalık onun bu konudaki samimiyetini bozdu. Muhammed el-Emîn, Hârun’un vefatının hemen ardından Horasan ordusunu yanına çekmek için oraya görevliler gönderdi. Hârun zamanında başvezir olan Fazl b. Rebî, Emîn’in taraftarı oldu. Çünkü yeni halifenin zayıf karakterini bildiği için idareyi kolaylıkla ele geçirebileceğini ümit ediyordu. Bu amaçla Horasan ordusunu Me’mun lehinde verdikleri sözü bozmaya sevk etti ve nihayet ordu ile hazineyi alarak Bağdat’a taşıdı. Şehre girer girmez kendisine vezîriâzam makamı verildi. Ordunun iki senelik maaşı birden dağıtıldı.

[256] Fazl’ın bu şekilde ihânet etmesi üzerine Me’mun askerden mahrum kaldığı için çok zor durumda kaldı. Ayrıca Horasan’ın düşman grupları arasında karışıklıklar da görülmeye başladı. Yine de yanında bulunan bazı becerikli ve güçlü komutanların yardımlarıyla aşiret reisleri arasında anlaşma sağlamayı başardı. Bu kriz döneminde kendisine en çok yardımda bulunanlardan biri Fazl b. Sehl isminde bir İranlıydı. Herseme ile Tâhir b. Hüseyin isminde bir asker de ona bu konuda yardım etti. Me’mun yöre halkına büyük bir saygı ile davranarak vergilerde indirim yaptı. Bunun gibi uygulamalar sayesinde halkın sevgisini kazanmayı başardı. Aynı zamanda kardeşine karşı da görevini bilen, dürüst ve içten bir tavır içindeydi.

Emîn’in Mübalağalı Hareketleri

Me’mun, yönetimi altında bulunan bölgeyi bu şekilde düzene sokup ıslah etmeye çalışırken Emîn, kendisine bağlı yerleri tahrip etmeye çalışıyordu.

Yağmacı ve bencil askerleri tamamen kendisine bağlamak için orduya sınırsız bahşişler vererek hazineyi boşaltıyordu. Ülkenin her tarafından dalkavuklar ve müneccimler tutulmakta, Bizans'ta bolca bulunan mükemmel dansçı ve şarkıcılar büyük ücretlerle Arap ülkesine götürülmekteydi.

Bir Arap Balerin Grubu

Tarih kaynaklarında Emîn'in himayesi altında kurulmuş bir balerin grubundan bahsedilmektedir. Parıltılı kıyafetler giyinmiş, elmas ve inci ile süslenmiş yüzden fazla güzel kız, ayak hareketlerini müziğin ritmine uydurup nazlı nazlı salınarak ileri geri hareket eder, ellerinde tuttukları hurma dallarını sallar ve birden bire halka halka olarak sonsuz bir labirent şeklinde yılan gibi kıvrıla kıvrıla renk ve ışıktan kavisler çizer, birbirlerinin arasından geçerdi. Emîn, kendi adına düzenlenen [257] şenliklerde Dicle Nehri üzerinde arslan, fil, kartal, yılan ve at şeklinde olağanüstü süslü beş büyük kayık yüzdürürdü. Sayısız şarkıcı ve oyuncuyla, Bizans sarayının sefahat ortamlarından gelen çok sayıda asalak hayvan sâyesinde zevk ve eğlenceye dalmış olan Emîn, devlet işlerini de şöhret hırslısı ve ehliyetsiz Fazl b. Rebî'e terk etmişti. Diğer taraftan düşmanlar ise bu durumdan yararlanarak güç ve kuvvet kazanmaktaydı. Bizans imparatoru Nikiforos Bulgarlarla yapılan bir savaşta öldürüldüğünden yerine oğlu Stavraçios geçmişti. Onun çok kısa süren saltanatı da ölümüyle sonuçlanınca Bizanslılar tahta Stavraçios'un kız kardeşiyle evlenmiş olan Yorgi oğlu Mihail'i çıkardılar. Fakat bir süre sonra Mihail de saltanatı generallerden Leo'ya terketmeye zorlandı. Leo tahta geçer geçmez Abbâsî Devleti ile yapılmış olan sözleşmeyi çiğneyerek eskiden olduğu gibi İslâm topraklarına saldırmaya başladı. Ne yazık ki Emîn, millet ve devletin çıkarlarına karşı lâl kesilmişti. Rumlara karşı topraklarını savunacak yerde kardeşiyle savaşmak istiyordu. Fazl b. Rebî, Me'mun halife olduğu takdirde kendisinden intikam alacağını kesin olarak bildiğinden sıralı veliahtlıktan azledilmesi konusunu Emîn'e tavsiye edip onu uyardı. İlk zamanlar bu uyarıları

dikkate almayan Emîn, devam eden ısrarlar sonucunda sarayın ileri gelenlerinden Ali b. İsa b. Mâhân'ın da teşvik ve tavsiyesiyle bu düşüncüyü uygulamayı kabul etti.

Emîn ve Me'mun Arasında İhtilaf

Emîn, Me'mun'u Bağdat'a dâvet etti ancak Horasan valisi eyâletinden ayrılamayacağı cevabını verdi. Bunun üzerine halife, kardeşini valilikten azlederek bundan sonra hutbelerde adının anılmaması emrini verdi. Aynı şekilde Kâsım da Reşid tarafından kendi idaresine verilen vilâyetlerden el çektirildi.

[258] Hicrî 195 / Milâdî 811

Emîn, Me'mun'u veliahtlıktan azlederek henüz bir çocuk olan oğlu Musa'yı "Nâtık Bilhak" şeklindeki muhteşem ünvanla kendisinden sonrası için halife tâyin etti. Bir süre sonra da ikinci oğlunu "Kâim Bilhak" adıyla Musa'ya veliaht yaptı.

Me'mun bütün bunlara batı sınırlarında bir güvenlik kordonu oluşturarak karşılık verdi. İdâresindeki vilâyetlere girmek isteyen herkes kontrolden geçirilerek kimliği sorgulanıyordu. Böylece Bağdat'ın gizli görevlilerinin Horasan halkına temas etmesi engelleniyordu. Artık Emîn ile Me'mun arasındaki irtibat tamamen kesilmişti.

Emîn, Kâbe'de korunan iki sözleşmeyi getirterek bunları yırtıp attı. Elli bin kişiden oluşan büyük bir ordu ise Ali b. İsa b. Mâhân kumandasıyla Rey'e gönderildi. Bu şehirde Emîn ve Me'mun'un askerleri karşı karşıya gelerek çatışmaya başladılar. Gerçekleşen şiddetli savaşta Me'mun'un komutanı Tâhir b. Hüseyin, Emîn'in ordusunu büyük bir bozguna uğrattı.

Ali b. İsa öldürüldüğü gibi askerlerinin bir kısmı da dağıldı. Kalan kısmı ise Me'mun'un tarafına geçti. Tâhir tarafından gönderilen zafer müjdesi Jül Sezar'ın Roma senatosuna gönderdiği haber kadar kısa ve aşağılayıcıydı:

“Ali b. İsa’nın kesik başı önümde, yüzüğü parmağımda, askerleri ise emrimdedir.”

Bu zafer haberi 750 millik bir mesafeye üç günde ulaştırıldı. Fazl b. Rebî, Hârûn tarafından daha önce Me’mun’a hediye edilmiş olan 100000 dirhem ile Me’mun’un iki küçük oğluna âit olup Tefel adındaki bir vasî tarafından idare edilen şahsî mal varlığını el koydurdu. Bu haksız hareket birçok kimseyi zayıf kalpli halife ile mal düşkünü vezirinden nefret ettirdi. Ayrıca Emîn’in bazı adamları Me’mun’un çocuklarından intikam alınmasını tavsiye [259] ettiler. Ancak Emîn bu tavsiyelere kulak asmak şöyle dursun kendisine böyle ayıp şeyleri telkin edenleri yanından kovdurdu.

Bağdat’tan gönderilen birkaç ordu daha aynı şekilde mağlup edildi. Tâhîr b. Hüseyin ilerleyerek Kazvin’i ele geçirip Hulvan’a kadar ulaştı ve bu şehri harekât merkezi yaptı. Daha sonra kuzeyde Herseme’yi bırakıp kendisi Ahvaz’a gitti.

Me’mun’un Halife İlân Edilmesi

Bu olaylardan sonra Me’mun, emîrû’l-mü’minîn olarak ilân edilip bütün İran halkları tarafından halife seçildi. Fazl b. Sehl, geniş yetkilerle Tibet ile Hemedan, Hind Denizi ve Hazar Denizi arasındaki bölgeye vali tayin edildi. Aynı zamanda emîrû’l-harb (savunma bakanlığı) ve emîrû’l-harâc (mâlîye bakanlığı) görevleri de onun sorumluluğundaydı.

Ali b. Hişam adında bir kişi savunma bakanlığı işleri, Naim b. Hâzîm mâliye bakanlığı için ve Hasan b. Sehl ise sekreter olarak görevlendirildi. Doğuda bunlar olurken Suriye’de I. Muâviye’nin torunlarından birisi⁹⁸ isyan ederek halkı kendi halifeliğine davet etmeye başladı.

⁹⁸ Ali bin Abdullah bin Hâlid bin Yezîd bin Muâviye bin Ebî Süfyan. Annesinin ismi Nefîse’dir. Abbas bin Ali’nin torunu olan Nefîse Kerbelâ’da Hz. Hüseyin ile beraber şehîd edildi.

Meşhur cengâver Mesleme'nin bir torunu da aynı iddialarla isyan etti. Bu âsilerin her ikisi de kısa sürede dağıtıldılar. Me'mun'un ordu komutanı, Ahvaz, Yemâme, Bahreyn taraflarını kontrol altına aldıktan sonra kuzeye yönelerek Vâsıt'ı ele geçirdi. Bu komutanın askerî harekâтта gösterdiği hız ve çeviklikle Doğu Arabistan sahillerinde yaşayan Arapları itaat altına alması diğer şehir ve kasabalar üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Kûfe'de Emîn'in valisi olan Abbas b. Hâdi, Me'mun'a biat [260] etti. Abbas'tan sonra Basra valisi Mansûr b. Mehdi ile kutsal şehirlerin valisi olan Dâvud b. İsa da Me'mun'a tâbi olmakta gecikmediler. Bütün bu emirler Me'mun tarafından iltifat ve itibar görerek aynı görevlerinde bırakıldılar.

Daha sonra Tâhir b. Hüseyin kuzey bölgelerine yöneldi ve önemli bir şehir olan Medâîn'i ele geçirip Bağdat yakınlarına kadar ulaştı. Diğer taraftan Herseme de kuzeyden başkente doğru hücumla geçti.

Bağdat'ın Kuşatılması (Hicrî 197 / Milâdî 813)

Tâhir, Bâbü'l-Anber'deki bahçelik bir bölgede, Herseme ise Nurbîn'de konumlandı. Kuşatma birkaç ay kadar uzadı. Bu zaman zarfında Emîn hazinayı boşaltıp bağlılarıyla askerlerine sınırsız hediyeler verdi. Son zamanlarda da altın ve gümüşten tabaklar yaptırarak adamlarına dağıttırmıştı.

Kuşatma sırasında Bağdat şehri çok hasar gördü. Şehrin her iki tarafında hücum veya savunma hatları üzerinde bulunan birçok bina ve kışla yıkıldı. Bağdat'ın yarısı harap olmuş, şehir halkı sefalet ve yokluk içinde kalmıştı. Şehir eşrafı ile devlet adamları yavaş yavaş Emîn'den ayrılmaya başlamışlardı ancak dağıtılan hediye ve ihsanlar sâyesinde savaş uzun bir süre daha eski hızıyla devam etti. Sonunda Emîn, annesi ve ailesiyle birlikte Mansûr'un Bağdat'ın batı sâhilinde inşa ettirmiş olduğu kalede gizlenmek zorunda kaldı.⁹⁹ Fakat bu gizlendiği yer de tehlikeli olmaya başlayınca bazı danışmanları ona

⁹⁹ Bu kale Medînetü'l-Mansûr diye bilinir.

Suriye tarafına kaçmasını tavsiye ettiler. Ancak Emîn, kardeşine teslim [261] olmayı tercih etti. Çünkü Me'mun'un doğruluğundan emindi ve ona güveniyordu. İki tarafın orduları arasında görüşmelere başlandı. Fakat Tâhir ısrarla Emîn'in kendisine teslim edilmesini istiyor, halife ise kendisine düşmanlığı olan bu tek gözlü¹⁰⁰ komutana güvenemeyeceğini söyleyerek teslim olmaktan kaçınıyordu. Bunun üzerine Tâhir, halifenin Herseme'ye ve hilafete mahsus olan mühür, kılıç ve hilatin ise kendisine teslim edilmesini teklif etti. Böylece Me'mun'un her iki komutanı da düşmanı yenme şerefini aralarında bölüşmüş olacaktı.

Emîn'in Öldürülmesi (23 Muharrem 198 / Milâdî 818)

Felâkete uğramış durumdaki halife Emîn, Hicrî 198 yılı Muharrem'inin 23'ünde, çocukları ve ailesiyle dokunaklı bir şekilde vedalaştıktan sonra Herseme'nin kayığına bindi. Herseme kendisini büyük bir saygı göstererek karşıladı. Kayıkçılar Herseme'nin ordugâhına doğru hızlıca hareket etmeleri konusunda emir aldılar. Bu sırada nöbetçi bazı zalim ve yüreksiz İran askerleri sandala iri taşlar atmaya başladı. Taşlardan biri nârin yapılı kayığı deldi ve kayık su alarak battı. Herseme, kayıkçılarından biri sâyesinde boğulmaktan kurtuldu. Emîn ile şehremini ise sâhile doğru yüzmeğe başladılar. Kıyıya ulaştıklarında İran askerleri onları alarak yakınlardaki kalelerden birine hapsedti. Emîn soğuktan titremekte olduğundan şehremini üzerindeki pardösüyü çıkarıp ona giydirdi. Daha sonra iki mahpus biraz dinlenmek için uzandılar. Gecenin ölüm sessizliği içinde birden İran askerleri Emîn'in hücrelerine girerek biçare halifenin üzerine hücum ettiler. Emîn kendini savunmaya çalışsa da düşmanlar onun başını zalimce keserek ertesi günü Bağdat surların astılar. [262]

Me'mun, kardeşinin vefat haberini alır almaz son derece üzüldü. O hiçbir zaman Emîn ile aralarındaki anlaşmazlıkların bu kadar elem verici bir sonla

¹⁰⁰ Tâhir tek gözlüydü.

biteceğini düşünememişti. Kardeşinin katillerini hemen yakalatıp cezalandırdıktan sonra bu kötü sonun acısını biraz dindirmek için Emîn'in çocuklarını evlatlık edindi. Bu çocukları Zübeyde'nin terbiyesine verdi ve büyüdükları zaman da kızlarıyla evlendirdi. Ancak söz konusu çocuklardan biri henüz küçük yaşlardayken vefat etti. Me'mun ayrıca Emîn'in ailesiyle yakınlarına âit olup gasp edilmiş olan mal varlıklarına kendilerine geri verdi. Emîn, dört yıl sekiz ay süren kısa saltanatından sonra yirmi sekiz yaşındayken hayat veda etmiş oldu.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Abbasîler -Devamı-

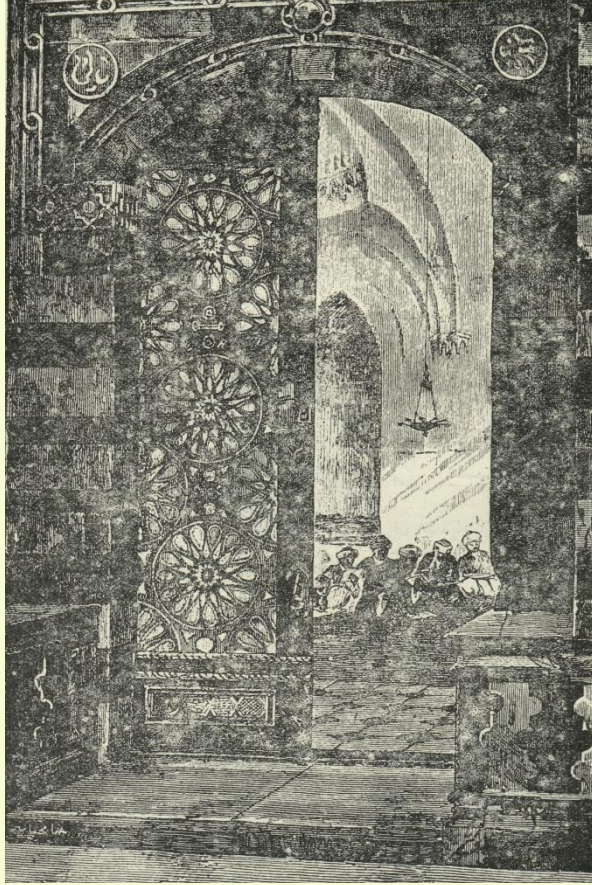
Hicrî 198-232 / Milâdî 813-847

Büyük Me'mun, Mu'tasım, Vâsık, Me'mun Merv'de, Bağdat'ta Karışıklıklar, İmam Ali er-Rızâ'nın Vefatı, Me'mun Bağdat'ta, Rumlarla Savaş, Rasyonalizm (Akılcılık), Me'mun'un Vefatı, Karakteri, Me'mun Zamanında Meydana Gelen Fikrî İlerlemeler, Mu'tasım'ın Tahta Oturması, Başkent'in Değiştirilmesi, Türklerden Oluşan Özel Bir Ordu Kurulması, Bâbek'in Ortadan Kaldırılması, Rumların Yenilmesi, Mu'tasım'ın Vefatı, Vâsık'ın Tahta Çıkması, Mizaç ve Karakteri, Vefatı

Me'mun Merv'de

Eğer Me'mun hemen Bağdat'a gitmiş olsaydı Emîn'in vefatından sonraki birkaç yıl içinde meydana gelen karışıklıklar olmayacaktı. Fakat yeni halife vezîriâzamı Fazl b. Sehl'i sınırsız ve sorumsuz tam bir yetkiyle görevlendirerek kendisi sarayını doldurmuş olan âlim ve fakihlerle ilmî ve fikrî tartışma-

larla vakit geçirmeye başlamıştı. Fazl ise [264] hükümdarın Merv’de bulunmasından yararlanıp onu etkisi altında bulunduruyordu. Batıdaki durumlar hakkında halifeyi doğru bir şekilde bilgilendirmediğinden Me’mun Irak ve Suriye’deki olaylardan tamamen habersizdi.

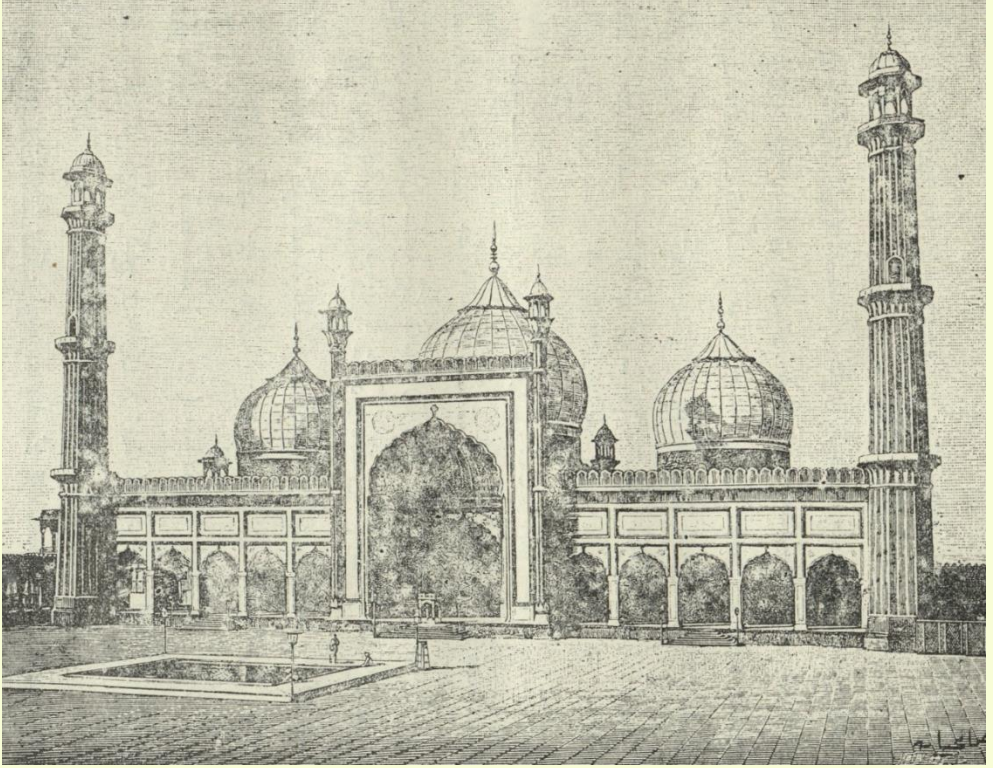

Kâhire’deki el-Ezher Üniversitesi salonlarından birinin girişi

[265] Irak ve Arabistan’da Karışıklıklar

Emîn’in vefatından bir süre sonra Emevî taraftarlarından Nasr isminde biri el-Cezîre’de isyan etti ve beş yıl boyunca halifenin askerleriyle çatıştı. Irak’ta ise Bedevîler o bölgeye kardeşi Fazl [266] tarafından vali tayin edilmiş

olan Hasan b. Sehl'e isyan ettiler. Batı eyâletinde meydana gelen bu olaylar Hz. Ali taraftarlarını da tahrik etti. Bu ailenin bağılıları ve yakınlarıyla Hz. Ali'nin kardeşi Câfer-i Tayyâr'ın torunları haklarını geri almak için uygun zamanın geldiğine karar verdiler.

Delhi'nin Cuma Mescidi adındaki büyük câmii

Cemâziyelâhir 199 / Milâdî 814

İbni Tabâtabâ adında bir Alevî Kûfe'de ortaya çıkıp halkı Hz. Peygamber'in ailesine biata dâvet etti. Ebû Süreyya isminde ikinci bir âsi de ona katıldı ve birlikte Hasan b. Sehl'in ordusunu mağlup ederek bütün Güney Irak bölgesini kontrolleri altına aldılar. Fakat bir süre sonra İbni Tabâtabâ yanındaki adamlarından biri vasıtasıyla zehirlendi. Dicle sahillerinde bunlar olurken Hicaz'da İmam Câfer-i Sâdık'ın oğullarından biri halife ilan edildi.

İran'dan Yemen'e kadar uzanan geniş bölge savaş, rekâbet ve yağma olaylarıyla çalkalanıyordu. Fakat Me'mun bu istikrarsız durumdan haberdar değildi. Nihâyet Irak'taki isyanın büyük bir askerî güçle durdurulabileceğini gören Fazl b. Abbas, aralarındaki kıskançlığa rağmen Herseme'yi isyancı Ebû Süreyya'ya haddini bildirmek üzere gönderdi. Gerçekleşen savaşta Ebû Süreyya öldürüldü ve kendisinden sonrası için halife tayin ettiği genç bir Alevî de Merv'e gönderildi. Bu şahıs daha sonra Me'mun'un himayesi altına girdi.

Irak'taki karışıklıkların durdurulması üzerine Herseme'ye Mısır'a gitme emri verildi. Ancak ihtiyar cengâver, mevcut tehlike hakkında halife bilgilendirilmedikçe vezîriâzamın bu emrine uymayacağını söyledi. Daha sonra Merv'e giderek halifenin huzuruna çıktı. [267] Aralarında şiddetli ve tansiyonu yüksek bir konuşma geçti. Herseme devletin nasıl çöküşe sürüklendiğini askerî bir üslupla Me'mun'a anlattı.

Herseme'nin Vefatı

Fakat hükümdar sarayından çıkarak evine yöneldiği sırada vezîriâzamın adamlarından biri tarafından ölümcül bir şekilde yaralandı. Bir iki gün sonra da ağır yaralarından dolayı hayata veda etti. Me'mun onu defalarca saraya dâvet ettiği halde kendisinin hasta yatağında olduğu söylendi ve halife en seçkin komutanlarından birini kaybettiği haberini uzun zaman sonra alabildi. Herseme'nin yaralanarak öldürülmesi haberi Bağdat'ta askerler arasında karışıklıklar çıkmasına neden oldu. Her tarafta yeniden çatışmalar başladı. Şehir halkı Hasan b. Sehl ile kardeşi Fazl'a karşı isyan ederek Hasan'ın sarayında bulunan Mansûr b. Mehdi isminde birini vali olarak seçtiler. Adı geçen kişi bu seçimi bizzat Me'mun veya yeni valinin gelişine kadar geçici olarak kabul etti.

İmam Ali er-Rızâ'nın Veliaht Seçilmesi Hicrî 200 / Milâdî 815

Hicrî 200 yılında Me'mun, hilafetin Hz. Muhammed'in ailesine bırakılması hakkında uzun zamandan beri planladığı bir teşebbüsü gerçekleştirmek

istedi. Bunun için Fâtımîlere bağlı İmam Ali-i Sâlis b. İmam Musa Kâzım'ı Medîne'den getirtti.

2 Ramazan 201

Me'mun, Hz. Muhammed'in ailesi ile kendi aile bireyleri arasında Musa kadar hilafet görevini yapmaya ehliyeti ve gücü olan bir kimse bulamadığını açıkça ilân etti.¹⁰¹

[268] Bundan dolayı Musa Hicrî 201 yılının Ramazan ayında “er-Rızâ min âli Muhammed” unvanıyla veliaht tâyin edildi ve halk da ona biat etti. Musa, bu tarihten itibaren tarihî kaynaklarda er-Rıza adıyla anılmaya başlandı.¹⁰² Diğer taraftan Me'mun, o zamana kadar Abbasî hânedanının sembolü olan siyah renk yerine Fâtımîlerin sembolü olan yeşil rengi kullanmayı kabul etti.

İmam Ali er-Rıza'nın veliahtlığa seçilmesi Bağdat'taki Abbasî ailesinin ileri gelenleri arasında fikir karışıklığına neden oldu.

Bağdat'ta Karışıklıklar

Şehir halkı Hasan'ın adamlarını kovarak İbrahim b. Mehdi'yi hilafet tah-tına çıkardılar. Kısa zaman içinde Bağdat ve civârı tehlikeli bir fitne ve kargaşa ortamına dönüşmeye başladı. Gündüzleri her tarafta açıktan açığa zulüm ve yağma yapıyordu. Bölgede bir çeşit anarşi hüküm sürüyordu. Nihayet olay-lar o kadar tehlikeli bir hal aldı ki halk kendi güvenliğini sağlamak için bizzat tedbir alma gereği duymaya başladı. Bunun için bazı komiteler oluşturarak kânun hükümlerine uyulması ve güvenliği sağlanması için bir çaba içine gir-diler. Yakalanan bir yağmacı veya zorba, topluma karşı işledikleri suç nede-niyle söz konusu komiteler tarafından idam edildi. Bu komiteler Me'mun'un Bağdat'a gelişine kadar faaliyetlerine davet etti. Hicaz ve Güney Irak da aynı

¹⁰¹ Yapılan araştırmalara göre bu tarihte Abbasî hânedanı, kadın erkek ve çocuklar da dâhil olmak üzere otuz üç bini aşkın nüfusa sahipti.

¹⁰² Torunları da Rızavî olarak adlandırılır.

acı durum içindeydi. Ne İbrahim ne de Hasan b. Sehl bir güç ve etki ortaya koyabiliyordu. Her şehir ve kasabada çok sayıda cinayet ve yağma olayı yaşanıyor.

Bu kriz içinde İmam er-Rızâ Me'mun'a başvurarak ülkenin gerçek durumu hakkında kendisine bazı bilgiler ve haberler verdi. Vezîriâzamın her şeyi kendisinden gizlediğini, İbrahim'in seçimini, kendisinin veliaht tayin edilmesi üzerine Bağdat Abbasîleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarla [269] memnuniyetsizlikleri ve Emîn'in vefatından beri meydana gelen bütün olayları anlattı. Anlatılanlar halifeyi son derecede öfkeliendirdi. Me'mun, Rızâ'ya, aktardığı olayların başkaları tarafından da bilinip bilinmediğini sordu. İmam da ordu komutanlarından bazılarını isimlerini sayınca bunlar halifenin huzuruna çıkarıldılar. Vezîriâzamın intikam alma ihtimaline karşı güvence aldıktan sonra da imamın söylediklerine aynen tasdik ettiler.

Herseme'nin Fazl'ın intikamına nasıl kurban gittiğini, İbrahim b. Mehdi'nin Abbasîler tarafından halife tayin edilmesini ayrıntılı bir şekilde anlattılar.

Me'mun'un Bağdat'a Hareketi

Me'mun, gerçekleşenlerden haberdar olur olmaz batıya hareket emrini verdi. Ertesi günü bütün saray erkânıyla birlikte Bağdat'ta doğru harekete etti.

Hilelerinin açığa çıktığını haber alan Fazl, İmam er-Rızâ'ya bulunduğu yüksek makam nedeniyle bir şey yapamayınca ona bağlı olanları ezerek intikam ateşini söndürmeye çalıştı. Onların birçoğunu öldürüp çok sayıda insanı da zindana attırdı. İmam er-Rızâ durumu tekrar Me'mun'a haber verdiyse de halife Fazl'ı hemen değil zamanla bulunduğu güçlü ve nüfuzlu konumundan düşürebileceğini söyledi. Fakat Me'mun'un bu haklı düşüncesini gerçekleştirmesi için beklemeye gerek kalmadı. Çünkü Fazl b. Sehl, sayısız düşmanla-

rından biri tarafından Merv'den bir günlük mesafede bulunan Serahs'ta hamamdayken öldürüldü. Fazl'ın katili ile azmettiricileri yakalanarak idam edildi.

İmam Ali er-Rızâ'nın Vefatı (Safer 203 / Ağustos 818)

Me'mun Tus şehrinde bir süre dinlenmek için konakladı ve babasının kabrini ziyaret etti. Bu şehirde bulunduğu sırada sâdık dostu ve danışmanı olan ve devleti gerçek bir felâketten kurtaran İmam Ali er-Rızâ hayata veda etti. Onun yerine oğlu Muhammed, Cevvâd ve Takî lakaplarıyla imamete geçti. [270] Bu vefat olayından dolayı içi kan ağlayan Me'mun İmam er-Rızâ için bir türbe inşa ettirdi. Bu türbe “meşhed” veya “meşhed-i mukaddes” adıyla ünlenip Müslümanların ziyaret ettiği yerlerden biri oldu.

Halife, İmam er-Rızâ'nın cenaze merasiminden sonra batıya hakaretine devam ederek güzergâhında bulunan önemli yerlerde konakladı. Nehrevan'da sekiz gün kadar kalıp komutanlar, Bağdat eşrafı ve Abbasî ailesinin büyükleri ile görüştü. Bu sırada herkes yeşil giyinmişti. Me'mun'u karşılamak için Rakka'dan Merv'e gelmiş olan Tâhir ve diğer nüfuz sahibi görevlilerin talepleriyle Abbasîlerin eskiden olduğu gibi siyah giyinmeleri kararlaştırıldı.

Me'mun'un Bağdat'a Ulaşması (Hicrî 204 / Milâdî 819)

Me'mun çok ihtişamlı bir karşılama ile Bağdat şehrine girdi. Bütün sokaklar donatılmıştı ve halk süslü elbiseler giyinmiş olarak halifenin dönüşünü sevinç gösterileriyle karşıladı.

Me'mun'un dönüşüyle Bağdat'taki karışıklıklar da son buldu. Halkın can ve malını korumak amacıyla oluşturduğu komiteler tabii olarak dağıtıldı. Halife devlet işlerini yeniden planlayıp ıslah etmeye başladı ve kuşatma sırasında şehrin maruz kaldığı tahribatı tamir için var gücüyle gayret sarf etti.

Teftişlerinden birini yaparken yanında Ahmed b. Ebû Hâlid adındaki sekreteri vardı. Ahmed, halifeye toplumsal durumun acı verici olduğunu söyledi. Me'mun ise Bağdat'ta üç sınıf halk bulunduğunu; birinin mazlum, diğerinin zalim ve üçüncüsünün de ne zalim ne de mazlum, fakat bunların her türlü kötülüğe dayanak olduğunu söyledi. Tarihçiler bu sözleri gerçeğin ta kendisi olarak kabul eder.

Kutsal şehirlerin valiliği Alevîlerden bir kişiye verildi. Kûfe ile Basra vilâyetleri ise halifenin iki kardeşine emanet edildi.

[271] Tâhir'in Doğu Genel valiliği (Hicrî 205 / Milâdî 820)

Tâhir doğu vilâyetlerinin genel valisi olarak tayin edildi.

Tâhir'in Vefatı (Hicrî 207 / Milâdî 822)

Tâhir doğuda iki yıl kadar genel valilik yaptıktan sonra vefat edince yerine oğlu Talha geçti ve söz konusu eyâleti yedi yıl boyunca yönetti.

Tâhir'in oğullarından Abdullah isminde, aynı askerî tecrübeye sahip fakat daha iyiliksever bir komutan Suriye ve Mısır valiliğine atanıp âsi Nasr b. Ukaylî'yi itaat altına almakla görevlendirildi. Gerçekleşen bazı küçük çatışmalardan sonra adı geçen isyancı kontrol altına alınıp Keysan'daki evi yerle bir edildi ve kendisi de hükümdar sarayına gönderildi. Me'mun merhamet eksenli ahlâkı ve haysiyetli karakterine yine mağlup olarak Nasr b. Ukaylî'yi affetti.

Abdullah b. Tâhir el-Cezîre'de güvenliği sağladıktan sonra bu sırada ortaya çıkan başka bir karışıklığın durdurulması amacıyla Mısır'a gitti. Meydana gelen küçük bir savaşla bu isyan da ortadan kaldırıldı. Bu arada İspanya Emevîleri tarafından Endülüs'ten kovulup çıkarılan çok sayıdaki İspanyali Müslüman aileleriyle birlikte Mısır'a gelmişlerdi. Bunlar düzen tanımaz hareketleriyle İskenderiye'de karışıklıklar çıkmasına neden olmaktaydılar. Ab-

dullah bunlara ya silahlarını teslim etmelerini veya ülkeyi terk etmelerini teklif etti. Onlar ise Girit'e gitmelerine izin verilmesini istediler ve bu arzuları hemen kabul edildi.

Girit'in Alınması (Hicrî 210 / Milâdî 825)

Bu Müslümanlara müstakbel vatanları olan adayı ele geçirmelerinde yardımcı olmak üzere yeterli sayıda askerî bir güç de verildi. Onlara katılan bazı gönüllüler de [272] dâhil söz konusu İspanya muhacirleri Girit sahillerine çıkarak yerli halkla giriştikleri küçük çatışmalardan sonra adaya sahip oldular. İngiltere'nin Saksonları gibi bu Müslümanlar da o zamandan beri söz konusu adayı yurt edinmişlerdir.

Sicilya'nın Ele Geçirilmesi (Hicrî 208 / Milâdî 823)

Bundan iki yıl kadar önce Ziyâdetullah Ağleb adında bir komutan da Sicilya'yı Abbasî topraklarına katmıştı. Bu sıralarda Yemen ve Horasan bölgelerinde bazı karışıklıklar çıktıysa da hepsi büyük bir kolaylıkla durdurulup isyancılar affedildi. Aynı dönemde Me'mun da bazı Abbasî büyüklerinin yönetiminde toplanan bir suikast komitesinin kendi aleyhine çalıştığını tespit ederek elebaşlarını idam ettirip diğer adamlarını serbest bıraktı.

Me'mun'un Boran ile Evlenmesi (Ramazan 210 / Milâdî 825-826)

Me'mun Hicrî 210 yılı Ramazan'ı içinde, vezîri Hasan b. Sehl'in Merv'deyken nişanlandığı güzel kızı Hatice Boran ile evlendi. Evlilik düğününde yapılan törenler bu devirde Abbasî hükümdarlarının ne kadar debede ve ihtişam düşkünü olduklarını gösterir.

Düğün, Hasan b. Sehl'in eskiden oturduğu Femü's-Sileh¹⁰³ adlı yerde yapıldı ve büyük şenliklerle eğlenceler düzenlendi. Vezîr, adı geçen yerde

¹⁰³ Es-Sileh, Vâsıt'ın birkaç mil yukarısında Dicle'yle buluşan bir kanaldır. Dününü yapıldığı es-Sileh mevki bu kanal ile şehrin buluştuğu yerdedir.

dâvetlilere on yedi gün boyunca benzersiz bir zevk ve cümbüş yaşattı.¹⁰⁴ Zübeyde, kızı ve sarayın diğer kadınları da [273] düğün törenindeydiler. Bu kadınların güzelliklerinin parıltısı ve süsleri düğüne getirilen şâirler tarafından dillendirilmiştir. Fakat bütün bu güzeller topluluğunun en parlak güzeli gelindi. Düğün sırasında halifenin büyük annesi altın bir kanepe üzerinden gelin ile damadın üzerine aynı büyüklük ve güzellikte bini aşkın inci serpti. Bu inciler Me'mun'un emriyle toplanarak gerdanlık yapıldı ve geline sunuldu.

Gelin odası altın bir şamdana konulan seksen kıyye ağırlığındaki mumla aydınlatılmıştı. Halife yanındaki adamlarıyla birlikte şehirden yola çıkacağı zaman Hasan b. Sehl halifenin yanındaki prenslerle saray mensuplarının üzerine miskten yapılmış bir mermi yağmuru yağdırdı. Bu mermilerden her birisinin içinde bir kağıt parçası vardı ve üzerinde bir cariye, bir atın veya başka değerli bir hediyenin ismi yazılıydı. Bu kâğıtlar özel görevlisine gösterilerek üzerinde yazılı hediye teslim alınırdı. Hasan, ahâliye de kehribardan yapılmış yumurtalar serptirdi. Me'mun, Hasan'ın yaptığı sınırsız harcamalara karşılık Fâris ve Ahvaz'ın (eski Suzyana) bir senelik gelirini ona bıraktı.

Boran, Müslüman kadınların en dikkat çekici şahsiyetlerinden biridir. Bu kadın güzelliği, zekâsı ve olgun ahlâkıyla kocası üzerinde etkili olmayı başarmıştı. Şefkati sınırsızdı. Bağdat'ta kadınlara mahsus çok sayıda hastahâne ve okul yaptırdı. Me'mun'un vefatından sonra Boran elli yıl daha yaşadığından Abbâsî Devleti'nin hem en ihtişamlı dönemini hem de çöküşe doğru gidişini gördü.

Haydut Bâbek (Hicrî 201 / Milâdî 816)

Me'mun'un saltanat devrinin başlarında ülke iç savaşlarla çalkalanırken Bâbek isminde bir haydut türedi. Bu şahıs Mâzenderan'da bulunan ve alın-

¹⁰⁴ Hasan bin Sehl'in bu zaman zarfında yaptığı harcama, 50 milyon dirhemden fazladır.

ması imkânsız [273] korunaklı bir yeri [274] ele geçirmişti. Kendisi Mecûsîlerin Hurremiye grubundan olup reenkarnasyona inanır ve İslâm, Hristiyanlık ve Yahudîliğin ahlâk kurallarını kabul etmezdi.

Sığındığı dağlar üzerinden yakınlardaki şehir ve kabalalara hücum ederek halkı öldürüp kadınları esir alırdı. Üzerine gönderilen ordular yıllar boyunca bu haydutu ortadan kaldırmayı başaramadı. Bir defasında çok sıkıştırdığı için Bizanslılardan yardım istedi.

Bizanslılarla Savaş

Bu tarihlerde Bizans tahtında Mihail'in oğlu Teofilos oturuyordu.¹⁰⁵ Bizanslılar adı geçen eşkiya ile birleşerek İslâm topraklarına saldırıp çok sayıda Müslümanı öldürdüler. Söz konusu hâince saldırı bizzat Me'mun'un savaş meydanına çıkmasına neden oldu. Meydana gelen üç savaşta da Rumlar bozguna uğrayarak barış antlaşması yapmak zorunda kaldılar. Bu sonu gelmez savaşlar Araplarla Rumlar arasında çok şiddetli bir düşmanlık duygusunun oluşmasına neden oldu. Söz konusu düşmanlığın Araplardaki etkileri hâlâ görülmektedir.

Halife Rumları mağlup ettikten sonra Mısır'a gitti. Afşin isminde bir Türk komutan Mısır'ın güney bölgesinden olup kuzey taraflarına sığınmış olan âsileri mağlup etti ve böylece Kuzey Mısır'ı oluşturan ele geçirdi.

Me'mun, Rumların yeniden saldırıya geçmelerine engel olmak amacıyla Tarsus'tan birkaç mil uzakta bulunan Tiyana adlı yerde sağlam bir askerî merkez kurdu. Bu merkezin inşası bitince Me'mun da vefat etti.

¹⁰⁵ Milâdî 883 yılında ölmüştür.

[275] 18 Receb 218 / 9 Ağustos 833

Me'mun bir sonbahar gününde kardeşiyle Tarsus yakınlarındaki Badan-dun adlı şehirde aynı isimle anılan nehir kenarında oturarak yarı donmuş sularında ayaklarını yıkamıştı. Ancak akşam olunca her ikisi de acı bir sıtmaya yakalandılar.

Me'mun'un Vefatı

Me'mun dehşetli ateş nöbetleri içinde Tarsus'a nakledildi ve burada vefat etti. Cenazesi babasının sâdık hizmetkârlarından birinin evinin bahçesine gömüldü. Mû'tasım ise tekrar sağlığına kavuştuğu için kardeşinin son sözlerini dinleme imkânı buldu. Me'mun, son nefesinde veliaht kardeşine halkın çıkarlarını korumaktan geri durmamasını, halkı zulüm ve haksızlıklardan korumasını, adaletten ayrılmamasını, kendisine hakaret edenleri cezalandırırken kanun dışına çıkmamasını vasiyet etti.

Me'mun Hicrî 170 yılında yâni Hârûn'un tahta çıkış yılında dünyaya gelmişti. Bu halife Mekke ile Medine'de adına hutbe okunduğu ve Emîn'in Bağdat'ta kuşatma altında kaldığı dönem hâric tutulursa yirmi sene altı ay kadar saltanat sürmüş oldu.

Karakteri ve Yönetim Tarzı

Me'mun düzgün yapılı, güzel görünümlü ve gösterişli bir adam olarak tarif edilir. Tarihçilerden biri Me'mun'u şöyle anlatır:

Me'mun basiretli ve tedbirli oluşu, merhameti ve muhakemesi, kararlılığı ve güçlü olması, heybet ve ihtişamı, halkla çokça iç içe bulunarak onlarla ilişki kurması gibi özellikleriyle Abbasî hanedanının en seçkin şahsiyetidir. Kendisinin birçok güzel huyu [276] vardı. Çok sayıda menkıbesi Araplar arasında dilden dile dolaşır. Abbasîler arasında hiçbir halife devlet işlerini Me'mun kadar akıllıca yürütmemiştir.

Medeniyet ve Kùltür

Me'mun'un hilafet dönemi İslâm tarihinin en parlak devrini oluşturur. Onun zamanının bazı tarihçiler tarafından Arap saltanatının Ogust devri olarak anılmış olması doğru ve yerindedir.

Me'mun'un yirmi yıllık halifelik dönemi Müslümanların geniş düşünce dünyasında her tarafa aklî açılımlar sağlamaya rehberlik eden ebedî eserler bırakmıştır. Fikrî ilerlemeler ilimlerin ve sanatların sâdece bir parıltısıyla sınırlı değildi. Felsefe ve edebiyat da diğer ilimler kadar saygın bir ilgi görür ve okunurdu. Matematik, astronomi, tıp vb. bütün ilimler Asya medeniyetinin bu yükseliş döneminde çok büyük ilerlemeler kaydetti. Bu kültürel miras İspanya Emevî Devleti'yle Bizans Devleti'ne ve onlar aracılığıyla da günümüz Avrupa'sına taşındı. Me'mun'a göre milletin gerçek mutluluğu eğitim ve öğretime bağlıydı. Kendisi Emevî halifeleri zamanında olduğu gibi kültürel gelişimin sadece devlet adamları ve ileri gelenlere özel kalmasını istemedi. Fikrî yükselişi toplumun her kesimine yaymak ve bu amaca ulaşmak için her tarafta okullar ve medreseler kurup açtı.

... der ki:

“İlk defa olarak, belki de dünya tarihinde ilk defa despotlukla idare edilen dindar bir devlet, felsefeye önem veriyor, böylece yükselmeye rehberlik ediyordu.”

Me'mun iyiliksever özelliklerini halk arasındaki farklı sınıflara eşit davranarak ispat etmiştir. Toplumun bütün kesimleri memur olmak hakkına sahipti ve insanlar arasındaki dinî ihtilafların bir hükmü yoktu. Cumhuriyet döneminin bitmesinden ve saltanat yönetiminin kurulmasından sonra hükümdarların biricik danışmanları olan nâzırlarından ibaretti.

[277] Me'mun'un Yönetim Tarzı

Me'mun ise yönetimi altında bulunan geniş toprakların çeşitli bölgelerini temsil eden çok sayıda halk temsilcisinden oluşan bir şûra oluşturmuştu. Söz konusu şûrada Müslümanlardan başka Mûsevîler, Hristiyanlar ve Mecûsîler de vardı. İslâm yönetimi Müslüman olmayan halkın her zaman din tercihi ve ibadet özgürlüğüne izin vermiştir. Bu konuda tarih kaynaklarında görülebilecek istisnâî durumlar, bazı valilerin ve diğer görevlilerin şahsî davranışlarından kaynaklanır. Me'mun zamanında ise bu özgürlükçü siyaset, örnek alınmaya lâyık bir seviyeye ulaştı. Onun saltanatı döneminde on bir bin kilise, yüz sinagog ve Mecûsî tapınağı vardı. Antakya ve Kudûs patrikleri Hristiyanların rûhanî reisleriydi. Patriklerden sonra hiyerarşik sıraya göre katoligos, metropolid, piskopos ve ruhban gelirdi.

Me'mun Devrinde Akılcılık Akımı

Me'mun basiretli görüşleriyle reisliğini yaptığı dinin aşama aşama güç ve nüfuz kazandığını, gitgide artacak şekilde topluma ve devlete tesir etmekte olduğunu görüyordu. Fikrî ve sosyal ilerlemelere engel olan cehalet kaynaklı bağnazlığı ortadan kaldırmak, düşünceleri batıl unsurlardan ayırmak için hilafetin son dört yılında çok gayret gösterdi. Bu alandaki çalışmalarda kendisinden daha iyi birisi düşünülemezdi. Fıkıh ve tarih ilimlerinde tam bir bilgi birikimine sahip olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'i büyük dikkat ve itina ile okur ve üzerinde düşünürdü. Kendisi İmam er-Rızâ'nın ilim öğrencisi olup ayrırcı özellik olarak Hz. Muhammed'in soyuna mensup imam ve mütefekkirlerin yolunda görülen felsefe, ilim ve fenlerle özgürlük düşüncesine olan sevgisini ondan aldı. Bu arada Hicrî ikinci asrın ilk yarısında Vâsıl b. Atâ'nın mezhebi ortaya çıktı. Vâsıl da başlangıçta İmam Câfer-i Sâdık hazretlerinden [278] ders

alarak insan iradesinin niteliği ve ne olduğunu ondan öğrenmişti. İmam Hasan-ı Basrî¹⁰⁶ hazretlerinden de ders almış olan Vâsıl, daha sonraları özel bir mezhep kurdu.

Mu'tezile Mezhebi

Yeni mezhebin taraftarları diğer mezheplerin insan aklına ters olduğunu, daha doğrusu Kur'ân-ı Kerîm ile Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu dînî prensiplerin birbiriyle uyuşmasının imkânsız olduğunu iddia ediyorlardı. Diğer mezhepler insanların hareketlerinde özgür olmadıkları, tam tersine isna'nın fiillerinin ezelde bilinip kararlaştırılmış olduğu, âhirette insanın beden olarak da dirileceği, kıyamet günü Cenâb-ı Hakk'ın gözle görüleceği, Kur'ân'ın yaratılmış bir şey olmadığı gibi görüşlere sahipti.

Mu'tezile mensupları ise insanın hayır ile şerri tercihte serbest olduğunu, âhirette insanın beden olarak dirilmeyeceğini, Cenâb-ı Hakk'ın maddî gözle görülemeyeceğini, Allah'ın zâtı ile sıfatlarının birbirinden ayrı olmadığını ve Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmış bir şey olduğunu iddia ediyorlardı. Ayrıca insanın fiilleri hakkında ebedî bir kanun olamayacağını, kâinatı yaratan Allah'ın ilâhî kânunlarının gelişme ve olgunlaşma sonucu oluştuğunu ve yaratıcının yarattıklarına verdiği değişim ve yenilenme özelliğinin kânunlar için de geçerli olduğunu ileri sürüyorlardı. Me'mun, Mu'tezile mezhebini kabul ederek gelecekteki ilerlemelerin ancak bu mezhebin yayılmasıyla mümkün olacağını düşündü ve bu mezhebin rağbet görmesi için bir hayli çalıştı. Hicrî 217 yılında Bağdat valisine bir emirnâme gönderip değerli fakihlerin toplanmasını ve Mu'tezile mezhebi hakkındaki fikirlerinin sorulup cevaplarının kendisini gönderilmesini istedi. Bağdat'ta bulunan âlimler ve faziletli kimselerin çoğu bu mezhebin görüşlerini kısmen itikada ve akla uygun buldukları için, kısmen de mizaçlarının [279] gereği olarak Me'mun ile aynı görüşte olduklarını ifade ettiler. Yalnız küçük bir grup muhalif kalarak görüşünde ısrarcı oldu.

¹⁰⁶ Yazarın Mûtezile mezhebi hakkında yazdığı Rûh-ı İslâm adlı kitabına bakınız.

Bunlardan biri ve en karşıt görüşe sahip olanı da İmam Ahmed b. Hanbel hazretleri¹⁰⁷ idi. Eğer Me'mun daha çok yaşamış olsaydı kişiliği, zekâ ve dehâsıyla onun muhalif görüşlerini çürütebilirdi.

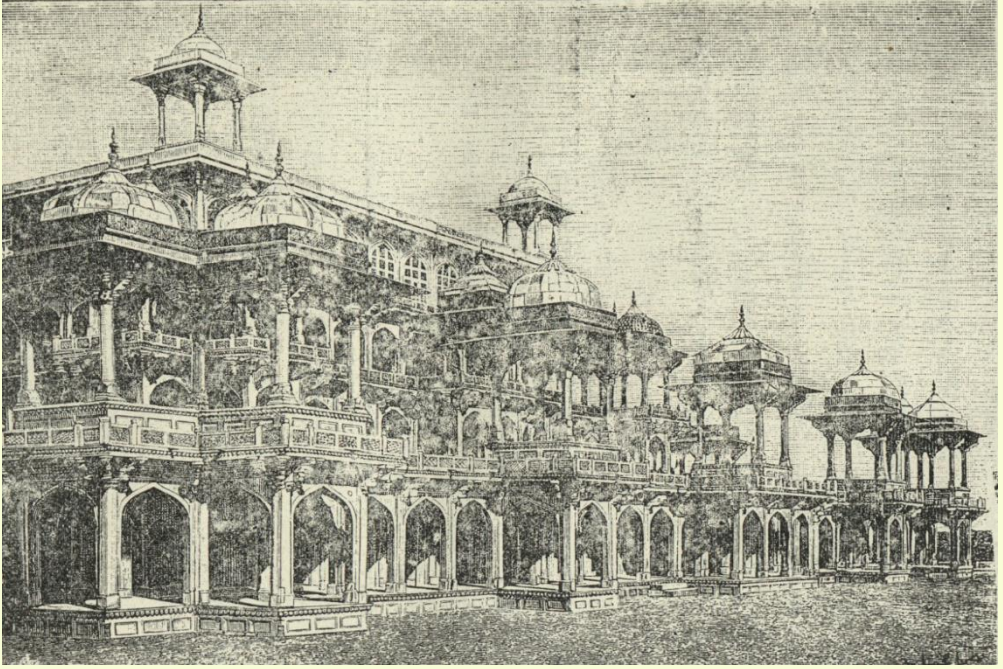
İslâm Dininde Akılcılık

Me'mun'dan sonraki iki halife de onun bu konudaki görüşlerine uyarak gayret göstermekten geri durmadılar. Ancak onlar Me'mundaki ehliyet ve kabiliyete sahip değillerdi. Bu halifelerin döneminde bugün Avrupa ülkelerinde bile benzerine rastlanamayacak bir rasyonalizm hüküm sürüyordu. Akılcılar câmi ve mescitlerde vaaz eder, medreselerde eğitim ve öğretimle meşgul olurlardı. Genç fidanlar onların itinalı eğitimine verilirdi. Ayrıca halifenin başlıca danışmanları, öğretmenler, vâizler, ilim ve sanat erbâbı, doktorlar, vezirler ve valiler de rasyonalistlerden oluşuyordu. Bu ilerlemeci grup bir dönem asıl Arap milletin gelişme ve yükselmesine hizmet ettiler.

İlim, Sanat ve Edebiyat

Me'mun'un saltanat dönemi şüphesiz İslâm medeniyetinin en parlak ve en gösterişli devridir. Bir milletin en doğru ilerleme ve gelişmişlik ölçüsü ilim ve sanattaki yükselişidir. Me'mun'un sarayı âlimler ve edebiyatçılar için bir toplanma mekânıydı. Medeniyet dünyasının her tarafından bu kültür buluşmalarına en meşhur şâirler, doktorlar ve felsefeciler giderdi. Oraya giren ilim erbâbı çok cömert bir iltifat ve karşılama görür, bu güzel karşılama aynı şekilde tarihçiler, dilbilimciler vesairenden de esirgenmezdi. Arap medeniyet ve dehâsını herkesten çok takdir edip ona ayrı bir değer veren meşhur bir Fransız tarihçinin dediği gibi Me'mun yaşadığı kültür asrına kendi adını vermeyi başardı. Me'mun büyük babası Mansûr tarafından başlatılan [280] bir teşebbüsü tamamlamıştı.

¹⁰⁷ İmam Ahmed bin Hanbel hazretleri dördüncü Sünnî mezhebinin kurucusudur.

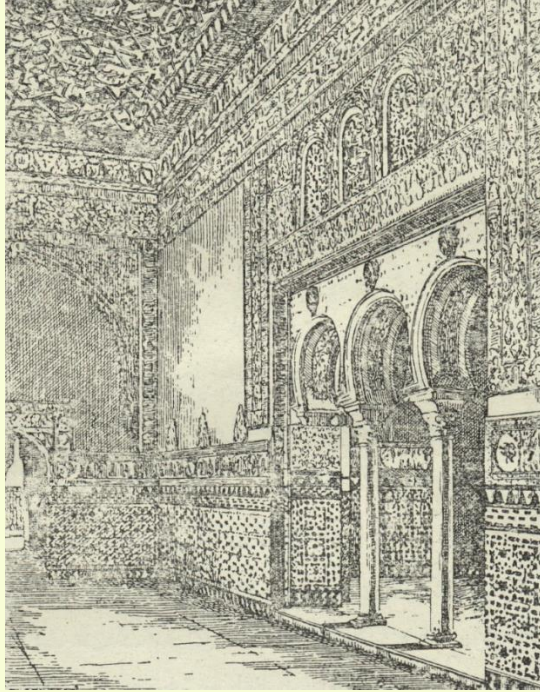
Ekber Şah'ın Hindistan'nın Sikandera şehrindeki türbesi

Ayrıca bir araya getirdiği en seçkin âlim ve sanatkârlar sâyesinde İskenderiye kültür okulundaki yazılı kaynakları topladı. Kostantiniye hükümdarlarıyla haberleşerek Atina'daki eski felsefe kitapların da getirtti. [281] Bu kitaplar Bağdat'a getirilir getirilmez uzman ve ehliyetli kişiler tarafından hemen Arapçaya tercüme edilir ve halkın yararına sunulurdu. Süryani ve Keldani dillerinden yapılan tercümelere Kosta oğlu Luk, eski Farsçadan tercümelere Yahya b. Hârûn ve Sanskritçe eserlere de Duban isminde bir Brahman bakıyordu.

Me'mun zamanında yapılan gökyüzü gözlemleri, özellikle gece ve gündüzün eşitliği, güneş tutulması ve kuyruklu yıldızlar hakkındaki inceleme ve keşifler oldukça önemlidir. O dönemde Kızıldeniz sahillerinde bir derecenin yüzölçümünün tespitinden hareketle yeryüzünün büyüklüğü ölçüldü. Bu

önemli keşif sırasında Avrupa Hristiyan dünyası henüz yeryüzünün yuvarlak olmadığına inanıyordu. Ebü'l-Hasen isminde bir Arap bilgini teleskobu icat [282] etti. Teleskobun mucidi, bu saygın icadını “iki ucunda mercek bulunan bir boru” olarak tarif eder. Bu borular daha sonra Merâğa ve Kâhire rasathânelerinde büyük bir başarıyla kullanıldı.

Aritmetik, meteoroloji, optik, mekanik, tıp vesâire gibi birçok ilim ve sanat dalında sayısız önemli eser yazılarak insanların yararına sunuldu. Söz konusu dönemde özellikle tıpa çok önem verilirdi. Sâdece Me'mun'un yanında bulunan uzman tıpçıların sayısı bile bu halifenin kültür seviyesi hakkında yeterli bir fikir verebilir. İlk rasathâne de Me'mun tarafından Tedmür ovasında kuruldu ve daha sonra Vâsıt, Apama ve diğer yerlerde de buna benzer gözlem merkezleri oluşturuldu.

Endülüs'te el-Kasr sarayının bir salonu

İran Edebiyatının İncelenmesi

Arap fetihleri tabii olarak İran dili ve edebiyatını unutturdu. İranlılar yavaş yavaş dillerini bile unutmaya başladı. Me'mun İran dilini yineden canlandırıp bu dile binlerce Arapça kelime ekleyerek zenginleştirdi. Şâir Abbas Mervezî bu devirde yetişerek günümüz İran edebiyatının temellerini attı.

İlmî Toplantılar

Salı günleri edebiyat, felsefe ve sanat tartışmalarına ayrılmıştı. Âlimler ve faziletli zatlar öğle vakti hükümdar sarayına giderek genel sekreter tarafından karşılanırdı. Sultan sofrasında öğle yemeği yendikten sonra toplantıya mahsus salona girilir ve halifenin yönetiminde toplanılırdı. İlmî konuşma ve tartışmalar akşam namazına kadar devam eder, davetliler namazdan sonra halifeden ayrılırlardı. Sarayda akşam yemeğini de yedikten sonra evlerine giderlerdi. Diğer günlerde ise devlet işleri görülürdü ve kontrol edilmemiş hiçbir hesap, okunmamış hiçbir dilekçe bırakılmazdı.

[283] Me'mun az rastlanacak derecede sabırlı ve iyiliksever bir şahsiyet olduğundan devlet ve hükümetin çıkarlarıyla ilgili zorunlu haller dışında hiçbir konuda hiç kimseyi cezalandırmak istemezdi.

Me'mun'un Birleştirici Dehası

Me'mun'un, huzuruna çıkan bir Hâricîyi konuşmasıyla susmak zorunda bırakması, onun derin zekâsı ve idarî kâbiliyetini gösterir. Günün birinde bir Hâricî her nasılsa beklenmedik şekilde halifenin huzuruna çıktı. Pervasızca yaklaşıp halısının kenarında durarak âdet olduğu üzere selam verdikten sonra halifeye şöyle bir soru sordu:

-Oturduğun şu tahta bakarak bana söyle; sen bu makamı milletin görüş birliğiyle mi yoksa zor ve güçle mi elde ettin?

Halife tereddütsüz cevap verdi:

-Bu söylediklerinden hiç biriyle! Müslümanların işlerini yapan birisi idare işini bana ve kardeşime terk etti. Ben iktidar makamına geçince milletin görüş birliğiyle kabul gördüğümü hissettim. Fakat aynı zamanda şuna da dikkat ettim; eğer ben devletin işlerini bırakacak olursam İslâm'ın güvenliği ortadan kalkacak, yollar ve köprüler haydutların eline geçecek, kamu hizmetleri ortada kalacak, Müslümanlar Mekke-i Mükerreme'ye gidip Hac görevlerini yapma konusunda engeller ve zorluklarla karşılaşacaklardı. Bu incelikleri düşündüğümünden millet bir şahıs üzerinde ittifak edinceye kadar halkın işlerini üstlenmeye karar verdim. Eğer şimdi halk hep birlikte bir kişiyi halife olarak tâyin edebiliyorsa tahtımı ona terk etmeye hazırım.

Bu susturucu cevap üzerine sözü edilen Hâricî Me'mun'un Allah'ın yardımına mazhar olması için dua ederek huzurundan çıktı. Halife, yanındaki adamlarından biri vâsıtasıyla bu davetsiz misafiri takip ettirdi ve o sıralarda [284] bir isyan ateşinin alevlenmek üzere olduğu fakat isyancıların Me'mun'un birleştirici tavrı nedeniyle silahlarını hemen bıraktıkları anlaşıldı.

Ebû İshak Muhammed Mu'tasım Billâh (Hicrî 218-227 / Milâdî 833-842)

Me'mun, vefatından kısa süre önce kardeşi Ebû İshak Muhammed'i "el-Mu'tasım Billah" ünvanıyla veliahtlığa tayin etmişti. Bu kadar uzun bir zaman aralığından sonra Me'mun'un neden ordu içinde tanınan ve tutulan oğlu Abbas'tan hilafet hakkını aldığı tam olarak bilinmiyor. Belki uyguladığı yönetim tarzını takip edecek güç ve sağlamlığı oğlunda görememişti. Belki de Mu'tasım'ın yaş ve tecrübesiyle, daha çok gelişmiş ve aydınlanmış olan gayreti ve iradesini yapılacak işler için uygun bulmuştu. Askerler önceleri Ab-

bas'ın seçilmesi yönünde gürültü çıkardılarsa da kendisi babasının son vasiyetine uyarak amcasına biat ettiğinden ordu da daha ileri gitmedi. Bunun üzerine Mu'tasım Tarsus'ta halife ilân edildi.¹⁰⁸

19 Receb 218 / 10 Ağustos 833

Yeni halife anlaşılmaz biçimde ve kısa görüşlü bir düşüncenin eseri olacak bir şekilde Tiyana'da yapılmaya başlanmış olan askerî karakolların inşasını durdurup söz konusu bölgede bulunan mühimmat, erzak ve askerleri Tarsus'a naklettirdi. Bu garip kararı dışında kardeşinin yönetim tarzına göre hareket etmeye başladı.

[285] Türk Askerî Teşkilatı

Diğer taraftan Türkler ve yabancılardan kurduğu düzenli ordu büyük bir gaflet eseridir ve daha sonra Abbasîlerin yıkılmasına neden olacaktır. Söz konusu ordu Türk¹⁰⁹ kölelerle Orta Asya, Yemen ve Mısır'dan gelme ücretli askerlerden kuruldu. Bunlardan Mâverâünnehir'den gelenlerine Ferâğine, Afrika ve Yemen bölgelerinden olanlara ise Meğaribe adı verilirdi. Bu askerler doğrudan doğruya kendi komutanları ve emirleri tarafından idare edilirdi. Bu açıdan yeni kurulan söz konusu taburlar Arap ve Acem askerlerinden tamamen ayrıydı. Dolayısıyla bir süre sonra söz konusu yeni gücün, Roma imparatorlarını istedikleri zaman azletme veya tâyin etme gücüne sahip olan proleterya askerlerine dönüşmesine şaşkırmamak gerekir. Bu ordu mensupları Bağdat sokaklarında korkusuzca dörtnala at koşturup durur ve önlerine geleni devirip ezmekten çekinmezlerdi.

¹⁰⁸ Mesûdî, onun tahta çıkış tarihinin 17 Receb 218'e denk geldiğini ifade eder.

¹⁰⁹ O zamanın Türk veya Türkmenlerini günümüzdeki Osmanlılarla karıştırmamak gerekir. Aralarında sekizinci asırdaki Saksonlarla bugünkü İngilizler arasındaki kadar fark vardır.

Başkent'in Değiştirilmesi

Yeni askerî teşkilat kısa zaman içinde Bağdat'ı öfke ve karışıklık içinde bıraktı. Halife yağma ve gasp olaylarını engellemek için bu hâssa askerleriyle birlikte Bağdat'ın kuzeybatısında birkaç günlük mesafede bulunan Samerra kasabasına çekildi.

Samerra veya Sürremenreâ¹¹⁰ kasabası bundan böyle halifenin karargâhı oldu. Mu'tasım, adı geçen şehirde kendisi için bir saray ile iki yüz elli bin askeri için barakalar ve altmış bin atı barındıracak genişlikte ahırlar inşa ettirdi. Şehrin bir kısmını da Türk reislerine tahsis etti. [286] Türklerin kendilerine verilen yerlerde yaptıkları binalar hükümdar sarayıyla rekabet edecek büyüklük ve ihtişama sahipti.

Irak'ta Catların Ortayı Çıkışı

Mu'tasım dönemine âit olaylardan biri de Cat ve Arap tarihçilerinin Zut olarak adlandırdığı bazı Hind kabilelerinin Dicle sahillerinde görünmesidir. Bunların nereden geldikleri bilinmiyorsa da sayılarının on yedi bin kişi olduğu ifade edilmektedir. Bu kabilelerin düzen bilmez davranışları halifenin küçük bir askeri gücü üzerlerine sevk etmek zorunda bıraktı. Sonunda hepsi esir edildi ve kadınlar, giyim tarzlarını Mu'tasım'ın görmesi için kayıklarla Bağdat'a gönderildi. Catlar daha sonra Silisya sınırlarına bırakılarak İslâm topraklarından çıkarıldılar.

Fakat ne yazık ki Rumlar sebepsiz bir şekilde bu yabancılara hücum ederek büyük kısmını kılıçtan geçirdi. Bir kısmı ise esir edilerek Taras bölgesinin çeşitli kısımlarına sevk edildi.¹¹¹

¹¹⁰ "Bu şehri görenin kalbi sevinçle dolsun" anlamında isim.

¹¹¹ Zamanımızdaki Bohemyalılar, Kiptiler ve Çingenelerin, büyük ihtimalle Zut kalibesinden alınan bu esirlerin çocukları ve torunları oldukları düşünülmektedir.

Hicrî 220 yılında İmam Muhammed Takî, eşi olan Me'mun'un kızı Ümmü'l-Fazl ile Bağdat'ta misafirken vefat etti ve yerine oğlu Ali geçti. Bu arada Bâbekler tarafından gerçekleştirilen tahribat ve hasar yavaş yavaş büyümeye başladığından bunların ortadan kaldırılmaları artık bir zorunluluk hâlini aldı. Bu nedenle Mu'tasım, en kabiliyetli Türk komutanlarından Afşin isminde bir emiri sözü edilen eşkıya üzerine sevk etti. Birkaç önemli askerî harekâttan sonra Afşin, Bâbeklerin sığınakları olan korunaklı yerlerini ele geçirmeyi başardı. Bâbek'in oğluyla bazı akraba ve bağluları hemen itaat ettiklerinden kendileri [287] Bağdat'a gönderildiler ve burada halife tarafından affedildiler. Daha sonra Bâbek ile kardeşi Kürdistan'a firar ettiyse de her ikisi de Ermeni reisleri tarafından yakalanarak Afşin'e teslim edildi.

Bâbek'in Tutuklanması ve İdamı

Bâbek'in insanlığa karşı işlediği suçlar affedilemeyecek kadar büyüktü. Bundan dolayı bu iki isyancı önce bir fil üzerinde sokaklarda gezdirildi sonra da idam edildi.¹¹² Yedi bini aşkın erkek ve kadın da Afşin tarafından serbest bırakılarak evlerine gönderildi. Bu olaylar üzerine muzaffer komutan ihtişamlı bir şekilde karşılandı ve sınırsız hediye ve iltifatlara boğuldu. Ancak kendi sonu da acı oldu.

Bizanslılarla Savaş

Afşin Mâzenderan'da isyancılarla meşgulken Bâbek'in müttefiki olan Bizans imparatoru da saldırılara başlamıştı. Kapadokya'ya girerek İslâm şehirlerini yakıp yağmalamış, ahalisini öldürüp imha etmiş, kadın ve çocukları esir almıştı. Mu'tasım'ın doğum yeri olan Zibatra yerle bir edilmişti. Ahalinin bir kısmı ya kızgın demirlerle dağlanıp öldürülüyor ya da gözleri oyuluyordu.

¹¹² Bu isyancıların sonları yaklaştıkça önce el ve bacakları kesildi, sonra gözleri oyuldu. Bu cezalandırma şekli Bizanslılar tarafından uygulanan cezalara benziyordu.

Diğer kısmına ise çeşitli işkenceler yapıyordu. Bu elem verici olay Mu'tasım'a haber verilir verilmez öfke ateşine tutulan halife kesin bir intikam almaya karar vererek orduyu hızlıca topladı ve Rumlara hücumla geçti. Abbâsî ordusu Ansira'da Teofilos'la karşılaşarak Rumları dehşetli bir yenilgiye uğrattı.

Daha sonra halife, Teofilos'un doğum yeri olan Amorium'a hücum etti. Elli gün süren kuşatmadan sonucunda şehir alındı ve otuz bin kişi kılıçtan geçirildi. Kalan ahâli ise Rum [288] komutan Bites Atius'la beraber Bağdat'a nakledildi. Bu zafer üzerine Mu'tasım Rum imparatorluğuna son öldürücü darbeyi indirmek amacıyla Boğaziçi'ne yöneldiyse de kendi ordusu içinde aleyhine bir suikast çetesi oluşturulduğundan haberdar olunca ilerlemekten vazgeçti. Bu arada Türklerin birdenbire kazandıkları nüfuz ve ayrıcalık ile halifeden gördükleri iltifatları kıskanan bazı Arap emîrler genç Abbas ile ittifak kurarak halifeye suikast yapılmasına karar verdiler. Fakat bu plan halife tarafından tesadüfen öğrenilip Abbas ile müttefikleri idam edildi. Bunun üzerine Mu'tasım Teofilos ile bir barış antlaşması yaparak Samerra'ya doğru hareket etti.

Milâdî 739

Hicrî 224 yılında Taberistan'da bulunan Mecûsî prensi Mazyar isyan bayrağı kaldırdı. Afşin, Abdullah b. Tâhir'in bu isyanı durdurmayı başaramaması üzerine bölgedeki karışıklıkları ortadan kaldırmak için kendisinin Abdullah'ın yerine doğuya vali tayin edilmesini sağlamak amacıyla Mazyar'a yazdığı mektuplarda onu son nefesine kadar savaşıması konusunda kışkırtıyordu. Fakat Mazyar, Abdullah tarafından esir edilerek Bağdat'a gönderildi. Mecûsî prens halifenin huzurunda Afşin'den aldığı kışkırtıcı mektupları göstererek Türk komutanın ihanetini ifşa etti. Bunun üzerine Mazyar idam edildi. Afşin de zindanlarda aç bırakılarak öldürüldü. Bu Türk komutan mükemmel

bir eğitim almış kültürlü bir insandı. Evinde yabancı alfabelerde yazılmış kitaplar ile birçok heykelin bulunmuş olması onun, çağdaşlarının kültür seviyesinin üzerinde bir bilgi birikimine sahip olduğunu gösterir.

Mu'tasım'ın Vefatı (19 Rebîülevvel 227 / 5 Kânunısâni 842)

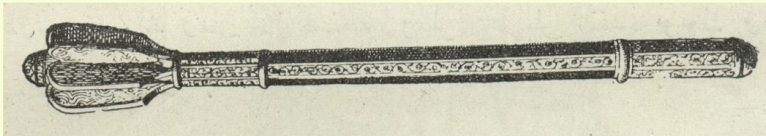
Mu'tasım bir süre sonra uğursuz bir hastalığa yakalanıp 19 Rebîülevvel 227 tarihinde hayata veda etti. [289] Mu'tasım'ın tarımı geliştirip ülkesindeki tabii kaynakların çoğaltılmasına hizmet ettiği rivayet edilir. Kendisi çok sert yürekli ve demir mizaçlı olduğu halde Şeyhülislâm Ahmed b. Ebû Dâvud'un tesiriyle birçok zalimce hareketten vazgeçmiştir. Adı geçen şeyhülislâmın sözleri genellikle Mu'tasım'ın vezîriâzamının tavsiyelerini dengelerdi. Mesûdî der ki: "Ahmed öyle bir insandır ki Cenâb-ı Hak onu bütün tabii nimetlerle süsleyip doğru yola sevk etmiş ve kalbine hakikat, zühd ve fazîlet sevgisini ilham etmiştir." Ahmed b. Ebû Dâvud, Mu'tezile imamlarındanı.

Kazma

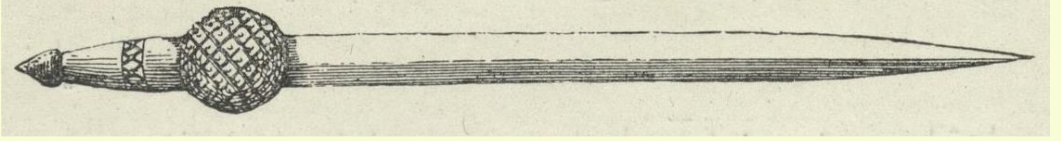
Hançer

Cop

14. yüzyıl Arap yatağanı

11. yüzyıla âit bir kılıç

[290] Ebû Câfer Hârûn el-Vâsık Billâh (Hicrî 227-232 / Milâdî 842-847)

Mu'tasım'ın vefatı üzerine hilafet makamına oğlu Câfer Hârûn Vâsık Billâh geçti. Vâsık bazı tarihçiler tarafından kötü biri olarak tarif edilmişse de bu halife tam tersine mükemmel bir hükümdardı. Kendisi haysiyetli ve sabırlı bir şahsiyet olup dönemi de güçlü ve huzurlu geçmiştir. Özel hayatında itiraz edilebilecek bir şeye rastlanmaz. Yalnız midesine çok düşküncü. Vâsık edebiyat ve ilimleri destekleyip sanat ve ticareti teşvik etti. Edebiyata olan düşkünlüğü kadar mûsikiye de mübtelâ olduğu ve yüzü aşkın şarkı bestesi yaptığı rivayet edilir. Bu özelliklerinden başka onun şefkatine sınır çizilmesi düşünülemezdi. Yönetimi döneminde Abbâsî topraklarında tek bir dilencinin bile bulunmaması bu gerçeği kanıtlar niteliktedir.

Vâsık da babasının düştüğü bir hataya düşerek Araplarla Acemlerin zararına olacak şekilde ordudaki Türk asker sayısını artırdı. Eşnas isminde bir Türk komutanını sultan veya hükümdar yardımcısı tayin edip ona kayış ve kemeri mücevherlerle süslü bir kılıç hediye etti.

Vâsık, rasyonalizm fikirlerinin avam halk arasında yayılması için çok çalıştıysa da muhafazakâr fakihler gizliden gizliye onun yaptığı çalışmalara engel oldular. Çok erken gerçekleşen vefatı Abbasî Devleti için telâfisi imkânsız acı bir kayıp hükmündeydi. Çünkü Mu'tasım ile Abbasî saltanatının en şanlı devirleri kapanmış oluyordu.

[291] Vâsık'ın Vefatı (11 Ağustos 847)

Tarih, Mu'tasım'dan sonra Abbasî hükümdarlarının geçirdiği iki asırlık saltanat döneminde hilafet tahtına geçen kabiliyetsiz ve kolaylıkla nisyan toprağına gömülen şekil ve ahlâktan yoksun bazı çehreler sayar.

Vâsık, Hicrî 232 yılı Zilhicce ayının 24'ünde Samerra'da vefat etmiştir.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Hicrî 232-454 / Milâdî 847-1069

Mütevekil'den Kâim'e Kadar

Arapların Neron'u Mütevekkil, Abbasî Devleti'nin Çöküşü, Mustansır, Müstâin, Mu'tez, Zencilerin İsyanı, Saffârîler, Mühtedi, Mu'temid, Zenci İsyanının Durdurulması, Mu'tezid, Fâtımîlerin İsyanı, Kirmânîler, Tahribâtı, Müktefî, Mısır'ın Abbasî Halifeler Tarafından Geri Alınması, Sâmânîler, Muktedir, Kâhir, Râzî, Muktaiz, Saray Hükümdarı, Emîrleri, Müstekfî, Gazneliler, Mutî, Tâyi, Kâdir, Kâim, Selçuklular, Tuğrul Bey

Ebü'l-Fazl Câfer Mütevekkil Alellâh

(Hicrî 232-247 / Milâdî 847-861)

Vâsık'ın vefatı üzerine şeyhülislâm, vezîriâzam, diğer büyükler ve emîrler küçük oğlunu onun yerine geçirmek istediler. Fakat Türk komutanlardan Vasîf buna itiraz ederek tâc, hilat ve hilâfet esasının bir küçük çocuğun

taşıyamayacağı ağırlıkta olduğunu söyledi. Bunun üzerine halk da Vâsık'ın kardeşi Câfer'i "el-Mütevekkil Alellâh" unvanıyla halife olarak seçti.

Tarihte Arapların Neron'u diye bilinen Câfer, on beş yıl kadar saltanat sürdü ve devletin çöküşü de onun yönetimi döneminde başladı. İçki ve sefahate çok düşkün olduğundan [293] onun saltanatı devrinde âdeta sahipsiz kalan ülke harap olmaya yüz tuttu. Diğer taraftan din konusunda yayınladığı emirnâmeyle babası ve dedesi tarafından desteklenen akılcılık akımına karşı tavır alması önceki mezhebin eski gücüyle tekrar geçerli olmasını ve itibar görmesini sağladı. Rasyonalistler devlet memurluklarından çıkarılıp fen ve felsefeye âit sohbetler engellendi.

Akılcıların İşkenceyle Cezalandırılması

Mu'tezile mezhebinin büyüklerinden sayılan Ebû Dâvud ile oğlu hapse atıldı ve mal varlıklarına Mütevekkil tarafından el konuldu. Fakat Mütevekkil'in işkenceleri yalnız rasyonalistlerle sınırlı kalmadı. Müslüman olmayan gruplar da onun taassubunun kurbanı olup devlet hizmetlerinden kovuldu.

Mütevekkil, Hz. Ali ile çocukları ve torunları aleyhine beslediği sınırsız kin ve düşmanlıkla Kerbela şehidi Hz. Hüseyin'in türbesini de yerle bir ettirdi ve türbenin üzerinden su kanalı geçirtti. Bu mübarek yeri ziyaret etmek yasaklanıp bu yasağa uymayanların şiddetli şekilde cezalandırılacakları ilân edildi.

Vâsık'ın veziri İbni Zeyyat, Mütevekkil hilafet makamına geçmeden önce ona yeteri kadar saygı göstermediğinden idam olundu.¹¹³ Diğer taraftan Rumlar bu idarî karışıklıktan yararlanıp yeniden saldırılara başladılar. Mısır'da

¹¹³ İbni Ziyat, zâlim bir nâzırdı. Ancak Vâsık zamanında Ebu Dâvud sâyesinde zulmünü azaltmak zorunda kaldı. İbni Ziyat'ın düşmanlarına ve suzçulara eziyet etmek için bir azap ve işkence âleti icat edildi. Ancak sonunda kendisi de Mütevekkil tarafından bu icat edilen bu âletle işkenceye maruz kalması nedeniyle öldü. İbni Ziyat'ın işkence âleti on beşinci asırda İngiltere'de Sir Skevigten tarafından icat edilen cihaza benzer.

Dimyat'ı yaktıkları gibi Silisyâ'yı yağmalayarak halktan 20000'i aşkın kişiyi esir aldılar. Bunlardan on iki bini imparatoriçe Teodora tarafından zalimce eziyetlerle idam edildi. Esirler arasında sadece Hristiyanlığı [294] kabul edenler celladın kılıcından kurtulabildi. Bu arada Mütevekkil'in yaptıkları o kadar dayanılmaz bir hal aldı ki sonunda yanında bulunan Türk hâssa askerleri bile onun aleyhine ittifak ederek kendisini öldürmeye karar verdiler.

Mütevekkil'in Ölümü

Oğlu Muntasır'ın dahi bu kararı onayladığı rivayet edilir. Sonunda bir gece vakti Arapların Neron'u alkolün tesiriyle hareketsiz bir şekilde uyurken bir iki kişi odasına girip hayatına son verdi.

Ebû Câfer Ahmed Muntasır Billâh (Hicrî 247 / Milâdî 861-862)

Mütevekkil'in ölümü üzerine oğlu Muntasır Billâh halife ilân edildi. Muntasır, ibâdete düşkün, adaletli, sabırlı, saygın, ince fikirli ve halkın refahına hizmet eden bir hükümdar olarak tarif edilebilir. Bu hükümdar Hz. Ali ve Hz. Hüseyin için yeniden türbeler inşa ettirip çocukları ve torunlarına babası tarafından verilmiş olan mal varlıklarını da iâde etti. Ayrıca Müslüman olmayan grupların kaybedilen haklarını da yeniden verdi. Ne yazık ki Muntasır ancak altı ay kadar süren bir saltanattan sonra vefat etti.¹¹⁴

Ebü'l-Abbas Ahmed Müstaîn Billâh (Rebîülâhîr 248)

Bu tarihlerde halifelerin azledilmesi veya seçilmesi konularına hâkim olan Türkmen reisleri hilafet tahtına Mu'tasım'ın torunu Ebü'l-Abbas Ahmed'i "Müstaîn Billâh" ünvanıyla çıkardılar. Ancak siyasi gücü ve yetkiyi kendisinden tamamen almışlardı.

¹¹⁴ Abbasîler arasında yalnız Muntasır'ın kabri üzerine mezar taşı konulmuştur. Bu halifenin ismi diğer tarihlerde Mustansır şeklinde geçer. (Mütercim)

Muntasır'ın vefatı üzerine meydana gelen karışıklık sırasında valiler yavaş yavaş birer derebeyi gibi olmaya başlamışlardı.

[295] Tâhirîler

Mu'tasım'ın idaresi döneminde vefat eden Abdullah b. Tâhir kendi yönetimindeki vilâyeti oğlu Tâhir'e teslim etti. Tâhir de babası gibi yönetimi altında bulunan bölgeyi adaletli ve özgürlükçü bir şekilde idare etti.

Tâhirîler, Horasan'ın başkenti olan Neştebir'de oturlardı. Tâhir, Milâdî 862 yılında vefat ettiğinden yerine geçen oğlu Muhammed, eyâleti 873 tarihine kadar idare etti. Tâhirîlerin bu şekilde kazandıkları nüfuz ve güç diğer valilere örnek olduğundan doğu vilâyetleri de zamanla Abbâsî hânedanının kontrolünden sıyrıldılar.

Müstâîn'in Bağdat'a Kaçması

Müstâîn, Türkmen reislerinin zulümlerine direnç gösteremediğinden Bağdat şehrine kaçarak Arap ve Acem askerlerinden yardım istedi.

Ebû Abdullah Muhammed el-Mu'tez Billâh

Türkler Müstâîn'in dönmekten çekinmesi üzerine Mütevekkil'in ikinci oğlunu "el-Mu'tez Billâh" ünvanıyla halife tâyin ettikten sonra Bağdat'ı kuşattılar.

Müstâîn'in Öldürülmesi

Müstâîn Medine'de güvenli ve sâkin bir hayat geçirmesine izin verilmesi şartıyla hilafet tahtını terketmeye razı oldu. Ancak Hicaz yolu üzerinde bulunan Vâsıt'ta Mu'tez'in adamları tarafından öldürüldü. Bu olaydan sonra Türkmenler birbirleriyle savaşmaya başladılar. Son olayları tertipleyenlerden Vasîf¹¹⁵ ve Buğa adlarında iki Türkmen reisi rakipleri tarafından öldürüldü.

¹¹⁵ Yazar bu ismi Vâsîf şeklinde ifade etmektedir.

Ahmed b. İsrâîl isminde biri vezirlik makamını eline geçirip âciz halifeden Mısır'ı yönetme hakkını aldı ve Ahmed b. Tolun'u bölgeye vali olarak gönderdi. [296]

Cemâziyelâhir 245 / Haziran 868

Ahmed b. İsrâîl'in öldürülmesi üzerine Ahmed Tolun Mısır'ı bağımsız bir devlet şeklinde yönetmeye başladı. Yönetim tarzı akıllıca, doğru ve adaletliydi.¹¹⁶ Bu arada İmam Ali Nakî Hicrî 264 yılında vefat ettiğinden oğlu Hasan "el-Askerî"¹¹⁷ lakabıyla onun yerine geçti.

Hicrî 255 / Milâdî 869

Mu'tez yaklaşık üç yıl kadar hilafet tahtında oturdu.

Mu'tez'in İstifası

Hicrî 255 yılında ordu biriken maaşlarla diğer haklarının ödenmesi için protestolara başladı. Ancak halifenin bu talepleri karşılamaya gücü olmadığından saraydan kovulup kendisine yakışsız davranışlarda bulunuldu ve saltanat tahtını terk etmek zorunda bırakıldı.

Mu'tez'in Öldürülmesi

Mu'tez daha sonra hapse konularak orada öldürüldü.

Ebû Abdullah Muhammed el-Mehdi Billâh (26 Receb 255)

Mu'tez'in halifelikten ayrılması üzerine Türkmen reisler saltanat tahtına "Mehdi Billâh" unvanıyla Vâsık'ın bir oğlunu çıkardılar. Yeni halife karakter sağlamlığına sahip, ahlâkî değerleri önceleyen, dengeli ve görev bilinci olan bir kişiydi. Daha uygun zamanlarda mükemmel bir hükümdar olabileceğinde

¹¹⁶ Ahmed bin Tolun geride çok sayıda güzel mimârî eser bırakmıştır ki bunların kalıntıları bugün Mısır'da görülmektedir.

¹¹⁷ Samerra'da ordu içinde doğup ölmüş olduğundan bu lakapla anılmıştır.

şüphesiz yoktu. İktidar makamına geçer geçmez sarayını dolduran şarkıcı, çalgıcı ve dansçılarla asalakları kovup devlet işlerini kânuna uygun biçimde yapmaya başladı. Bu durum kısa zamanda Türkmenlerin öfkelenmesine neden oldu ve sonunda halifeye isyan ettiler. Mehdî Billâh yanında bulunan [297] çok küçük bir kuvvetle Türklere karşılık verdirse de adamlarının kendisini terk etmeleri nedeniyle düşmanları tarafından esir edilip çok zalimce davranışlara mâruz kaldı ve saltanatı terk etmeye zorlandı. Sonunda o da hapse atılarak çok kısa bir süre sonra hayata veda etti.

Ebü'l-Abbas Ahmed Mu'temid Alellâh (Hicrî 206 / Milâdî 870)

Mütevekkil'in hayatta olan oğullarından en büyüğü "Mu'temid Alellâh" lakabıyla halifelik makamına çıkarıldı. Bu halife de çok sayıdaki selefleri gibi zayıf kalpli, kaypak ve hevesine düşkün biriydi. Fakat kardeşi Ebû Ahmed Muvaffak, büyük bir askerî güce sahip, ehliyetli bir kişi olduğundan Mûtemed'in vefatından kısa zaman önce gerçekleşen vefatına kadar ülkeyi güzelce idare etmeye odaklanmıştı.

Bir taraftan Ebû Ahmed'in kişiliği ve diğer taraftan başkentin yeniden Bağdat'a nakledilerek hükümdar sarayının bizzat milletin korumasına emanet edilmesi sayesinde Mu'temid Alellâh ile kendisinden sonra ardı ardına gelen iki saltanat döneminde Türk askerleri etkisiz bir durumda kaldıklarından Me'mun'un dağınık bölgesine yeniden güç ve refah ışığı dönüyor gibiydi.

Bu arada Milâdî 864 yılında Taberistan bölgesi de Abbâsî topraklarından ayrıldı. Hz. Ali torunlarından Hasan b. Zeyd adında bir kişi Taberistan ahali-sine İslâm dinini kabul ettirerek kendisi söz konusu bölgede hükümdar oldu.

Saffârîlerin İsyanı; Yâkup b. Leys

Milâdî 870 yılında meşhur Yâkup b. Leys -ki Saffârî hânedanının kurucusu olup ilk faaliyetlerine bir asker olarak başlamıştı- Sicistan'ı Tâhirîlerden alıp yavaş yavaş bütün nüfuzunu şimdiki İran'a yönlendirdi. Üç yıl kadar

sonra Tâhir'in torunu Muhammed'i Horasan'dan çıkararak bir süre sonra Horasan'ı Taberistan'a kattı. Bütün bu başarıları o kadar çok gururlanmasına neden oldu ki Yâkup [298] Irak bölgesini bile istilaya cesaret edebildi. Fakat Vâsıt'ta Muvaffak ile çarpışarak büyük kayıplar verdi. Bu yenilgi üzerine ülkesine dönerek kayıplarını telâfi ettikten sonra halifeyi tekrar tehdide hazırlandı. Ancak ölümü bu düşüncesine gerçekleştirmeye engel oldu.

Milâdî 879

Kardeşi ve halefi olan Amr b. Leys, Mu'temid ile anlaşmaya vardığı gibi ele geçirdiği toprakların tasarruf hakkını da resmen halifenin kendisine bırakmıştı.

Sâmânîler

Saffârîlerin isyanı üzerine hilafet merkezinden ayrılmış olan Mâverâünnehir de İsmail Sâmânî adlı vali zamanında kesin olarak bağımsızlığını kazandı. Sâmânî, bir deveci ve kervan rehberiydi. Ailesi Me'mun zamanında mevki ve makam sâhibi olan Sâmân'ın torunlarından Ahmed bu halife tarafından Fergana valiliğine tâyin edilmişti. Daha sonra Ahmed'in yerine oğlu Nasr geçti. Nasr da Milâdî 892 yılında vefat ettiğinde kardeşi İsmail onun yerine geçti. İsmail son derece kâbiliyetli ve sağlam karaktere sahip bir adamdı. Nüfuz ve güç kazanmak için hiçbir tedbiri almaktan çekinmezdi. Mâverâünnehir'de saldırılarda bulunan Türkmen aşiretlerini kovup uzaklaştırdığı gibi akıllı, adaletli ve özgürlükçü bir yönetim sâyesinde halkın sevgisini kazanmayı başardı. Böylece hânedanının kuruluşunu çok güçlü temellere dayandırdı. Amr b. Leys gibi İsmail de yönetimi altında bulunan vilâyetin tasarruf hakkı kendisine halife tarafından verildiği için valiliği babadan oğula geçirmek ve hilafet merkezine yıllık belli miktardaki vergiyi vermek şartıyla yönetimindeki Mâverâünnehir bir bağımsız devlet şeklini almış oldu.

Tolunoğulları

Ahmed b. Tolun Mısır ile Suriye'ye hükmediyordu. Milâdî 884 [299] yılında Ahmed vefat edince oğlu Humâreveyh onun yerine geçip Şam'ı kendisine yönetim merkezi olarak belirledi. Bütün bu bağımsız hânedanların meydana çıkması Abbasî Devleti'ni zayıflatmış olsa da endüstri, sosyal ve sayısal ilimlerle ticaret ve sanatın gelişmesine çok hizmet ettikleri de inkâr edilemez.

Zencilerin İsyanı

Mu'tez'in hilafeti döneminde başlayan Zenci isyanı devlet için çok elem verici bir musibetti. Bu âsilerin başında bulunan bir Acem, adamlarına her türlü hayvânî hareketi yapmayı tavsiye ettiğinden "Habis" adıyla anılırdı. Zenci esirler ülkenin her tarafından bu habîsin isyan bayrağı altına koştuğundan isyancılar Keldanistan ve Ahvaz bölgelerini ele geçirdiler. Onları ortadan kaldırmak üzere giden askerlere de yıllarca son derece şiddetli biçimde direndiler ve ancak Milâdî 882 yılında Muvaffak tarafından yok edilebildiler.

Milâdî 882 yılında Abbasî Devleti Arabistan, el-Cezîre, Bâbilistan, Keldanistan bölgeleri ile Irak-ı Acem, Azerbaycan, Kürdistan ve Hind Okyanusu sâhilllerinde bulunan vilâyetleri içine alıyordu ve hâlâ değerli, sevmeye ve korunmaya lâyık bir ülke konumundaydı.

Bu iç karışıklıklardan yararlanan Bizanslılar da İslâm topraklarında bir iki yağma saldırısı gerçekleştirdi. İlk başlarda önlerine gelen her şeyi ele geçirip tahrip ettiler. Ancak Suriye'nin Ahmed b. Tolun tarafından istila edilmesi üzerine Ahmed'in Tarsus valisi bir iki savaşta bu saldırgan Bizanslıları bozguna uğrattı.

Son Şîa İmamı (Milâdî 774)

İmam Hasan el-Askerî Hicrî 260 yılında ve Mu'temid'in hilafeti döneminde vefat etti. Yerine geçen oğlu Muhammed el-Mehdi son Şîa imamıdır. Hz. Muhammed'in ailesine mensup olun bu imamların hayatları gerçekten

çok etkileyicidir. Hasan'ın babası, Mütevekkil tarafından Medine'den Samerra'ya [300] getirilerek vefatına kadar hapiste tutuldu. Aynı şekilde Hasan da Mütevekkil'in halefleri tarafından haset ve kıskançlıkla hapsedildi.

Milâdî 265 / Milâdî 787

Hasan'ın henüz beş yaşında olan küçük oğlu babasını aramak üzere oturdukları yerin yakınındaki mağaraya girerek bir daha dönmedi. İbni Haldun'un yaşadığı on dördüncü asırda Şiîler kalabalık bir şekilde toplanıp bu mağarayı ziyarete gelir, Hasan'ın oğlunun dönmesi için yalvarır, ancak uzun süre bekledikten sonra çok mahzun ve kederli bir şekilde evlerine dönerlerdi.

İbni Haldun'un anlattığına göre bu durum hemen her gün tekrar ederdi. Çocuğun hayatta olma ihtimalinin çok uzak olduğu kendilerine söylendiği zaman ziyaretçiler imamlarının Hızır aleyhisselâm gibi sağ olmasının mümkün olduğu cevabını verirlerdi. Hasan'ın oğluna verilen Muntazar, Hucce ve Kâim lakapları da Şiîlerin bu düşüncelerini izah edecek anlamlar içerir.

Receb 279 / Milâdî 891

Muvaffak, Hicrî 278 yılında vefat etti. Halife olan kardeşi de çok kısa zaman sonra vefat ederek ona kavuştu. Mu'temid'den sonra yeğeni ve Muvaffak'ın oğlu Ahmed, "Mu'tezid Billâh" unvanıyla saltanat tahtına oturdu.

Ebü'l-Abbas Ahmed el-Mu'tezid Billâh (Eylül 892)

Gerek bu dönemde gerekse daha sonraki saltanat devrinde Abbasî toprakları çok fazla parçalanmamıştı. Tam tersine bazı sevindirici fırsatların doğması üzerine Abbasî Devleti daha önce ayrılmış bazı vilâyetleri yeniden ele geçirmeyi bile başardı. Abbasî hânedanının kaybolan güç ve nüfuzunun Mu'tezid döneminde kazanıldığı iddia edildiğinden kendisine II. Seffâh adı verilmiştir.

[301] Mu'tezid'in Karakteri

Mu'tezid, cesur ve çalışkan bir insan, sağlam ve akıllı bir yönetici, güçlü bir asker olarak tarif edilir. Dedesi Birinci Seffâh gibi merhametsiz olduğundan kendi döneminde halk arasında görülen karışıklıkları bir süreliğine durdurmayı başardı.

Mu'tezid, Bizanslılarla da savaşa girişerek onları defalarca mağlup etti ve birçok şehirle kasabayı ele geçirdi. Diğer taraftan Kürtleri el-Cezîre'den kopup bağımsızlık iddiasında bulunan Hemedan emîri Mavsılî'yi son derece sıkı bir takibe alarak cezalandırdı ve başlattığı isyanı durdurdu.

Mısır'ın Yeniden Alınması

Mu'tezid'in en büyük başarısı Mısır'ın yeniden Abbasîlerin eline geçmesini savaş yapmadan sağlamış olmasıdır. Çünkü Ahmed b. Tolun'un oğlu ve veliahtı olan Humâreveyh kendi isteğiyle halife tarafından Mısır genel valisi olarak tâyin edilmesini ve yıllık bir milyon dinar vergi vermeyi teklif etti. Daha sonra kızı Katrunnedâ'yı da Mu'tezid'le evlendirip halifeye itaatini pekiştirdi.

Mu'tezid'in idaresi güçlü ve sağlamdı. Aldığı kararlardan çoğunun isabetli olduğuna şüphe yoktur. Şehirlerde gündüz falcılık geceleri hırsızlık yapan şerli ve bayağı kimseleri ülkeden kovması bu kararlarından biridir.

Miras Kânununun Yeniden Düzenlenmesi

Fakat Mu'tezid'e halkın sevgisini kazandıran çok önemli başarılarından biri miras hakkını genişletmiş olmasıdır. Eski Arap âdetine göre ölen bir kimsenin kız çocuğu veya kız kardeşi gibi yakınları miras hakkından mahrum bırakılırdı. Bu kural Sünnî mezhebi tarafından da kabul edilmiştir. Erkek mirasçısı olmayanların mal varlıkları ölümden sonra devlet hazinesine [302] geçirdi. Mu'tezid bu miras usulünü yeniden düzenleyerek kadınların erkeklerle

rin ölümünden sonra hisse sahibi olmasını sağladı. Yine onun aldığı bir kararla bu tarihten itibaren güneş yılının takvim başlangıcı da eski İranlılarda olduğu gibi bir bayram olarak kabul edildi.

Nevruz

Güneş yılı başlangıcına rastlayan ve “Nevrûz-ı Hâssa” diye isimlendirilen günde halife bir kabul töreni yaptırır, hediyeler alır verirdi. Halk ise bu bayramda birbirlerini ziyarete gider, karşılıklı olarak renkli yumurtalar ve nefis tatlılarla hediyeleşirdi.¹¹⁸ Ayrıca bu bayramda havâî fişekler patlatır, birbirleri üzerine renkli ve güzel kokulu su atarak eğlenirlerdi. Zamanla su atma âdeti çığırından çıkıp maskaralık yapıldığı ve tehlikeli fişekler de patlatılmaya başlandığı için Mu’tezid bu iki âdeti kaldırdı. Diğer taraftan yılbaşına rastlayan günü Mart’tan Haziran başına aldığı için söz konusu gün “en-Nevrûzü’l-Mu’tezidî” (Mu’tezid Nevruzu) olarak adlandırıldı.

Karmatîler (Hicrî 278 / Milâdî 891-892)

Afrika’da Fâtımîler ve Karmatîlerin ortaya çıkması bu döneme rastlar. Karmatîler kısa zaman içinde bütün Arabistan, Suriye ve Irak bölgelerini savaş ve yağma içine sürüklediler ki bu durum daha sonra Abbasî Devleti’nin yıkılışına da sebep oldu.

Karmatîlerin ilk önce Kûfe civarında ortaya çıkmışlardı. Bunların düşünce ve mezhepleri sonraları İslâm devrimcileri ile hürriyetçilerine sığınak olan Bahreyn’e taşındı. Karmatîler burada Ebû Said el-Cennâbî adında birinin yönetimi altında o kadar büyük güç ve önem kazandılar ki Hicrî 287 yılında Keldanistan’ı istila edip Mu’tezid’in ordusunu bozguna uğratmayı bile başardılar.

¹¹⁸ Yumurta toprağın bereket sembolüdür. Buna benzer hediyeleşmelerin doğudan Araplara mı yoksa batıdan doğuya mı geçtiği merak konusudur.

[303] Ebû Said el-Cennâbî¹¹⁹ (Milâdî 900)

İki yıl sonra da Suriye'ye girerek bu vilâyeti yağmaladılar.

Milâdî 903-904

Ebû Said'in Hicrî 301 yılında öldürülmesi üzerine yerine oğlu Ebû Tâhir geçti. Onun zamanında da Karmatiler Basra'yı ele geçirip halkı kılıçtan geçirerek şehri tahrip ettiler. Bu saldırgan hareketlerine devam edip halifenin ordusunu sürekli yenilgilere uğrattılar. Sonunda Hicrî 317 yılında (Muktedir'in hilafeti döneminde) Mekke'ye hücum edip Hac görevini yapmakta olan hacı-ları da öldürdüler ve Kâbe-i Muazzama'dan Hacerü'l-Esved'i alıp yanlarında götürdüler. Müslümanlar her tarafta bu insanlık düşmanlarına karşı silahlanmak zorunda kaldı ve aralarında kanlı bir mücadele başladı. Çatışmalar on beş yıl devam etti ve nihayet bu hainlerin tamamen imha edilmesiyle son buldu. Fakat bu karışıklıkların acı sonuçları hiçbir zaman silinemedi. Çünkü Arabistan ile Suriye ve Keldanistan'ın önemli kısımları korkunç bir hal almıştı. Diğer taraftan bu âsilerin kuvvet kazandıkları tarihlerde halifenin gücü ve direnci kırılmış, Abbasî Devleti'nin tabii düşmanı olan Bizanslılar son derece kolaylıkla ve serbestçe saldırılarda bulunmak için çok uygun fırsatlar yakalamışlardı.

Ebû Muhammed Ali el-Müktefî Billâh'ın Tahta Çıkması

(12 Rebîülevvel 295 / 5 Nisan 902)

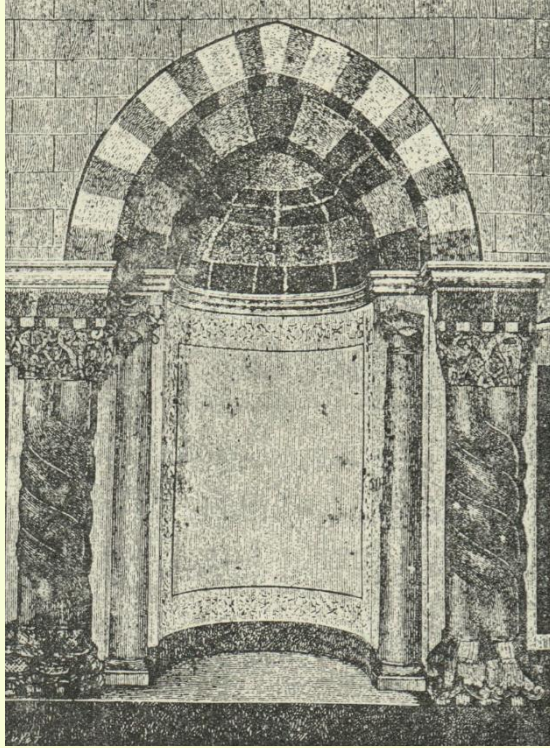
Mu'tezid Hicrî 299 yılında vefat etti ve oğlu Ebû Muhammed Ali "Müktefî Billâh" unvanıyla babasının yerine geçti. Müktefî akıllı, hoşgörülü ve âdil bir hükümdardı. Babasının vefatı sırasında Rakka'da olduğundan vezir Kâsım b. Abdullah hemen orada kendisine biat etti. Müktefî, Dicle yoluyla Bağdat'a doğru yelken açarak yola çıkarken nehrin iki sâhilinde bulunan halk

¹¹⁹ Bu isim bazı tarihî kaynaklarda el-Cübbâi olarak geçer. (Mütercim)

tarafından alkışlarla uğurlandı. Başkente ulaştığında babası tarafından yaptırılmış [304] olan yer altı zindanlarını mâbetlere çevirdi. Ayrıca Mu'tezid'in, sarayını inşa ettirmek için halktan gasp etmiş olduğu bahçe ve tarlaları sahiplerine iade etti. Müktefi bütün bu kararlarla babasının korku ve ürpertiyle doldurduğu kalpleri sevgiyle doldurmayı başardı.

Müktefi, kesintisiz biçimde Irak, Hicaz ve Güney Suriye bölgelerinde Karmatilerle mücadele etmekle meşgulken diğer taraftan Mısır bölgesini de tamamen kontrol altına aldı. Bu arada Bizanslılara da defalarca hadlerini bildirdi. Rumların en önemli şehirlerinden biri olan Antalya Araplar tarafından ele geçirildiği gibi Selanik de yağmalandı.

Ancak ne yazık ki Müktefi beş yıl süren kısa saltanatından sonra vefat etti.

Mescid-i Aksâ'da Ömer Mihrabı

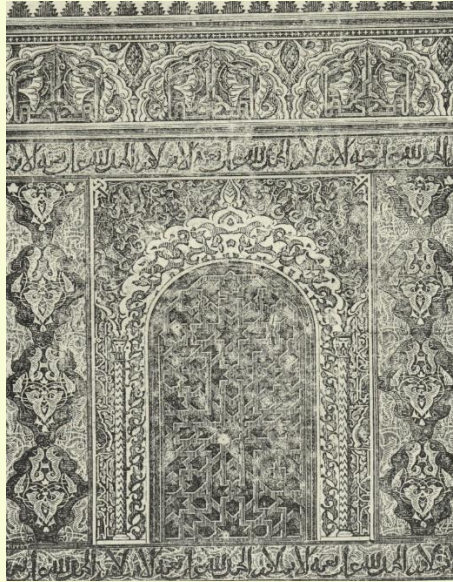
[305] Ebü'l-Fazl Câfer el-Muktedir Billâh

(12 Zilkâde 295 / 13 Ağustos 907)

Müktefi'den sonra hilafet makamına kardeşi Câfer “Muktedir Billâh” unvanıyla geçerek yirmi beş yıl kadar saltanat sürdü.

Onun zamanında görev yapan vezirlerin ehliyet ve kâbiliyetleri başlangıçta [306] devletin saygınlığını korumaya yetse de Muktedir'in âcizliği ve korkaklığı son zamanlarda ülkeyi yıkılışlara sürükledi. Fâtımî hükümdarı Abdullah el-Mehdi bütün Kuzey Afrika'yı kontrolü altına alarak son Ağlebî prensi olan Ziyâdetullah b. Ağleb'i Mısır'dan çıkarıp kovdu. Ziyâdetullah Irak'a kaçmak zorunda kaldı.

Bu arada eski Medyen'in kuzey taraflarında bulunan Deylemliler bu tarihlerde Hz. Ali sülâlesinden Hasan el-Utruş sayesinde İslâm dinini kabul ettiler. Hasan el-Utruş Taberistan ile Gîlan'ı da Sâ mânîlerden almayı başardı.

Endülüs el-Hamra Sarayı Camii'nin bir penceresinin ayrıntıları

Hicrî 305

Hicrî 305 yılında Bizans imparatoru tarafından Bağdat'a bir elçi gönderildi. Rum elçi büyük bir debdebe ve ihtişamla karşılandı. Ertesi günü Muktediriye adlı hastanenin açılışı yapıldı ve bu hastanenin masraflarına karşılık olarak yıllık 7000 dinarlık bir kaynak ayrıldı.

Muktedir'in saltanatının son zamanlarında devletin idarî kontrolü kâbiliyetli ve zekî annesinin elinde bulunuyordu. Adı geçen kadın kendi eliyle ferman ve beyannâmeler yazdığı gibi Cuma günleri eşraf ve kadılarla birlikte halkın dilekçe ve şikâyetlerine cevap verirdi. Bu arada Hanbelîler Muktedir zamanında çok büyük nüfuz kazamışlardı. Fakat bu mezhebe bağlı bazı mutassıp cahiller Bağdat'ta düzen bozucu olaylara neden oldular.¹²⁰

Bunlar devletin zayıflığından yararlanarak insanların işlerine karışıyor, evlere saldırarak mezheplerinin görüşlerine aykırı belgeleri zorla alıp yakıyorlardı. Düşmanlıkları özellikle fen ve felsefe içerikli kitaplaraydı. [307] Kütüphanelerde gördükleri buna benzer eserleri hemen yakıp imha ediyorlardı.

31 Teşrinievvel 932

Muktedir Hicrî 320 yılında eşraftan isyan eden bir âsiyle savaşırken öldürüldü.

Ebû Mansûr Muhammed el-Kâhir Billâh'ın Tahta Çıkması

6 Cemâziyelevvel 322 / 25 Nisan 834)

Muktedir'in vefatı üzerine Mu'tezid'in Ebû Mansûr Muhammed ismindeki oğlu "el-Kâhir Billâh" unvanıyla hilafet makamına oturdu. Bu halife son

¹²⁰ Bunlardan bazıları meşhur tarihçi Taberî'nin defnedilmesine engel olmaya bile cüret ettiler. Çünkü Taberî'nin, yazdığı tarih eserinde İmam Hanbel'i gerektiği kadar takdir etmemiş olması Hanbelîlerin düşmanlığına neden olmuştu. Bundan dolayı Taberî bazı dostları tarafından gizlice defnedilebilmiştir.

derece zalim ve kötü karakterli bir adam olduğundan onu halife olarak seçenler kısa süre sonra pişman olup kendisini tahttan indirdiler ve gözlerini oydular. Yönetimi döneminde Mısır, meşhur vali İhşid vâsıtasıyla yeniden bağımsızlığına kavuştu.

Ebü'l-Abbas Muhammed er-Râzî Billâh'ın Tahta Çıkışı

Mu'tezid'in tahttan indirilmesi üzerine Türk eşrafı Muktedir'in oğlu Ebü'l-Abbas Muhammed'i "er-Râzî Billâh" unvanıyla hilafet makamına oturtular. Bu halife ile birlikte Abbasî saltanatının son şan ve zafer parıltısı da kayboldu.

Râzî Billâh'ın tahta oturmasının ardından Vâsıt ve Basra valisi İbni Râik, kayıtsız ve serbest çalışabilmek için âciz halifeden kendileri için "emîrül-ümerâ" (başkomutan) unvanını aldılar.¹²¹ Bağdat ile civârı dışında Abbasî topraklarının hiçbir kısmı gerçekte Râzî Billâh'a tâbi değildi. Çünkü bütün valiler bulundukları yerlerde bağımsız hareket etmeye başlamışlardı.

Bu tarihlere kadar İspanya Emevî hükümdarları halife unvanını kullanmaktan çekinmişlerdi. Fakat Abbasî hükümdarlarının düşüşü ve yıkılışları III. Abdurrahman'ın İspanya'da halife ve emîrül-mü'minin unvanlarını almasına yol açtı.

[308] Diğer taraftan Muhammed b. Râik, Türk komutan Beckem tarafından bulunduğu makamdan indirildi ve Beckem'in kendisi emîrül-ümerâ tayin edildi.

Hicrî 328 / Milâdî 940

Râzî Billâh, Hicrî 329 yılında vefat etti ve Muktedir'in oğullarından Ebû İshak İbrahim "el-Müttakî Lillâh" unvanıyla halife ilân edildi.

¹²¹ Emîrül-ümerâ, halife adına sınırsız ve sorumsuz bir güç sahibi olurdu. Bu unvan Râik için özel olarak uygulamaya konulmuştu.

Ebû İshak İbrahim el-Müttakî Lillah'ın Tahta Çıkışı

Müttakî Lillâh, Beckem'in elinde bir oyuncak durumundaydı. Beckem, İhşid'in öldürülmesi üzerine onun yerine geçti. Ancak kendisi de İbni Râik tarafından öldürüldü ve İbni Râik yeniden emîrû'l-ümerâ rütbesini aldı. Fakat Türkmen reisleri tarafından takip edildiğinden artık emirlerin oynacağı olan halifeyle birlikte Musul'a kaçtı. Bu sırada Musul ve Tikrit prensleri olan emîr Hamdân'ın torunları bu şehirde Bizanslılarla savaşmakta ve güçleri yettiğince düşmana karşılık vermekteydiler. İbni Râik Musul'da öldürüldü ve Hamdânî prenslerden Hasan ile Ali "Nâsiruddevle" ve "Seyfuddevle" ünvanlarıyla halifeye muhâfız tayin edildiler.

Hasan ve Ali halifeyi Bağdat'a götürerek yeniden tahta oturtular. Ancak Türk emirlerden Tüzün¹²² isminde birinin idaresinde başlayan isyan Bağdat'tan tekrar çıkmalarına neden oldu. Müttakî, Tüzün tarafından esir alındı. Bir aralık Rakka'ya kaçmayı başardıysa da bazı aldatıcı vaatlerle Bağdat'a dâvet edilerek azledildi ve gözleri oyuldu. Bu saltanat döneminde Rumlar Müslüman ahâliyi kılıçtan geçirerek Abbasî topraklarını Edessa'ya (Urfa) kadar yağmaladılar. Edessa ise şehrin kilisesinde bulunan ünlü bir râhibin teslim edilmesi karşılığında düşmandan kurtulabildi.

[309] Ebû'l-Kâsım Abdullah el-Müstekfî Billâh'ın Tahta Çıkışı

(Safer 333 / Teşrînievvel 944)

Müttakî'nin tahttan düşmesi üzerine kardeşi Ebû'l-Kâsım Abdullah "el-Müstekfî Billâh" unvanıyla Tüzün tarafından halife ilan edildi. Tahta oturmasından kısa zaman sonra Tüzün vefat etti ve kâtibi olan Câfer b. Şirzad onun yerine emîrû'l-ümerâ tâyin olundu.

¹²² Bazı tarih kaynaklarında Turan şeklinde geçmektedir. (Mütercim)

Bu sıralarda Deylemî prensleri olan Büveyh'in oğulları Irak'ı tehdit etmeye başlamışlardı. Müstekfî Billâh prenslerin sevgi ve desteklerini kazanmak için en büyükleri olan Ahmed'e "Muizzüddeve", kardeşi Ali'ye "İmâdüddeve" ve küçük kardeşleri Hasan'a da "Rüknüddeve" ünvanlarını verdi. Fakat Muizzüddeve kısa zaman içinde Bağdat'ı ve halifeyi hâkimiyeti altına aldı. Kendisine "Sultan" unvanı verildiği gibi paralar üzerine de kendi adı yazdırıldı ve onun ismi hutbelerde halifenin ismiyle birlikte anılmaya başlandı.

Muizzüddeve'nin bulunduğu makam, tam olarak Fransa'nın Merovenjin kralları zamanındaki Şarl Martel'in konumuna benzer. Ahmed fiilen hükümdar ve halifeye hâkim olup devlet hazinesinden günlük beş bin dinar alırdı. Muizzüddeve karakter olarak zalimdi, ancak bir taraftan da edebiyat ve güzel sanatları teşvik ederdi. Ayrıcı kendisi Şii mezhebinden olduğu için Kerbela hâtırası olarak Muharrem'in onunda mâtem tutma âdetini başlatan da odur.

Hicrî 341 / Milâdî 952

Bu tarihlerde Bizanslılar Abbasî topraklarının her tarafından saldırılara başlamışlardı. İslâm Devleti ise artık bu eski düşmana karşı koyacak bir güçte değildi.

Ebü'l-Kâsım el-Fazl el-Mutî Billâh'ın Tahta Çıkışı (Hicrî 342 / Milâdî 953)

Muizzüddeve, Müstekfî'nin kendi aleyhinde bazı hazırlıklarda bulunduğunu hissettiğinden [310] onu azlederek âdet olduğu üzere gözlerini oydu. Onun yerine Milâdî 947 yılı Kânunısâni ayında Muktedir'in oğullarından Ebü'l-Kasım'ı "el-Mutî Billâh" ünvanıyla hilafet makamına oturttu.

Büveyh oğulları yaklaşık bir asır kadar rakipsiz bir şekilde hüküm sürdüler. Bu zaman zarfında Türk askerî unsurları tamamen imha edildi ve Hamdâniler Musul'dan kovuldu. El-Cezîre'nin tamamı, Irak-ı Arap ve Batı

İran hâkimiyetleri altına girdi. Bu hânedanın bazı yöneticileri zalim olmakla birlikte Büveyh oğullarının halkı huzura kavuşturduğu, ilim ve edebiyatın gelişmesini teşvik ettikleri inkâr edilemez.

Muizzüddevle Hicrî 352 yılında vefat etti ve yerine kardeşi Bahtiyar “İzzüddevle” ünvanıyla emîrû’l-ümerâ tâyin olundu.

Ebû Bekir Abdülkerim et-Tâyi Billâh’ın Tahta Çıkışı (13 Zilkâde 323 / 5 Ağustos 973)

Halife Mutî yedi yıl sonra felç oldu ve İzzüddevle’nin talebiyle istifa etti. Hilafet hakkını ise oğlu Ebû Bekir Abdülkerim’e verdi. Oğlu “et-Tâyi Billâh” ünvanıyla hilafet makamına çıkarıldı.

Hamdân ve Büveyh prenslerinin ihtişamlarıyla birlikte ilme ve fenne gösterdikleri ilgi ve sağladıkları destek kendi dönemlerinde yetişen bazı ünlü şahsiyetlerle sabittir. Bunlardan meşhur tarihçi Mesûdî, büyük feylesof Ebû Nasr Fârabî, ebedî şâir Mütenebbî, Kitâbü’l-Eğânî yazarı Ebû’l-Ferec, Ebû Kâsım et-Tûhî, edebiyat üstatlarından ed-Dürrî ve daha birçok filozof, âlim, fakih ve şair Mutî Billâh’ın çağdaşıydı.

Hicrî 363-372 / Milâdî 973-982

Tâyi Billâh’ın tahta çıkışı Suriye ve Hicaz bölgelerinin Fâtımî halifesi el-Muiz Lidînillâh tarafından istila edilmesi tarihine rastlar. Kısa zaman sonra İzzüddevle amcası Adudüddevle tarafından makamından azledildi. [311] Adudüddevle, emîrû’l-ümerâ tâyin edilmesi için âciz halifeyi zorlamakla kalmadı ondan “Tâcü’l-Melik” ünvanıyla birlikte bazı ayrıcalıklar daha almayı başardı. Adudüddevle Hicrî 372 yılında vefat edince oğlu Samsâmüddevle onun yerine geçti ve “Şemsülmille” ünvanını aldı.

Hicrî 372 / Milâdî 982

Samsâmüddeve de daha sonra kardeşi Şerefüddeve tarafından azledildi ve Şerefüddeve yaklaşık dört yıl kadar iktidarda kaldı.¹²³ Onun da Hicrî 379’da gerçekleşen vefatı üzerine oğlu Ebû Nasr “Bahâüddeve” ve “Ziyâüddeve” unvanlarıyla babasının yerine geçti.

Hicrî 370 / Milâdî 989

Adudüddeve ile Şerefüddeve kültürel gelişmeye hizmet ederek hilafet kavgaları içinde harap olan Bağdat’taki mektep ve medreseleri yeniden canlandırdılar. Teşvik ve himayeleriyle yetişen büyük insanlar arasında bilim uzmanlarından İbnü’l-İslâm, Abdurrahman Sûfî ile meşhur mühendis ve astronom Ebü’l-Vefâ sayılabilir. İzzüddeve şâir ve âlimleri desteklemekle kalmadı ayrıca kamu yararına birçok faaliyetler de gerçekleştirdi. Bu çerçevede Şiraz yakınındaki Bendemir şehrinin su kanallarını daha çok derinleştirip gemiyle Şiraz’a kadar yolculuk yapılmasını kolaylaştırdı. Bu iş için çok sayıda ünlü mühendis ve makineciyi görevlendirdi. Bu çalışmalar bitince tarım arazilerinin nehir taşkınlarından gördüğü zarara da son verilmiş oldu. İzzüddeve bundan başka Bağdat şehrinde büyük ve muhteşem bir hastahâne ile çok sayıda okul da inşa ettirdi.

Ebü’l-Abbas Ahmed el-Kâdir Billâh’ın Tahta Çıkışı

(12 Şâban 381 / 1 Teşrînisânî 991)

Tâyi, Bahâüddeve vâsıtasıyla tahttan indirildi ve kardeşi Ebü’l-Abbas Ahmed [312] “el-Kâdir Billâh” ünvanıyla onun yerine getirildi. Eski halife Tâyi, kardeşinin sarayında kaldı ve dönemin şartlarının bir istisnası olarak büyük saygı gördü. Vefatı Hicrî 327 (Milâdî 1002) yılına rastlar.

¹²³ Şerefüddeve halifeden ihtişamlı “Şehinşâh” ünvanını almıştır.

Kâdir Billâh, doğruluk ve dindarlığıyla seçkin ve faziletli bir zat olarak tarif edilir. Çoğu gecelerinin ibadetle geçirir ve servetinin büyük kısmını fakirlere bağışlardı. Fakat düşüncelerinde yüzeysel ve ihtiyaçları konusunda da kanaatkâr olması kendisini her türlü gelişme ve ilerlemeye bir engel hâline getirmişti. Bu arada Fâtımîler nüfuz ve iktidarlarını her tarafa yaymaya başlamışlardı. el-Muizz'ın halefi olan Azîz, Emse ve Hama şehirlerini ele geçirip saltanat sınırlarını el-Cezîre'ye kadar genişletmişti. Diğer taraftan Mu'tezile mezhebi de gelişip yayılıyordu. Oldukça ünlü bir fakih olan Kâdir, maddî nüfuzdan mahrum kalınca Abbasî halifelerinin manevî kıymetlerini artırmaya çalıştı. Bunu için fakihler ve faziletli insanlardan oluşan bazı toplantılar düzenleyerek Müslümanların halifesi sıfatıyla bu toplantılara bizzat başkanlık etti. Söz konusu toplantıların tesiriyle Fâtımîlere hiciv içerikli şiirler yazılarak mezhepleri şiddetle reddediliyor akılcılığın ortadan tamamen kaldırılmasına çalışılıyordu. Bizzat halifenin Mu'tezile aleyhine hiciv şiirleri kaleme aldığı ve bu mezhebi bidat olarak kabul ettiği tarihî kaynaklarda anlatılmaktadır.

Gazneliler (Milâdî 999)

Horasan ve Mâverâünnehir taraflarında çok güçlü bir şekilde hükmeden Sâmanîler bu tarihlerde varlık gösteremedikleri için yerlerine bir başka sülâle geçti. Bu sülâlenin saltanatı Milâdî 874'ten 999'a kadar sürdü. Köle sıfatıyla Sâmanîlerin askerî hizmetine girmiş olan bir Türk ehliyet ve kabiliyetinden dolayı hükümdarın önemli hizmetlerinden birine tâyin edildi. Fakat hizmetleriyle hükümdarın sevgi ve teveccühünü kazanamayan Alp Tegin Buhara'dan kaçarak Afganistan'ın dağlık bölgesinde karar kılıp oraya yerleşti. [313] Hükümet merkezi olan Gazne şehrinde on altı yıl kadar kalarak kendisini kontrol altına almaya gelen askerî kuvvetlere son derece güçlü bir şekilde direndi.

995 yılında vefat edince yerine geçen damadı Sebüktekin sağlam ve zekice bir idare ile halkının ve komşularının ilgi ve sevgilerini kazanmayı başardı. Saltanatı Bağdat halifeleri tarafından kabul edilip onaylandı. Kendisine

“Nâsiruddevle” ünvanıyla hilat ve alem gönderildi. Sebüktekin Gaznevî sülâlesinin meşru kurucusu olarak tanındı. Bu hükümdar istila silahını Pencap’ta bulunan Hindükuş’a kadar kullanıp Bust ve Kösder şehirlerini kurdu. Sâmânî prensi Nûh’un sadâkatli bir müttefiki olarak Mâverâünnehir’i de Türkmen saldırılarına karşı savunmada kusur etmedi.

Sultan Mahmud

Sebüktekin’in vefatı sırasında oğulları İsmail ve Mahmud arasında saltanat kavgası başladı. Bunlardan Mahmud babasından kalan toprakları kardeşiyle birlikte idare etmek istediği halde İsmail bağımsız olmak konusunda ısrarcıydı. Meydana gelen savaşta Mahmud muzaffer olduğu halde yine de kardeşine nezâket ve saygı ile davranmaktan geri durmadı.

Bu tarihlerde Sâmânî Devleti de bölünmüş ve parçalanmış olduğundan Miladi 1000 yılında Horasan bölgesi Gaznelilerin yönetimine girdi. Halife de Mahmud’a Yemînüddevle ve Emînü’l-Mille unvanlarını bahşederek saltanatını onayladı.

Gazneli Sultan Mahmud devri, Asya tarihinin en şanlı dönemlerden birini oluşturur. Bu hükümdar Gazne’yi imar etti -ilk Roma imparatorunun yaptığı gibi- ele geçirdiğinde kulübelerden ibaret olan şehri mermer saraylarla süsleyip donattı. Kendisi kültür meraklısı bir kişiydi ve bu nedenle sarayı da zamanının fazîletle âlimleri ve filozoflarının buluşma yeri oldu. [314] El-Bîrunî, Firdevsî, Dakîkî ile daha birçok filozof ve şâir bu dönemde yetişmiş ünlülerdendir.

Sultan Mahmud Hindistan’a da defalarca girdi ancak Pencap sınırları dışında kalıcı bir istilayı tercih etmedi. Bu arada kendisi doğuda fetihlerle meşgulken Kırgız yaylasından büyük bir Türkmen ordusu Mâverânünnehir’e girerek oraya yerleşti. Gazne sultanı bu bölgenin tasarruf hakkını onlara verdi ve onları yüklü miktarda yıllık bir vergiye bağladı. Böylece Türkmenleri kendisine tâbi kılmakla yetinip büyük bir hata yaptı. Daha sonraları Türkmen

aşiretlerinin güç ve etkilerini kırmak amacıyla o bölgede bulunan Selçuk yönetimindeki bir aşireti Mâverâünnehir’e nakletti. Selçuklular da bu bölgede git gide sayıca çoğalıp kuvvet kazandılar ve sonunda Gaznelileri mağlup edecek güce ulaştılar.

Gazneli Sultan Mesud

Sultan Mahmud Milâdî 1030 yılında vefat edince şanlı devletinin yönetimi oğlu Mesud’a geçti.

Selçuklular

Sultan Mesud büyük bir gaflet eseri olarak devletin merkezine yerleştirilmiş güçlü Selçukluları Horasan’dan çıkarma girişiminde bulundu. Fakat Herat yakınlarında gerçekleşen meşhur bir savaşta Sultan Mesud yenilgiye uğradı ve böylece Selçukluların etki alanı Gaznelilerin zararına olacak şekilde daha da genişleyip çoğaldı. Sultan Mesud’un idaresi altındaki topraklar ise Afganistan ve doğuda Pençap bölgelerine kadar uzanıyordu. Mesud’un vefatından sonra yerine sırayla birkaç prens geçti ve bunlar kısa aralıklarla hüküm sürdüler. Gaznelilerin durumu Sultan İbrahim’in tahta çıkışına kadar karışıklık içinde kaldı. İbrahim yönetime geçince Horasan’da bulunan Selçuklu prensi [315] ile barışarak Hindistan’daki etkisini güçlendirmek için çalıştı. Sultan İbrahim meşhur şair ve filozof Senâî’nin hayranı ve destekçisiydi.

Tuğrul Bey

Sultan Mesud’un yenilgisinden sonra Selçuklular Selçuk’un torunu Tuğrul Bey’i başlarına geçirdiler. Tuğrul Bey, İbnü’l-Esîr tarafından akıllı, sağlam, cömert, ahlâklı, şahsî hayatında sadeliği seven ve bilgiye meraklı bir kişi olarak anlatılır. Tuğrul Bey çok hızlı bir şekilde Cürcan, Irak-ı Acem, Harizm ve diğer önemli batı vilâyetlerini ele geçirdi. Kıza zaman içinde zafer atını Kuzey İran’da bulunan Büveyhî prenslerinin topraklarına kadar sürerek bunların bazısını ülkelerinden çıkardı, bir kısmını da hâkimiyetini tanımak zorunda bıraktı. Tuğrul Bey ele geçirdiği her şehirde zafer hâtırası olarak bir câmi ve

bir okul inşa ettirdi. Dindarlıktaki şöhreti başarılarını şaşırtıcı şekilde hızlandırıp kolaylaştırıyordu. Tuğrul Bey'in ihtişamının aydınlığı Büveyh prenslerinin parıltılarını söndürürken bu arada yaşlı Sünnî halife Kâdir Billâh da vefat etti.

11 Zilhicce 422 / 29 Teşrînisânî 1031

Kâdir Billâh kırk bir yıl hilafet tahtında oturduktan ve 87 yaşına geldikten sonra Hicrî 422 yılında vefat etti. İslâm âlemine büyük tesirleri olan birçok faziletli insan Kâdir'in saltanatı döneminde yetişmiştir. Bu çerçevede Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbar, Ebû İshak İsferayînî, büyük Şîî imamı ve allâme Şeyh Müfid, şâir Ebû Ömer b. Derrah ile ve İbni Şehîn gibi fakihler sayılabilir.

Ebû Câfer Abdullah el-Kâim Biemrillâh'ın Tahta Çıkışı

Kâdir Billâh'ın vefatı üzerine oğlu Ebû Câfer Abdullah "el-Kâim Biemrillâh" ünvanıyla [316] hilafet tahtına oturtuldu. Bu halife faziletli, ibâdete düşkün, takvâ ve tevekkül sâhibi, sabırlı, merhametli ve bilgili bir kişi olarak tarif edilmiştir. Bir tarihçiye göre "kültürün yaygınlaştırılması konusunda öncü, becerikli ve ehliyet sahibi, adaleti uygulamada hızlı ve halka karşı şefkatli bir kişiydi." Kâim Biemrillâh yirmi dört yıl boyunca Büveyh prenslerinin kontrolü altında güç ve iktidardan mahrum bir halife olarak sessiz bir saltanat sürdü. Hicrî 466 yılında Arslan el-Besâsirî isminde bir Türk reisi yönetimi ele geçirerek Büveyh prensi Mâlik Rahîm'i emîrül-ümerâ rütbesinden azletti. Bu olay üzerine Kâim, Selçuk hükümdarından yardım istemek zorunda kaldı. Tuğrul Bey bu yardım sesine cevap olarak Bağdat'a gidince Besâsirî Musul'a kaçtı. Fakat Tuğrul Bey bir isyanın bastırılması için Bağdat'tan ayrılır ayrılmaz Besâsirî yeniden şehre girerek Abbâsî halifesi Kâim'i tahttan indirip yerine Fâtımî hükümdarı el-Mustansır Billâh'ı halife ilân etti. Hilafete mahsus hilat, mühür ve asa Mısır'a gönderilerek Irak'taki câmilerde el-Mustansır adına hutbe okunmaya başladı.

Sultan Tuğrul Bey

Tuğrul Bey yeniden Bağdat’a hücumu geçti ve Besâsirî’yi mağlup edip öldürdü. Kâim Biemrillâh’ı da tekrar dedelerinin makamına oturttu. Tuğrul Bey’e şükran borçlu olan Kâim, onu, hilafet bağıyla mânevî olarak Abbasîlere zaten bağlı olan geniş topraklarına sultan olarak tâyin etti. Bu tâyin, Bağdat’ta büyük törenlerle ilân edildi. Halife, Tuğrul Bey’in hem Araplara hem de Acemlere sultan olduğuna işaret olarak başına bizzat kendisi iki tac koyup kendisine İslâm âlemini oluşturan yedi bölgeyi sembolize eden yedi hilat giydirdi. Bu arada tellâllar da Tuğrul Bey’in doğuya ve batıya sultan olduğunu ilân ettiler.

